

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

*****

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 11

Том VIII (120)

Київ
2009

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Издательский Дом Дмитрия Бураго

*****

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 11

Том VIII (120)

Киев
2009

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009.
– Вип. 11. – Т. VIII (120). – 296 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **А. Й. Багмут**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Брицин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України **Д. В. Затонський**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України **С. Б. Кримський**; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України **Н. Є. Крутікова**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережінська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ф. О. Нікітіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелева**.

**СИМВОЛИКА «ВРЕМЕНИ» И «ПРОСТРАНСТВА»
В ТВОРЧЕСТВЕ Г. Г. МАРКЕСА**

В статье идет речь о концептах времени и пространства в наиболее известных произведениях испанского писателя Габриэля Гарсиа Маркеса «Cien años de soledad», «Relato de un naufrago», «El otoño del patriarca», «Crónica de la muerte anunciada». Пространственно-временные рамки то сужаются, то растягиваются в каждом из этих произведений, в зависимости от темы, которая развивается в произведении, либо в зависимости от конкретного авторского замысла в конкретном отдельно взятом отрывке.

Ключевые слова: символика, пространство, время, одиночество.

Время помнит все – и тех, кого оно лечит и тех, кому его не хватает, тех, кто тратит его попусту и тех, кто его теряет за праздными занятиями, тех, кто справляется о том, сколько его осталось и тех, у кого оно пролетело незаметно. Оно хранит свои воспоминания в темных уголках пространства, – там, куда путь нам заказан, будь то прошлое, настоящее, либо будущее. Лишь писатель имеет это исключительное право своим пытливым умом и острым пером проникать во все измерения пространства и времени, чтобы дать нам, читателям, еще один шанс – изменить все.

Время находит свое отражение в художественных текстах, во-первых, как нечто последовательное, непрерывное и, во-вторых, как многоплановый прерывистый фон художественного произведения с ретроспективными показами событий, взглядами рассказчика на будущее. При непрерывном отражении времени также существуют две возможности:

1. Стяжение времени – техника, при которой события нескольких десятилетий, поколений даются в их последовательности в рамках одного произведения
2. Растяжение времени – показ событий одного дня, суток а рамках целого эпического произведения [1: 53].

Ярким примером использования пространственно-временных реминисценций как элемента художественной канвы произведений служит творчество представителя магического реализма Габриэля Гарсиа Маркеса. Так, в рассказе «Relato de un naufrago» имеет место эффект растяжения времени. Здесь идет повествование о нескольких сутках, проведенных главным героем в море. Все путешествие расписано по минутам; каждый момент происходит в какое-то определенное время. Главный герой привязан к часам, практически каждую минуту он на них смотрит: «*A las seis de la mañana salimos del Puerto.*» «*Miré el reloj. Eran las doce y treinta minutos de la noche*» [3: 139]. Практически по минутам расписано начало и конец бури: «*El baile empezó a las diez de la*

noche] [3: 178]. Даже в первую ночь в море он не может оторвать свой взгляд от часов, от стрелок, это оставляет ему надежду на то, что не все еще потеряно: «*Miré el reloj cada minuto.*» Эффект растяжения времени достигается, на наш взгляд, за счет подробнейшего описания событий. Особенно это хорошо видно в эпизоде, где описывается само кораблекрушение. Читая этот эпизод, не перестаешь удивляться, насколько все предстает реально. Создается впечатление, что события развиваются в течение долгого периода времени, так как описание занимает несколько страниц. Однако все свершается молниеносно: «*La última vez que me preguntó la hora eran las once y media. Vi nuevamente la hora a las once y cincuenta, y todavía no había ocurrido la catástrofe. Cuando miré reloj en la balsa, eran las doce en punto.*» То есть события уложились во временные рамки 10-ти минут. «*El día era de una claridad perfecta. Salvo el fuerte oleaje producido por la brisa y la mercancía dispersa en al superficie, no había nada en este lugar que pareciera un naufragio.*» Все произошло так быстро, что он до конца еще не может осознать все: «*Fue como si en ese momento hubiera despertado de un profundo sueño de un minuto.*» Для главного героя время тянется очень медленно, оно тяготит его. «*Pero a mí me parecía, que había transcurrido tanto tiempo que ya era hora de que empezara de amanecer.*» «*La alcancé en dos brazadas. Dos brazadas se dan en dos segundos, pero aquellos fueron dos segundos eternos.*» Такими прилагательными, как «largo», «intenso», «eterno» Маркес как бы подчеркивает субъективное отношение главного героя к происходящему и, в частности, во времени: «*Durante mis primeras dos horas seguí mentalmente, minuto a minuto el viaje del destructor.*» Нельзя не заметить, что происходящее вокруг главного героя не только приводит его в уныние, но и ломает в прямом и переносном смысле его мировосприятие, нарушает деятельность его психики, разрушает изнутри. Здесь уже не впервые упоминается тема «одиночества», как центральная, неотъемлемая и излюбленная тема Гарсия Маркеса.

В неразрывной связи со временем в художественных текстах Гарсия Маркеса подается пространство. Эти объективные категории взаимоподменяемы и взаимообусловлены. Цикличность событий, образов, человеческих судеб (в романе «*Cien años de soledad*» это видно особенно четко), пространственных ощущений и восприятий тесно переплетены с категориями добра и зла, вечности и смерти, растворены в мифологическом ореоле произведений, в маркесовских образах-символах любви, одиночества, бессмертия, забвения, возмездия и т.п. [2: 117].

В рассказе «*Relato de un naufragio*» пространство метафизически сливается со временем, составляет единую пространственно-временную плоскость: «*El cielo se puso pálido, desaparecieron las primeras estrellas y yo seguía mirando primero mi reloj y luego el horizonte.*» Не имея вокруг себя ничего, за что можно было бы зацепиться взглядом, главный герой начинает присматриваться к небу и морю, так как они являются единственной физической опорой, и иногда даже ориентиром: «*Cuando salí a flote, no vi en torno mío nada distinto del mar.*» «*Mi primera impresión fue la de estar absolutamente solo en mitad del mar.*» Единственным ориентиром для него в пространстве станет «*Osa Menor*», которая дает хоть и слабую, но надежду на спасение, на будущее (показатели времени), хотя найти ее стоит немалых усилий: «*Esa noche me costó trabajo encontrar la Osa Menor, perdida en una confusa e interminable maraña de estrellas.*» В тексте автор прибегает к такому приему, как смещение пространственно-временных рамок. Например, его герой

переносится мысленно на место кораблекрушения или домой. Постоянно обращается к прошлому (ретроспективный аспект), либо будущему (перспективный аспект). И даже видит призраки и слышит голоса своих друзей, разговаривает с ними: *«Entonces fue cuando vi, sentado en la cubierta del destructor; al marinero Jaime Manjarres, que me mostraba con el índice la dirección del Puerto. Por fin decidí hablarle.»* В романах «Cien años de soledad», «El otoño del patriarca», «Crónica de la muerte anunciada» все время чувствуется напряженность мысли, события сгущены до предела в пространстве и во времени, все туго закручено и разворачивается точно пружина, циклично, по спирали. «El otoño del patriarca» отличает сложная стилистика, своеобразие синтаксиса заключено в отсутствии знаков препинания, что отражает сплошной, неудержимый поток мыслей, образов, ассоциаций, поток-река времени. Таким образом, пространственно-временной цenz красной нитью проходит через основные маркесовские произведения и придает лишь им свойственную символику, образность и переосмысленность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Домашнев А. И. Интерпретация художественного текста. – М.: Просвещение, 1989. – С. 53.
2. Габриэль Гарсия Маркес// История зарубежной литературы/ 1945-1980/ Под ред. Л. Г. Андреева. – М., 1989. – С. 117.
3. G. G. Márquez. «Relato de un naufragio». – Bogotá: Oveja Negra, 1984. – p. 127-211.
4. G. G. Márquez. «El otoño del patriarca». – Bogotá: Oveja Negra, 1982. – p. 34-67.

УДК 811.161.1-3.08

*Хоминич Г. И.
(Киев, Украина)*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СИМВОЛА «РОЗА ИЕРИХОНА» В АВТОБИОГРАФИЧЕСКОМ ЭССЕ И. А. БУНИНА «РОЗА ИЕРИХОНА»

У статті розглядаються деякі способи та мовні засоби вираження символу у творі І. О. Буніна «Роза Ієрихону».

In the present article some ways as well as language means of expressing of symbol in the work of I. A. Bunin «Rosa of Jericho» are studied.

«От жизни человечества, от веков, поколений остается на земле только высокое, доброе и прекрасное»

И. А. Бунин

Автобиографическое эссе И. А. Бунина «Роза Иерихона» (1924г.) содержит воспоминания писателя о первом путешествии в Сирию, Палестину, Египет – «паломничестве во Святую Землю», которое он совершил вместе со своей женой В. А. Муромцевой весной

© Хоминич Г. И., 2009

1907 г. По словам В. А. Муромцевой, Бунин говорил, что он «чувет» Христа «живым, каким Он ходил по этой знойной земле» [5: 318].

Отличительным признаком стилистической манеры И. А. Бунина в этом произведении является обращение к символам веры христианской церкви, усиление роли символа в композиционно-речевой структуре текста.

Символ – семиотический знак, который относится к вторичной знаковой системе искусства и имеет свое содержание и форму. В древней Греции символом называли половину разломленного на две части предмета, которая являлась опознавательным знаком для членов определенной общественной группы, тайного общества. Одна часть прикладывалась к другой для установления подлинности лица, которое предъявило одну из половин.

В семантической структуре символа различают конкретный чувственный образ (означающее) и значение (означаемое), соединенные ассоциативной произвольной связью.

Образ в символе устойчив и многозначен. Каждый поэтический образ реализует некоторую «общую идею», модель, образец или парадигму. Парадигма образа – это инвариант ряда сходных с ним образов, который состоит из двух устойчивых смыслов, связанных отношением отождествления [6: 7].

Семантика элемента сравнения, значение символа воплощается не только в обобщенном образе, но и в его конкретных вариантах.

Произведение открывается описанием религиозного ритуала, согласно которому «в знак веры в жизнь вечную, в воскресение из мертвых клали на Востоке в древности Розу Иерихона в гроба, в могилью». Символические действия ритуала являются ответом веры христиан древнего Востока на Слово Божие, своеобразным диалогом, в контексте которого реализуется семантика оформляющего ритуала символа.

Главный образ произведения – Богоматерь – образ Церкви – выражен номинацией «Роза Иерихона» – бинарной метафорой, которая является способом реализации символа в тексте. В метафоре, в отличие от символа, устойчиво значение, а образ переменчив. Архетип матери проявляется в тексте в образе матери, Богоматери, Царства Божия, Церкви, воды, розы и Родины.

Согласно преданию, Розой Иерихона был назван в древности «клубок сухих колючих стеблей, пустынная жесткая поросль, встречающаяся только в каменистых песках ниже Мертвого моря, в безлюдных синайских предгорьях», и «назвал ее так сам преподобный Савва, избравший для своей обители страшную долину Огненную, нагую мертвую теснину в пустыне Иудейской».

Литературный антропоним Савва актуализирует фоновую информацию, включающую сведения географического, исторического и культурного характера. Ключевые слова: «преподобный» (эпитет святых из монахов), «сам» (указывает на высшее церковное звание монашествующего лица), «обитель» (монастырь), «избравший» (означает, что место для монастыря выбрано по собственному желанию), «долина Огненная, пустыня Иудейская, каменистые пески ниже Мервого моря» (места, где селились первые христиане) вызывают из памяти текст биографии реального лица, послуживший основой для создания образа: Савва Освященный (435-528), преподобный и Богоносный отец; родился в г. Муталаске, в Каппадокии (древнее название местности на востоке Малой Азии);

восьми лет вступил в монастырь, где пробыл десять лет; потом отправился в Иерусалим к Евфимию Великому; основал недалеко от Иерусалима лавру [2: 69].

В повествование вводится НСПР, стилизованная под речь и мышление священнослужителя христианской церкви. Замысел автора создать церковно-религиозную атмосферу далекого прошлого вербализуется при помощи архаизмов – слов церковнославянского языка, употребляемых служителями церкви (преподобный, обитель, ведомый, ибо, воистину, странник (паломник)).

Элементы научного стиля (рассуждение, целью которого является доказательство истин христианского учения; большое количество топонимов; специальные термины; отлагательные и отагдъективные существительные; причастия, деепричастия; безличные предложения и т.д.) являются средством выражения подтекста – научность учения Иисуса Христа.

Значительное место отводится описанию природы Синайского края, куда, спасаясь от гонений, удалялись первые египетские христиане, и где жил и вел свою пасторскую работу преподобный Савва. Синай описан с помощью ярких, точных эпитетов («каменистые пески ниже Мертвого моря; безлюдные синайские предгорья; страшная долина Огненная; нагая мертвая теснина в пустыне Иудейской»), придающих повествованию образность и эмоциональность. Топонимы служат для обозначения места, где происходило действие, и дополняют авторскую характеристику персонажа.

Воспроизводится процесс мышления святого отца, воспринимающего события окружающей действительности через их значение в Слове Божиим, поэта, который мыслит образами.

В религиозном сознании персонажа свойство сорванного волчца, который «годы может лежать сухим, серым, мертвым», но при погружении в воду «тотчас начинает распускаться, давать мелкие листочки и розовый цвет», ассоциируется с библейским сюжетом о воскресении. Появление тернового куста, обладающего чудесными свойствами в тех местах, где находится монастырь, рассматривается как присутствие Бога, Провидение Божие (появление субъекта в бессубъектном действии: «символ воскресения, данный ему в виде дикого волчца» – Бог дал ему символ воскресения в виде дикого волчца).

Писание утверждает, что человек, бессмертное творение Бога, послушался своего Творца и получил «возмездие за грех – смерть» (Рим.6,23) – состояние разделения души и тела. Тело (плоть) человека стало тленным, а душа осталась бессмертной. Весь мир оказался во власти зла – сатаны и ангелов его.

Согласно Божьему плану Спасения, Сын Божий, посланный на землю, «умрет за грехи наши» (1 Кор 15, 13), а затем воскреснет и освободит людей от греха и смерти. Писание рассказывает об Иисусе Назаряине, Который «родился от жены» (Гал 4, 4-5), то есть «пришел во плоти» (1 Ин 4,2), в возрасте 33 лет был распят в Иерусалиме во времена Тиберия и на третий день после смерти воскрес, открывшись народу «Сыном Божиим в силе, духе святости, через воскресение из мертвых» (Рим 1,4). Тело Христа преобразилось и стало обладать новыми свойствами. Воскресением Бог соединил душу и тело Своего Сына, разделенные смертью, для вечной жизни в Царстве Небесном.

Так Иисус Христос победил смерть, которая отныне стала временным сном – уснуением.

В конце времен Христос вновь возвратится на землю. Все умершие, «праведные и неправедные» (Деян 24, 15) воскреснут и услышат «глас Сына Божия: «И пойдут,

творившие добро, в воскресение жизни (Ин 5, 29), в жизнь вечную (Мф 25, 46), а делавшие зло – в воскресение осуждения (Ин 5, 29), в муку вечную» (Мор 25, 15). Христос преобразит «уничужденное тело» всех верующих в Него «так, что оно будет сообразно славному телу Его» (Флп 3, 20). Преображенные тела соединятся со своими душами и «будут иметь жизнь вечную» (Ин 3, 36) с Иисусом Христом в Царстве Небесном.

Вместе с человеком преобразится весь видимый мир, поэтому «вся тварь с надеждой ожидает, что освобождена будет от рабства тления» (Рим 8, 19-23).

Ассоциации вызывает парадигма сложного образа – мифа. (Образ– Бог – живой, где Бог – инвариант ряда: Творец, Отец, Господь Иисус Христос, Дух Святой...; живой – инвариант ряда: жить, жизнь, живой, существовать, существование, бессмертие, бессмертный, воскрешать, воскресение; смерть – сон).

«Роза Иерихона» – это конкретный образ – вариант обобщенного библейского образа «Богоматерь – воплощение Церкви».

Образ, в котором отождествляются противоречивые понятия: мертвое сорное растение (дикий волчец) и Роза – царица цветов, кустарник, усыпанный красивыми цветами с нежным запахом, и стеблями, покрытыми шипами, актуализирует семантику преобразования плоти – завершение Божьего плана Спасения.

Отождествление Розы с живым существом реализуется через ситуацию Крещения, погружение в воду (греч. крестить – погрузить в воду), которое означает смерть для греха и новое рождение в Духе. Крещение, без которого «никто не может войти в Царство Божие» (Ин 3, 5) принял в Иордане во время Своей земной жизни Иисус, и Бог назвал его Своим Сыном.

Роза отождествляется с воскресшим телом Христа, обладающим новыми, чудесными свойствами (изменял Свой вид; появлялся там, где хотел и когда хотел и т.д.).

Семантика воскресения воплощается не только в образе Христа, но и в образе народа Божия, рожденного от «воды и Духа» (Ин 3, 3-5), т.е. Церкви, в которую вступают верой и Крещением. Сзывая народ проповедью Благой Вести, Иисус создал Церковь (греч. созыв). Воскресший для новой жизни на небе, Он остался на земле Главою этой Церкви, которая есть Его Тело – Царство Божие на земле.

Так Роза отождествляется с новым творением, в которое превратилось живое существо Искуплением Христа, а также с телом Христа – Церковью.

Свойство растения, которое объясняет образ – преобразование тленной плоти в нетленную при погружении в воду – является подтверждением истины, в которую верует Церковь: смертные тела тех, кто верует и крестился, после смерти вновь оживут.

Мифологическая аллюзия актуализирует текстовый концепт: Спасение, совершенное Христом.

Искупление является выражением Провидения Божия – тех указаний, которыми Бог как Отец ведет свое творение к Спасению. «Ибо так возлюбил Бог мир, что отдал Сына своего единородного, дабы всякий, верующий в Него, не погиб, но имел жизнь вечную» (Ин 3, 16).

Согласно Писанию, Воскресению предшествует Дева Мария, Которая является Матерью Иисуса Христа, Сына Божия, рожденного от Бога Духом и Словом. Дева Мария – Матерь Христа и Матерь Тела Его – Церкви. Церковь также является матерью детей, рожденных от Бога.

Дикий волчек (терновый куст) ассоциируется с неопалимой купиной – терновым кустом, из которого Бог призывал Моисея вести народ к спасению из египетского рабства. Эти образы связывает то, что растение сравнивается с Божеством и словом (парадигмы: растение – божество, растение – слово, Богоматерь – растение, которые включают образы: Богоматерь – купина, Богоматерь – Роза).

Писание рассказывает, как однажды Моисей, потомок Авраама, провел стадо овец «далеко в пустыню. И увидел он, что терновый куст горит огнем, но куст не сгорает. И воззвал к нему Бог из среды куста, и сказал: Место, на котором ты стоишь, есть Земля Святая. Я есмь Сущий, Бог отца твоего, Бог Авраама, Бог Исаака и Бог Иакова. Я увидел страдания народа Моего в Египте и иду избавить его от руки Египтян и вывести в землю хорошую и пространную. Выведи из Египта народ мой» (Исх. 3; 1-2, 4-6, 8, 10, 14).

На пути в Землю Обетованную Бог был рядом со Своим народом, и народ получал знамения Провидения Божия. Так, на вершине горы Синай Бог вновь открыл Себя Моисею и в синайских предгорьях заключил со Своим народом завет (союз), «и Моисей написал на скрижалях слова завета» (Исх. 34, 28). При переходе через Красное море и погружении народа в его воды море отступило, и народ перешел его по суше, а перед войском египтян воды моря опять сомкнулись. Так Бог спас Свой народ от египетского рабства. При погружении народа в воды Иордана «вода, текущая сверху, остановилась и стала стеной. И вышел народ из Иордана на равнины Иерихонские против Иерихона (Нав 4: 5, 10, 19), место, которое свято. И сказал Господь Бог: обходите город однажды в шесть дней, а в седьмой день обойдите вокруг города семь раз, и священники пусть трубят трубами; когда услышите звук труб, тогда весь народ пусть воскликнет громким голосом, и стена города обрушится» (Нав 6, 1-4).

Так и случилось: после семидневного обхождения Иерихона и звука труб «воскликнул народ громким голосом, и обрушилась стена города до основания» (Нав 6, 19), и народ получил Землю Обетованную, обещанную Богом Аврааму и его потомкам. «Верою пали стены Иерихона» (Евр 11, 30), – сказано в Писании.

Созыв народа в безлюдных синайских предгорьях, где Бог заключил завет (союз) со своим народом, ассоциируется с Церковью, созданной Иисусом; а погружение народа в воды Красного моря и Иордана – с Крещением.

Мифологическая аллюзия актуализирует текстовый концепт: Иерихон – образ вечной жизни.

Семантика воскресения относится как к образу Богоматери, так и к образу Церкви. Лексемы «Богоматерь» и «Церковь» актуализируют сему божественного материнства, и имеют общее значение – начало вечной жизни.

Уподобляя дикий волчек неопалимой купине, а себя – Моисею, преподобный Савва воспринимает волчек как знамение, посредством которого Бог призывает его вести народ из греха через веру и Крещение к Спасению – в Церковь, Царство Христово на земле.

Первичное наименование: «Роза (купина) – Богоматерь» употребляется в качестве вторичного: «Роза (дикий волчек) – Церковь», «Иерихон – Победа Христа и Крещения».

Образ «Роза Иерихона» реализует глубинный смысл воскресения, который заключается в том, что Богоматерь – образ Церкви – начало перехода к иной жизни.

Первые христиане древнего Востока верили, что в конце времен, на Страшном суде с ними будет Роза Иерихона – свидетельство того, что они, народ Божий и Христос – дети одной матери, рожденные от Бога; и Господь преобразит их смертные тела в «славные» для иной жизни в Царстве Небесном.

Поэтический образ «Роза Иерихона» подчеркивает красоту христианского учения и выражает извечную мечту человека о победе над смертью.

* * *

Новый образ произведения – Россия – образ Церкви выражен номинацией «Роза моего Иерихона» и актуализирует семантику Преображения Духа – начало Божьего плана Спасения. В центре – личное духовное воскресение автора – эмигранта, который сравнивает свое прошлое с волчком, «сорванным и унесенным странником за тысячи верст от своей родины».

Отождествление Розы с живым существом реализуется через ситуацию Покаяния – «возвращения к Отцу» (Лк 15, 18) тех, кто совершил после Крещения тяжелый грех, и, таким образом, утратил связь с Богом.

Покаяние (погружение прошлого «в живую воду сердца, в чистую влагу любви, печали и нежности», «утешение», восстановление утраченной связи с Богом – возрождение совершенного в молодости «паломничества во Святую Землю») ассоциируется с Крещением – освобождением от греха, просвещением Духа и началом новой жизни.

Аллюзия актуализирует текстовый концепт: возможность общения с прошлым и усопшими через духовное творчество (парадигмы: слово – растение – цветы: розы, маки и т.д.; творчество – растение).

Роза отождествляется с новым творением – духовно возрожденным человеком, получившим Любовь Божию и обладающим новым, чудесным свойством – благочестием.

Семантика духовного воскресения воплощается не только в образе конкретного русского человека, но и всей России. Русский народ и народ Божий – дети одной матери, рожденные от Бога. Россия и русский народ – это образ-вариант Церкви, «матери нашей» (Гал 4, 26).

Так Роза отождествляется с духовно возрожденным русским народом, который через Покаяние и примирение вновь соберется в России – у своей матери, чтобы начать новую, благочестивую жизнь.

Аллюзия актуализирует текстовый концепт: Искупление русского народа, совершенное Покаянием.

Покаяние является выражением Провидения Божия – той отеческой заботы и тех распоряжений, которыми Бог ведет свое творение к Спасению. Согласно воле Отца, Иисус создал Церковь – Царство Божие на земле. Свое учение Иисус излагал народу притчами (небольшими иносказательными рассказами с наставлениями), содержание которых брал из окружающей действительности.

Во времена земной жизни Иисуса Галилея (евр. округ, страна) была цветущим и плодородным краем. Поля и горы галилейских гор покрывали анемоны, маки, розы; в лесах росли дуб, кедр, миндаль, бальзамовый кустарник и водились разные звери и птицы. В Галилее Иисус жил, учительствовал и совершил много чудес. «И ходил Иисус по всей Галилее, проповедуя Евангелие Царствия, и поучал их много притчами, а без притч не говорил: «Взгляните на птиц небесных: они не сеют, ни жнут, ни собирают в житницы;

и Отец наш небесный питает их (Мф 4, 23; 13, 34; 6, 26). Посмотрите на лилии, как они растут: ни трудятся, ни прядут; но и Соломон во всей славе своей не одевался так, как всякая из них (Лк 12, 27). Вы не гораздо ли лучше их?» (Мф 6:26).

Евангельская притча актуализирует текстовый концепт: человек превыше всех творений. Поведение, ведущее в Царство Божие, заключается в том, чтобы с доверием предать себя Провидению Божию.

Поэтический образ «Роза Иерихона», созданный И. А. Буниным, воплощает мечту писателя о духовном преображении России, выражает его любовь к своей Родине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета.
2. Дополнение к Библейско-биографическому словарю// Библейско-биографический словарь. Санкт-Петербург, 1849. – С.69.
3. Бунин. И. А. Избранное. – М.: Художественная литература, 1970. – С.375-376.
4. Иванова Л. П. Отображение языковой картины мира в художественном тексте. – К., 2000. – 53 с.
5. Муромцева-Булнина В. Н. Жизнь Бунина, 1870-1906; Беседы с памятью. – М.: Советский писатель, 1989. –507с.
6. Павлович Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. – М., 1995. – 491с.

УДК 811.161.1'373-112

Джунусов Т. С.
(Алматы, Казахстан)

ПРИЗЫВ КАК СМЫСЛОВАЯ ДОМИНАНТА В «УСТАВЕ» НИЛА СОРСКОГО

У статті розглядаються принципи та мовні способи репрезентації концепту «закликання» у «Уставі» Ніла Сорського. На матеріалі одного тексту стверджується думка про цей концепт як провідний у концептуальній картині світу людини, і як такий, що відповідає авторським порадам.

Ключові слова: репрезентація, концепт «закликання», концептуальна картина світу людини.

The concept of appeal and its representation in the regulations of Nil Sorski is considered in the article. Nil Sorski urges to observe the commandments, which are represented in the ancient Russian work as the author's instructions.

Key words: concept, commandment, representation, semantic dominant.

© Джунусов Т. С., 2009

В лингвистике картина мира трактуется как система наиболее общих представлений об окружающей действительности, смысловая модель эмпирической действительности, концептуальное образование. К факторам, формирующим картину мира, Е. Семенец, Л. Т. Килевая относят всю духовную активность человека, обстоятельства личной жизни, психическое развитие личности, разнообразные контакты человека с миром при *участии всех форм сознания – дотеоретического (обыденного), теоретического (научного, философского), внетеоретического (религиозного, художественного)*. Таким образом, картина мира «насыщается» информацией объективного и субъективного мира, строится изоморфно эмпирической и ментальной действительности (на основе механизма абстрагирования, общения, идеализации) [1: 2]. Пространством бытования картины мира является сфера мышления субъекта и его воображения, а, следовательно, необходимо говорить, прежде всего, о концептуальной картине мира, единицами которой выступают концепты.

Между тем, не без оснований в лингвистике последних лет складывается направление, стремящееся через «вселенную» словаря языка познать вселенную как реальность (Л. Т. Килевая, 2001; О. Н. Трубачев, 1991; Яковлева, 2001 и др.). Именно словарь, по мнению О. Н. Трубачева, является основным источником сведений о мире. [3]

Возможность такого подхода к языку восходит к теории «лингвистической относительности» Э. Сепира и Б. Л. Уорфа, подчеркивающей зависимость человеческого сознания от языка. Так, Э. Сепир утверждал, что *тщательное изучение словаря позволяет сделать некоторые выводы о физической и социальной среде обитания тех, кто этот словарь использует; более того, исследуя степень прозрачности самих слов, можно понять, насколько существенными являются те или иные элементы среды для носителей данного языка.* [4]

Н. С. Новикова, Н. В. Черемисина выделяют универсальные и идиоэтнические картины мира, где происходит смещение акцента в понятии «картина мира» на слово «мир», которое достаточно очевидно. Поскольку средством передачи концептуальной картины мира является язык человека, то это в конечном итоге ведет и к языковой картине мира. [5]

Это утверждение созвучно положениям Л. К. Жаналиной о двух активизирующихся в последние десятилетия направлениях в анализе языковой информации: функциональном и когнитивном. Первому из них свойствен анализ с целью реконструкции концептов, идей, эмоций, чувств; второму – реконструкция когнитивов. Когнитивный подход обеспечивает обратный процесс: рассмотрение становления грамматических категорий в языке с опорой на известные когнитивные модели, и в частности на модель картины мира, представляющую одну из когнитивных моделей. [6]

В данных положениях ученого намечается третья, компромиссное, направление в интерпретации понятия картина мира, основанное на концептуальной и языковой составляющих.

Определение картины мира как способа представления знаний о мире предполагает необходимость вычленения этих знаний в имеющихся классификациях. Из всего разнообразия подходов к вопросу о классификации знаний наиболее приемлемым представляется подход на основе содержательного фактора, в соответствии с которым все знания

делятся на энциклопедические (знания о мире) и языковые, связанные со знанием языка у индивида.

Через слово (и язык в целом) происходит процесс познания, а продукт этого процесса – знание о мире – хранится в человеческой памяти в виде концептов, составляя концептуальную картину мира. Таким образом, картина мира – это система знаний о мире, представляющая совокупность концептов в ментальном пространстве и имеющая языковое воплощение. Такое понимание картины мира созвучно следующему высказыванию Н. Б. Мечковской в ее книге «Язык и религия»: *Люди все больше уверены, что священны не буквы и слова, а именно смыслы откровения Бога, и эти смыслы могут быть выражены и поняты на любом языке человечества.* [7] Эту священность смыслов в формировании категории наклонения, картины мира можно проследить на примере «Устава» Нила Сорского.

Идиоэтническая картина мира, выработанная Нилом Сорским, основывается на так называемом «скитском житье», существовавшем в некоторых местах на Востоке, но неизвестном до той поры на Руси. В своих сочинениях Нил изложил сущность отшельничества по своим понятиям. Он имел в виду одних только монахов, до мира ему нет дела. В своем послании к князю Вассиану он представляется человеком, который пришел к убеждению, что в мире все обманчиво, и не стоит того, чтобы дорожить им. *Он говорит о том, что мир ласкает нас сладкими вещами, после которых бывает горько. Блага мира только кажутся благами, а внутри исполнены зла. Те, которые искали в мире наслаждения, все потеряли; богатство, честь, слава – все минет, все опадет, как цвет. Того Бог возлюбил, кого изъял от мира.* Но иноческий идеал у Нила внутренний, а не внешний. Все внешнее благочестие у него занимает место еще менее, чем второстепенное. Цель инока – внутренняя переработка души. Нил опирается на слова св. Варсонофия: *если не внутреннее д'Бланіє съ Богомъ поможетъ человѣку – всуе труждается во внѣшнемъ* [8: 22]. Тогда как другие подвигоположники для спасения души предписывают продолжительное моление, пост, всяческое изнурение плоти, Нил не придает этому никакого значения без внутреннего подвига. Он отмечает, что *напрасно думают, что делает доброе дело тот, кто соблюдает пост, метание, бдение, псалмопение, на земле лежание, – он только согрешает, воображая, что все это угодно Богу. Чтение молитв и всякое прилежное богослужение не ведет само по себе к спасению без внутреннего делания.* Для этого у Нила есть готовая опора в словах апостола Павла: *хощу пять слов умом моим рещи, неже тму словъ языкомъ; яко иже усты точію моляися, о умѣ же небрежеть, съ въздуху молитъся, Богъ бо уму внимаеть; т'Блесное д'Бланіє, кромѣ умнаго, яко же ложесна неплодна и сосци суси именована, Божію бо, рече, разуму приближитися не можетъ. Тот не только не погубляет своего правила, кто поставит всякие псалмопения, каноны и тропари и все свое внимание обращает на умственную молитву, тот еще более умножает его* [8: 11-12]. Пост у Нила есть не только воздержание и умеренность. Всякий богоугодный человек может вкушать всякую хорошую пищу, но только с воздержанием. Кто с разумом вкушает и с разумом удаляется от пищи, тот не грешит... *Лучше, – говорит он, – с разумом пить вино, чем пить глупо воду. Если человек замечает, что та или другая пища, утучняя его тело, возбуждает в нем дурные наклонности, воспитывает в нем сластолюбие, он должен удаляться от нее; а если тело требует поддержки, то он должен принимать всякую пищу и питье как целебное средство. Безмерные пост и*

пресыщение равным образом предосудительны. Но, безмерный пост и безмерное воздержание приносят еще больше вреда, чем ядение до сытости [8]. Заглядывая в человеческую душу, Нил понял, что исполнение внешних подвигов благочестия ведет к тщеславию, самому ненавистному для него греху. Весь монашеский подвиг у него сосредоточивается на «умном делании», которое есть ни что иное, как борьба с дурными помыслами, которых он насчитывает восемь. Всякий помысел незаметно входит в душу, и это называется у него «прилогом». Если человек останавливается над дурным помыслом – это «сочетание»; если человек склоняется в пользу его – это «сложение». Если помысел овладевает душою – такое состояние называется у него «пленением», а если человек совершенно и надолго предается ему – это страсть. В этих-то различных состояниях души следует иноку вести с собою внутреннюю борьбу, стараясь более всего пресекать влияние дурных помыслов в самом их зародыше. Победа над помыслами приводит к высочайшему, блаженному, спокойному состоянию души и приближает к божеству. Нил представляет в самом поэтическом образе такое состояние души, подкрепляя свое описание выписками из разных греческих сочинений о созерцательной жизни. Он требует, чтобы монах постоянно читал Священное писание и духовные сочинения и руководствовался ими. *Ничего не твори без свидетельства писания. Так и я, когда что хочу делать, то прежде пощиву в божественных писаниях и, если не найду согласия моему разуму в начинаемом деле, отлагаю его до тех пор, пока найду, а когда найду, то с благодарностью Божию смело приступаю к делу; сам собою я ничего не смею творить: я невежда и поселянин* [8].

Сообразно таким взглядам на значение иночества Нил составил и свою картину мира, которая заключалась в том, что иноки поселялись вдвоем или втроем, питались и одевались от трудов собственных рук, каждый по своим заработкам, и друг друга поддерживали во внутренней борьбе и «умном делании»; такой способ жизни Нил считал самым удобным для той цели, которую он видел в монашестве.

Концептуальная картина мира древних славян, сформированная в рамках космологического видения мира, включает в составе этического параметра оппозицию «должный» – «не должный», которая определяется императивами исторической действительности. Эти императивы создавали ту палитру смыслов, которая на внутреннем уровне организует концепт «повеление», а на внешнем – семантическую категорию императивности. Императивы, выдвигаемые временем, определяют также стратегию будущих действий, что способствует взаимозависимости категорий футуральности и императивности.

Уже в период раннего христианства теологическая картина мира, созданная богословием, становится актуальной в пределах всего славянского пространства. Ведущий смысл этой картины – призыв к терпению и покаянию, отказ от всего земного, мирского ради высшего разума, которым является Христос, соотнесение своих жизненных идеалов со служением Христу. Это создает колоссальный разрыв между реальной жизнью с ее чрезвычайными трудностями и ее психической репрезентацией, способствует манипулированию сознанием [2: 51].

В жизни теоцентрическое восприятие мира принимает формы отшельничества, ухода в монастыри, затворничества, обитания в пещерах, создаваемых для этих целей; в древнеславянских текстах, в «Уставе» Нила Сорского – в авторской установке, в призыве

к «умному деланию» и о бореніи нашемъ еже к симъ, и яко памятію Божеію и храненіемъ сердца, сиирѢчь молитвою и безмолвіемъ умнымъ, **побѢждати** сихъ, и еже како **дѢствовати** сіа, о слезахъ како **подобаетъ творити** хотящимъ обрѢти сия и др.

Доминирующим концептом в концептуальной картине мира этого периода становится концепт «повеление». В «Уставе», «Посланиях» Нила Сорского он реализуется в колебаниях императивных смыслов и зависит от соотношения прескриптора, в качестве которого выступает Нил Сорский, и исполнителя, которыми являются ученики, читатели.

Однако, вопреки жестоким канонам времени, в «Уставе» Нила Сорского смысл «требование» представлен незначительно. Этот концепт в ментальном пространстве древнерусского человека преломляется в смысл «призыв», которое означает единение прескриптора и исполнителя.

Семантическая доминанта «Устава» определяется теми церковными догматами, которые по-особому характеризовали период монашеского подвижничества XIII – XIV веков. Они сводились к тому, чтобы навсегда отречься от мирской жизни и посвятить себя делу Бога. Покаяние становится центральным действием христианской картины мира, а потому в нем должны были принять участие все миряне. Так формируется один из ведущих смыслов императивности – «призыв». В свете концептуальной картины мира древних славян призыв восходит к этическому параметру космологической схемы архаического мышления и актуализируется в связи с наложением на нее исторического мировосприятия. На шкале обусловленных этим параметром оппозиций «хороший» – «плохой», «положительный» – «отрицательный», «дозволенный»- «запрещенный», «должный»- «недолжный» он соотносится с первыми ее компонентами. В оппозиции «свой»- «чужой» картины мира древних славян призыв связывается, прежде всего, с компонентом «свой», поскольку именно «свой» соответствует положительному началу в системе отсчета прескриптора [2: 54-55].

Важно подчеркнуть своеобразие прагматического аспекта призыва в «Уставе», «Посланиях» Нила Сорского. Автор направляет его не только на учеников, читателей, но и на самого себя как на одного из потенциальных исполнителей.

В авторском начале призыв используется с целью побуждения воспринять написанное, сделать полезное для себя выводы. Как правило, в этом случае он передается формами 1-го лица множественного числа повелительного склонения: *Мы же непотребни, повинни въ многѢхъ грѣсѢхъ, и исполнени страстеи, того ради недостойно бо намъ **ни слышати** таковыхъ словесъ. Но уповаюци благодати Божеіи, дерзнухъ рещи отчасти сіа святая писанія духоносныхъ глаголь, **да познаемъ** понѢ малѢ, коимъ окаанствомъ обіати есмы, и коему безумію **издаемъ** себе, тщащесе къ приобщенію и предспѣянію мира сего, и сихъ ради въ молвы и въ брани входящее, и творящее тщету душам нашим. Но горе намъ, яко **не познаваемъ** душъ нашихъ, **ни разумѢемъ**, в кое жительство звани быхомъ; ...и житіе мира сего, или скорби его, или покои его **вмѣняемъ**, яко суть что, и отъ лѣности же и миролюбія и небреженія нашего, **глаголемъ**...* [8: 31].

Смысл «призыв» в авторском начале также может выражаться сочетаниями форм глагола I лица множественного числа с частицей *да*. Эти сочетания получают в древнерусском языке грамматикализованный характер и являются формой повелительного склонения, содержащей прототипический смысл категории. Употребление данных форм в

«Уставе», «Посланиях» Нила Сорского примерно в одинаковом соотношении с формами 1-го лица множественного числа без частицы свидетельствует о непревзойденной значимости частицы *да* в становлении призыва как самостоятельного смысла в семантической парадигме повелительного наклонения глагола. Автор взывает к Богу, который один должен помочь ему в предстоящем трудном деле, каковым является нравственное самосовершенствование: *Вседѣствіемъ Господа Бога Спаса нашего Ісуса Христа и Пречистыа Матере Его споспѣшеніемъ написахъ писаніе душеполезно себѣ и господѣ братіи моеи приснымъ, яже суть моего нрава; да не обезпечалишися, ниже възвысишися* [8: 3 – 36].

Воззвание к Богу в авторском начале может передаваться также с помощью форм повелительного наклонения 2-го лица единственного и множественного числа: *духъ тицеславіа и гордыни отжени отъ мене, духъ смиренія даруй ми рабу твоему* [8: 4].

Призыв, обращенный к ученикам, читателям, отличается особой патетикой, свойственной жанру ораторской прозы, в частности «Уставу», «Посланиям» Нила: *възрѣти къ Богу покааніемъ и безпрестанною молитвою...; творити святаа его заповѣди; испытайте писанія – и в них обряцете животъ вѣчныи* [8: 41 – 42]. Нельзя недооценить также роль частицы *да*, присоединяемой к форме 1 лица множественного числа с целью усиления авторского призыва к действиям: *да престанеть стужати моему окаянству; яко да не повинни будемъ съ заповедеи преступленіемъ* [8:5].

В «Уставе» введение призыва в сферу «своей» максимально достигается в наставлениях Нила путем использования вводных конструкций типа *молю* и обращений: *господѣ братіи моеи приснымъ; благоговѣніи братіа; ученики моеи; молю васъ, повергнете тело мое в пустыни* [8: 3 – 18].

Совокупность ценностей, которые заключены в адресате, является отличительной чертой конструкций, включающих призыв к действию. Она проявляется при обращении к ученикам, читателям как ко всему человечеству, поскольку прескриптивные действия представляются автору одинаково важными для всех. В «Уставе» призыв передается в таких конструкциях самыми разными императивными формами: *онъ же да тицится на благо прелагати; сложитъ в себѣ утворжденнѣ створити грѣхъ; подобаетъ же ратуемому коею-либо страстію тицаливно противися ей; никтоже новоначальныхъ удерживаетъ умъ и отгоняетъ помыслы* [8: 17 – 22].

Смысл значения призыв в «Уставе» имеет случаи личного обращения, он может быть направлен автором на самого себя и на учеников, читателей: *да обряцуся предъ Тобою въ совлеченіи тѣла моего не имущи скверны никоея же на образѣ душа мояа, и да не пріиметь мене грѣшника рука темная; всяческыи подобаетъ съхранятися отъ духа гнѣвнаго; удалися отъ видѣнія мира и отсѣцѣ бесѣды, и не въсхоци пріати въ обычаи други в келію свою* [8: 81-82].

Призыв личного обращения в ряде случаев соотносится с наказом, ограничиваясь сферой «своей». Сфера «своей» в личной коммуникации с действием-призывом расширяется за счет лиц, не участвующих в коммуникативном акте. Поскольку призыв в этическом параметре картины мира древних славян связан с компонентами «хороший», «должный», прескриптивируемые действия направлены на того, кто окажет помощь в положительном исходе ситуации. В первую очередь надо, с точки зрения говорящего, надеяться на Бога, а также на близких [2: 59].

Таким образом, в ряду множества смыслов императивности смысл «призыв» в конечном итоге связывается со сферой «своей» в прагматике говорящего и служит побуждением к образцовым действиям. Эта функция призыва способствует расширению формальных средств его выражения посредством форм изъявительного наклонения. Имплицированная передача императивности формами изъявительного наклонения отчетливо прослеживается в «Уставе», «Посланиях» Нила Сорского, вследствие чего призыв определяется как смысловая доминанта исследуемого периода и семантическая доминанта указанных текстов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семенец Е. Концептуальная картина мира в творчестве писателя// Актуальные проблемы исследования языка и речи. – Мн., БГПУ им. М. Танка, 2001. – Ч.1. – С.114 – 115.
2. Килевая Л. Т. Картина мира древних славян. Категория наклонения: Монография. – Алматы: АГУ им. Абая, 2002. – 176 с.
3. Трубачев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
5. Новикова Н. С., Черемисина Н. В. Многомирие в реалии и общая типология языковых картин мира. –ПФН, 2000. – № 1. – С. 41 – 46.
6. Жаналина Л. К. Интегративное представление языка с позиций современной лингвистики // Вестник КазНУ, –2000. – № 37. – Серия филология. – С. 26 – 28.
7. Мечковская Н. Б. Язык и религия. – М.: Агентство «Файр», 1998. – 352 с.
8. Жизнь и труды преподобнаго Нила Сорскаго перваго основателя скитскаго житія въ Россіи и его духовно-нравственныя наставленія о скитскомъ пустынножительствѣ. – М.: Изданіе книгопродавца И. А. Морозова, 1889. – 112 с.

УДК 821.111:81'42

*Підгорна А. Б.
(Запоріжжя, Україна)*

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі творів Емілі, Енн та Шарлоти Бронте)

У роботі досліджується національна маркованість лексичної складової художніх творів сестер Бронте як певна ознака авторських моделей світу письменниць. Представлена класифікація національно-маркованої лексики творів. Розглянуто стилістичні ознаки творів письменниць з огляду на зазначений аспект.

© Підгорна А. Б., 2009

Ключові слова: національна маркованість, авторська модель світу, мовна картина світу, мовна спільнота, соціокультурна обумовленість, етнос, традиція, функціонування, контекст.

The article deals with the peculiarities of the nationally coloured vocabulary of Bronte sisters' literary works. The peculiarities can be considered a special feature of their author's world models. The classification of the nationally coloured vocabulary of the works is suggested. Stylistic characteristics of the novels concerning the aspect mentioned are considered.

Key words: national colouring, author's world model, linguistic picture of the world, linguistic community, social and cultural determinacy, nation, tradition, functioning, context.

Останнім часом досить актуальними стали дослідження мови в плані її взаємодії з культурою. Розвиток лінгвокультурологічного напрямку зумовлено прагненням до вивчення феномену культури як специфічної форми існування людини та суспільства в світі. У статті ми спробуємо поглянути на цю проблему під трохи іншим кутом і поставимо за мету розгляд національно-маркованої лексики як тієї, що допомагає автору відтворювати у тексті його твору специфічну модель світу, яка відбиває не тільки світ вигаданий, а і світ реальний, який властивий автору як представнику певної мовної спільноти. Поєднання когнітивної, соціологічної і культурологічної тенденцій, що характеризують лінгвістичні дослідження останніх років, висуває на перший план індивідуальні характеристики особистості як важливу складову вивчення центральної лінгвістичної проблеми сьогодення – людина у мові [1: 7]. Саме тому ми розглядаємо письменника як мовну особистість, індивідуальні мовні характеристики якої знаходять, на нашу думку, відбиття в тексті як певній реалізації авторської моделі світу.

Авторська модель світу представляє собою обумовлену авторським задумом певну реалізацію індивідуальної концептуальної картини світу автора, що є, у свою чергу, варіантом концептуальної картини світу народу, представником якого є автор як індивід. Матеріалом у цьому дослідженні слугуватимуть твори видатних англійських письменниць XIX ст. – Емілі, Енн та Шарлоти Бронте [2; 3; 4].

Лінгвістичний підхід до аналізу зазначених творів пояснюється частково тезою про те, що мова є тим інструментом пізнання, що відтворює картину світу певного народу [5: 6; 6: 25; 7: 159] через «упорядковану, соціально значиму систему мовних знаків, що містить у собі інформацію про оточуючий світ» [8].

Мовне оформлення думки не є абсолютно однаковим у різних мовах: розчленування буття на поняття, що виражають слова чи словосполучення, у різних мовах відбувається по-різному [9: 37; 10: 398; 11: 5; 12: 155]. Адже мови були сформовані в різних країнах на базі різного досвіду, і тому їх розбіжність природна. «Не тільки самі реалії не збігаються одна з іншою, а і майже всі викликані ними емоційні та духовні відгуки. Кожна мова є особливе рівняння між тим, що повідомляється, і тим, що замовчується. Кожен народ замовчує одне, щоб зуміти сказати інше» [13: 32].

Підкреслимо, однак, що мова (мовна картина світу) окрім національно-культурної обумовленості, є також і соціально маркованою [14: 17], тобто постає як «дороговказ у соціальну дійсність» [15: 130; 16: 20]. Людина не існує поза соціумом, і тому її

свідомість, її світосприйняття і, як результат, її мовна картина світу опосередковані тими соціальними обставинами, у яких ця людина існує.

Знаходить своє відбиття в мовній картині світу певного індивіда і його релігійна приналежність [17]. Крім того, деякі дослідники, окрім соціальної, релігійної та національно-культурної обумовленості системи мови та її використання, зазначають ще і роль політичного контексту, що впливає на формування лінгвістичних форм та визначає їхнє значення [18: 334], адже політична ситуація, що притаманна певному соціуму, обумовлює світосприйняття його представників і, як результат, це світосприйняття знаходить своє відбиття в мові.

Власне етнічна, культурна, соціальна та інколи політична детермінованість мовної картини світу, що була підкреслена вище, уможлиблює тезу про те, що кожна національна мова відбиває свою картину світу: «мова розмальовує через систему своїх значень та їхніх асоціацій концептуальну картину світу в національно-культурні кольори» [19]. Тому мовні дані мають величезне значення для розуміння процесів мислення, оскільки в мові закріплена концептуальна система людей, що на цій мові говорять [20: 119]. Деякі лексичні одиниці не тільки номінують предмети та явища, вони надають мові той особливий національний колорит, який і відрізняє одну національну мову від іншої. Цей національний компонент значення міститься в одиницях усіх рівнів мови, але ж найчастіше його можна простежити в лексиці.

Пріоритет лексичного рівня по відношенню до морфологічного, синтаксичного тощо пояснюється, перш за все, тим, що кількість лексичних одиниць у мові більша, ніж одиниць інших рівнів. Крім того дослідники семантики мовних одиниць зазначають, що значення, які містить лексема, безпосередньо пов'язані зі специфікою сприйняття, пізнання та мислення [21: 2]. Тому саме в семантиці лексичних одиниць найлегше знайти «світоглядну» природу мовної картини світу.

Розглянемо, таким чином, лексичну складову текстів творів сестер Бронте з огляду на функціонування аналізованих лексичних одиниць як національних, соціокультурних чи політичних маркерів. Зазначимо, отже, що до національно-маркованої лексики зазвичай відносять слова та словосполучення, що характеризують культурні і релігійні традиції, специфіку адміністративної і політичної систем, географічні особливості, національну їжу тощо [22: 152]. Наведене визначення національно-маркованої лексики уможлиблює таку класифікацію:

1. географічні маркери;
2. етнографічні маркери;
3. суспільно-політичні маркери.

Географічні маркери номінують об'єкти фізичної географії, об'єкти, пов'язані з діяльністю людини, а також різноманітні ендеміки: *moor, marsh, heath, brook, beck, quarry; moorgame, dunnock, grouse, briar-rose, ragweed, fungus, peat, moss, turf*.

Власне саме вищезазначені реалії і формують уявлення реципієнта про ландшафт, флору та фауну тієї місцевості, що зображується письменниками у творах і яка є близькою та добре знайомою для них самих, адже у всіх трьох аналізованих творах легко простежується йоркширський пейзаж – пустощі та луговини, що перемежовуються з гористою місцевістю та є природним середовищем для певних тварин та рослини, які є ендемічними саме для цього ареалу.

Етнографічні маркери, у свою чергу, відбивають специфіку побуту, праці, вірувань, містських та культурних уподобань, характеристик народу. Серед них можна виокремити:

- а) їжу, напої (*lentil, gruel, mulled ale, malt, gingerbread, laudanum, Yorkshire pudding, roast-beef, whisky*);
  - б) одягу та предмети побуту (*knee-breeches, gaiters, pinafore, beaver, bonnet, quilt, gossamer*);
  - в) житло, меблі, посуд (*wash-house, fold, garret, postern; lattice window, pane, casement; tin cullender, pewter dishes, tankard, tea canister, tureen, urn*);
  - г) музичні інструменти та танці (*flute, quadrille, country dance, waltz*);
  - д) люди праці (*clothier, glazier, carpenter, reaper, ostler*);
  - е) знаряддя праці (*rake, poker*);
  - є) найменування осіб за місцем проживання (*Lascar*);
  - ж) віросповідання (*chaplain, curate, vicar, pulpit, heathenism, antinomian, pew, Good Friday, Passion Week, heathen, the Black Art, Michaelmas*);
  - з) уподобання (*to sing carols; the mania for Berlin wools; a Jew-basket*);
- She by no means thought it a waste of time to devote unnumbered hours to fine embroidery, sight-destroying lace-work, marvelous netting and knitting, and, above all, to most elaborate stocking-mending* [4: 81].
- і) міри і гроші (*bushel*).

Суспільно-політичні маркери відбивають особливості адміністративно-територіального устрою (*the West Riding of Yorkshire*), влади (*Tory, Whig, Jacobin, Leveller, crowned heads*), суспільно-політичного життя (*landlord, domestic, underling*), тощо.

Надані вище та класифіковані лексичні одиниці не тільки номінують певні реалії національно-культурного та суспільно-політичного життя народу, вони надають текстам творів, у яких вони використовуються, специфічної національної маркованості, несуть додаткову інформацію про народ та країну, традиції та культуру. І при детальному дослідженні ця інформація може стати незамінним помічником для тих представників іншої мовної та національної спільноти, які знайомляться з художнім твором.

Значимо також, що певні вірування та погляди людей епохи, що описується, відбиваються в порівняннях та інших образних висловах, які у великій кількості можна спостерігати в текстах романів:

I was hiding my light under a bushel [3: 17].

Звичайно наведений вислів (*to hide one's light under a bushel*) має відносний еквівалент і в українській мові (*заривати свій талант у землю*), однак, аналіз складових демонструє відмінність у сприйнятті явища двома різними культурами, адже *bushel* у британській культурі – це міра об'єму сипких тіл, що дорівнює 8 галонів, або 36,6 літра.

У той же час аналізовані вище та класифіковані лексичні одиниці постають, на нашу думку, і специфічною ознакою власне авторських моделей світу сестер Бронте завдяки їх функціонуванню у різноманітних стилістичних засобах, які свідчать про специфіку світосприйняття авторок або про особливість оцінки ними певної політичної чи просто життєвої ситуації:

...a land that was king-ridden, priest-ridden, peer-ridden [4: 53].

Виокремленні метафоричні епітети (*king-ridden*, *priest-ridden*, *peer-ridden*) говорять про негативне ставлення авторки до політичної ситуації в країні, «заїждженої» (замученої) владою королів (*king-ridden*), священників (*priest-ridden*) та лордів (*peer-ridden*).

Негативне відношення до певної життєвої ситуації демонструє наступний приклад: *It is as bad as offering Satan a lost soul* [2: 106].

Подібне порівняння є результатом існуючої у мовному колективі релігійної приналежності, і відбиває, у такій спосіб, авторську оцінку ситуації через призму культурно-релігійної традиції.

Таким чином, науково-лінгвістичне, а не просто емоційно-естетичне сприйняття літературної спадщини різних епох виявляє деякі загальні проблеми національної своєрідності картини світу та реакції мови на різноманітні зміни в історії народу. Окрім того, художні твори дають можливість зрозуміти їх автора як особистість і як представника певного етносу та часопростору. Дослідження мовної складової авторських моделей світу зумовлює нові підходи до розгляду засобів формування автором певної моделі світу в художньому творі. Результативність такого роду дослідження, однак, можлива тільки при повноцінному розумінні специфіки концептуалізації світу даним автором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма: Монография. – М. – Харьков: Издательский Дом «ИНЖЭК», 2003. – 440 с.
2. Bronte E. *Wuthering Heights*. – London: Penguin Books, 1994. – 279 p.
3. Bronte A. *The Tenant of Wildfell Hall*. – London: Penguin Books, 1994. – 378 p.
4. Bronte Ch. *Shirley*. – London: Penguin Books, 1994. – 666 p.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – Киев.: Брама, Изд. Вовчок О. Ю., 2004. – 336 с.
6. Kramsch C. *Language and Culture*. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 134 p.
7. Poluzhyn M. M. *Lecture notes on historiography of linguistics*. – Uzhhorod, 2002. – 221 p.
8. Закирьянов К. З. Отражение языковой картины мира в языковом сознании билингва // www.uic/bashedu.ru/evrazia/f_s/zakirjanov.rtf. – 2004.
9. Булатецька Л. І. Теорія і теоретизація у лінгвістиці: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 176 с.
10. Зоривчак Р. П. Реалія як компонент національно-культурного контексту: перекладознавчий погляд // *Одиниці та категорії сучасної лінгвістики*. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – С. 398-428.
11. Королев К. *Язык мира // Языки как образ мира*. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 5-6.
12. Сепир Э. *Грамматист и его язык // Языки как образ мира*. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 139-156.
13. Конакова Е. И. Аксиологические архетипы: кросс-культурные соответствия // *Мова і культура*. – Вип. 7. – Т. VIII. – К.: Издательский дом Дм.Бурого, 2004. – С. 30-34.
14. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу // *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. – Харків: Константа, 2005. – С. 9-20.

15. Сепир Э. Статус лингвистики как науки // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 127-138.
16. Lakoff G. Metaphor, Morality, and Politics, Or Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust // <http://www.wvcd.org/issues/Lakoff.html>. – 1995.
17. Balch W.S. Lectures on Language As Particularly Connected with English Grammar // <http://www.gutenberg.org/files/17594/17594-h/17594-h.htm>. – Jan. 24, 2006.
18. Watson – Gegeo K. A. Mind, Language and Epistemology: Toward a Language Socialization Paradigm for SLA // The Modern Language Journal. – 2004. – № 3. – P. 331-350.
19. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // www.auditorium.ru. – 2004.
20. Венжинович Н. Ф. Лінгвокультурологічний та когнітивний підходи до встановлення фразеологічного значення // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. – Донецьк: ДонДН, 2006. – Вип. 14. – С. 117-128.
21. Jackendoff R. Semantic Structures. – N.Y., Cambridge: The MIT Press, 1990. – 323 p.
22. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с.

УДК 812.162.1'374=111

Пшенична Т. О.
(Київ, Україна)

РЕЧЕННЄВІ КОМУНІКАТИ ЯК ОСОБЛИВІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ

У статті досліджено особливості синтаксичної будови письмового мовлення. Виокремлено специфічні, характерні синтаксичні конструкції та введено новий спеціальний термін на їх позначення – реченнєві комунікати. Подано класифікації таких конструкцій за функціями та ступенем прив'язаності до контексту, визначено їх стилістичні особливості, а також форми та рівні взаємодії на рівні тексту.

Ключові слова: *письмове мовлення, суб'єктивна модальність, текст, синтаксичні конструкції, реченнєві комунікати.*

В статті освітлено особливості синтаксического строення письмової мови. Вычленено специфические, характерные синтаксические конструкции и введено специальный термин – реченнєві комунікати. Предложено классификации таких конструкцій по функциям та степені привязанности к контексту, определено их стилистические особенности, а также формы и уровни взаимодействия на уровне текста.

The paper examines characteristics of the written language syntax. Specific typical syntactic constructions have been specified, and a new special term – language communicates – has been introduced to define them. These constructs have been classified by functions and the extent of their attachment to the context. Their stylistic peculiarities as well as forms and levels of interaction at the text level have been determined.

© Пшенична Т. О., 2009

Мова як динамічне явище та синтаксис зокрема, потребує постійного вивчення, контролю та вдосконалення на всіх рівнях. Синтаксис є гнучким засобом уподібнення писемної мови розмовній завдяки різноманітним способам структуризації та зв'язку слів, речень, абзаців тощо. Тому проблема дослідження нетрадиційних його форм та функцій є **актуальною** та потребує постійної уваги з боку спеціалістів.

У основі функціонування мовлення лежить процес формування комунікативних актів, у межах якого формуються функції мови: інформаційна, агітаційна, емотивна, комунікативна. Для того, щоб виконати всі завдання, передбачені цими функціями, (ефективно передати / отримати інформацію, заігувати співрозмовника, отримати додаткові відомості, репрезентувати себе [3: 15]), необхідно створити найзручнішу форму обміну повідомленнями – лаконічну, але достатню модель, що уможливила б максимально точно передати зміст тексту та почуття мовця. Важливим при цьому є ступінь вираження експресії мовних одиниць – їхня здатність «виражати <...> ставлення мовця до того, що відбувається в навколишньому середовищі або внутрішньому світі людини» [2: 10]. Завданням синтаксису комунікативних текстів є втілення в різних формах просторово-часових, суб'єктно-об'єктних, зображально-емоційних, емоційно-оцінних та інших відношень між зображуваними одиницями [4: 36].

Метою роботи є визначення поняття «реченнєві комунікати», виокремлення основних їх характеристик та особливостей, а також їхніх функцій та способів практичного використання.

Відповідно до поставленої мети **завданнями** роботи є: узагальнити та систематизувати результати вивчення синтаксису звукового мовлення науковцями; класифікувати синтаксичні конструкції, притаманні власне розмовному мовленню; визначити функції кожної структури та їх сукупності в тексті; виокремити особливості та основні характеристики реченнєвих комунікатів.

Об'єкт дослідження – синтаксична будова творів Остапа Вишні зі збірника «Фейлетони. Гуморески. Усмійки. Щоденникові записи». **Предмет** – функціонування сукупності «некласичних» синтаксичних конструкцій, притаманних звуковому мовленню, вираженому на письмі, в тексті.

У дослідженні одиниць синтаксису текстів розмовного мовлення існує два основні методи: визначати та класифікувати їх аналогічно до загальномовних термінів, що вказує на приналежність текстових матеріалів до літературної мови, або використовувати специфічні спеціальні терміни на позначення цих одиниць [5: 114]. Перший має сенс при синхронному або порівняльному аналізі синтаксичних структур мовленнєвих і книжних матеріалів, другий – при дослідженні таких конструкцій на комунікативному рівні – в системі тексту.

Фігури, характерні для вираженої на письмі живої розмовної мови, можна об'єднати в групу синтаксичних комунікативних одиниць. Вони можуть бути складниками або самостійно будувати діалоги, полілоги, динамічні роздуми героїв або ліричні відступи автора [8: 73]. Характерними для них є неприналежність до класичних граматики-синтаксичних категорій, нерозкладність на члени речення, чітка стилістико-експресивна спрямованість [6: 25]. Семантично такі конструкції є самостійними й повними, тому їх не можна назвати словосполученнями з точки зору структури. Порівнюючи з класичними синтаксичними

фігурами (визначені в академічних виданнях конструкції – одиниці синтаксису української мови), їх можна визначити як речення, оскільки вони є предикативними та виражають лексично довершений смисл.

При аналізі специфічних синтаксичних структур розмовної мови, на нашу думку, для ясності варто використовувати специфічні терміни. Так, пропонуємо загальну назву-термін, що об'єднувала б усі досліджувані нами конструкції – реченнєві комунікати. Цей термін, по-перше, вказує на приналежність до синтаксису, характеризує структурні особливості та називає рівень, на якому визначаються та функціонують такі фігури.

Реченнєвими комунікатами, що виражають процес мовлення в тексті, є: називний уявлення, незакінчені речення, слова-речення, звертання-речення, парцеляти, генітивні речення. **Завданнями** таких структур є:

- лаконізація форми подачі матеріалу;
- увиразнення повідомлення шляхом його членування, акцентування уваги читача;
- поширення емоційності на ікротекст або текст у цілому, а також створення відрозного підтексту [1: 92].

Якщо ж вилучити реченнєві комунікати з контексту та дослідити їхню структуру, вони проявляються як класичні неповні або односкладні конструкції. Так, у неспецифічному, немовленнєвому, текстовому просторі реченнєві комунікати втрачають свої структурні особливості, оригінальне експресивне навантаження та функції, що проявляються тільки на рівні тексту (текстоутворення, різнобічна характеристика певного об'єкта, відображення процесу мислення).

Отже, всі реченнєві комунікати є абсолютно залежними від текстового простору, в який їх уведено. Проте ступінь їх пов'язаності може бути різним і залежить від основної виконуваної функції та лексичного навантаження. Варто зазначити, що не завжди конструкції з мінімальним змістовим навантаженням потребують широкого контексту-пояснення, а стають зрозумілими читачеві або із загальнонародського досвіду, або із зображеної у творі ситуації.

Реченнєві комунікати можуть функціонувати за таких трьох ступенів **прив'язаності до контексту**:

максимального – проявляється в абсолютній неможливості повноцінного функціонування структур та у втраті ними змістового навантаження окремо від тексту (парцеляти, називні уявлення, що втрачають свої функції та специфіку поза контекстом, незакінчені конструкції з максимальним ступенем імпліцитності та вигуківі слова-речення):

А як із гори, так навпаки – вона, верствата, дуже коротка. Отакісінька! [7: 112] – парцеляти;

Їжа мисливська. Полювання – процес нелегкий <...>. Любите сало – беріть сало, любите ковбасу... [7: 340] – називний уявлення;

Та ж так... Хутори – такі <...> Ті дають... [7: 152] – незакінчене речення;

– А-а-а-а! А що Пушкін написав? [7: 196] – вигукове слово-речення (набуває змістового спрямування лише в контексті, поза ним може виражати й страх мовця, й ситуацію згадування ним чогось, і погрозу тощо);

середнього – проявляється в повноцінності та зрозумілості змісту конструкції, але з утратою функціональних та інтонаційних особливостей поза контекстом (генітиви,

слова-речення, виражені сталими зворотами, звертання-речення, незакінчені структури із середнім ступенем імпліцитності):

А кінь йому:

– Ве-е-е!

– Ой боже мій!

– Ве-е-е! [7: 141] – слово-речення (виражене сталим зворотом);

А ви кажете: Бога нема.

Є бог. [7: 153] – генітив;

Бачу, вже ось-ось Коростень, а він тягне... [7: 254] – незакінчене речення;

Дівчата! Тільки по правді: скільки до Ялти? [7: 112] – звертання-речення;

мінімального – передбачає виконання функцій і змістову наповненість структури як невід’ємного експресивно навантаженого елемента тексту (незакінчені структури із мінімальним ступенем імпліцитності, слова-речення):

Починаються куці. Ось і перший стіжок, ось і другий, і третій... [7: 348] – незакінчене речення (вказує на продовжуваність зображуваного явища, що не потребує лексичного вираження);

– Ти б підстрибував?

– Та... [7: 140] – незакінчене речення (є мінімально інформативним, проте абсолютно зрозумілим для читача та не потребує пояснення);

– А хіба у вас, – питає, – тепер не один рай?

– Ні. Раніше був один, спільний... [7: 197] – слово-речення (є прямою заперечною відповіддю, що не потребує пояснення або розшифровки, а може лише поширюватися).

Уводячи в текст певний реченнєвий комунікат, автор-письменник, як правило, не замислюється над тим, яку саме конструкцію він використовує, як вона може функціонувати та яку структуру має – він буде твір, маючи певну ідею та власний стиль. Досліджувані нами конструкції не є синтетичними, тобто штучно створеними для відображення певних елементів дійсності – вони є природними засобами спілкування між людьми або відображення авторських роздумів. Аналіз цих конструкцій дозволяє визначити, які саме **функції** здатні виконувати реченнєві комунікати в тексті.

Характеристика героя, предмета, явища – називний уявлення, парцеляти, звертання-речення, генітиви в описових текстах, присвячених певному об’єкту, або текстах-оповідях, що потребують опис в окремій частині;

Вираження емоцій мовця, його стану – всі реченнєві комунікати, що є безпосередніми носіями емоцій, почуттів автора або його героїв (жалю, іронії, натяку, заборони, заклику, вимоги тощо);

Зв’язок повідомлень у суцільний текст – всі реченнєві комунікати, що вимагають додаткового пояснення, розширення, розвитку, відповіді й цим пов’язують окремі елементи тексту.

Відображення авторських роздумів – структури (називний уявлення, незакінчені речення, слова-речення), що є своєрідними заголовками до тексту в цілому або його частини, присвячених авторським роздумам; характеризуються інтонацією незакінченості;

Привертання уваги читача, його інтригування – всі реченнєві комунікати як засоби яскравої передачі певної інформації, важливої для мовця (виокремлення об’єкта з метою

наголошення на його важливості та значущості, інтригування реципієнта, вираження певної емоції мовця тощо);

Вираження суб'єктивної авторської оцінки – реченнєві комунікати (слова-речення, генітиви, звертання-речення) у творі-роздумі, що яскраво передають власні емоції автора, його ставлення до зображуваних ним героїв, подій, явищ;

Скорочення або поширення повідомлення – парцеляти, незакінчені речення, слова-речення, що вносять у текст додаткові емоційно насичені елементи та запобігають появі зайвих одиниць, замінюючи їх або наголошуючи на їх неважливості.

Отже, функціональне різноманіття реченнєвих комунікатів дозволяє автору в яскравій формі передавати думки, емоції, бажання в письмовому тексті.

Окрім взаємодії та тісного зв'язку з усіма класичними синтаксичними структурами реченнєві комунікати можуть підсилювати емоційне навантаження й увиразнювати зміст тексту, взаємодіючи між собою. На основі такого судження пропонуємо дослідити новий напрям аналізу реченнєвих комунікатів – **види та рівні взаємозв'язку** їх у текстовому матеріалі. Спираючись на результати аналізу їх структури, виконуваних функцій, зв'язку з контекстом можна визначити способи смислової та структурної взаємодії досліджуваних конструкцій з метою розширення знань про них і використання цих знань у процесі роботи з текстом.

Зв'язок усіх реченнєвих комунікатів передбачає чотири рівні: взаємодоповнення, однорідність, взаємопроникнення, взаємовиключення.

На кожному з цих рівнів було виокремлено пари структур, що можуть взаємодіяти в їх межах. Однак не всі комбінації є можливими у визначених рамках – це залежить від їхнього характеру та виконуваних функцій. Тобто якщо конструкції не мають нічого спільного, будь-яка їх взаємодія в тексті є неможливою.

Взаємодоповнення – найпоширеніший вид взаємодії одиниць комунікативного синтаксису, що передбачає доповнення змісту й емоційного навантаження однієї конструкції іншою. При цьому обидві структури виконують одну й ту ж функцію або мають однакову смислову направленість:

називний уявлення – парцелят (поширення названого об'єкта визначальною характеристикою, що підсилюється винесенням за межі повідомлення):

Чарівна ніч... Чорна... Може, то ніч, може зорі... [7: 146];

слово-речення – називний уявлення (внесення додаткової оцінної характеристики названого об'єкта, а також зв'язок цього об'єкта з контекстом):

Так! Інтереси України... Якої? Радянської України вміє, зможе захищати і вже захищає... [7: 206];

слово-речення – генітив (підсилення експресивності кількісної характеристики об'єкта):

– Ні! Ніякої політики! [7: 279];

Однорідність – рівень смислової заміни реченнєвих комунікатів один одним, що проявляється на текстовому рівні та полягає у використанні їх паралельно. Різняться такі структури при цьому можуть лише певними емоційними відтінками та лексичним наповненням. Однорідними можуть бути такі пари реченнєвих комунікатів:

називний уявлення – генітив (називають об'єкт тексту або його частини та виступають зачином для нього):

Яготин... Качнуло трохи... [7: 126];

І нема Харкова... Так тільки оддалік маячить... [7: 124];

звертання-речення – слово-речення (вигукове слово-речення виражає спонукання, кликання певної особи так само, як і звертання, що виконує функцію гукання когось):

– Панове!– почав прем'єр. [7: 205];

– Де ви? Агов-гов-гов! [7: 284];

парцелят – генітив (парцелят міри та ступеня, як і генітив, поряд з основним реченням виражає додаткову емоційно виразну характеристику певного об'єкта або явища):

Мало я зробив для народу! Мало! [7: 494];

Нічого! Був у Полтаві. Святкували 150-ліття <...>. Все! [7: 429].

Взаємопроникнення – рівень взаємодії реченневих комунікатів, у межах якого вони доповнюють один одного, об'єднуючись у єдину структуру. При цьому такі конструкції не мають виконувати однакові функції та різнитися за емоційним навантаженням – вони поєднують різні функції в одній структурі з метою лаконічної передачі емоційно насиченого повідомлення. На рівні взаємопроникнення можуть існувати такі пари:

називний уявлення – незакінчене речення (незавершеність конструкції, що вводить у твір основний об'єкт, відображає ставлення до нього автора та примушує читача замислитися над його природою):

Велика Вітчизняна війна... Руйнують фашистські загарбники Радянську Україну. Крові й життя не шкодує український народ... [7: 307];

незакінчене речення – генітив (усічення додаткових елементів реченневого комунікату, що містить квантативну характеристику певного об'єкта, як неважливих):

Сірників нема... Чим засвітиш? [7: 40];

незакінчене речення – звертання-речення (передача схвильованості мовця та його ставлення до особи-адресата у спосіб замовчування певних елементів репліки):

– Ральфе мій... Не встиг я... [7: 254];

незакінчене речення – слово-речення (видалення з тексту елементів, що поширюють і пояснюють зміст короткого, але ємного, слова-речення, з метою його експресивізації):

– Лико дерете? Ага... [7: 40].

Взаємовиключення – вид взаємодії реченневих комунікатів, що ґрунтується на антонімічності виконуваних ними функцій та різниці в меті їх уведення в текст (наприклад, замовчування – поширення). При цьому направленість цих конструкцій має бути однаковою (характеристика об'єктів, їх називання тощо). Такий рівень полягає в можливості використання автором лише одного з визначених типів структур:

незакінчене речення – парцелят (навмисна незавершеність повідомлення, використана автором як спеціальний прийом інтригування читача – примушення його замислитися над зображуваним і бажання автора експресивно доповнити, пояснити, розширити, оцінити висловлювання):

Читати хочу! Книжку! [7: 318];

незакінчене речення – називний уявлення (замовчування автором цілого мікротексту або його частини з метою вираження замислення над названою темою та небажання її розвивати, пропозиція читачеві обміркувати подану посилку):

Вівці! Та й манісінькі ж які вони! Он череда... [7: 125].

Співіснування реченневих комунікатів в одній текстовій площині є потужним засобом підсилення їх емоційної виразності та лаконізації експресивно навантажених конструкцій. Функції та структурні типи таких структур при цьому можуть змінюватися – набувати нових відтінків, поєднуватися з метою втілення загального творчого задуму автора.

Здійснений аналіз специфічних синтаксичних засобів яскравої стилізації, суб'єктивізації й динамізації тексту дозволяє зробити такі основні **висновки**.

1. Реченнєві комунікати представляють собою групу специфічних синтаксичних конструкцій, виокремлених за спільними структурними та функціональними ознаками, що функціонують тільки на комунікативному рівні й дають змогу наголосити на окремому елементі повідомлення та водночас мають відношення до синтаксису тексту в цілому: називний уявлення, незакінчені речення, слова-речення, звертання-речення, парцеляти, генітиви.

2. Використання елементів комунікативного синтаксису замість класичних синтаксичних одиниць дозволяє увіразнити повідомлення, зацентувати увагу читача, поширити емоційність на текст в цілому, а також створити виразний підтекст.

3. Основними та визначальними особливостями реченневих комунікатів, що лежать в основі незамінності їх уведення в текст, є комунікативний рівень їх існування та функціонування, а також яскраве інтонування, акцентологічність, залежність від конситуації й лаконічність подання.

4. Основними спільними для всієї групи реченневих комунікатів функціями є характеристика героя / явища, відображення емоцій або ставлення до чогось автора / героя твору, зв'язка елементів повідомлення, привертання уваги читача.

5. Реченнєві комунікати, введені в письмовий текст, можуть взаємодіяти між собою на чотирьох рівнях: взаємодоповнення, взаємопроникнення, однорідності та взаємовиключення. Така взаємодія підсилює їх смислове та експресивне навантаження, допомагає точніше передати ідею автора.

6. Реченнєві комунікати є невід'ємними від контексту елементами, поза яким втрачають свою специфічність та можуть використовуватись тільки як односкладні або неповні структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гойхман О. Я. Речевая коммуникация: Учеб. / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина ; Под ред. проф. О. Я. Гойхмана .– М. : ИНФРА-М, 2003.– 272 с.– (Сер. «Высшее образование»).
2. Бублейник Л. В. Особливості художнього мовлення: Навч. посіб.– Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.– 177 с.
3. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика.– К. : Наук. думка, 1982.– 210 с.
4. Лаптева О. А. Русский разговорный синтаксис / АН СССР. Ин-т русского языка.– М. : Наука, 1976.– 399 с.
5. Текстовий аспект в изучении синтаксических единиц: Межвуз. сб. науч. тр. / Редкол.: С. Г. Ильенко (отв. ред.) и др.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1990.– 164 с.

6. Норман Б. Ю. Синтаксис речової діяльності.– Минск: Вышейш. шк., 1978.– 270 с.
7. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка.– М.: Высш. шк., 1990.– 168 с.
8. Остап Вишня. Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи.– К.: Наук. думка, 1984.– 560 с.

УДК 811.161.2'271

Гринишин М. М.
(Львів, Україна)

ОЦІННІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ В АСИМЕТРИЧНИХ СИТУАЦІЯХ СПІЛКУВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню мовленнєвого акту похвали в асиметричних ситуаціях спілкування. Виокремлено різновиди похвали, з'ясовано кореляцію між соціальним статусом мовців і мовленнєвими засобами вираження похвали.

Ключові слова: оцінні мовленнєві акти, похвала, соціальний статус особи, асиметрична ситуація спілкування.

The article deals with the research of functional peculiarities of the speech act praise in the asymmetrical communicative situation. The main issues of the analysis are the illocutionary purposes of praise, types of praise utterances. Special attention is being paid to the correlation between the person's social status and language manifestation of praise.

Описуючи роль людського фактора в мовленнєвій діяльності, дослідники враховують аксіологічну категорію оцінки [1; 2; 3]. На прикладі словотвірних моделей слів з оцінним значенням [4; 5] вона постає як модусна категорія [6]. З огляду на суб'єкт чи об'єкт акту комунікації за оцінною модальною рамкою, аксіологічна категорія оцінки отримує прагматичні характеристики: **А о В**, де **А** – суб'єкт оцінки, **В** – її об'єкт, а **о** – оцінне відношення із значенням добре / погано.

Оцінка, втілена у висловлюванні похвали, враховує соціальні параметри комунікації. Мета статті – розкрити сутність похвали як прагматичного типу висловлювання, що належить до соціально маркованих комунікативних актів: потрібно зрозуміти вплив соціальних параметрів на функціонування висловлювань похвали, виявити аспекти оцінки, релевантні в асиметричних ситуаціях спілкування «вищий → нижчий», описавши вербальні та невербальні засоби висловлювання похвали в асиметричних ситуаціях. За об'єкт аналізу служать висловлювання похвали адресантів з вищим соціальним статусом; предмет дослідження становлять вербальні та невербальні характеристики мовленнєвого акту похвали; матеріал – приклади з прозових художніх творів Івана Франка¹ (вибірка містить висловлювання похвали, продуковані «згори донизу»).

¹ Див.: Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986. Покликання подаємо в круглих дужках, вказуючи на назву твору, том і сторінку.

Хоча проблематиці та класифікації мовленнєвих актів присвячено велику кількість досліджень [7; 8; 9; 10; 11 та ін.], похвалу як поняття лінгвопрагматики учені трактують неоднозначно. Правда, в усіх теоретичних описах вона характеризується єдиною ілокутивною метою – вираженням психологічного, емоційного стану мовця.

У міжособистісних стосунках похвала постає як висловлення позитивного ставлення до іншої людини, оцінки її особистості, якостей, вчинків і думок, кінцевою метою яких є позитивний психологічний стан реципієнта. Водночас похвала належить до реактивних мовленнєвих актів, оскільки вона скерована на оцінку минулих дій, вчинків, думок. Вона має вихід у майбутнє, оскільки передбачає розгортання комунікації і залежить від того, як адресат сприймає оцінні висловлювання – погоджується, заперечує, виправдовується тощо. Отже, оцінні висловлювання, з одного боку, є реакціями на поведінку чи певні якості, а з другого – призначені для регулювання поведінки і впливу на міжособистісні відносини [12 : 187]. Інтеракційна модель, яка розкриває похвалу, включає комунікативну ситуацію, подію позитивної оцінки, мовленнєвий акт (висловлювання) похвали. Змінними в цій моделі виступають соціальні характеристики комунікантів, які виконують певні соціальні ролі, а також стосунки, визначені мірою знайомства між комунікантами, офіційним / неофіційним характером ситуації тощо.

I. Різновиди мовленнєвих актів похвали в асиметричній ситуації спілкування «вищий → нижчий»

Мовленнєвий акт похвали може бути як прямим, так і непрямим, – з огляду на відповідність / невідповідність структурно-семантичного змісту висловлення його ілокутивній функції.

I. 1. Пряма похвала

Ілокутивна формула прямої похвали безпосередньо співвідноситься зі структурно-семантичним типом повідомлення. В основному, досліджувані висловлювання похвали – це двоактні, або двоілокутивні одиниці, що утворюють бінарні мовленнєві комплекси, сигналізуючи про основне і додаткове прагматичне значення. Матеріал дозволив виокремити різновиди прямих двоактних висловлювань похвали, що функціонують в асиметричних ситуаціях спілкування.

Похвала-констатив, зміст якої передає схвальне ставлення до стану справ: «– **Прекрасно, прекрасно, мій хлопчику. Це ви розумно зробили, що вчора нічого не говорили йому про мене**» (*Лель і Полель, т. 17, с. 326*).

Похвала-експресив, яка виражає відповідну психологічну настанову як позитивний емоційний стан мовця, викликаний певними подіями: «– **Ну, так-то добре!** – мовив намісник. **Гратулюю тобі заручини і прийми від мене отсе!**» (*Герой поневолі, т. 21, с. 373*).

Похвала-директив (похвала і стимул), основне значення якої підсилено вторинною ілокуцією, тобто спонукуванням адресата до продовження діяльності, що заслуговує похвали: «– **Не бійся! Дай руку. Люблю тебе за одвертість і щирість. Так і слід поступати воякові!**» (*Гриць і панич, т. 21, с. 284*).

Похвала-перформатив – елементарна комунікативна дія в прямому розумінні цього слова, коли його вимовляння є актом / дією похвали: »– **Добре, хлопці! Хвалю вас за се!**» (*Отець-гуморист, т. 21, с. 306*).

Похвала-квеситив, яка у формі загального, питально-заперечного або розділового запитання створює психологічну напругу у спілкуванні: «– *Се його власні слова! І то слуга, лакей! Де є в світі такий слуга? Хто, крім родовитого, расового мадяра, може бути таким слугою?*» (*Чиста раса, т. 20, с. 26*).

Отже, висловлювання похвали поєднує ознаки інших мовленнєвих актів, які наділяють її додатковими прагматичними значеннями, відображаючи складний і суперечливий внутрішній емоційно-психологічний стан мовця.

1. 2. Непряма похвала

Непрямий характер похвали виявляємо на основі референтної відносності контексту, тобто в межах конкретної ситуації. Тому непряму похвалу розуміємо імпліцитним засобом висловлення схвалення. Матеріал дозволяє виокремити різновиди похвали.

Похвала у формі скарги, жалю: «... **Шкода**, що не пішов на судію, міг би був зробити кар'єру» (*Перехресні стежки, т. 20, с. 181*).

Похвала як покликання на «авторитетну думку»: »...*Такого оборонця наша адвокатура давно не мала. ...Се навіть не моя думка. Се загальна думка в тутешнім суді. Сам пан президент ...*» (*Перехресні стежки, т. 20, с. 181*).

Похвала у формі приємного здивування, викликаного неочікуваним результатом: »*Леон ще дужче здивуався, почувши ту мову від Бенедя, котрого він уважав досі зовсім простим, ні о чім не думаючим робітником.*

– **Відки ж ви набралися такого розуму?** – *спитав Леон* (*Борислав сміється, т. 15, с. 409*).

Непряма похвала менше поширена, оскільки соціально вищий адресант не має потреби приховувати свої позитивні почуття, що виникають унаслідок задоволення діями, вчинками чи якостями адресата.

Розглянуті приклади дозволяють стверджувати, що прямі висловлювання похвали є за своєю суттю поліілокутивними мовленнєвими актами – одиницями у формі одного висловлення, здатними виконувати декілька актомовленнєвих функцій. Непряма похвала виявляється в межах конкретної ситуації, реалізовується через висловлювання, в яких позитивна оцінка виражена імпліцитно (має форму скарги, здивування тощо).

II. Реакції на похвалу

Перлокутивний ефект висловлювання похвали полягає у сприйманні чи в несприйманні похвали реципієнтом. У першому випадку відповідними реакціями можуть бути вдячність, підтвердження, приємне здивування, хвастощі й відповідна похвала. У другому – перлокутивний ефект передають репліки, що спростовують або заперечують похвалу. Діалоги з художніх творів Івана Франка показують, що реакції на похвалу найчастіше представлені останнім різновидом.

Відповідь-спростування на похвалу має місце при щирій розмові, коли адресат не використовує сприятливе ставлення до нього з боку мовця у власних інтересах, а намагається розкрити справжню причину того чи іншого вчинку. Канцеліст (урядник) до графині: «– *Ясновельможна пані графиня вибачте, – мовив Калинович, – я зовсім не думав ні про яку посьвяту, ні про яке нарадження. ...– Дуже мені прикро, що мушу ще раз спростувати погляд ясновельможної пані...*» (*Герой поневолі, т. 21, с. 365*).

Поширеною реакцією на похвалу є заперечення позитивної оцінки, зумовлене скромністю адресата, об'єкта похвали. На ідеї скромності формується стратегія мінімалізації: відсутній акцент на власних зусиллях, занижено оцінку вказівкою на сприятливий збіг обставин, допомогу інших тощо. Робітник до підприємця: «– *Та що, прошу пана, – сказав Бенедьо, – у нас, у місті, так заведено, то я й тутка так радив. Се не мій розум, куди мені!*» (*Борислав сміється*, т. 15, с. 409).

Правда, про перлокутивний ефект похвали судити важко, оскільки вплив на почуття, думки, а часом і дії може не виявлятися назовні і безпосередньо під час комунікації. Юнак до підприємця: «– *І на кожному можу стратити, – скромно відповів Герман, хоча Менделєва похвала хопила його за серце*» (*Воа constrictor*; т. 22, с. 174).

Аналіз мови художніх творів Івана Франка показав: відповіді-спростування та заперечення інформують про відсутність в українській комунікативній культурі позитивної реакції на похвалу.

III. Вербальні та невербальні характеристики висловлювань похвали

Мовне оформлення похвали в основному здійснюється за допомогою лексики з конотативним значенням, факультативними є синтаксичні та стилістичні засоби української мови. Релевантними для вираження похвали є невербальні засоби, які або супроводжують мовні вирази, або вживаються автономно.

3. 1. Лексичні засоби

Найповніше вираження інтенціонального змісту похвали міститься у висловлюваннях з перформативами *хвалити, схвалювати* (еквівалентні дії, вчинку): «– *Хвалю за відвагу. Чому ж би не попробувати щастя, ха, ха, ха! – реготався панотець*» (*Великий шум*, т. 22, с. 244), «– *Добре, хлопці! Хвалю вас за се!*» (*Отець-гуморист*, т. 21, с. 306). Оцінний предикат виявляємо за умови підкреслення актуальності позитивної оцінки. Зібраний ілюстративний матеріал підтверджує теоретичний висновок про те, що подібні форми нетипові для вираження похвали: оцінкам властива спонтанність, яка спонукає до стислих форм як найбільш придатних для вираження почуттів, наявність перформатива робила б висловлювання громіздким, офіційним і послаблювала б експресивність сказаного [12: 190].

У художньому тексті знаходимо коментуючі дієслова, які декларують позитивний відгук на відомі комунікантам заслуги чи ознаки (*похвалити, підхлібляти*): «*Леон похвалив Бенедя за тоту раду...*» (*Борислав сміється*, т. 15, с. 409).

Іntenціональний зміст похвали передають висловлювання з модально-оцінним компонентом, ядро яких становлять загальнооцінні (*добре, гарно, прекрасно*) та частковооцінні (*розумний, розумно, відважний, порядний, чесний* тощо) слова, як правило, у функції предикатів. Роль прикметників та прислівників у вираженні оцінки зумовлена їхньою здатністю передавати ознаки градуйовано, виражаючи дуже високу оцінку, високу і серединну (нульову).

Особливістю мовленнєвих актів оцінки є специфічні модальні характеристики, які пов'язані з можливістю руху по оцінній шкалі у двох протилежних напрямках – у напрямку зростання ступеня ознаки (інтенсифікація) і в напрямку його зменшення (деінтенсифікація). В актах похвали часто використовуються інтенсифікатори, які вказують, що ознака перевищує норму: «– *В усякім разі се дуже гарно з вашого боку, що ви не за-*

вагалися посвятити своє становище і наразити своє життя...»(*Герой поневолі*, т. 21, с. 364-365); «– **Добре, дуже добре**. Сідай на місце» (*Борис Граб*, т. 18, с. 181); «– Ні, пане графе, то його брат. **Надзвичайно, надзвичайно здібна людина**» (*Лель і Полель*, т. 17, с. 361).

Лексичні одиниці з нейтрально-оцінним значенням можуть функціонувати як інтенсифікатори змісту окремих лексем або ілокутивної сили висловлювання похвали в цілому. Наприклад: «...**таких** талановитих, **таких** гідних, із **такими** великими надіями молодих людей, як наші господарі, я ще не зустрічав» (*Лель і Полель*, т. 17, с. 348). Тут вказівний займенник втратив своє первинне займенникове значення і надав висловлюванню експресивності.

Прагматичною метою оцінок з інтенсифікацією є намагання зробити висловлювання більш переконливим для співрозмовника і досягти ефективнішого впливу на адресата [6 : 113]. Отже, на рівні лексичних засобів оцінка виражається словами з позитивними лексичними значеннями.

3. 2. Синтаксичні та стилістичні засоби

Модально-оцінний компонент може виражатися за допомогою синтаксичної структури та стилістичних засобів (окличні односкладові речення, повторення, нагромадження оцінних слів і под.): «– **Браво, малий, браво! Добрим будеш рекрутом!** – загукали солдати...» (*Лель і Полель*, т. 17, с. 302).

3. 3. Невербальні засоби

Аналіз невербальних компонентів комунікації, які сигналізують похвалу в досліджуваних художніх текстах, свідчить, що для цього використовуються просодичні, такесичні та кінесичні засоби.

Просодичні засоби, які позначають позитивне ставлення до дій співрозмовника, в асиметричних ситуаціях доволі стримані. Наприклад, вираження емоцій виявляємо при здивуванні: «– *Молодець!* – аж **цмокнув** о. Квінтіліан»(*Великий шум*, т. 22, с. 244). Такесичні жести мають обмежену сферу функціонування, оскільки є знаком фамільярних стосунків обох комунікантів або принаймні одного з них, хто посідає вищу комунікативну позицію: «*І граф сміючись поплескав Владка по плечі*» (*Лель і Полель*, т. 17, с. 423). Кінетичні рухи соціально вищого адресанта, що виявляє симпатію та підтримку, передають привітний вираз обличчя, стриману усмішку: «... *високопоставлений при тім лише всміхнувся, ласкаво похитав головою і промовив: – Гарно! Гарно! Хитрець добре відіграв свою роль*» (*Острий-преострий староста*, т. 20, с. 52).

Невербальні компоненти супроводжують вербалізовані мовленнєві акти (див. наведені вище приклади) чи функціонують як самостійний вияв похвали: «...*деякі кинулися знов обіймати та цілувати Гриця*» (*Гриць і панич*, т. 21, с. 280);

Доходимо висновку, що похвала – це індивідуальна (авторська) комунікативна стратегія, мовне оформлення якої передбачає розмаїття засобів та відсутність шаблонів.

Похвала – це соціально фіксований оцінний мовленнєвий акт, метою якого є висловлення психологічного та емоційного задоволення від адресата. Більшість прямих висловлювань похвали є двоілокутивними, виражаючи крім основної мети, ще й додаткову. Основним засобом вираження похвали виступає оцінна лексика, є випадки використання невербальних засобів, що супроводжують мовні вирази чи виступають автономно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В. И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
2. Ключко Л. І. Висловлювання похвали в комунікативно-діяльнісній парадигмі спілкування (на матеріалі англійської мови). Автореф. дис. кандидата філологічних наук. – Харків, 2004.
3. Шмелёва Т. В. Речевой жанр: опыт общепилологического осмысления // Collegium. – 1995. – № 1–2.
4. Агафонова А. Проблема авторизованої оцінки у мовленні: культурологічний аспект // Вісник Львівського університету, 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 311-317.
5. Шутак Л., Шинкарук В. Словотвірна категоризація суб'єктивної оцінки. – Чернівці: Рута, 2002.
6. Шинкарук В. Категорії модусу і диктуму у структурі речення. – Чернівці: Рута, 2002.
7. Богданов В. В. Классификация речевых актов // Личностные аспекты языкового общения: межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1989. – С. 25-37.
8. Остин Дж. Д. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. М., 1986. – С. 23-130.
9. Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики. Киев, 1987.
10. Романов А. А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1988.
11. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. М., 1986.
12. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному аспекті. – К.: АСМУ, 2002.

ДЖЕРЕЛА

Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976 – 1986.

УДК 811.161.2'36

*Краснопірська Н. О.
(Київ, Україна)*

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ РЕАКЦІЇ НА ПОХВАЛУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто мовленнєвий жанр «похвала», описано мовні засоби, які відображають реакції на висловлення, що мають позитивну конотацію. Аналізуються висловлення в розмовній мові, взяті представниками різних статей, віку, професій і т. ін. Розглядаються лексичні та синтаксичні мовні засоби, а також невербальні типи реакцій.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, висловлення похвали, перлокутивний ефект похвали.

© Краснопірська Н. О., 2009

The article considers a speech genre «praise», the language means which reflect reactions on expressions with positive connotation are described there. There are analyzed expressions of informal speech, used by representatives of both male and female, different age, professions etc. Lexical and syntactical language means in addition to nonverbal types of reactions are examined there.

Key words: *language genre, expressions of praise, praise perlocutionary effect.*

Сучасна лінгвістика характеризується посиленням уваги до мовленнєвої діяльності людини, її мовленнєвої поведінки, закономірностей використання мови. Відбувається розвиток такої галузі мовознавства, як жанрологія, сприяючи формуванню теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів (далі – МЖ). Нова галузь має і свій власний об'єкт вивчення – мовленнєві жанри.

Загальновідомо, що фундамент сучасної жанрології заклав М. М. Бахтін. Розмаїтість жанрових форм визначає необхідність різнопланового підходу до вивчення МЖ у сучасній жанрології.

У працях, присвячених дослідженню жанрів, активно обговорюються актуальні проблеми і спірні питання теорії МЖ: типологія жанрових форм, способи ідентифікації жанрів, методологія і термінологія жанрологічного дослідження, функціонування і модифікація жанрів у різних сферах спілкування і т. ін.

МЖ, їх специфіка в різних сферах мовленнєвої взаємодії досліджуються в тісному зв'язку з відповідними комунікативними ситуаціями і мовною особистістю людини (Дубровська Т. В.). Незважаючи на наявність певної кількості праць, присвячених жанровим формам мови, багато МЖ не описано в лінгвістичній літературі взагалі і навіть не визначені критерії їх виділення, особливо на матеріалі української мови. До малодосліджених МЖ належить, зокрема, і «похвала».

Актуальність дослідження зумовлена підвищенням інтересу сучасної лінгвістики до втілення жанрових форм у діалогічному мовленні, дослідження особистості людини як продуцента та реципієнта мови. Праць, спеціально присвячених аналізу конкретного мовленнєвого жанру, в українському мовознавстві небагато, недостатньо вивчені всі оцінні МЖ, у тому числі й «похвала». Оцінним МЖ притаманна неоднозначність співвідношення плану вираження і плану змісту, що представляє певний аспект проблематики імпліцитності та експліцитності під час дослідження жанру «похвала».

М.М. Бахтін наголошує на тому що «мовленнєві жанри організують наше мовлення майже так само, як його організують граматичні форми (синтаксичні). Ми вчимося відливати наше мовлення в жанрові форми, і, чуючи чуже мовлення, ми вже з перших слів вгадуємо його жанр, передбачаємо певний об'єм (тобто приблизну довжину мовленнєвого цілого), певну композиційну будову, передбачаємо кінець, тобто з самого початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого, котре після цього лише диференціюється в процесі мовлення... Якби мовленнєвих жанрів не існувало і ми не володіли ними, якби нам доводилося їх створювати вперше в процесі мовлення, вільно і вперше будувати кожне висловлення, мовленнєве спілкування було б майже неможливим» [1:271-272]. Навіть у розкутії, невимушеній розмові ми формуємо наше мовлення згідно з певними жанровими формами.

Ми зосереджуємо нашу увагу на МЖ «похвала», зокрема на мовних засобах вираження реакцій на висловлення похвали. МЖ «похвала», як відомо, належить до оцінних

жанрів, тобто це шире, з точки зору адресанта, висловлення схвалення адресата, його якостей, здібностей, діяльності, а також об'єктів, які належать «світу адресата» (Клочко Л. І.).

Як зазначає М. М. Бахтін, «висловлення з самого початку будується з розрахунком імовірних реакцій у відповідь, заради яких воно, власне, і створюється» [1: 290].

Форми реакцій у відповідь на похвалу досить різноманітні і можуть передаватися як словесними, так і невербальними засобами. Перлокутивний акт може містити щось на зразок наслідків (Остін Дж. Л.), він призначається для впливу на адресата (Клочко Л. І.). Особливість висловлень похвали як перлокутивного акта полягає в тому, що спрогнозувати однозначно відповідь реципієнта не завжди можливо, оскільки комунікативна ситуація (ситуація, яка складає контекст висловлення, за словами Дьячкової І. Г.) складається з низки додаткових моментів, що впливають на перлокутивний ефект, зокрема: статус, авторитет, вік, стать, походження, матеріальне становище, рівень освіченості, зовнішня привабливість і т. ін. як адресанта, так і адресата, на якого спрямовано висловлення похвали (далі – ВП). Вище зазначені характеристики можуть значною мірою коригувати реакції адресата на одні й ті ж ВП, за умови різних комунікативних ситуацій.

Перлокутивний ефект ВП може виражатися в таких формах:

1. Прийняття з вдячністю:

(1) Учень репетитору під час заняття:

У. Раніше я боявся вчителів. Остання моя репетитор постійно на мене кричала, я боявся сказати їй хоч слово, а з вами мені легко. Ви – чудовий вчитель, гарно справляєтеся зі своєю роботою.

В. Спасибі, мені дуже приємно це чути.

(2) Дочка матері:

Д. Якби можна було б на небі написати зірками, я б написала: «Найкраща мама в світі», от така ти в мене.

М. (у матері сльози на очах) Мені дуже приємно це нарешті почути.

(3) Розмова двох жінок по телефону:

Ж1. Спасибі тобі велике, Тамара, що ти посіяла в мені зернятко, яке зараз проростає. Завдяки тобі я стала читати розумні книги, спілкуватись з духовно багатими людьми, спасибі тобі велике!

Ж2. Спасибі, мені дуже приємно це чути, Наталочко.

Вдячність як реакція адресата на похвалу об'єктивується за допомогою лексичних засобів, які мають виразну позитивну конотацію: *спасибі* (етикетний вигук), *дуже приємно*.

2. Прийняття похвали з відповідною похвалою адресанту:

(4) Розмова двох подруг:

П1. Невже я буду колись такою, як ти: цілеспрямованою, мудрою, впевненою в своїх силах. Я б за тобою пішла куди завгодно з заплющеними очима. Хоч у нас різниця 10 років, ти розумніша від мене і я не соромлюсь це визнати.

П2. Ти теж молодець, у тебе все вийде, якщо захочеш.

(5) Чоловік знайомій жінці:

Ч. Спасибі, що ти така є в моєму житті: чесна, відкрита, порядна, не приховуєш камінь за спиною; подзвонила і зразу ж кинула пару камінчиків в мене. Спасибі, я зараз же зроблю замітки, що мені треба в собі виправляти.

Ж. *Ти завжди вмів красиво і розумно говорити.*

Ч. *Я справді вдячний за твою щирість.*

Відповідна похвала адресанту ВП вербалізується на лексичному рівні – за допомогою оцінних лексем: **молодець**, на синтаксичному рівні – бере участь все висловлення: **Ти завжди вмів красиво і розумно говорити.**

3. Присемне здивування:

(6) Жінка жінці:

Ж1. *Як же тобі красиво в цьому гольфі: струнка, худенька, красива-красива.*

Ж2. *Ой, як приємно чути, спасибі.*

(7) Син матері:

С. *Страва дуже красиво прикрашена, саме так, як я люблю.*

М. *Ой, як мені приємно це чути, звичайно ж, я буду старатись для нього, бо вміє похвалити.*

Багатозначний вигук «**Ой**», що має широкий емоційний діапазон, ужитий з емпатичним наголосом, свідчить про несподівану для адресата похвалу.

4. Роздратування:

(8) Сестра брату:

С. *В світі є такі питання, на які ти не знаєш відповіді?*

Б. *(роздратовано) Звичайно ж є!*

Адресат передає емоційне забарвлення роздратування за допомогою інтонації та нейтральної лексики: **звичайно ж.**

5. Самопохвала:

(9) Розмова двох подруг:

П1. *У Ірини їла такий смачний кисіль!*

П2. *Ну і що в ньому особливого?*

П1. *Він зі свіжих фруктів, солоденький, прозорий, я цілу миску з їла.*

П2. *Я вмію це кращий зварити, ось спробуєш!*

Самопохвала як реакція на ВП виражається на рівні всього висловлення: **Я вмію це кращий зварити, ось спробуєш!**

6. Заперечення похвали:

(10) Сестра матері про брата:

С. *Мамо, ну подивись, який у нас Андрій молодець, таких, як він, дуже мало, можна сказати взагалі немає.*

Б. *Не такий вже я й умілий!*

Заперечні частки «**не, ні**» виражають повне або часткове заперечення змісту висловлення, в якому виражається похвала.

7. Мовчання:

(11) Сестра брату:

С. *Ти боровся до кінця, витиснув з себе все, що міг, як тигр в жертву вчепився і не відпускав її до останньої краплі крові. Ти подарував справжню насолоду нам глядачам. Всі поединки були чудові! Твій дух – дух справжнього воїна!*

Б. *Мовчить.*

(12) Жінка жінці:

Ж1. Подивись фотографії, я за довгий час сама собі вперше подобаюсь!

Ж2. Мовчить.

(13) Дівчина хлопцеві після годинної бесіди:

Д. З тобою так цікаво! Ти на будь-яку тему можеш говорити: фінанси, астрономія, кулінарія, економіка. З тобою дуже цікаво!

Хл. Мовчить.

В поданих прикладах вербальні засоби вираження реакції на ВП не беруть участі.

8. Вигук:

(14) У таборі англомовному. Одна з перекладачок постійно говорить англійською з новою групою дітей. Потім каже декілька слів українською:

Дівчина. О, так ти знаєш українську?! А я думала ти – американка!

П. (посміхаючись) Ось так!

(15) Хлопець дівчині по телефону:

Хл. Привіт, зараз можеш говорити?

Д. З тобою можу говорити в будь-який час.

Хл. Ой!(посміхаючись).

Хоча вигуки, на відміну від повнозначних слів, не мають номінативної функції, а на відміну від службових, – не виконують граматичної функції зв'язку [7:480], їх лексичний склад досить широкий, це одиниці з емоційною і спонукальною функцією. Емоційні вигуки «ой, о» показують емоційне ставлення адресата до ВП.

9. Невербальні засоби реакцій:

(16) Сестра брату:

С. Ти не спартанець? Бо щось я дивлюсь на них – у тебе дуже велика схожість з ними; оягни тобі червоний плащ, шолом, щит – не відрізниш. Це не ти знімався в головній ролі? (Про стрічку «300 спартанців»)

Б. Посміхається, опустивши очі.

(17) Методист-жінка викладачу-жінці:

М. З вами так приємно спілкуватись, і студенти так добре про вас говорять, ви завжди усміхнена, від вас йде позитивна енергетика!

В. Спасибі, це від спілкування з вами в мене настрій підіймається.

М. Приємно посміхається.

Прийняття або заперечення адресатом похвали досить часто виражається поведінковими реакціями: прийняття похвали – посмішка, сміх, кивання головою; заперечення або неприйняття похвали – відвернутись від адресанта, підняти очі під лоба і т. ін.

10. Підтримка позитивного ставлення адресанта до об'єкта/суб'єкта похвали:

(18) Жінка жінці про незнайомого чоловіка:

Ж1. Видно що він інтелігент, від кінчика нігтя до кінчика волосини, це ще він тих, радянських часів.

Ж2. Правда, раніше людина з освітою була показником освіченості, культури і справжнього професіоналізму. Він ще зі старого, вихованого покоління.

(19) Дитина про свого батька вчителю:

Д. Мій батько вже тричі з парашутом стрибав, йому жодного разу страшно не було. Він каже, що навіть американські гірки його не лякають.

В. Ну бачиш, який в тебе тато сміливий.

(20) Жінка жінці у розмові про ветеранів:

Ж1. Ти знаєш скільки вони пережили! Які біди, голод, страждання, смерть інших людей, але, які в них були серця: відкриті, допомагали один одному, підтримували, останню сорочку за себе знімали, і давали тому, хто цього потребували.

Ж2. Правда, які ж вони дружні і щирі були!

Підтримка адресатом позитивного ставлення адресанта до об'єкта / суб'єкта похвали вербалізується на лексичному рівні, де беруть участь загальноновживані лексеми, що мають експліцитно виражене позитивне значення: **старе, виховане покоління, сміливий, дружні, щирі.**

11. Емоційно-нейтральна реакція:

(21) Дочка матері:

Д. Мамо, ти так смачно готуєш, я дуже люблю твої страви, знаю, що ти ніколи нічого не покладеши, завжди все чистенько. Звичайно ж, після такого якісного приготування я не наважусь їсти в гостях.

М. На жаль, посміхається.

(22) Розмова хлопця і дівчини, хлопець засмучений, не встигає вчасно завершити виконання запланованої роботи:

Д. На тебе ніхто не тисне, ти можеш залишити цю справу хоч зараз. Можливо, тобі це зараз не потрібно. Але, з іншого боку, я не знаю жодної справи, яку б ти не довів до кінця, залишивши на півдорозі. Ти справишся з усім, чим захочеш. Ти майже здобув чорний пояс з карате! Цю справу тобі завершити буде просто.

Х. Ну мабуть.

Емоційно-нейтральна реакція виражається емоційно-нейтральними лексемами, які відображають байдужість, небажання підтримати позитивну оцінку адресанта: **на жаль, ну мабуть.**

Таблиця 1 показує процентне співвідношення реакцій на ВП. Всього нами проаналізовано 120 ВП і реакцій на них.

Таблиця 1

Тип реакції	% співвідношення
Прийняття з вдячністю	9,1
Прийняття похвали з відповідною похвалою	6,7
Приємне здивування	5,0
Роздратування	0,8
Самопохвала	2,5
Заперечення похвали	4,2
Мовчання	19,2
Вигук	5,0
Невербальні засоби реакцій	27,5
Підтримка позитивного ставлення адресанта до об'єкта/ суб'єкта похвали	7,5
Емоційна нейтральна реакція	12,5

Як бачимо з таблиці 1, превалюють невербальні засоби реакції на ВП. Можемо відзначити, що представники чоловічої статі стримуються в своїх реакціях на схвальне до них ставлення порівняно з жінками, які з задоволенням і вдячністю, а досить часто і з похвалою у відповідь, сприймають висловлення, які мають семантику похвали.

Загальновідомо, що вербальна комунікація неможлива в чистому вигляді, реальний процес взаємодії особистостей містить і невербальні засоби реагування (Клочко Л. І.). Високий показник (19,2%) реакцій-мовчання серед представників обох статей. В цьому випадку варто звернути увагу на комунікативний контекст ВП. Якщо адресант користується інтенсифікаторами похвали, наближаючись при цьому до лестощів, навіть несвідомо, в такому випадку адресат не показує жодної реакції на таке висловлення, ймовірно, відчуваючи нещирість або не погоджуючись з продуцентом щодо об'єкту/ суб'єкту похвали.

Порівняльні дані вказують на однакову кількість реакцій у формі приємного здивування та вигуків (5%).

Неприйняття, заперечення похвали трапляється рідко, в разі неприйняття адресатом позитивної оцінної характеристики адресанта (4,2%). Такі приклади вказують на те, що іллокутивна мета ВП – справити позитивний емоційний вплив на співбесідника – досягається не завжди і, відповідно, не завжди перлокутивний ефект полягає в позитивній зміні емоційного стану адресата (Клочко Л. І.). Підтвердженням цієї тези, хоча й вкрай нечисленним, є роздратування внаслідок отримання похвали адресатом.

Емоційно-нейтрально на ВП реагують реципієнти досить часто (12,5%), віддаючи перевагу такій поведінці за умов отримання похвали в «непідходящий момент» або при схваленні третьої особи.

Самопохвала притаманна представницям жіночої статі, які намагаються наголосити на своїх досягненнях, можливостях, зовнішності тощо. Чоловіки уникають таких реакцій.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки про те, що основним критерієм позитивного сприйняття адресатом похвали є щирість уживання подібного висловлення. Загалом, похвала є чи не найважливішим фактором для досягнення співпраці між людьми. Завершимо наше дослідження словами Джорджа Герберта: «Добрі слова дешево коштують, але дорого цінуються... Коли більшість людей страждають від нападу песимізму, слова порозуміння і підбадьорення можуть виявитися ціннішими золотого злитка. Добрі слова – це як гроші в банку: чим більше ви їх зберете і пустите в обіг, тим багатшими станете... Слова радості, заохочення, співчуття і підтримки, щедро вкладені у ваше спілкування з людьми, можуть вам принести чималі проценти зі скарбниці доброї волі... Нікому не хочеться проводити час із людиною, яка бурчить, однак всім приємно спілкуватися з людиною, сповненою ентузіазму, уваги і співчуття» [8: 231].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевих жанрів // Естетика словесного творчества. – 2-е изд-е. – М.: Искусство, 1986. – С.250-296.
2. Дьячкова И. Г. Высказывания-похвалы и высказывания-порицания как речевые жанры в современном русском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Омск, 2000. – 22 с.

3. Ключко Л. И. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка): Дис. на соискание степени канд. филол. наук.- Сумы, 2003. – 192 с.
4. Остин Дж. Л. Слово как действие. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17. – С.22-129.
5. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17. – С.170-194.
6. Серль Дж. Р. Основные понятия исчисления речевых актов. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.18. – С.242-263.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
8. Темплтон Д. Всемирные законы жизни: Роман / Д.Темплтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 610 с.

УДК 81'42; 801.7

Трач А. С.
(Таганрог, Россия)

СПЕЦИФИКА РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ТЕКСТОВ М. М. ЖВАНЕЦКОГО

У статті йдеться про особливості творів М. М. Жванецького, пов'язаних з тим, що його творча діяльність орієнтована на масову аудиторію, а виконання поєднує в собі можливості, які дають усне відтворення (читання) написаного тексту. Це створює особливі умови для реалізації прагмалінгвістичного ефекту. Твори М. М. Жванецького фактично є усною формою мови, відображеною у письмовій формі, що обумовлює підбір мовних засобів. Головною з них є мовна гра, заснована на відхиленнях від кодифікуючих норм, властивих усній мові.

Ключові слова: мовна дія, норма, мовна гра.

The article deals with the specific features of Zhvanetskij's writing connected with the fact that his creative activity is oriented to mass audience and performance combines the opportunities which oral reproduction gives. It creates specific conditions for pragmlinguistic effect realization. Works of Zhvanetskij actually represent oral form of speech imprinted in written form which determines the language aids selection. The main of them is language game based on deviation from the norm which is typical for oral speech.

Творчество М. М. Жванецкого представляет собой неисчерпаемый ресурс для изучения благодаря тому, что его произведения созданы для устного воспроизведения, но зафиксированы в письменном виде. Это обуславливает особое построения текста, подбор

языковых средств на разных уровнях, объясняет органичное, но нестандартное сочетание письменного и устного. Организация текста играет первостепенную роль и способствует достижению определенных целей, преследуемых автором. Прагмалингвистический эффект включает в себя воздействие на аудиторию, донесение до слушателей определенных идей, как лежащих на поверхности, так и скрытых, воспринимаемых благодаря языковой организации текста.

При устном воспроизведении текстов М. М. Жванецким прагматический эффект проявляется, в том числе, и благодаря характерным автору жестам, мимике, атрибутам (например, знаменитый потертый портфель). Следя за мимикой, жестами, позой, движениями выступающего, слушатели легче вникают в процесс его мышления. А использование М. М. Жванецким постоянных хорошо продуманных визуальных средств и типичных кинетических компонентов речи (поз, жестов, мимики) помогают ему добиваться большего взаимодействия с аудиторией, а значит, и действенности выступления. Речевые средства являются не самостоятельным, а вспомогательным средством коммуникации. Это особенно актуально для М. М. Жванецкого: паралингвистические средства во время выступления сатирика подготавливают, сопровождают, комментируют, разъясняют речь, вскрывают ее глубинную суть. Письменный вариант произведений М. М. Жванецкого появился сравнительно недавно, тогда, когда огромное количество текстов уже было хорошо известно публике. Благодаря этому при прочтении текста подсознание восстанавливало недостающие компоненты восприятия произведения в виде голоса, интонации, жестов М. М. Жванецкого. В настоящий момент существуют и изданные тексты автора, которые были написаны недавно и еще не были представлены в устных средствах массовой информации. Мы полагаем, что восприятие таких текстов отличается от восприятия известных читающему текстов и нуждается в отдельном рассмотрении.

Прагмалингвистика (или лингвистическая прагматика) имеет своей целью изучение отношений между языковыми единицами и условиями их употребления в определенном коммуникативно-прагматическом пространстве, в котором взаимодействуют говорящий / пишущий и слушающий / читающий и для характеристики которого важны конкретные указания на место и время их речевого взаимодействия, связанные с актом общения цели и ожидания. Лингвистическую прагматику интересует вопрос, как средства языка воздействуют на человека при общении, и поэтому эта область науки тесно связана с социалингвистикой и психолингвистикой, с философией естественного языка, теорией речевых актов, функциональным синтаксисом, лингвистикой текста, анализом дискурса, теорией текста, теорией коммуникации. В литературе по речевому воздействию многократно отмечался тот факт, что для речевого воздействия некоторый нейтральный текст должен быть определенным образом изменен. Речевое воздействие (в широком смысле) можно отождествить с процессом речевого общения, взятом в аспекте его целенаправленности. Научные исследования показывают, что в любом акте речевого общения коммуниканты преследуют определенные неречевые цели, которые в итоге влияют на деятельность собеседника. Одним из мощных средств воздействия на аудиторию у М. М. Жванецкого является языковая игра, но языковая игра, часто связанная с главной особенностью творчества писателя – письменной фиксацией устных текстов и воспроизведением их.

Явление языковой игры, его функционирование, средства и способы создания затрагивали в той или иной степени в своих работах многие лингвисты: В. В. Виноградов, Е. А. Земская, Т. А. Гридина, Е. В. Падучева, А. А. Щербина, В. З. Санников и др. Термин «языковая игра» был введен в употребление австрийским философом Людвигом Витгенштейном. В современной науке существует несколько подходов к определению понятия «языковая игра» (в которое авторы часто вкладывают неодинаковое содержание), и некоторые ученые уже пытались систематизировать существующие подходы. Так, самое распространенное мнение – это мнение о наличии двух толкований, высказываемое, например, С. Донгак [1]. Первое толкование – широкое, философское, идущее от автора термина «языковая игра» Л. Витгенштейна. Согласно этому толкованию, вся человеческая жизнь представляет собой совокупность языковых игр. Второе толкование – более узкое, лингвистическое. Под общим термином «языковая игра» Е. А. Земская и М. В. Китайгородская объединяют все «явления, когда говорящий «играет» с формой речи, когда свободное отношение к форме речи получает эстетическое задание, пусть даже самое скромное» [2: 172]. Языковая игра такого уровня используется для усиления выразительности, привлечения внимания и, в конечном счете, создает комический эффект. В результате подобного внимания к форме речи появляются сознательные отступления от языковых норм. Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев писали: «Для того, чтобы правильно понять намеренную аномалию, важно установить, с какой целью говорящим допущено отклонение от норм. При этом следует иметь в виду, что нередко сходные нарушения допускаются с совершенно разными целями» [3: 104]. Используя языковую игру, говорящий обращает повышенное внимание на форму речи не просто для того, чтобы передать ту или иную информацию, а чтобы вызвать эстетическое чувство и, следовательно, воздействовать на собеседника. В книге В.З. Санникова «Русский язык в зеркале языковой игры», являющейся на сегодняшний день наиболее фундаментальным исследованием в этой области, автор рассматривает языковую игру как вид лингвистического эксперимента, позволяющего натолкнуть исследователя на серьезные размышления о значении и функционировании языковых единиц разных уровней [4]. «Экспериментами над языком занимаются все: поэты, писатели, остряки и лингвисты. Удачный эксперимент указывает на скрытые резервы языка, неудачный на их пределы» [5: 79].

Языковая игра и явления, свойственные устной речи, в текстах произведений М. М. Жванецкого взаимосвязаны, так что иногда их трудно отграничить друг от друга: языковая игра часто обыгрывает явления, свойственные лишь устной речи и представляющие нарушения кодифицированных норм, ориентированных на письменную форму речи. Языковая норма, характерная для литературного языка, – это принятые в общественной речевой практике правила произношения, словоупотребления, использования грамматических и стилистических языковых средств. Норма исторически подвижна, но вместе с тем устойчива и традиционна; она обладает такими качествами, как привычность и общеобязательность. Несмотря на свою подвижность и изменчивость, норма очень осторожно открывает границы для инноваций, оставляя их в течение какого-то времени на периферии языка. «Природа нормы двусторонняя: с одной стороны, в ней заключены объективные свойства эволюционирующего языка (норма – это реализованная возможность языка), а с другой – общественные вкусовые оценки (норма – закрепленный в

лучших образцах литературы устойчивый способ выражения, предпочитаемый образованной частью общества). Именно это сочетание в норме объективного и субъективного создает в некоторой степени противоречивый характер нормы: например, очевидная распространенность и всеупотребительность языкового знака отнюдь не всегда (или, во всяком случае, не сразу) получает одобрение со стороны кодификаторов нормы» [6: 21]. До недавнего времени самым авторитетным источником литературной нормы считалась классическая художественная литература. В настоящее время этот центр сместился в средства массовой информации (телевидение, радио, периодическая печать). «Все новые позиции отвоевывает себе разговорная речь. Это гораздо далее идущий процесс, чем демократизация языка художественной литературы и газеты. Теперь язык прессы и звучащих средств массовой информации все менее смыкается с книжно-письменным типом литературного языка, которому по-прежнему остаются верны лишь письменная научная и отчасти деловая речь (в определенных своих жанрах)» [7: 7]. В связи с этим меняется сам статус литературного языка, норма становится более демократичной, более приемлемой для бывших нелитературных средств языка.

В речевой деятельности часто наблюдаются отклонения от нормы в разных сферах – в фонетике, лексике, морфологии, словообразовании, синтаксисе, стилистике. Нарушение языковых норм – процесс объективный, обусловленный развитием языка, человека, общества. Отклонения могут иметь разную природу: они могут свидетельствовать об элементарной неграмотности, недостаточной речевой культуре, но могут быть осознанными, специально запланированными, выполняющими определенную функцию. В бытовой речи говорящий отступает от нормы, достигая определенного эффекта, например, комического. Иногда уклонение от стандарта используется как речевой сигнал принадлежности говорящего и слушающего к одной и той же социальной или профессиональной группе. Осознанное, специальное употребление речевых «ошибок» в той или иной речевой ситуации может быть допустимым в образованной среде профессионально связанных людей, когда ошибочность речений вносит элемент непринужденности, ироничности в общение хорошо понимающих друг друга собеседников. Все это случаи целенаправленных и осознаваемых нарушений. Писатель, публицист преступает их для речевой характеристики персонажей, добиваясь усиления речевого воздействия своих произведений: такие отклонения представляют собой особый литературный прием.

Именно на отклонении от языковых норм основываются многие случаи языковой игры – излюбленного приема М. М. Жванецкого. Языковая игра используется для усиления выразительности текста или для создания комического эффекта. Языковая игра, нарушая языковые нормы, представляет собой мощное средство воздействия на аудиторию, а именно воздействие является конечной целью М. М. Жванецкого. В монографии В. З. Санникова «Русский язык в зеркале языковой игры» говорится о том, что языковая игра реализуется в двух сферах – сфере шутиливой тональности, или балагурства, и в сфере серьезной тональности, или острословия. В первом случае языковая игра не связана с передачей содержания речи и уходит корнями в явления народной смеховой культуры; во втором случае языковой игры необычная форма выражения связана с более экспрессивной передачей содержания. Многочисленные примеры отклонения от нормы в произведениях М. М. Жванецкого трудно назвать простым балагурством. Все виды языковой игры и на-

рушения нормы преследуют определенные цели, связанные с усилением воздействия на аудиторию. Автор не признает бессмысленного смеха, о чем неоднократно говорит в своих произведениях и интервью в газетах и на телевидении: *Теперь о юморе. Как мрачны лица писателей-патриотов. Уж очень всерьез. А если всерьез, то вот ужже, вот-вот ужже что-то надо запретить, что-то не надо играть, что-то надо осудить. Юмор – это демократия. Юмор – это свобода. Юмор – это терпимость* [8 (3: 238)]. Как уже говорилось, феномен М. М. Жванецкого заключается прежде всего в том, что его творческая деятельность ориентирована на массовую аудиторию, а исполнение сочетает в себе возможности, которые дает устное воспроизведение (чтение) написанного текста. Являясь отправителем текста, М. М. Жванецкий заботится о целедостигающей стороне отобранных им лингвистических единиц: насколько удачно (или неудачно), эффективно (или неэффективно) воздействовал автор на собеседника/читателя своим выбором лингвистической единицы, достиг ли он своей цели, выполнил ли он свое намерение, реализовал ли он свою интенцию.

Итак, произведения М. М. Жванецкого зафиксированы в письменной форме, то есть предположительно для них характерны признаки письменной речи, а именно: строгое соблюдение языковых норм, преобладание книжной лексики, наличие сложных страдательных конструкций, отсутствие внеязыковых элементов. Все это связано с тем, что пишущий, в отличие от говорящего, имеет больше возможностей организовывать языковые средства – письменная речь может быть заранее обдумана и исправлена. Но такими признаками обладают лишь около 10 % произведений М. М. Жванецкого, написанных как серьезные размышления, в которых языковой материал построен в соответствии с требованиями письменной речи. Следовательно, такие тексты не являются типичными для автора. В большинстве текстов М. М. Жванецкий соблюдает нормы устно-разговорной речи, отступая от норм кодифицированного литературного языка.

На словообразовательном уровне нам представляется возможным выделить две разновидности отклонения от нормы в творчестве М. М. Жванецкого. Первая связана с уподоблением речи определенной социальной группы (например, малограмотных людей) и служит для создания образа персонажа. Первая разновидность обозначает словотворчество не только людей с низкой речевой культурой, но и людей, вынужденных быстро подбирать слова в процессе непосредственного речевого общения. Приведем несколько типичных словообразовательных моделей, использующихся в устно-разговорной речи. В разговорной речи действуют те же правила словообразования, что и в кодифицированном языке, – например, префиксация, суффиксация. Новые слова создаются легко именно благодаря динамической структуре общения: иногда легче создать новое слово, чем вспомнить уже существующее. Таким образом, говорящим затрачивается меньше языковых усилий, что ведет к беглости речи. Е. А. Земская подчеркивает, что в пределах каждого словообразовательного типа в разговорной речи существуют слова узуального и неuzuального характера. Но даже созданные в процессе общения неuzuальные слова, как правило, легко понимаются слушающими благодаря их языковому опыту либо благодаря ситуации. Например, слова *отказник* и *очередник* [8 (4: 49)] – узуальные слова, зафиксированные в словаре С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой. «Отказник – 1. Тот, кто отказывается от исполнения своих обязанностей. 2. Тот, кому официально отказывают в чем-н.» «Очередник – Человек, включенный в списки тех, кто ожидает своей очереди

на получение чего-н.»). А слово *пародонтозник* [9: 39] легко понимается из контекста – человек, страдающий от пародонтоза.

Экспрессивное словообразование отражает тяготение устно-разговорной речи к повышению эмоциональному способу передачи информации. Здесь речь идет, прежде всего, о субъективно-оценочных прилагательных и существительных, а также о ряде глаголов, обозначающих интенсивности действия. В текстах М. М. Жванецкого очень часто встречаются слова, образованные путем экспрессивной аффиксации. Такие производные слова выражают разные оттенки положительной и отрицательной оценки (в том числе, зачастую ироничной, уничижительной, презрительной), а также обозначают уменьшительность или увеличительность. Эти производные слова в большинстве случаев относятся к той же части речи, что и производящие. Экспрессивные производные в их прямых размерно-оценочных функциях редко употребляются М. М. Жванецким, денотативная уменьшительность (выражающая небольшой размер денотата) не является типичной для писателя: *Дрелька на сто двадцать, а мы дали триста восемьдесят...* [8 (1: 168)]; *запасец небольшой* [8 (2: 112)]. Уменьшительные суффиксы выполняют другие функции, при которых уменьшительность становится коннотативной [10:74-75]. Прежде всего, это выражение положительного отношения или оценки, например: *килечка, наливочка* [8 (5: 180)]; *закусочка* [8 (1: 22)]; *кипяточек, салатик, столик* [8 (2: 237-238)]. Помимо положительной оценки, уменьшительные существительные нередко употребляются М. М. Жванецким с ироническим, уничижительным подтекстом, выражая презрение или презрительное сочувствие автора и указывая на несостоятельность явлений, именуемых данными производными: *Эти маленькие мэры, эти все гордумочки, эти властички...* [8 (4: 250)]; *Холера в Одессе!.. И стаканы в забегаловках вымыты, и трубы все исправлены, и туалетики в порядке, и личики у всех чистые...* [8 (1: 231)].

Вторая разновидность языковой игры на словообразовательном уровне основана на игровом словотворчестве, создании авторских неологизмов, которые выделяются на фоне кодифицированных явлений и представляют собой эффективное средство привлечения внимания. Окационализмы (от лат. *occasio*, род. п. *occasionis* – случай, повод) – индивидуальные, единичные неологизмы, которые не включаются в понятие нормы, хотя часто созданы с помощью имеющихся в языке словообразовательных средств – корней, суффиксов, приставок. Искажение слов в произведениях М. М. Жванецкого часто несет также смысловую нагрузку, связанную с дополнительными значениями: *Двенадцатиперцовая кишка* [8 (1: 172)] – в данном примере слились воедино название человеческого органа и алкогольного напитка («водка-перцовка»); *Уже конвульсум собирали* [8 (1: 173)] – в этом случае слились воедино слова *конвульсии* и *консилшум*, в результате чего возникает дополнительный смысл, вызывающий ассоциацию со смертельным исходом болезни; *с молоком матерным впитали* [8 (4: 12)] – суффикс добавлен к основе так, чтобы была связь со словом *мат*; *В брючках, закатанных под коленкулы* [8 (2: 329)]; *хамбургер, хербурхер* [8 (4: 427)]. Подобного рода фонетические деформации слова (метатезы) актуализируют возможность семантического наполнения речевой погрешности. Такие искажения называют контаминацией. «Контаминация как разновидность словообразования принадлежит к явно искусственным, если она намеренна, или к «патологическим», если она бессознательна, способом номинации» [11: 86]. Приведем примеры глагольного словообразования. В глагольной сфере часто встречаются отсубстантивные

глаголы с суффиксом *-и(ть)*, *-а(ть)*, обозначающие разные виды отношения действия к предмету, названному производящей основой, например: *не бабствовал* [8 (3:384)]. Префиксация также является активным способом словообразования, так как говорящий легко образует неузуальные слова по модели существующих слов: *раздухарились* [8 (5:229)] – со значением высокой интенсивности действия. Еще один способ словообразования, типичный для глагола, суффиксально-префиксальный, например: отсубстантивный глагол *обдемагожить* [8 (4:96)] – разделить свойствами того, что названо производящим существительным; *нафальшивить* [8 (4:35)] – со значением совершить действие в значительной степени (ссылка на языковую игру происходит в данном случае еще и потому, что у носителя языка возникает ассоциация со словами ряда «нагадить» и т. д.); *замононил себя под пейзаж* [8 (2:337)]; *обтиквают со всех сторон* [8 (1:40)].

Итак, языковая игра может преследовать разные цели: развлечь собеседника и себя, привлекая внимание к необычному и неожиданному построению речи; замаскировать что-то, что не должно быть высказано; смягчить ситуацию общения, если возникает опасность разговора; осуществить подражание определенной языковой личности. Все эти цели подчинены одной общей цели – воздействовать на собеседника тем или иным образом. В литературе по речевому воздействию многократно отмечался тот факт, что для речевого воздействия некоторый нейтральный текст должен быть определенным образом изменен. Языковая игра, в произведениях М.М. Жванецкого, реализуемая на основе нарушения правил языка, является мощным средством воздействия, позволяя добиваться коммуникативных целей, которые ставит перед собой автор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Донгак, С. Языковая игра и обманутое ожидание // Критика и семиотика. – Вып. 3/4. – Красноярск, 2001. – С. 78-84.
2. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Языковая игра // Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. – М., 1983. – С. 172.
3. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Аномалии в тексте: проблемы интерпретации // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М., 1990 – С. 103-104.
4. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. – М., 1999. – 544 с.
5. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – М., 1999. – 895 с.
6. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие. – М., 2001. – 304 с.
7. Лаптева О. А. Живая русская речь с телеэкрана. Изд.4. – М., 2001. – 520 с.
8. Жванецкий М. М. Собрание произведений: В 5 тт. – М., 2006.
9. Жванецкий М. М. Одесские дачи. – М., 2006. – 208 с.
10. Держанский И. А. Обобщенная категория уменьшительности в русском и болгарском языках // Эмоции в языке и речи: Сб. статей. – М., 2005. – С. 74-75.
11. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации // Способы номинации в современном русском языке. – М., 1982. – С. 45-109.

**MEANS AND WAYS OF LINGUISTIC REFLEXIVITY MANIFESTATION IN IRIS
MURDOCH'S *THE SANDCASTLE***

У статті мова йде про шляхи і засоби втілення рефлексії у прозаїчному дискурсі твору А. Мердок «Замок із піску». Автор розглядає метамову роману у різних площинах та робить висновки щодо її значення для розуміння мовної особистості головного героя твору та автора.

Ключові слова: *метамова, мовна особистість, мовна рефлексія, рефлексивність.*

*The article deals with ways and means of linguistic reflexivity manifestation in the prosaic fiction discourse of Iris Murdoch's novel *The Sandcastle*. The author studies the metalanguage of the novel at different angles and draws conclusions about its significance for understanding the language personalities of the main character of the novel and author.*

Key words: *linguistic reflexivity, language personality, metalanguage, reflection.*

Presentation of communication and thoughts of the characters and author in fiction is one of the most relevant problems of modern philology. Describing the language personality of the author and her characters provides an opportunity to understand their mentality and psychological traits. In my view, metalanguage is the material that enables scientists and readers to understand deep thought patterns because linguistic reflexivity reveals value priorities of a personality, his or her intelligence, convictions and beliefs.

I. Vepreva points out the importance of learning the processes of linguistic reflexivity, mentioning the fact that «studying the verbalized metalinguistic activity of a language personality helps us look into the depths of consciousness, and reconstruct different stages of speech and thought process» [1: 35]. (I present all the quotations in English. – P.S.) Looking in the depths of consciousness appears to be one of the reasons why Iris Murdoch lets us see the metalinguistic activity of the characters. This is one of the most important ways of character presentation in *The Sandcastle*.

The current study will look closer at linguistic reflexivity of the main characters and particularly that of William Mor in Iris Murdoch's *The Sandcastle* as one of the essential characteristics of the novel. I will also make an effort to classify metalanguage according to the nature, functions and structure of the utterances in the novel. I have chosen this work of Murdoch because it abounds with instances of linguistic reflexivity which is not only the core of a number of dialogues but also part and parcel of the inner speech of the characters.

Understanding of the discursive nature of metalanguage in Iris Murdoch's *The Sandcastle* appears to be quintessential. Reflection concerns not only particular lexical units but it is also connected with cognizing the process of communication in all its complexity: «...words themselves do not contain wisdom. Words said to particular individuals at particular times may occasion wisdom» [2].

Linguistic consciousness of the character is in the focus of the author's and reader's attention and reality perception is achieved at the stage of linguistic reflexivity and reflexivity as conscious part of reflection which is related to one's behavior and interaction with other people. G. V. Eiger defined the following functions of linguistic consciousness: reflexive (creates linguistic worldview); evaluative, orientation and selection, interpretative, regulatory and controlling [1: 45]. Metalanguage can be classified according to the mentioned functions, which will be dwelt upon later.

With the manifestation of metalanguage in a work of fiction we can notice conscious intellectual efforts to overcome the conventions of interaction between people. Metalanguage seems to be that controlling system which does not let us be taken in by misleading language and actions of other people, sometimes it guards us against our own delusions. However, as we shall see metalanguage is part of the language and that is why it can also create delusions, can distract us from experiencing the reality by substituting the experience with obsessive self-examination and introverted deliberations which are the excesses of our own consciousness and reflexivity.

Metalanguage is often used to avoid some tension and awkwardness of communication. However, linguistic reflexivity is characteristic mostly of people with a relatively high level of intellectual and cultural development. I can deduce that the main character of the novel of Murdoch is a strong language personality. But the very fact of reflection does not reveal any moral traits of a person. The nature of particular instances of metalanguage and their functions play the pivotal role in the process of reflection and «self-interpretation, reflection of one's own life (be it personal, routine or spiritual life – the life of thoughts and emotions) is inextricable from language and communication interpretation. The relevance of the interpretation depends on the person's overall culture» [3].

The dialectal unity «reflection-recklessness» and the correlation of creation and destruction in the very concept of reflection are identified in the metalanguage of the main character of *The Sandcastle*. William Mor understands his real feelings thanks to reflexivity and constant quest for that elusive sensation that is smoldering deep in his consciousness.

On the other hand, constant reflection of his actions robs him of the ability to live his life to the full from the very beginning and prevents him from leaving his old lifestyle and taking risks to find happiness.

He does not understand that his presence is important for anybody but he is simply unable to get away from his social standing because it is the core of his identity and reflexivity, serving as the guard for identity, does not allow him to elope with Rain Carter. In my view, the moment when William Mor had to make a decision his subconscious reflexivity riveted him to the chair and did not let him go. Nevertheless, it is a real moral dilemma in this case and I am in no position to judge the main character, rather I would like to look closer at the instances of linguistic reflexivity in the novel.

I. Murdoch wrote: «Our destiny can be examined but it cannot be justified or explained...» [4]. Reflection in the novel helps William Mor understand the real state of affairs. But it also impedes his actions and makes him indecisive because consciousness is closely linked to rational behavior and conventional morality and the love of a married man to a young girl demands taking risks and recklessness.

William Mor is constantly in the state of reflecting interaction with other people. What they and he say is of paramount importance to him: «Of course it takes a long time to know a man,

and this is only an impression. What do you think, Mrs Mor?» Mor held his breath. **He thought the question rather bold.** He hoped that Nan was not going to dislike Miss Carter» [5: 32]; «You still haven't sold this box, Tim», said Donald. **Really! thought Mor, doesn't Don know how Tim always responds to any remark of this sort – and if he does know, why does he make it**» [5: 65]; «What do you want that box for?» said Mor sharply. «Whatever will you use it for?» **He immediately regretted his words.** Nan turned quickly towards him, Tim Burke averted his face, and Don blushed scarlet. ... **Mor wished he could blot out his words**» [5: 65]; «Oh», said Miss Carter, «*I must* swim! Do you mind? I must! I must!» **Mor felt a little alarmed and shocked at this suggestion; but he felt too that his permission was being asked and he could hardly say no.** He was silent. «Oh, please *I must* swim», said Miss Carter again» [5: 91]; «**There was something about the way in which Tim had said, «I saw you in a car with a girl», which made Mor suddenly see the situation from the outside;** and seen from the outside it looked as if it were something, whereas seen from the inside it was of course nothing, nothing at all» [5: 106] (I have put all the instances of linguistic reflexivity in bold. – P. S.).

As we can see metalanguage is often manifested in the inner speech of the character which is not separated from the comments of the author and is often intertwined with the narrator's words, which means that the author takes great interest in metalingual activities of her characters and pays special attention to the discourse of the narrator and personages. Another quintessential observation is that in all the above-mentioned examples metalingual comments are directed at the perlocutionary and illocutionary force of the utterance and not only its semantic aspect, which means that the language of the novel is interactive and dynamic, i.e. it is the discourse of characters that is in the focus of the writer's attention and not just depiction of static objects and metaphysical reality. Doing things with words is what interests Iris Murdoch most of all.

At the same time linguistic reflexivity does not always mean objective evaluation of the interlocutor's speech and in some cases it does not help Mor formulate and control what he says. Moreover, evaluation of already finished communication prevails in the metalanguage of Mor manifested by the author: «I'm afraid your Irish imagination has carried you away a bit, Tim. That was just Miss Carter, who's painting Demoyte's portrait. And in fact I would have been with you this afternoon if it hadn't been that the car broke down». Tim was silent. **All this isn't quite true, thought Mor. Oh God!**» [5: 99].

But metalanguage does show the moral judgment of the situation. Reflection constantly brings the main character down to Earth, which does not hinder his denial of reality in favor of a dream right until the last moment. On the other hand, love to Rain might be his real life that was destroyed by conventional perception of reality, conceiving one's social standing in the society, and conformity to conventional morality induced by extensive reflection to prevent disintegration of character. Reflection of life and speech leads William Mor to the thought that his attachment to Rain is not arbitrary. But it is reflection that transmogrifies his love into ephemeral phantasmagoria. I. Murdoch juxtaposes rational behavior to the behavior of a person in love: «Of course Good is sovereign over Love as it is sovereign over other concepts, because Love can name something bad. But is there not nevertheless something about the conception of a refined love, which is practically identical with goodness? Will not «Act lovingly» translate «Act perfectly,» whereas «Act rationally» will not? It is tempting to say so» [4].

Reflection substitutes reality, speech is supplanted by metalanguage and the essence of life seems to lie in perpetual creation and destruction of sandcastles. Sand could be our life, than sandcastles are our dreams that perish in spite of all our emotions because the sun of our rational mind dries up every drop of free will.

J. C. Oates points out this particular characteristic of Murdoch's fiction: «Murdoch believes that the «inner» world is, in a sense, parasitic upon the «outer» world, and that love, far from being the redemptive, all-consuming force that sentimentalists consider it, is in fact the most dangerous of all delusions. It is bound up helplessly with egoism and personal fantasy, the «tissue of self-aggrandizing and consoling wishes and dreams which prevent one from seeing what there is outside one,» and it is, fairly normally, too myopic, possessive, and «mechanical» to aid one in a realistic interpretation of the universe. Mankind is not free. There are few choices, few options, though daydreams and fantasies urge us to believe that there are many, and that the small, distorting window through which we view the world is not a fiction. ... Emotions that feel 'genuine' and 'existential' enough but are, of course, illusions, sheer phantasmagoria» [6].

On the one hand, metalanguage is necessary for conflict resolution and it enhances understanding of reality and concepts, represented in communication. It is remarkable that sometimes a single word in the novel provokes a lengthy comment and we can see the character's true feelings and emotions thanks to his metalingual utterance or verbalized thought which are often connected with the narrator's words and may be inherent to the author's writing style.

On the other hand, linguistic reflexivity in the novel often disrupts interaction because it is used to exacerbate the tension, which is best revealed in the dialogues of Mor with his wife Nan: «Don't nag him about the climbing», said Mor. Donald wanted to go on a climbing holiday. His parents were opposed to this. «**Don't use that word at me!**» said Nan. «Someone's got to take some responsibility for what the children do» [5: 11]; «I wonder how much longer the heat wave will last». «**In other countries**», said Nan, «**they just have the summer-time. We have to talk about heat waves. It's dreary**» [5: 12].

Here we have seen a number of metalingual comments of the narrator which prove that the author is constantly verifying his characters' relations and trying to show the context of utterances and the possible subconscious background of the conversation which would seldom be revealed in direct speech or dialogue but which is revealed in *The Sandcastle* equally in the narrator's remarks and the utterances of the characters.

Metalanguage utterances are numerous in the novel, which demonstrates exceptional importance of interaction for the author and her characters. I have found crucial complexes of metalanguage in the text which do not simply comment on the use of words but rather concern conceptual depths of human consciousness and focus on illocutionary and perlocutionary forces of utterances. Such complexes are most frequent in dialogues between the main character and others [5: 15, 45-46, 48-49, 59-60, 71, 86-87, 110-111, 113, 114-115, 141, 167-169, 192-198].

It is curious to mention that speaking about language in terms of speech acts the main character uses metalanguage as the first-order language with reference to reality without preliminary examination of the object-language. As a result, language becomes a usual object for discussion and is not so directly related to linguistic reflexivity but rather to language as a tool and material for creating socially, culturally and personally conditioned reality.

The study of nature and functions of linguistic reflexivity presupposes investigation of its classification. I would like to look at several variants of systematizing the stock of metalanguage in Iris Murdoch's *The Sandcastle*. First and foremost it should be mentioned that metalanguage can be distinguished on the basis of the object of reflexivity: *a) word (lexical unit and its locutionary force in speech)*: «**She has some pathetically comic name**». «Rain Carter», said Mor. «**Rain Carter!**» said Nan» [5: 12-13]; «Oh yes, please», said Miss Carter. «I love children's art». **It seemed to Mor a little quaint that she should refer to the boys as children**. It occurred to him that he was regarding Miss Carter as being in some way more youthful than his own pupils» [5: 51]; *b) utterance (its illocutionary and perlocutionary force)*: «Hello, sir», said Mor, swinging on the door, «where's Miss Carter?» «**Accustomed as I am**», said Demoyte, without turning round, «**to being treated like an old useless piece of outdated ante-diluvian junk, I—**» «Sorry, sir», said Mor. . . .» [5: 146]; «**To have made the declaration at all was insane**; he could not think how he could have been so foolish» [5: 153].

We can also distinguish conventional and unconventional metalanguage, though the difference between them is not that distinct. Metalingual clichés and original utterances of speakers are what is meant by this distinction: *a) metalingual clichés*: «When did you first», said Mor – **he could not find the words** – «notice me at all?» [5: 167]; «All right, Bill», she said. «You are obviously **what they call** a fast worker» [5: 185]; *b) original metalingual utterances*: «**He doesn't want to be summed up by a slip of a girl**», said Mor. He glanced sideways at her. Miss Carter smiled faintly. «But I will sum him up», she said, «I will» [5: 50]; «Mr Demoyte is enjoying himself», she said. «I'd better rely on you instead. Could you please get me all his books? Can I trust you, I wonder?» **She spoke with a cool preemptory air which Mor might have resented**. «Yes!» said Mor fervently. **He did not resent it**» [5: 51].

The functioning of linguistic reflexivity in the author's words, direct and indirect speech of characters is an important factor in the study of metalanguage which is strongly connected with the main character's reflection.

Classifying metalanguage according to its functions, outlined previously by Eiger, one has to take into account the facts that *reflective function* is realized in every metalingual utterance, *speech evaluation* is linked to its interpretation by characters and *orientation, selection, regulation and controlling* are hardly ever explicated, pertaining to the domain of inner voice and even more to the subconscious. *Interpretation* and *evaluation* of one's own and others' speech play a vital role in understanding the main characters' conceptual basis of language personality: «Mor was answering a question. «**Freedom**», he said, «**is not exactly what I would call a virtue. Freedom might be called a benefit of a sort of grace – though of course to seek it or gain it might be a proof of merit**» [5: 58-59]; «Rain», said Mor, «Rain». **It did him good to utter her name**» [5: 165].

Classification of metalanguage according to the linguistic means of its manifestation [7] appears to me controversial for the current study because metalanguage embraces any elements of the object-language.

In my opinion, such classification is random and does not reflect the versatile means of reflexivity manifestation in the novel of Iris Murdoch. I think that we should speak about the means of manifestation in terms of the nature of reflexivity. Metalanguage is inevitably based upon the object language and uses the same material form which makes it immersed in our consciousness

and influenced by the prejudice and subjectivity present in human language. Although it should be mentioned that metalanguage has its own clichés and operates as a distinct form of control over our utterances, metalanguage is still subjective and Iris Murdoch intends to reveal the characters not only with the help of their utterances and thoughts but also thanks to the manifestation of their self-perception and linguistic reflexivity.

To classify reflexive utterances I. Vepreva proposes four main criteria of «the norm of linguistic expressions»: a) dynamic (use of a new lexical unit), b) stylistic (strong-weak; marked-unmarked), xeno-differentiating (dichotomy of social identification «friendly» – «alien»); c) derivational; ideological readjustment of the conceptual sphere; d) personal [1: 105-108].

If to use the classification of I. Vepreva, metalanguage of the novel mostly has to do with personal and stylistic assessment of the speech norms. Dynamic and derivational reflexive utterances are not so important in the novel because there are not so many instances of such linguistic reflexivity. The only case of the possible usage of dynamic reflexive utterance is the metalingual comment concerning the name of one of the main characters of *The Sandcastle* «Rain»: «**She's called Rain Carter, for some obscure reason**», said Donald» [5: 129]; «**I think it's a pretty name**», said Felicity [5: 129]. I can clearly see that this utterance is both derivational and dynamic comment of the word (and not just a word but a name!) because the proper name «Rain» is a neologism and at the same time can be a common name (rain). Classification of metalanguage can be rendered with correlation to the stages of the thought process at which linguistic reflexivity functions. It is important to know that in most cases linguistic reflexivity describes the communication which has already taken place in the novel, but there are examples of metalanguage in *The Sandcastle* which is manifested before the act of communication commences and also simultaneously with the speech.

According to the efficiency and felicity of metalanguage one can distinguish metalanguage that resolves communicative tension and those metalingual utterances which exacerbate it. Another possible classification could adhere to the dichotomy «polite-impolite» which is present in most instances of metalanguage because small talk is of paramount importance and its norms are conditioned by the rules of speech etiquette.

In my opinion, any metalingual utterance deals with the object-language utterances as signs that have paradigmatic, syntagmatic, semantic and pragmatic aspects. Metalanguage of the novel is not restrained to one definite aspect but we can say that the main ones are the relations of utterances to reality and human beings which are the two basic elements of any reflection.

The means of linguistic reflexivity manifestation are first of all the direct and inner speech of the character, as well as the comments of the narrator which often describe the process of reflexivity upon the speech of the characters and sometimes dwell on the perlocutionary force of the words and their powerful effect on the personages. If to speak about the linguistic means of reflexivity manifestation, I have to say that there were no limitations to the use of any linguistic units for the purpose of reflection. It appears to me that linguistic reflexivity enjoys a great range of variable means because the author is using metalanguage as a first-order language, i.e. the most important aspect of the life of the personages is their speech and understanding of what they are talking about. Assessment and interpretation of *The Sandcastle* are intertwined with metacommunication of the main characters, with their self-consciousness which is meticulously reflected in the text. The explication of language personality by the author via metalingual utterances speaks

a lot about the extremely introverted consciousness of the author, her utmost attention to the subconscious, inner world and linguistic background of the main character.

The study of language personality of the main character of *The Sandcastle*, based on the metalingual utterances, has been implemented in my research only to a certain degree and I think that systemic analysis of the text and metalanguage of the novel could be one of the prospects for my future research. So far it has become clear that William Mor is a highly introverted individual with extraordinary acuteness of linguistic competence and performance but he lacks moral integrity and suffers severely from deficiency of values and priorities in life which has become more of a habit to him. He knows a lot about himself but he does not live his life to the full because he constantly re-establishes the distance between his real feelings and intentions and the expectations of the society. On the one hand, there is no other way to become a human being and this premise is the answer why William Mor does not dare to elope with Rain Carter, his social standing and background are the core of his identity and no matter how fake and artificial this life is in reality: «He knew he ought to follow Rain out – but again he could not. The scene held him prisoner, his wife’s presence and **her words pinned him to his chair**, his whole life contained him like a strait-jacket. He turned to face Demoyte and flinched away from the expression of blazing fury in the old man’s eyes that bid him get up and go. He could not» [5: 258].

On the other hand, this conformation suppresses the fundamental desire of William Mor to love and be loved, to live a real life with sincere feelings and deep-rooted relations. Rain Carter seems to offer him a chance to become a new person but the same reflexivity which revealed to him his real feelings binds him to the relations already established and here lies the most important problem of the novel. *Is it possible for a human being with strong language personality to live a life with sincere feelings and emotions not mitigated by the society and self-discipline?*

For William Mor it turns out to be impossible and we feel that the author’s point is quite clear. There has never been such a place where one could build sandcastles. Any illusion of freedom as not a virtue but ability to do what you like is short-living and the irony of the situation is that William Mor formulates this premise himself and subconsciously he is destined to stay with his family and colleagues: «**If... by freedom we mean self-discipline**, which dominates selfish desires, **then indeed we may call a free man virtuous!**» [5: 59]. But his reflections show us that every person yens for fulfillment and full realization of his intentions and society and self-control are the guards of tradition and social order which are not always progressive and stimulating.

In one of the articles in the latest issue of *the Iris Murdoch News Letter* (Paul Binding’s *Forgotten and Unknown?: The Sandcastle Revisited*, Issue # 20, 2007) *The Sandcastle* is referred to as forgotten and unknown. In my article I have paid tribute to this largely neglected novel of Iris Murdoch which has long been passed over because it does not dwell ostensibly upon any aspect of the post-modern moral challenges but was penned in the best tradition of classical realism under considerable influence of existentialism but with distinct focus on life as a virtue. I feel strongly that this novel deserves to be in the list of the finest achievements of Iris Murdoch and it is invaluable for linguistic study of metalanguage.

LITERATURE

1. Вепрева И. Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 384 с.

2. Macintyre A. Which world do you see?// <http://partners.nytimes.com/books/98/12/20/specials/murdoch-metaphysics.html>.
3. Сидорова М. Ю. Рефлексия «наивного» говорящего над языком и коммуникацией (по материалам открытых Интернет-дневников)// www.philol.msu.ru/~sidorova/articles/Reflection.html.
4. Lita A. «Seeing» human goodness: Iris Murdoch on moral virtue// <http://www.ul.ie/~philos/vol7/murdoch.html>.
5. Murdoch I. The Sandcastle. – Kharkiv: Ranok-NT, 2003. – 288 p.
6. Oates J. C. Sacred and profane Iris Murdoch// http://www.usfca.edu/fac_staff/southern/murdoch.html.
7. Горяева М. А. Языковая рефлексия как текстообразующий компонент// www.phil.ru/depts/02/anglistikaXXI_02/28.htm.

УДК 811.521'373

Рябоволенко І. В
(Київ, Україна)

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНА: ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ ПАСИВНИХ ВИДІВ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Основна проблема дослідження пасивних та активних видів лексики сучасної японської мови полягає у пошуках критерії її розмежування. Проте, насамперед неусталеність дефініцій понять «історизм», «архаїзм» та «застаріле слово» стає проблемою не лише в межах мов далекої лексичної приналежності, а й у межах однієї мови. У наших попередніх дослідженнях ми неодноразово звертали до цих питань, аналізуючи лінгвістичний доробок вітчизняних й японських лінгвістів, та дійшли висновку, що функціональний критерій як фактор диференціації японської пасивної й активної лексики є релевантним критерієм у наших подальших дослідженнях. Однак, у пошуках критеріїв розмежування, ми припускали, які саме особливості термінологічної номінації пасивних видів лексики японської мови зумовили значні розбіжності з українською та європейською термінологією. У цьому дослідженні ми зосередимо увагу на зміні підходів до лінгвістичної інтерпретації терміна у вітчизняному та японському мовознавстві, проаналізуємо роботи різних лінгвістів у цьому напрямі, обґрунтуємо вибір нами функціонального критерію як релевантного в дослідженнях пасивних видів японської лексики.

На початку, слід зазначити, що вітчизняному термінознавству з моменту свого виникнення відрізнялося особливим ставленням щодо питань теорії терміна, його місця в мові та системі знань. Особливо в останні п'ятнадцять років з'явилося ряд загальних робіт з цієї проблематики, зокрема Суперанська А. В.[1] та інші, Комарова А. І. [2],

Султанова А. Х. [3], Лемов А. В. [4], Мишланова С. Л. [5], Кубрякова О. С. [6] та інших. Кінець 20 ст. – початок 21 ст. знаменують новий етап у розвитку теорії терміна, який пов'язаний з появою когнітивного підходу до аналізу термінологічних одиниць. Сукупність термінів в перерахованих вище роботах розглядаються з позиції теорії знання та пізнання, як результат когнітивної діяльності спеціаліста. Разом з тим потребує свого обґрунтування взаємозв'язок когнітивного та комунікативного підходу щодо лексичної інтерпретації терміна. Тому у ході нашого дослідження ми також звернемо свою увагу на особливості терміна як когнітивно-комунікативної одиниці та порівняємо його з підходами японського мовознавства.

Теоретичною основою когнітивно-комунікативного підходу є теорія про діяльність мови, у відповідності з якою вона розглядається як когнітивний процес, який здійснюється в комунікативній діяльності й забезпечується особливими когнітивними структурами та механізмами людського мозку, оскільки мова відображає та акумулює результати пізнавальної діяльності людини. Однак, пізнавальна діяльність окремої людини, яка здійснюється ним в процесі сприйняття, категоризації та концептуалізації об'єктів, знаходиться у тісній залежності від накопиченого індивідуумом (якщо ширше – соціальною групою, до складу якої він входить) досвіду. У процесі досліджень було виявлена залежність знань від сприйняття та сприйняття від категоризації. Розбіжності у досвіду кожного індивідуума призводить до розбіжностей у знаннях, а через них – до різного сприйняття картин світу. Звісно, виникає питання, який саме досвід чи його результати відображені у тому чи іншому терміні? У процесі аналізу вище зазначених праць, ми дійшли висновку, що якщо в основі інформації, яка акумулюється мовними засобами, лежить різноманітний досвід взаємодії людей один з одним та з навколишнім середовищем, яке не обмежено однією сферою діяльності, то термін, в першу чергу, – це мовна інформація, яка отримана шляхом досвіду взаємодії людини з предметним та віртуальним світом у процесі конкретної професійної діяльності. Професійний досвід – це досвід, який не передається генетично та може бути сприйнятий підсвідомо або автоматично. Цей досвід набувається шляхом рефлексуючої свідомості в процесі цілеспрямованої діяльності індивідуума. Проте, професійний досвід не позбавлений типового характеру, оскільки ситуації його отримання типові для тієї чи іншої професії. Стереотипність ситуації здобуття професійного досвіду сприяє створенню регулярних моделей номінації. Специфіка термінів як номінативних знаків полягає у тому, що вони створюються для позначення предметів, явищ, відношень, комунікативно і когнітивних значень лише в особливому семіотичному просторі – просторі тієї чи іншої професійної діяльності. Внутрішня форма терміна відображає особливості професійного пізнання та стає джерелом активізації метамовної діяльності спеціалістів.

Отже, терміни – це одиниці мови професійної комунікації, які співвідносяться з відповідними одиницями свідомості, які неможливо розглядати без їх функціонального застосування. Кожна система термінів являє собою когнітивно-логічну модель тієї чи іншої сфери людського знання та діяльності. Мова, яка обслуговує різні області професійної діяльності, розглядається нами як особливий когнітивно-комунікативний простір. Основою кожного такого простору є комплекс концептів, категорій та субкатегорій. А оскільки терміни складають ядро мови професійної комунікації, то саме вони слугують

головним засобом концептуальної орієнтації в когнітивно-комунікативному просторі, окреслюють мовленнєву діяльність спеціалістів, є орієнтиром мислення та діяльності.

Дослідження мовних явищ у когнітивно-комунікативному аспекті, який дозволив розширити та конкретизувати мовні поняття в європейському мовознавстві, бере свій початок с середини сімдесятих років минулого століття [7: 37]. Цей процес розпочався з досліджень граматики, в яких з'являється дві протилежні парадигми дослідження: функціональний та формальний. У функціональній парадигмі почали розрізняти когнітивну та соціальну функції, які відіграють провідну роль у структурі та системі лінгвістичних досліджень граматики [7: 38]. Саме такий підхід дозволяє стверджувати, що будь-яка мова – це «відкрита система в ланці міжнародної системи мов більш чи менш формально структурована, та може піддаватися різноманітним впливам інших мов, головним чином через комунікацію та може виконувати когнітивну, соціальну та психологічну функцію». Дослідження граматики з урахуванням когнітивно-комунікативної функції дозволяє прослідкувати зв'язок між формою та функцією, проаналізувати вплив міжмовного граматичного середовища. Ці ідеї вперше були озвучені у 1978 році Діком, який вперше запропонував термін «функціональна граMATика». До першої половини шістдесятих років ці ідеї ігнорувалися і мова розглядалася як засіб комунікації. Першими про необхідність розглядати мову як засіб комунікації, а граматику як інструмент вираження мови, заговорили американські дослідники. Зокрема Двайт Болінгер, який у 1970 році зазначав необхідність розширити види граматичних речень та розглядати їх як прояв «комунікативного динамізму» [7: 32]. Двейт Болінгер почав досліджувати вплив комунікативної ситуації на використання мовцем тих чи інших граматичних конструкцій.

На противагу до усіх вищенаведених лінгвістичних досліджень в українському термінознавстві переважає формалістичний підхід щодо номінації пасивних видів лексики [8: 14-17]. У японському мовознавстві переважає менталістичний підхід щодо номінації пасивних лексем, згідно з яким тлумачення цих понять містять детальні історичні уточнення. Подібне ми можемо спостерігати у фундаментальній праці «日本学キーワード事典» [9: 167, 201], авторами якої є Оіке Сейдзіро, Кобаясі Кендзі та Хосогава Хідео. У цій праці зроблено спробу номінувати майже всі лінгвістичні явища. Зокрема, щодо пасивних видів лексики, спостерігаємо неусталеність у позначеннях термінів «історизм», «архаїзм» та «застаріле слово». Як приклад менталістичного підходу щодо номінації лінгвістичних явищ у цьому дослідженні ми обрали термін «архаїзм». У праці «日本学キーワード事典» термін «архаїзм» 古語 (kogo) визначено як «昔使用され、現代共通語では普通使用されなくなった語 – слова, які використовувалися в минулому, та не використовуються в сучасній офіційній мові». Подібну лексику автори досліджують на матеріалі джерел давньояпонської літератури, таких як 「日本書紀」(720 p.), 「古事記」(712 p.) і т.д. Цінність цього дослідження, на нашу думку, полягає в аналізі праць Сотоорі Норінага та Огуя Сараї, які досліджували мову середини епохи Едо як засіб вираження та збереження культурної спадщини. Автори «日本学キーワード事典» зазначають, що існує два види архаїзмів: граматичні та лексичні. Проте, наголошують, що в 雅語 (gago) «правильній літературній мові» архаїзми не використовуються і можуть функціонувати, на думку лінгвістів, лише в різноманітних «俗語» (zokugo) слензі. Автори «日本学キーワード事典» зосередили свою увагу на граматичних архаїзмах. Також

не проаналізовано причин пасивізації тих чи інших лексем. Дослідники вважають, що основною її причиною є екстралінгвістичний фактори. Проте, у наших попередніх працях ми з'ясували, що існує також багато лінгвістичних чинників, які впливають на пасивізацію, зокрема переважна багатозначність японською пасивної лексики, яка в різних функціональних стилях має різну семантику. Процес дослідження дає змогу визначити частотність вживання тієї чи іншої лексеми у різних функціональних стилях та рівень пасивізації кожного її значення окремо. Крім того, пасивна лексика, яка функціонує в літературних творах, може набувати когнітивного значення, яке не є архаїчним. Саме тому ми вважаємо, що автори «日本学キーワード事典» Оіке Сейдзіро, Кобаясі Кендзі та Хосогава Хідео при визначенні терміну «архаїзм» на враховали усіх чинників пасивізації, а також когнітивно-комунікативну природу терміна, яка дає змогу розширити межі дослідження об'єкта та розглядати особливості його функціонування у різних стилях, що дасть більш точні результати дослідження щодо причин та ступеню пасивізації.

Отже, ми вважаємо, що особливостями термінологічної номінації пасивної лексики японської мови є не лише неусталеність критеріїв щодо визначення термінів «історизм», «архаїзм» та «застаріле слово», а, в першу чергу, не визначено мовознавчого підходу щодо термінологічної номінації цих лінгвістичних понять. Спираючись на результати нашої розвідки, ми вважаємо застосування когнітивно-комунікативного підходу щодо номінування пасивної лексики сучасної японської мови є доцільним з таких причин: когнітивно-комунікативний підхід дозволяє розглядати термін з позиції знання та пізнання як результат когнітивної діяльності спеціаліста. Оскільки термін – це одиниця мови професійної діяльності, то його та ті явища, які він номінує, неможливо розглядати без сфери його функціонування. Вважаємо також, що оскільки терміни складають ядро мови професійної комунікації та є головним засобом концептуальної орієнтації в когнітивно-комунікативному просторі, тому когнітивно-комунікативний підхід дозволяє чіткіше окреслити стилі, де можуть функціонувати пасивні види лексики. Таких підхід дає нам змогу розглядати таку лексику з точки зору функціонування у мові та виявити й дослідити її функціональні особливості, зокрема причини та ступені пасивізації тієї чи іншої групи пасивної лексики, частоту функціонування в тих чи інших стилях мовлення тощо. Ми також з'ясували, що професійний досвід не є генетично-спадковим, тому у ході дослідження японських пасивних видів лексики ми можемо використовувати досвід усіх без винятку лінгвістичних течій та вчень, не прив'язуючись лише до досліджень мов однієї лінгвосфери. У ході дослідження нами з'ясовано, що менталістичний підхід щодо визначення пасивних видів лексики у японському мовознавстві є недосконалим, оскільки не дає змогу розглядати функціонування такої лексики в сучасній мові, оскільки менталістичний підхід взагалі виключає випадки функціонування пасивних лексем у сучасній мові. Менталістичний підхід основною причиною переходу активної лексики в пасивну розглядає лише екстралінгвістичні фактори. На нашу думку, когнітивно-комунікативний підхід щодо термінологічної номінації японських пасивних лексем, в першу чергу, зосередити увагу на лінгвістичних факторах пасивізації японської лексики, зокрема на ослабленні функціонування цілої лексеми або внаслідок заміни морфем – деривата при збереженні активного функціонування кореневої лексеми в одному або у всіх її значеннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суперанская А. В. и др. Общая терминология: вопросы теории – М., 1989.
2. Комарова А. И. Язык для специальных целей (LSP): теория и метод – М., 1994.
3. Султанов А. Х. О природе научного термина – М., 1996.
4. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина – Саранск, 2000.
5. Мишланова С. Л. Метафора в медицинском дискурсе – Пермь, 2002.
6. Кубрякова Е. С. Когнитивные аспекты словообразования и связанные с ним правила инференции (семантического вывода) // Новые пути изучения словообразования славянских языков. – Магдебург, 1997.
7. William Bright in chief International encyclopedia of linguistics – V.2 – Oxford, 1992.
8. Дебейко О. В., Рябоволенко І. В. Функціональний критерій дослідження як фактор диференціації японської пасивної й активної лексики (на матеріалі адміністративно-військової термінології) // Східні мови та літератури – К., 2005 – Вип. 8; 9. 少池 清治, 小林 堅次, 細側 英雄. 日本学キーワード事典 – 東京, 1997.

УДК 821.161.2–2.09

Вінтонів Т. М.
(Донецьк, Україна)

ПОЕТОНИМОСФЕРА ІСТОРИЧНОЇ ОПОВІДІ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

На основе исследования ономастического пространства произведений на историческую тематику выделены типичные черты исторического повествования. Уделено внимание этимологии и различным коннотативным аспектам содержания онимов, сформировавшимся в результате их использования в разных языках.

Ключевые слова: антропоэтоним, коннотема, оним, ономастикон, поэтоним, поэтонимогенез, поэтонимосфера, топопоэтоним.

On the basis of the research of onomastical space of the works on a historical subject the typical features of the historical narration are selected. Attention is spared to the etymology and different connotative aspect of content of the onyms, formed as a result of their usage in different languages.

Key words: antropoetonym, connotheme, onym, onomastykon, poetonym, poetonimogenesis, poetonymosphere, topoetonym.

Предметом аналізу в статті є онімний простір творів на історичну тематику повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», історичних романів П. Загребельного «Я, Богдан», Л. Костенко «Берестечко» та Г. Сенкевича «Ogniem i mieczem», а також поеми О. Пушкіна «Полтава». Мета роботи є дослідження поетонімосфери зазначених творів, розглянути,

що характерне для історичного повіствування в цілому. Основні завдання дослідження: з'ясувати особливості типових рис історичних онімів, а також особливості семантики антропоетонімів. До питання семантики антропонімів зверталися такі вчені, як Л. О. Белей, І. М. Железняк, В. М. Калінкін, Ю. О. Карпенко, В. М. Михайлов, Є. С. Отін та ін., які розглядали не тільки етимологію імен, а й конотативну сфери поетонімів та їх лексикографічні інтерпретації.

Поетонімосфера історичних творів – організована система імен, де є необхідні імена, які служать антуражем, вони повинні не суперечити, а співвідноситись один з одним органічно й логічно. Під онімним простором художнього твору на першому етапі розвитку літературної ономастики мали на увазі саме відображення фрагменту реального ономастичного простору. І лише пізніше поняття про поетонімосферу та її властивості стало набувати рис, які відрізняють його від поняття «ономастичний простір». Поетонімосфера художнього твору безумовно фрагментарна. Будь-які відмінності між реальною і літературною онімією завжди сприймаються тільки через призму смислової системи конкретної національної мови певної епохи. Історичний антураж, достовірність: позитивні, негативні імена і структурують образи. Сфера історичного твору – сукупність умов, середовище, в якому відбуваються події.

Слушно зауважив ще півстоліття назад В. М. Михайлов, «завжди привертають увагу деякі особливості вживання власних імен історичних, реальних осіб. Тоді, коли такі власні імена служать для називання їх справжніх володарів, які виступають у творах дійовими особами, часто виникають сприятливі умови для того, щоб смислові та стилістичні потенції власних імен активізувалися» [4: 62]. Для великих історичних фігур – справжні імена це необхідність, вони можуть бути різними: *Богдан, Теодор, Зиновій, Хмельницький, Хмель, Іван Мазепа, Мазепа і т.д.*, але всі ці форми історично достовірні. Для передачі серйозних історичних подій головних фігурантів, імена залишаються, а у образах є зміни, вони наповнюють семантику імені, тому й відрізняється авторський образ від реального. Наявність розвинутої системи синонімічних наймень забезпечує стилістичну різноманітність: *Зиновій, Богдан, Богдан-Хмель, Хмель-Хмельницький, Богдан-Теодор, Богдан Хмельницький, Хмель, гетьман Хмельницький Богдан, козак Хмельницький*. У романі польського письменника Г. Сенкевича «*Ogniem i mieczem*» наявні згадки всіх його варіантів імен: Chmielnicki, Chmiel, а рідко – Zenobi, Bohdan Zenobi Chmielnicki.

Історична місія Богдана Хмельницького і зображення цієї місії у художніх творах певним чином пов'язані з тим, що сучасниками він сприймався як вождь, і тому неминуче напрошується паралель з єврейським вождем Мойсеєм і Богдана. Відображення цих паралелей можна знайти у романах П. Загребельного і Ліни Костенко. Наприклад, про київську зустріч з Академією Богдан згадує: «*Академія приймала ораціями й акламаціями, привітними мовами й кантами, називаючи мене Мойсеєм, спасителем, збавителем і визволителем народу руського, Богом даним, тому й Богданом названим*» [2: 447]. До речі, цю зустріч описано і у романі Г. Сенкевича «*Ogniem i mieczem*», де Хмельницького також названо Мойсеєм.

Головний герой, *Богдан Хмельницький*, притягує до себе й інші образи, події, географічні назви. Топонімічний простір історичних романів Ліни Костенко «Берестечко», Павла Загребельного «Я, Богдан», Генріка Сенкевича «*Ogniem i mieczem*», використання топопоетонімів: *Жовті Води, Корсунь, Пилявіці, Берестечко* з часовими конотемами у семантиці служать

правдивому відтворенню дійсності. Час у творі історичному вагомий і зримий. Вісь часу – «становий хребет» поетонімосфери. Будь-який поетонім історичного твору повинен бути хронологічно значущим. Так, і у зазначених романах наявні й інші антропоніми *Іван Богун, Іван Ганжа* і *Филон Джелалій та інші*, вони історично достовірні, здатні чи не найбільшою мірою викликати у читачів бажані асоціації з визначеною історичною добою.

У повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» зображена не конкретна історична постать, деякі згадки тільки нагадують про час, у який певні історичні постаті були, а акцент на епісі того часу, на зображенні зародження козацтва, Запорізької Січі. Для того, щоб написати твір на історичну тематику або навіть згадати якесь історичне ім'я, а ще вжити у творі так, щоб і побачили ставлення автора до цього імені, автор повинен бути сам дуже обізнаним у історії, документах – це обов'язкова умова автора. Перенесення подій для створення цікавішого сюжету – це теж риса, характерна для творів на історичну тематику. М. Гоголь згадує у повісті про гетьмана Михайла Дорошенка, діда славетного Петра Дорошенка, нагадуючи саме про ці часи, бо після смерті Михайла Дорошенка обрали Тараса Трясила: «– Великий господин, ясновельможный пан! я знал и брата вашего, покойного **Дороша!**» [1: 250]. М. Гоголь, залишаючи ім'я Тарас, дає йому справді глибоко символічне прізвисько. Бульба стає новим синонімом Трясила. Водночас ім'я Бульби приховує в собі вартість таємничо прикритого плоду. Насичує М. Гоголь типовими козацькими іменами. Для передачі реального життя в Україні автор наводить імена євреїв, які мешкали там, були орендаторами і попри всі війни жили своїм життям, і пристосовувались до такого життя: «*Наших там много: Ицка, Рахум, Самуило, Хайвалох, еврей-арендатор... Что ты мне тычешь свое жидовское племя!*» [1: с.280].

У поемі О. Пушкіна «Полтава» автор зберігає імена реальних історичних осіб: Мазепа, Петро I, Карл XII, Кочубей та інших. У поемі «Полтава» О. Пушкін неодноразово вживає поетонім *Иуда*. Поетонім *Иуда* – це порівняння ототожнення, а в Мазепі передикується характерне Іуді: «*И где ж Мазепа? где злодей?/Куда бежал Иуда в страхе?/Зачем король не меж гостей?/Зачем изменник не на плахе?!*» [5: 122].

Вживання у поемі «Полтава» імені *Марія* – це теж пушкінське розуміння історії. Тема кохання як фон, на якому протікають великі історичні події, але ця тема проходить через усю поему, це сила взаємного почуття юної красуні *Марії* і старого хресного батька її, гетьмана *Мазепа*. Характерно, що навіть О. Пушкін, який вирізнявся особливим відчуттям при підборі імен героїв, замінив у «Полтаві» реальне ім'я доньки *Кочубея* – *Мотря*, як «грубе», «простонародне», на більш нейтральне і «прийняте» для доньки генерального судді – *Марія*. Власні імена служать для вираження певного ставлення письменників до носіїв цих імен. У романі П. Загребельного «Я, Богдан», теж є вживання імен дружин *Богдана Хмельницького*: *Анни Самківни* (у творі без змін), *Мотрони* – другої дружини *Богдана Хмельницького*: *Мотронка, Матрегна, Мотрононька, Мотря, Мотька, Мотрошка, Матревна, Реня, Роня, Регна, Аврора*. А у Л. Костенко «Берестечко» *Мотря* – це *Гелена*. У романах «Я, Богдан» і «Берестечко» антропоетоніми *Матрегена, Регна, Мотька, Гелена* – набувають більше пейоративного відтінку. Але у П. Загребельного і у Л. Костенко ім'я *Ганна Золотаренко* – третя дружина *Хмельницького* – вживається без змін, і має меліоративний відтінок.

До художнього твору не можна підходити з позиції історичної. Художня правда вище правди історичної. Літератори завжди ясно усвідомлювали, що між реальним ономастикомом

і власними назвами художнього твору наявні істотні відмінності. Для історичних постатей характерне збереження реального імені. Наповнення поетичним об'єктом змінюється, з'являються конотемати поетичного характеру, з історичної постаті перетворюється в категорію історичного поетоніма, свобода супровідних, видатних імен; перенесення подій для створення цікавішого сюжету, для інтриги. Прийоми історичного коментування точності й конкретності деталей, пояснень та інше можуть бути перенесені і на використання пропріальної лексики. У художніх історичних творах зустрічаємо багато авторського ставлення до власних імен героїв, чисельність поетонімів у творах супроводжується різними дескрипціями, ономастичними перифразами, апелятивами, які відіграють важливу роль у поетонімосфері творів. Спільна властивість власних імен – ставати внутрішньо-текстовими, просторово-часовими координатами художнього твору – робить дуже цінним дослідження ступеня співвідношення між реальною онімією часу й місця дії, зображеної у художньому тексті, і поетонімосферою твору. Основний принцип, який закладений в поезику поетонімосфери, – відтворення реалій і норми або відхилення від них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоголь Н. В. Избранные произведения: В 2-х тт. Т. I. Вечера на хуторе близ Диканьки; Миргород / Предисловие О. Гончара. – К.: Дніпро, 1984. – 407с.
2. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): Роман. – Харків: Фоліо, 2002. – 675с.
3. Костенко Л. В. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157с.
4. Михайлов В. Н. Роль собственных имен в произведениях Н.В. Гоголя // Русский язык в школе. – Учпедгаз, Москва, 1954 г.– № 2 – С. 10–18.
5. Пушкин А. С. Стихотворения. Поэмы. – М.: Правда, 1984. – 496 с.
6. Sienkiewicz Henryk Ogniem i mieczem 1-2 T. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971. – 814 с.

УДК 821.161.1(09)

Никитченко А. А.
(Харьков, Украина)

СИМВОЛИКА ЦВЕТОВ В ПОЭЗИИ Е. ВАСИЛЬЕВОЙ

У статті йдеться про семантику квітів у творчості російської поетеси початку ХХ сторіччя Є. Васильєвої. Традиційний спектр флорокодів інтерпретується у стилізованих віршах «нового» поета як згідно із класичною для російської літератури схемою (передача почуттів за допомогою квітів, персоніфікація флори), так і з урахуванням надбань світової літератури, зокрема творчості іспанських поетів-містиків епохи Відродження.

Ключові слова: флоропоетика, Містична Роза, вінок, сад душі.

© Никитченко А. А., 2009

The article is dedicated to the semantics of flowers in the poetry by the Russian poetess E. Vasilyeva who lived at the beginning of 20th century. Stylized poems by the «new» poet interpret traditional spectrum of the florocodes both according to the classical scheme known to the Russian literature (expression of feelings with the help of flowers, personification of the flora) and taking into consideration creative works of the world literature, especially works by the Spanish mystics of the Renaissance epoch.

Key words: *floropoetics, Mystical Rose, crown, spiritual garden.*

Творческий взлёт русской поэтессы начала XX ст. Е. Васильевой связан с игрой, наполненной оригинальными атрибутами и символикой. Облекая молодую поэтессу в покров романо-католической маски, Черубины де Габриак, поэт М. Волошин, автор идеи о мистификации, пригласил её участников в мир древних знаковых систем, чей язык в случае именно этой игры, возможно, время от времени был весьма ироничен. Вскоре после знакомства с «новой» поэтессой по средствам переписки и телефонных разговоров редактор литературно-художественного журнала «Аполлон» С. Маковский обнаружил в одном из посланий Черубины букетик засушенных трав. «Впечатление заострилось, – вспоминал критик, – и почерком, на редкость изящным, и запахом пряных духов, пропитавших бумагу, и засушенными слезами «богородицных травок», которыми были переложены траурные листки» [2: 356]. Спустя несколько дней было получено новое письмо: «<...> та же траурная почтовая бумага и новые стихи, переложённые на этот раз другой травкой, не то диким овсом, не то метёлкой (и позже – сколько писем, столько и травок, по-видимому, из заранее подобранного гербария)» [2: 356]. Если стихотворения, высланные С. Маковскому, принадлежали Е. Васильевой, то письма и цветы от её имени были инициативой сугубо М. Волошина. После разоблачения мистификации поэт сообщал подробности: «Наконец мы с Лилей решили перейти на язык цветов. Со стихами вместо письма стали посылать цветы. Мы выбрали самое скромное и самое дешёвое из того, что можно было достать в цветочных магазинах, веточку какой-нибудь травы, которую употребляли при составлении букетов, но которая присланная отдельно, приобретала таинственное и глубокое значение. Мы были свободны в выборе, так как никто в редакции не знал языка цветов, включая Маковского, который уверял, что знает его прекрасно» [1: 756]. В ответ на замысловатую цветочную символику писем Черубины де Габриак С. Маковский решился выслать поэтессе роскошный букет белых роз и орхидей. Зная о щедрости, а иногда и о необдуманной расточительности критика, Волошин принял решение остановить растрату бюджета редакции и направил от лица поэтессы письмо следующего содержания: «Дорогой Сергей Константинович! Когда я получила Ваш букет, я могла поставить его только в прихожей, так как была чрезвычайно удивлена, что Вы решаетесь задавать мне такие вопросы. Очевидно Вы совсем не умеете обращаться с нечётными числами и не знаете языка цветов» [1: 756]. Послание произвело на адреса ожидаемый эффект, вызвав в нём беспокойство и чувство вины. Однако, не смотря на иронию и пародийный характер «языка» цветов как одного из «ходов» литературной игры Васильевой и Волошина, он приобретает отчётливые семантические черты, охватывающие всю историю творчества поэтессы. Следовательно, флоропозитика видится неотъемлемой составляющей эзотерической системы символов в стихотворениях поэтессы, что и стало целью данного сообщения.

Цветы, как совершенное явление природы, с древних времён служили человеку эстетическим отдохновением и средством изящного способа общения. В овладении функциональной составляющей флоры совершенства, как известно, достигло французское дворянство XVIII – XIX вв. Этим можно объяснить щедрое количество теоретических очерков и художественных произведений, появившихся во Франции и, предлагавших практическое руководство по изучению замысловатой науки. Среди французских исследователей «языка» цветов можно упомянуть такие имена, как Б. Делашене и его работа «Алфавит флоры», опубликованная в 1811 г., сочинение писателя Эме Мартена «Письма Софи» (1810), французское пособие Латур 1819 г., а также множество поэтических произведений так или иначе перепевающих флоромотивы и пр. С развёрнутым повествованием об упомянутых работах можно познакомиться в статье исследовательницы Шарафадиной К. И. «Алфавит флоры» в аллегорическом языке графики и поэзии рукописных альбомов первой половины XIX века» [4]. В Россию пушкинских времён искусство опосредованно выражать чувства с помощью цветов, как в быту, так и в литературе, пришло вместе с модой и глубокой заинтересованностью всем французским. В литературе пальма первенства, бесспорно, принадлежит А. Пушкину, К. Батюшкову, Е. Баратынскому, П. Вяземскому. Позднее свои авторские версии употребления флорообразности в поэзии продемонстрировали А. Фет, А. Майков, А. Плещеев, С. Есенин. Из специальных исследований в плоскости российской научной мысли необходимо отметить работы А. Веселовского «Из поэтики розы» (1913), Н. Золотницкого «Цветы в легендах и преданиях» (1913).

Литературное наследие начала XX в., окаймлённое мистическими учениями Е. Блаваткой, Р. Штайнера, А. Безант, В. Соловьёва, представило «новый» авторский набор флорокодов. Цветок, в частности роза, играет важную роль в системе символов таких писателей эпохи модернизма, как А. Блок, Н. Гумилёв, Д. Мережковский, Л. Андреев, Вяч. Иванов. С загадками флоропоэтики, без сомнения, был знаком и поэт М. Волошин, ставший редактором поэзии Е. Васильевой времён мистификации. Переняв опыт своего наставника, поэтесса продолжала активно развивать флоромотивы и в пост-мистификационный период.

Область флорокодировки в творчестве Е. Васильевой имеет, как представляется, два уровня: эмоциональный (страсть и чувственность в духе куртуазной поэзии) и сакральный. Примечательно, что в картине мира непредсказуемой Черубины де Габриак два указанные уровня сливаются воедино. Биполярный образ детерминирует появление бинарных символических формул, образуя мистико-окультурные мотивы в работах маски Васильевой. Ключевым флорообразом как для поэтических произведений Черубины де Габриак, так и для самой Е. Васильевой является роза. В эпоху античности роза была поделницей страстной любви. Со времён средневековья этот цветок сакрализуется и становится прообразом Девы Марии («Мария в розовом кустарнике»). Стремясь к богосупружеству и холицизируя свой образ «не ведающий чистой святости», скорее, намеренно поддавшись «соблазнам греха» [3: 73], Черубина подчёркивает двусмысленность своих действий с помощью языческой семантики цветка, помещённого в сакральной среде. Земная любовь ко Христу заставляет её дарить Богочеловеку именно розы страсти:

*Эти руки со мной неприступно
Средь ночной тишины моих грёз,*

*Как отраднo как сладко-преступно
Обвивать их гирляндами роз [3: 74].*

По возвращению Васильевой к поэзии после разоблачения мистификации, символ розы в её стихотворениях всё чаще трактуется с позиции христианской традиции:

*Если бы можно о чуде молиться!
Белые розы пошли,
Боже, внимли! [3: 118]*

Поэтессе также привлекает идея о розе как о мистическом символе Центра Мира, его сердце. Подобное толкование этот цветок знает в алхимическом мире:

Свет небес, Святая роза! [3: 56]

Роза на крестообразной ножке, кормящая пчёл, священный образ розенкрейцера, вызывает благоговение в сердце поэтессы:

*Иерихонская роза цветёт только раз,
Но не все её видят цветенье:
Её чудо открыто для набожных глаз,
Для сердец, перешедших сомненье [3: 56].*

История появления розы восходит ко времени пришествия Сына Божьего на Землю:

*Когда сделал Господь человека земли
Соприсчастником жизни всемирной,
Эту розу Волхвы в Вифлеем принесли
Вместе с ладаном, златом и смирной [3: 56].*

Мистическая Роза обладает сверхъестественными силами, она вечна, так как способна перманентно переживать цикл умирания-возрождения:

*Если б сердце сгорело в нетленном огне
До конца, словно роза Господня! [3: 56]*

Полисемантический набор флоросимволики оставляет поэтессу на перепутье. Она стоит перед вопросом выбора своего пути, избрания религиозно-философского наполнения для своей картины мира:

*Какой уронит жребий урна,
Какой стрелой зажжётся кровь.*

*Падёт ли алою росую,
Земным огнём спалив уста.
Иль ляжет белой полосой
Под знаком Розы и Креста [3: 61].*

Вслед за её автором в нерешительности пребывает и маска, Черубина де Габриак:

*Но что дано мне в щит вписать?
Датуры тьмы, иль Розы Храма?
Тубала медную печать
Или акацию Хирама? [3: 70]*

Синонимично Мистической Розе понятие «Голубого Цветка», который выступает «символом недоступного – аллюзия на мистический центр, аналогично Граалю» [5: 515]:

*Не уходи от горестной земли,
Останься, человек!
Останься здесь, глеесть песок и камень
И солнца мёд, –
Но здесь цветок, он голубой, как пламень,
Он расцветёт [3: 185].*

Путь страданий человечества, его чаяния о счастье будут награждены благодатью «Голубого Цветка»:

*Пусть ты устал, пусть нет воды и хлеба,
Пусть ты один и негде ночевать.
Он голубой, он голубее неба...
Ты будешь ждать? [3: 185]*

В философии Китая фигурирует также, так называемый, «Золотой Цветок» – «несуществующий цветок, часто упоминаемый алхимиками, его называют также сапфирно-голубым цветком Гермафродита» [5: 515]:

*Там – к железным дверям собора
Шёл Один – красив и высок,
Его взгляд торжество позора,
А лицо – золотой цветок [3: 88].*

Неотъемлемым для поэзии Е. Васильевой стал христианский церковный символ – цветок лилии. Его наличие говорит о чистоте и божественной любви. В православной традиции лилия стала атрибутом Архангела Гавриила, Иосифа Обручника и родителей Девы Марии, Анны и Иоакима. Демонстрацию же благосклонности и одобрения со стороны Мадонны поэтесса изображает с помощью символической передачи лилий избранному:

*И венец небесных лилий
возложила та,
чьих едва касалась крылий
строгая мечта [3: 112].*

Венок, в переводе с латинского означающий также корону, венчает чело лучшего и неповторимого, каковым считался, к примеру, в античном мире Цезарь (розовый венок Цезаря). Однако чтобы завоевать наивысшую любовь необходимо приложить невероятные усилия и преодолеть гряды преград:

*И шелестят о счастье и страданиях
Все лепестки небесного венка [3: 68].
Духовная закалка сулит награду:
Тёмные венки
суждены избранным, но безвинным [3: 59].*

Достичь духовного совершенства для человека религиозного возможно благодаря молитве и созерцанию. Такой путь избрала для себя испанская поэтесса-мистик эпохи Возрождения Тереса Авила, чьё творчество стало источником множества заимствований Е. Васильевой для создания образа и поэзии Черубины де Габриак. Флорообразы стихотворений Е. Васильевой концентрируются в аллегорическом саду, отождествленном с душой человека. В работе Св. Тересы «Жизнь» («Vida», 1562) испанка проводит

аналогию между возвращением сада и формированием души человека по средствам именно молитвы и созерцания. О духовном облагораживании сада-души печётся и лирический герой Е. Васильевой:

*О, полюби свой сад. Он сад живой, Господний...
В него придёт Господь [З: 129].*

Идеализированное представление о просветлённом состоянии души человека визуализируется в философии алхимиков как сад с золотыми полями, вход в который весьма узок. Эту же символику поддерживает представление многих культур о Райском саду, устланном райскими цветами, фиалками.

Разочарованная душа видится в поэзии Е. Васильевой как сад, в котором «листья на деревьях – черны как уголь», а «вода в канавах – горький яд» [З: 173]:

*Ты раньше не знал такого сада?
Ведь это ад! [З: 173]*

Подводя итог, заметим, что творческое наследие Е. Васильевой не смотря на свою компактность, включает широкий спектр ярких мотивов и символов, что позволило ему обогатить и подпитать литературный процесс в России начала XX ст. Среди символов полноценно транслирующих мироощущение поэтессы важное место занимает флора. Флорокоды позволяют подчеркнуть биполярность картины мира маски Е. Васильевой, Черубины де Габриак, и проследить изменения в религиозно-философской концепции лирического героя в произведениях поэтессы пост-мистификационного периода. Оригинальным решением Васильевой и её наставника, М. Волошина, в рамках мистификации, стала импровизация на тему языческой символики цветов применительно к их сакральной этимологии. На этом же смешении базируется и сам образ Черубины. В поэзии Е. Васильевой эта идея сдвигает позиции, флоропоэтика направлена на развитие христианско-антропософских мотивов её творчества. Таким образом, селамный язык является одним из средств выражения философии и чувства в многогранной системе символов стихотворений поэтессы, для дешифровки которых необходимо дальнейшее изучение работ поэтессы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волошин М. А. Лики творчества/ Сост. Купченко В. П., Мануйлов В. А., Лавров А. В. – Л.: Наука, 1988. – 848с.
2. Маковский С. К. Портреты современников. – М.: Изд. дом «XXI век – Согласие», 2000. – 445 с.
3. Черубина де Габриак. Исповедь/ Сост. Купченко В. П., Ланда М. С., Репина И. А. – М.: Аграф, 1999. – 384с.
4. Шарафадина К. И. «Алфавит флоры» в аллегорическом языке графики и поэзии рукописных альбомов первой половины XIX века// Русская литература, 2004.– № 1. – С. 74 – 95.
5. Энциклопедия символов, знаков, эмблем/ Сост. В. Андреева и др. – М.: Локид-Миф, 2000. – 576 с.

«ЧОТИРИ КОЛЬОРИ БУТТЯ» ЛЮБОВІ БАРАНОВОЇ

У статті розглядається специфіка зображальних можливостей слів-кольоративів на матеріалі поетичних текстів Любові Баранової. Виявлено спектр використовуваних поетесою кольорів, особливості їх реалізації, розкрито семантику кольороназв і визначено їх стилістичну функцію у творах.

Ключові слова: колір, кольоропис, кольоративи, кольороназви, слова-асоціативи, поліхромність, спектр кольорів, художній образ, символічна функція.

В статье рассматривается специфика изобразительных возможностей слов-колоративов на материале поэтических текстов Любви Барановой. Определен спектр используемых поэтессой цветов, особенности их реализации, раскрыта семантика цветоименований и определена их стилистическая функция в произведениях.

Ключевые слова: цвет, цветопись, цветоименования, слова-асоциативы, полихромность, художественный образ, символическая функция.

The article deals with Lubov Baranova's use of colours as a poetic device. The author characterizes the «spectrum of colours» and explains the semantics of colour names and defines their stylistic function in Lubov Baranova works.

Key words: colour, colour description, colour denomination, associative words, polychromy, spectrum of colour, image, symbolic function.

Серед мовних засобів образотворення помітне місце займають слова на позначення кольору – кольоративи. Сполучуваність назв кольорів із різними поняттями відбиває закономірності використання традиційних образів, які стали певною мірою поетичними символами, і новаторське вживання назв із семантикою кольору для створення індивідуально-авторських метафор, епітетів тощо.

Як стверджують психологи, кожний образ, який виникає в людському мозку на рівні абстрактного мислення, має притаманне лише йому одному кольорове забарвлення, яке характеризує його в першу чергу як позитивний або негативний. Тому дослідження слів-кольоративів у контексті художніх творів не втрачає на сьогодні своєї актуальності.

Прикладом упровадження елементів лінгвістичного аналізу художнього тексту може бути робота з матеріалом поезії циклу «Чотири кольори буття» письменниці Криворіжжя Любові Баранової. У загальній символічній системі лірики Любові Баранової кольоропис пов'язується певною мірою імпресіоністично-живописним баченням світу, що притаманний поетесі.

Кольори в поезії Любові Баранової вживаються не лише для опису предметів чи явищ навколишньої дійсності. Розмаїття кольорів у поетеси – це розмаїття почуттів, це світобачення, світовідчуття. У контексті віршів ми знаходимо стилістичні прийоми об'їгравання назв кольорів, надання їм символічного звучання.

Об'єктом дослідження є мова віршів Любові Баранової «Чотири кольори буття».

Предметом дослідження є кольоративи в контексті зазначених віршів Любові Баранової.

Мета дослідної роботи – визначити стилістичні функції слів-кольоративів у поезії Любові Баранової «Чотири кольори буття».

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) опрацювати теоретичну літературу, з'ясувати поняття «кольоропис», «кольороназва», «колір-символ»; 2) розкрити взаємозв'язок кольоросприймання автора на рівні «загальне – індивідуальне», з'ясувати шляхи реалізації кольоративності у мовній реальності; 4) виділити логіко-семантичні поля кольорів спектру в поетичній творчості Любові Баранової; 5) визначити особливості функціонування кольороназв у творчості Любові Баранової.

Кольори в поезії українських митців, як і в житті українців, завжди відігравали неабияку роль, символізуючи певні грані людського буття. Живописно-імпресіоністичне бачення навколишнього світу виводить абстрактну категорію кольору на одне з важливих місць у житті людини, адже зорове сприймання базується саме на сприйнятті кольорової гамми.

Як писав І. В. Кондаков, «у кольорі закріплене в знятому вигляді естетичне ставлення людини до навколишньої живої і неживої природи, а також до власної людської».

Система назв кольорів формується як результат опрацювання нашою свідомістю матеріалу реального життя і реального світу, можливість уживання в переносному значенні лексем, що позначають колір. Кольоративи-символи часто виступають образно-смысловими центрами української лексики; вони пов'язані з культурними традиціями нашого народу, зі своєрідністю його мовної системи.

Використані в живописі терміни *колір*, *кольорит* стали основою для виникнення назв *кольоративи* і *кольористична лексика*. Крім того, з образотворчого мистецтва переносяться не лише назви, а й поняття, які в них вкладаються. Так, термін *кольорит* реалізує значення цілісного, сукупного взаємовпливу кольорів один на одного з метою вплинути на емоційно-чуттєву сферу пізнання людиною світу.

Найбільшу семантичну ємність мають лексеми *білий, чорний, червоний, синій, жовтий, зелений*, які можуть вживатися як в прямому, так і в переносному значенні. Оскільки сприймання художнього твору бере початок зі сприймання його окремих складових частин, при лінгвістичному аналізі художнього тексту важливе місце посідає аналіз лексико-семантичної групи слів.

Створенню яскравого художнього образу в митця слугує поєднання кольорів як символів певних описуваних реалій. Як правило, у мовній палітрі того чи іншого письменника певний колір є домінуючим. Письменник «зафарбовує» зображуваний предмет кольором (властивим і невластивим йому кольором; іноді навіть протилежним його суті). Усе це не лише створює виразний художній образ, але й наштовхує на філософські роздуми. Мовна палітра митця зображуваного відтворюється не лише в плані кольорового спектру, – це є також оцінкою об'єкта, засобом вираження настрою.

Кольоропис Л. Баранової ґрунтується на принципах контрасту (використання світлотіні й зіставлення кольорів), насиченості фонового кольору, поліхромності.

Спостереження над мовним матеріалом переконує в тому, що поетеса вдається до кольору не лише як до означення певної властивості предмета. Авторка звертається до

нього з іншою метою, прагнучи відтворити крізь призму кольору гаму почуттів та емоцій, їх взаємопереходи й переливи. Причому естетика кольоросприймання – це не просто естетика механічної сполучуваності різних вражень, це прагнення до пізнання й узагальнення закономірного в житті, гармонії розвитку. Спільним знаменником пізнання крізь колір дійсності є масштабна конструктивна емоція *радості*, що уможливило захоплення світом, часто – катарсис через переживання усвідомлення необхідності, природності драматичних ситуацій, сильних людських афектів та пристрастей.

Емоція радості сприяє формуванню естетичного ідеалу, коли світ сприймається з позицій гармонії, правдивості свого буття на будь-якому етапі свого розвитку, прекрасності його буттєвиявлення.

У кольорі поетичної стихії Л. Баранової виокремлюємо традиційні й новаторські символи. Колір переважно має традиційну пейзажну атрибутуку, до того ж, колір для поетеси завжди несе певну соціальну функцію, має символічне значення, бо за ним стоять певні асоціації, думки, традиції, моральні норми. Так, фактичний матеріал засвідчує кольорову гамму фонових кольорів: *червоного, жовтого, зеленого й синього*. Пейзажі – це картини певної пори року. Кінематографічна естетика набуває своєрідного логічного внутрішнього ладу, значущого смислового плану. Фоновий колір є традиційним за семантикою. Символізм його значення виразняється концептами – культурними реаліями. Напр.: *Картина Літа*, втілена через образ слов'янського божества Ярила (божества природи, яка пробуджується, покровитель рослинного світу; Ярило часто ототожнювався з сонцем; божество літа та врожаю). В аналізованій поезії значення *жовтого* кольору – розквіт, шедрість, буйноцвіття: *Медова пастораль Свиріпа скрапує медами, Вітається Ярило з нами Вознеструминним всюдиюком. Здіймаються бджолині гами До сонця з нашими серцями... Поставить сонце днів крапку... І ми посіємо дитяtko І незабутню в серці згадку Про випитий з медами липень* [3: 124].

Картина Осені поеткою бачиться крізь гаму відтінків червоного кольору, коли культурні концепти – калина, горобина, яблуня, півень, зяблик – стають кваліфікаторами значень врожаю, багатства, шедрості природи, радості набутку чогось: *Замовкає на високій ноті Голос вересня... Лиш горобина розквітла Кетягом креше возонь. Спомин барвистого літа П'ю з її ніжних долонь* [3: 129]; *Яблуневий рай Земля вгиналася від яблук. Грав ними вітер у більярд, Клював їх півень, дзьобав зяблик, Хрумтіли й ми сім днів підряд. Стрибали яблука у лузи, Із гір котилися у двір, А з ними й вереснева Муза Встеляла римами папір* [3: 146]; *Вітер мне жоржину, Обрива калину, Кидає на шлях* [3: 138].

Картина Зими уявляється веселкою барв, де фоновим кольором, безперечно, виступає білий: *Я тобі прощаю, зимо, І мороз, і сніговій, Бо краса твоя незримо У душі жила мойй... Ти все темне відбілила, Ти вилела веселку в сні, Первоцвітом поманила На порозі у весни* [3: 116].

Картина Весни – це усоблення сили природи, що пробуджується, тобто жовте яре Сонце, перша яскрава квітка, що відчиняє двері вирію на землі – первоцвіт (горицвіт): *Від сонячних ти народився злив, Горицвіте, проклянує в сонну тишу – І возники по балці запалив. Щоб красвид навколо посвітлішав... Цілющих трав малесенький пучок Зірву: пробач жорстокість мимоволі! Сльозинка вогняних твоїх квіток Частинкою моєї стала долі* [3: 118].

Як бачимо, для створення художніх образів Любов Баранова використовує широкий спектр відтінків фонових кольорів, які допомагають поетесі виразити власне світосприйняття та естетично-художню позицію, створити неповторні індивідуально авторські кольористичні фрагменти реальності шляхом переосмислення слів, надання їм ширшого конотативного (додаткового) значення.

Ядерні кольори в поетичному мовленні представлені широким спектром відтінків. Шляхом аналізу мовного матеріалу нами виявлено такі закономірності:

З позиції хромоструктури виділяємо від двох (білий – основний тон) до чотирьох складових (білий – 3 основних тони). Поетичний хромоспектр Любові Баранової нараховує 130 кольористичних зразків: жовтий (коричневий) – 8 відтінків; синій – 30 відтінків; зелений – 36 відтінків; червоний – 55 відтінків.

Червоний колір складається переважно із таких відтінків: червоний / бордо; білий / червоний / синій; білий / червоний / бордо / охра; охра / коричневий / червоний; білий / жовтий / червоний [**Альбом колерів**]: *Вітер мне жоржжину, Обрива калину, Кидає на шлях* [3: 138]; *Червень полуничний* [3: 128]; *Догорають приречено айстри* [3: 141].

Зелений колір представленим поєднаннями: білий / зелений / жовтий; охра / білий / зелений / червоний; білий / зелений / коричневий; білий / синій / жовтий; білий / синій / зелений / охра / червоний [**Альбом колерів**]: *Ще зеленіють любисток і м'ята* [3: 130]; *Мій юний бересте! Зелений бересте!* [3: 131]; *Горобчики малі! Віднесли зеленооке літо В теплий край на крилах журавлі* [3: 145]; *Розгубивши малахіт, Свій завершує обхід вже весна* [3: 122].

Синій колір складається із відтінків: білий / блакитний / охра / зелений; білий / голубий / охра; білий / синій / бордо / охра; бордо / синій / ультрамарин [**Альбом колерів**]: *Вдалину птахи відносять Днів ясных високу просинь* [3: 132]; *Знов на небеснім блакитнім екрані Бабине літо провадило бал* [3: 133]; *Очі – у небо! Скільки в нім сині! Неба б у себе – Кожній людині!* [3: 154].

Переважно відтінки **жовтого (коричневого) кольору** спостерігаємо як результат поєднання білого / охри / жовтого; білого / жовтого / зеленого [**Альбом колерів**]: *Зривались переспілі груші І падали землі на груди* [3: 125]; *І ми посіємо дитячко І незабутню в серці згадку Про випитий з медами липень* [3: 124]; *Сонцем налилися колоски пшениці* [3: 128].

З позиції носіїв кольору виділяються об'єкти, що описуються як носії динамічних. «рухливих» фонів, «сфотографованих» у певний момент свого буття. Саме для таких об'єктів характерні варіанти хромоструктури. Зауважимо, що автор часто описує об'єкт у різній часо-просторовій площині, розгортаючи його кольорову характеристику (Сонце: *Ще доволі сяйва, ще доволі світла; Сонцем налилися колоски пшениці* [3: 128]; *Приколише хмарку ніжне сонце... Осінь падолистом зачарує* [3: 129]; *Вдалину птахи відносять Днів ясных високу просинь, – Засівіло білим світом* [3: 132]; *Сонце так гріло,мабуть, востаннє. Гаснучий вересень пив його шал, – Знов на небеснім блакитнім екрані Бабине літо провадило бал* [3: 133].

Окремо виділяються об'єкти, для яких ознака кольору є невід'ємною. Аналізовані об'єкти – реалії культурного простору України. Деталі українського довкілля «знаково» передають українську автохтонність. Саме вони надають зображуваним картина

типово національного колориту. В аналізованому циклі «чотири кольори буття» виділено такі групи слів-асоціативів за кольоровим символом:

Птахи: *Та виринув з-за хмари промінець І вмить одну роззолотив кімнату, і радісно цвірінкнув горобець. І нагадав про березневе свято* [3: 117]; **Чорнопері гави** сонячним октавам *Затемняють синь* [3: 138]; *Може, з півдня тіні журавлині Провесінь принесли крадькома?* [3: 145]; *Земля вгиналася від яблук... Клював їх півень, дзьобав зяблик* [3: 146]; *Я плела сумні думки біля вікна. Прилетів до мене голуб-дивина. Зазирнув у вічі пильно дикий птах – Співчуття в його побачила очах* [3: 150].

Рослини: *Весняні дні дарують радість нам. Лець пролісок здійсниться над снігами – І вже душа в полоні мелодрам* [3: 177]; **Пелюсток вишневих** *завірюха* *Закружляє з нами у танку* [3: 119]; **Ці ромашки і сокирки** – *сонцєвіти, світломірки* [3: 120]; *Зоряно в саду квітує слива, Зорями завітчана й весна* [3: 120]; *Невинні бабок хороводи – Кометами над будяками* [3: 124]; *Приколише хмарку ніжне сонце, Вербам змерзлі руки поцілує* [3: 129]; *Ще зеленіють любисток і м'ята...* [3: 130]; *Мій юний бересте, Зелений бересте! Лякає запал твій, Дивує ніжність* [3: 131].

Комахи: *Здіймаються бджоліні гами До сонця з нашими серцями* [3: 124]; *Невинні бабок хороводи – Кометами над будяками* [3: 124]; *Ще не дограв цвіркун прощальне слово* [3: 126].

Пори року: *Крильми над нами – Лиха приміта: Стече димами Гречане літо!* [3: 127]; *Сірі дощі, сірі дні та світанки, Сірі тумани повзуть з-за фіранки...* [3: 143]; **Сонце** *з яруги підкову дістане, Хмари розгонить із сонячних плес, – Ще нас покличе буяння весняне На носолілля високих небес* [3: 142]; *Розгубивши малахіт, Свій завершує обхід вже весна, і кличе літо ледве чутним дзвоном віт* [3: 122]; *Лиш приголубить встигла червень полуничний – Вже розносить осінь золоті листи* [3: 128].

Наведені мовні засоби відтворюють мальовничий й емоційно виразний пейзаж, поетесі таким чином вдається досягти справжнього художнього ефекту. Подібні образні живописні вставки дають змогу відчутти національний колорит, українськість буття.

Згідно з результатами кількісно-статистичного аналізу фоновими визначено поліхромні кольори: *червоний – земля, життя, краса, радість; жовтий – сонце, радість, багатство; синій – небо, високий, мрії, прагнення; зелений – зело, розвиток.*

Ми кваліфікуємо аналізовану сполучуваність кольорів як вертикальну вісь кольорів буття. За нашим спостереженням, Любов Баранова у змалюванні природи України застосувала один надзвичайно ефективний прийом, який хоч і не впадає у вічі («технологія» виконання мистецьких приймів є невидимою), усе ж створює певну сугестію на читача, витворюючи у його образній уяві бачення української природи в колообігу **Весна – Літо – Осінь – Зима: горизонтальна вісь кольорів.**

По суті, йдеться про два ракурси сприйняття світу: **горизонтальний** (динамічний) і **вертикальний** (статичний) – кризь призму кольорів.

Авторка наголошує на складній символічній парадигмі кольороназви, глибокій смислової значущості кольору. Усе це створює ефект живоплотності слова, його кольоромінливості й надзвичайної образної цвітності.

Стилістичний аналіз поетичного мовлення Любові Баранової дозволяє зробити висновок про те, що основою світобачення Любові Баранової є народнопоетична символіка, але філософське сприйняття багатьох речей дозволяє авторці створювати неповторні авторські образи, зокрема кольористичні, шляхом переосмислення слів, надання їм додаткового значення.

Найяскравішими зображальними можливостями характеризуються мовні одиниці із семантикою червоного, жовтого, зеленого і синього кольорів. Вони є основними в мовній палітрі даного художнього твору, несуть глибоке символічне навантаження, вступають в антонімічні та синонімічні зв'язки і широко використовуються при творенні пейзажних етюдів. Багатоколірність виконує сугестивну функцію: світ веселково витворює фрагменти описуваної дійсності.

Символічна функція, яку виконує кольористична лексика в поезії, впливає на осмислення творів, розкриває світогляд поетеси. Здатність багатьох кольороназв виступати символами зумовлює основні засоби і прийоми творення художніх образів, серед яких чільне місце посідає прийом кольоропису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арешенков Ю. О. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: Матеріали до семінарських та практичних занять для студентів-філологів. – Кривий Ріг: КДПУ, 2005. – 36 с.
2. Бабій І. Фарби повинні приходити на допомогу слову (кольори в художній мові М.Коцюбинського) // Культура слова. – Вип. 50. – С.50-54.
3. Баранова Л. Триумф і тиша. – Миколаїв: «Можливості Кіммерії», 2004. – 160 с. // цикл «Чотири кольори буття». – С. 115-155.
4. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты. Рисунок. Живопись. Композиция. – М., 1981. – 237 с.
5. Вихованець І. Р. Таїна слова. – К., 1990. – С. 116-124.
6. Григурок С. Прагматичні функції кольористичної лексики в художньому творі // Вісник Львівського університету. – Серія «Філологія». – Вип. 29. – Львів, 2000. – 183 с.
7. Денисенко Н. Колір у нашому житті // Дошкільне виховання. – 2006. – № 11. – С.16-19.
8. Жайворонок В. В. Слово в етимологічному контексті // Мовознавство. – 1996. – № 1996. – № 1. – С.7-14.
9. Ковальова Т.В. Про загальнонаціональне та індивідуальне (на матеріалі назв кольорів у поезії) // Вісник ХНУ. – 2000. – № 49. – 616с.
10. Котляр А. Символіка синього й жовтого // Дзеркало тижня. – 08.11.03. – № 43.
11. Краснова Л. Поетика цвета в романной прозе Ф. Достоевского // Рус. язык и лит. в учебных заведениях. – 2002. – №1. – С.14-16.
12. Крауклис В. К., Рудзите М. Я., Амстерс О. Я. Альбом колеров. – Ленинград, 1965. – 100 с.
13. Крижанська О. Яким буває червоне (символічні кольороназви в українській мові) // УМЛШ. – 2001. – № 2. – С.22-25.

14. Кухар Н. І. Семантичний обсяг назв основних кольорів // Придніпровський вісник. – 2000. – Вип. 13. – С.43-50.
15. Мельничайко В. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту // Дивослово. – 1999. – № 9. – С.22-25.
16. Порожнюк А. Л. Червона барва в мовній палітрі // Урок української. – 2000. – № 1. – С.28.
17. Рубінштейн С. Л. Проблеми загальної психології. – М., 1973. – 93с.
18. Яворська Р. М. Мовні концепти кольору // Мовознавство. – 1999. – №2-3. – С.42-45.
19. Яншин П. В. Психосемантика цвета. – Санкт-Петербург, 2006. – 368 с.

**ПРЯМЫЕ И КОСВЕННЫЕ ИЛЛОКУТИВЫ ОЦЕНКИ
И ИХ ПРОСОДИЧЕСКАЯ МАНИФЕСТАЦИЯ
(на материале высказываний искренней и
неискренней оценки немецкого языка)**

В статье рассматриваются вопросы просодической организации иллокутивных актов немецкого языка, выражающих искреннюю и неискреннюю оценки. Как показывают данные экспериментального исследования просодической манифестации названных речевых актов, отличие обнаруживаются на уровне распределения всех трех составляющих просодической структуры – частоты основного тона, интенсивности и длительности – в предтакте, ритмическом корпусе и затакте.

The article deals with the problem of prosodic organization of illocutionary acts in the German language, which express sincere and insincere evaluation. According to the experimental research data of speech acts prosodic manifestation the differences between two variants of one speech act are revealed in the sphere of distribution of all three acoustic components of prosodic structure – main tone frequency, intensity and duration in prehead, head and tale.

Ключевые слова: иллокутивный акт, истинная и неистинная оценка, частота основного тона, интенсивность, длительность, предтакт, ритмический корпус, затакт, просодические различительные признаки.

Key words: illocutionary act, sincere and insincere evaluation, main tone frequency, intensity, duration, prehead, head, tale.,

Высказывания оценочного характера относятся к одному из высокочастотных элементарных типов речевых актов. Оценка является таким видом иллокутивных действий, используя который говорящий сообщает, что для него является в конкретный момент времени положительным или отрицательным. В конкретный момент времени означает, что одно и то же явление в разных ситуациях может быть для субъекта как отрицательным фактом и, естественно, восприниматься негативно, либо фактом положительным. Из этого следует, что оценочный иллокутив является в высшей степени индивидуально обусловленным феноменом коммуникативного взаимодействия.

Речевые действия человека не просто направлены на достижение конкретной цели, они совершаются в соответствии с социальными стандартами и конвенциями. Говорящий действует, таким образом, руководствуясь знаниями и смыслом [1: 107].

Оценка имеет три аспекта рассмотрения: логико-философский, психологический и лингвистический [2: 6]. Лишь комплексный анализ всех трех аспектов может дать целостную картину функциональных свойств анализируемой иллокуции.

Объектом логико-философского рассмотрения является суждение о ценностях. В этом аспекте имеется несколько вопросов, подлежащих освещению. Во-первых, что определяет объективность оценки события или факта. Во-вторых, как соотносятся понятия истинности и искренности оценки.

Достаточно подробное рассмотрение теоретических вопросов оценки было проведено Е. М. Вольф, что позволяет, принять некоторые положения, сформулированные автором, и опустить ряд рассуждений о природе оценки. Рассматривая типологию и, соответственно, объекты оценки, автор выделяет три группы частнооценочных значений, которые включают семь разрядов: сенсорные, сублимированные или абсолютные и рационалистические оценки [3: 27]. Однако вид объекта не может оказывать влияния на осуществление оценочной иллюзии, поэтому в дальнейшем основной упор делается на иные характеристики оценки.

Оценка имеет для говорящего разные признаки: актуальность / неактуальность, степень важности / неважности. Все это связано для говорящего с признаковыми показателями «хорошо / плохо», именно этот вид оценки является центральным в высказываниях о ценностях.

Как отмечалось, самые разные признаковые показатели, такие как «долго / быстро», «далеко / близко», «светлый / темный» и др. имеют в различных ситуациях маркировку «хорошо» или «плохо» для говорящего. Наряду с этим существуют социально значимые, конвенционально закрепленные ценности, которые изначально маркированы признаками «хорошо» или «плохо», которые, однако, опять-таки могут в определенных ситуациях менять полярность оценки для конкретного субъекта, либо приобретать нейтральную оценку при отсутствии для него актуальности. Картина мира видоизменяется в сознании говорящего под воздействием целого ряда факторов.

Для реализации оценочных высказываний необходимо соблюдение определенных условий.

1) Условия пропозиционального содержания. Они характеризуют объект обсуждения как фактор, актуальный, релевантный для говорящего и мотивирующий к выражению оценки;

2) условия преференции. Они показывают, как говорящий воспринимает объект оценки применительно к партнеру по общению и к себе самому;

3) условия психологического базиса. Они указывают на характер эмоционального переживания говорящего при оценке им объекта обсуждения [4: 129].

Таким образом, в оценочном высказывании присутствуют два компонента: общепризнанная объективная оценка объекта и отношение говорящего к данному явлению. Например, (Sonnenwetter) – солнечная погода при длительной изнурительной засухе будет восприниматься говорящим как негативный фактор. Для отдыхающих на пляже она, безусловно, будет оценена позитивно. Все эти явления очевидны и объяснимы.

Как представляется, в данном анализе необходимо дать толкование двум категориям оценки – истинности и искренности. В настоящей работе истинность оценки связывается прежде всего с ее объективностью, т.е. общепринятой на основании конвенции в данном социуме оценкой события или факта. «Истина – то, что существует в действительности, отражает действительность, правда» [5: 228]. «Правда» не зависит от

воли субъекта, она им либо принимается, либо нет, но ее объективность от этого не изменяется. Субъективность оценки может отнести объективный факт в равной мере либо к положительному, либо к отрицательному явлению, в зависимости от отношения к нему со стороны говорящего.

В процессе коммуникативного общения нередко случается, что говорящий стремится скрыть свое отношение к оцениваемому объекту. Заявляя нечто, он так, тем не менее не считает. Утверждение и внутреннее убеждение находятся в положении диссонанса. В данном случае речь идет о наличии или отсутствии искренности высказываемой оценки.

Искренность – это убеждение субъекта, которое существует в его сознании. По определению С. И. Ожегова, «Искренность – это выражение подлинных чувств, правдивости, откровенности» [5: 226]. Искренность индивидуальной оценки события или факта может совпадать с их объективной оценкой. Говорящий искренен в выражении своих чувств. В случае расхождения объективной и субъективной оценок говорящий может также искренне дать объекту собственную, иную, отличную от общепринятой оценку, выражение которой всегда предусматривает возможность дискуссии. Однако, если вербальное утверждение не соответствует внутренней убежденности субъекта, то в случае высказывание должно считаться неискренним или ложным. «Искренность» соотносится с «истинностью» в концептуальном мире говорящего и соответствием высказывания этому миру» [3: 37]. Иначе говоря, **истинная** оценка для говорящего – это **искренне переживаемая и прямо сформулированная** оценка, когда высказывание обнаруживает унисонное сочетание лексики и просодии. Существует достаточно большое количество речевых ситуаций, где истинное отношение говорящего к даваемой им оценке намеренно скрывается, либо используется как прием особого способа воздействия. Распознать неискренность в вербально выраженном высказывании часто бывает невозможно, либо затруднено. Но неискренность утверждения может быть выражена в речи и намеренно эксплицитно при помощи изменения сочетаемости компонентов языкового выражения, например, вербального корпуса и просодии, когда высказывание получает ясно видимые признаки иронии. Ирония (как недобрая, так и дружеская) – это симуляция правдивой / неправдивой оценки [6: 146-147].

Психологический аспект устанавливает связь оценки с индивидуальным восприятием события или факта.

Взаимозависимость людей находит отражение в том, что процесс интеракции предполагает возможность обоюдного «поощрения» и «наказания» партнеров. Проявляться это может в самой разной форме: в виде благодарности, похвалы и напротив, как прямая негативная оценка деятельности интерактанта и как формулировка такой задачи, которая не может быть им выполнена (В этом случае для партнера появляется опасность публичного признания своей некомпетентности, включая уважительные причины, что в определенных условиях для него может быть нежелательным). Это, естественно, ведет к затруднению и далее к прекращению коммуникации. С другой стороны, «поощрение» в виде признания компетентности и авторитета партнера активизирует его деятельность. В качестве «поощрения» и «наказания» в данном случае функционирует оценка деятельности партнера по коммуникации, реализация которой осуществляется многообразием единиц языковой системы, что относится к лингвистической сфере изучения.

Лингвистика исследует как языковые средства прямой манифестации разных типов и уровней оценки, так и косвенной, где проявляются факты оценочных инверсий, достигаемые диссонансным сочетанием языковых единиц различных уровней (в данном случае речь идет о вербально-просодических корреляциях).

Оценка как отношение индивидуума к объекту высказывания является выражением модальности. Помимо лексических средств модальность устного высказывания может выражаться компонентами просодической структуры, основным из которых является тембр. Палитра тембральной окраски обнаруживает в процессе коммуникативного взаимодействия довольно широкий спектр. В зависимости от экстралингвистической ситуации складывается характер общения и устанавливается уровень контактности между интерактантами. По тональной окраске высказывания нетрудно определить, как взаимодействуют говорящие. Официально-деловое общение отличается от непринужденного не только на уровне тематическом, но и в равной мере просодической аранжировкой. Торжественная речь имеет явно выраженные ритмико-мелодические и тембральные отличия от речи делового общения.

В системе просодии иллокутивных актов Е. И. Григорьев выделяет четыре типа модальной манифестации, противопоставленных по характеру мелодических изменений, интервалам скорости и крутизне подъемов и падений тона, а также характеру спектра звуков: волитивный, аффирмативный, квиетивный и инвертивный [7: 47]. Волитивный тонотип маркирует речевые акты негативной оценки, а также прочие иллокутивы авторитарного свойства, накладывающие определенные обязанности: приказание, угрозы и т.д.

Аффирмативный тонотип представляет речевые акты позитивной модальности: положительная оценка факта, а также дружеский совет, добрые пожелания.

Квиетивный тонотип маркирует иллокутивы нейтрального свойства: безразлично констатируемая оценка, кроме этого – представления события / факта, вопросы и др.

Инвертивный тонотип представляет речевые акты очевидного неискреннего характера: намеренно демонстрируемая неискренность оценки, юмор, сатира, шутка.

На первый взгляд тип тональной манифестации является отражением эмоционального состояния говорящего, что в определенной степени ставит под вопрос лингвистическую сущность данного понятия. Но, как показывают наблюдения, в эмотивности интонационного средства можно выделить два уровня обозначения: коммуникативно-необходимый и избыточный. Если первый связан с выражением типа иллокутивного акта (ср.: дружеская просьба / угрожающее принуждение совершить некое действие р), то избыточность эмоционального выражения сообщает о психическом состоянии говорящего и в этом случае факт может быть с полным правом вынесен за пределы лингвистического описания, как относящийся к компетенции психологии.

В исследовательских работах по теории интонации имеются точки зрения, связанные с адекватностью понятий эмотивной и модальной функций, выражаемыми интонационными средствами, и это уже придает интонации статус лингвистической категории. Обозначенные аспекты получили достаточно полное освещение в работах Л. Р. Зиндера., Т. Королевой и Э. Нушиян [8].

Перечисленные тонотипы относятся к активным маркерам РА и объединяют по несколько иллокутивов, в том числе оценочные.

Что касается вербального способа описания их характеристик, то они могут быть представлены в следующем виде:

Волитивный тип тонального выражения отмечен такими особенностями, как более низкое значение ЧОТ иллюкутивов относительно среднедикторского показателя; достаточно частая дискретность тона выделенными слогами, а отсюда четкая и частая ритмика; относительно большая крутизна подъемов и падения тона на участках его изменения; более константная корреляция изменения тона и интенсивности; приближенность тональных контуров манифестации речевых актов к нормативно закрепленным коммуникативным образцам.

Квиетивный тональный тип формируется преимущественно такими факторами, как мелодическая растянутость, минимальный диапазон тональных изменений, слабая тональная проминантность ударных слогов, незначительно выраженная крутизна тональных перепадов. Средний уровень ЧОТ синхронизирует полностью с усредненным дикторским значением признака.

Аффирмативный тональный тип находится в положении оппозиции к волитивному типу и обладает следующими основными признаками: средний уровень ЧОТ данных речевых актов расположен выше среднего дикторского значения, относительно частая дискретность тона проминантными вершинами, широкий диапазон тона, большое количество тональных преломлений с восходящим направлением движения ЧОТ и невысокой крутизной его изменения. Максимальное значение интенсивности в равной степени коррелирует с крайними значениями ЧОТ – с максимальным и минимальным.

Наконец, четвертый тип речевых актов – инвертивный – включает иллюкутивы, образованные диссонантным сочетанием лексики и просодической аранжировки. Следует, однако, заметить, что просодическая структура иллюкутивных актов данной группы иногда специально не маркируется, т.к. конкретизатором речевого действия является речевая ситуация, и в этом случае просодия получает факультативный статус. Там же, где просодия выступает в роли инвертивного маркера, максимальный выраженный репрезентатив иллюкутивного акта имеет, как правило, следующие параметры: широкий или выше среднего диапазон тона, мелодическая растянутость ритмических тактов, плавное изменение тональных переходов преимущественно с верхних тональных регистров на нижние, соответственно, с малым углом падения тона, реже подъема.

В работе рассматриваются несколько типов оценок: искренне позитивная, искренне негативная, неискренне (ложно) позитивная, неискренне (ложно) негативная.

Искренне позитивная оценка информирует слушающего о том, что объект обсуждения получает одобрение говорящего.

Противоположная оценка – искренне негативная – свидетельствует о неодобрении объекта обсуждения.

Неискренне (ложно) позитивная оценка имеет две цели: а) польстить слушающему, признав за ним несвойственные ему качества или достижения с целью получения личной выгоды ([4: 127] (не рассматривается в работе); б) подвергнуть критике посредством выражения недоброй иронии или сарказма относительно объекта обсуждения, что равноценно негативной оценке, продемонстрировав подобным образом неодобрение данного объекта.

Неискренне (ложно) негативная оценка свидетельствует о том, что говорящий, выражая критику в виде доброй иронии, в действительности относится одобрительно к объекту обсуждения. Иллокутив данного типа равноценен прямой позитивной оценке. Однако, как утверждает Е. Лапп, «ироническое высказывание является релевантным в том смысле, что не ироническое (т.е. прямое: автор Б.О.) было бы в данной ситуации менее эффективным» [6: 87]. Обращаясь к оценке, формулируемой в виде иронического высказывания, говорящий должен знать, что ситуация, контекст и внешние просодические признаки укажут слушающему на намеренно выражаемую неискренность заявления. Эффективность иронии появляется только в том случае, если неискренность высказывания очевидна для слушающего, и он видит, что говорящий демонстрирует эту неискренность намеренно, т.е. симуляция искренности должна быть очевидной. Данный прием используется для усиления перлокутивного эффекта высказывания или как особый вид воздействия на восприятие индивидуума. Чем тоньше выражена ирония в оценке, тем большая вероятность ее неверной интерпретации, и высказывание может быть понято в буквальном смысле вербального выражения.

Если объектом оценки является один из интендантов, то манифестация оценки строится с учетом характера взаимоотношений между говорящим и слушающим, что предполагает соблюдение определенных условий.

При выражении истинно позитивной оценки отношения между партнерами по общению могут быть как подчиненные, так и равные, причем оценка может выражаться в обоих направлениях¹.

При выражении негативной оценки иллокутив направляется от руководителя в сторону подчиненного (от авторитета к неавторитету).

Фактическая авторитетность в процессе коммуникации может меняться на мнимую с переменной полярности, что происходит в случаях проявления руководителем несправедливости относительно подчиненного. При этом ощущение личной правоты является основанием для подчиненного претендовать на доминирование, которое он и реализует в создавшейся ситуации.

В задачу данного исследования входит анализ участия просодического компонента в формировании типа оценки. В качестве экспериментального материала брались высказывания, искренность которых подтверждена звуковой аранжировкой вербального корпуса, т.е. его просодической структурой. Выше было отмечено, что объективность аудитивного восприятия искренности оценки формируется лексико-просодическими корреляциями. Совершенно очевидно, что любое оценочное высказывание содержит оценочно маркированные лексемы. В процессе коммуникации данные лексемы могут функционировать как в прямом значении, оценочное содержание которых заключается в их семантике, либо в видоизмененном, т.е. семантика слова становится диффузной под воздействием просодии речи, вплоть до полной утери связи его словарной дефиниции с

---

¹ Взаимоотношения между интерактантами складываются обычно по следующим схемам: служебно-подчиненные, когда один из коммуникантов обладает юридически закрепленным более высоким статусом; авторитет / неавторитет, когда более высокий статус сложился на основании некоторой конвенции между интерактантами; ситуативно сложившееся доминирование, когда говорящий (правомерно или нет) присваивает (мнимо) себе право речевого авторитета; равные, когда негативная оценка не рассматривается как порицание партнера, а является обычной констатацией.

реальным смыслом, приобретаемым им в соответствующем контексте. Как показывают наблюдения, корреляции лексики и просодии могут быть многообразными, и всякий раз при изменении просодической структуры одного и того же вербального корпуса возникают разные смыслы. При реализации положительной оценки соответствующий вербальный корпус коррелирует с просодией аффирмативного тонотипа.

Негативная вербально выраженная оценка сопровождается использованием волитивного тонотипа. В обоих случаях обнаруживается смысловая синхронность лексики и просодии. Восприятие соответствующей оценки не затруднено.

Неискренне позитивная оценка формируется лексикой, передаваемой положительную оценку объекта, и просодической структурой волитивного типа, которая трансформирует позитивное значение вербального компонента, и высказывание получает противоположный смысл.

При выражении негативной оценки соотношение лексики и просодии обратно тому, которое характерно позитивной оценке. В двух последних случаях речь идет о косвенной передаче оценочных значений посредством смысловой инверсии вербального корпуса. Совершенно очевидно, что основным элементом смыслового формирования выступает здесь речевая просодия.

Корреляции лексики и просодии в локутивном акте могут иметь также иной вид, когда вербально сформулированная положительная оценка коррелирует с кветивным (оценочно немаркированным, нейтральным) тонотипом. Интерпретация подобных иллюкутивов затруднена, поскольку не передает достаточно определенно модальности. Это позволяет сомневаться в искренности оценки, а говорящий использует данный прием для демонстрации неодобрительной оценки, либо отсутствия интереса к обсуждаемому объекту.

Негативная оценка, имеющая аранжировку кветивной модальности, сохраняет смысловое значение, но тем самым смягчается эффект негативного воздействия на слушающего (особенно, если объектом оценки является его деятельность), что важно для построения психологического взаимодействия между интерактантами.

Экспериментальные фразы были представлены в виде моделей. Модель 1 (М-1) соответствует искренне положительной оценке. Модель 3 (М-3) – неискренне позитивная оценка. Модель 2 (М-2) – являются выражением истинно негативной оценки. Модель 4 (М-4) выражает неистинно негативную оценку.

Сопоставление проводилось по общим признакам высказывания и по контрольным точкам. Точки А и Б – соответствовали началу и завершению предтакта, точка В – начало ритмического корпуса, точки Г, Д и Е – отражают отрезок каденции, точка Д является главноударным слогом, слог точки Ж является завершением фонации.

Сопоставление компонентов просодической структуры – частоты основного тона интенсивности и длительности – оппозиций моделей М-1, М-2, М-3 и М-4 – позволяет сделать следующие выводы:

1. Частота основного тона дифференцирует все модели по общефразовому показателю – в 83,3 %, по значениям признака в точках А – 0%, Б – 33,3 %, В – 0 %, Г – 50 %, Д – 66,6 %, Е – 50 %, Ж – 33,3 %. Наиболее часто различие моделей происходит по отрезку каденции. Наименее значимыми являются инициальные слоги предтакта и ритмического корпуса.

Оппозиция М-1 – М-3 не дифференцирована часотой основного тона ни в одном пункте сопоставления.

Оппозиция М-2 – М-4 различается частотным параметром 50 % сопоставляемых факторов (общий показатель и значения контрольных точек).

Оппозиция М-1 – М-2 дифференцирована ЧОТ в 12,5 % позиций.

Различия пары М-1 – М-4 установлены в 62,5 % сопоставляемых факторов.

Таблица 19

КОМПОНЕНТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЙ МОДЕЛЕЙ ПО ПРИЗНАКУ ЧОТ							
Сопоставляемые модели							
	М-1/М-3	М-2/М-4	М-1/М-2	М-1/М-4	М-2/М-3	М-3/М-4	%
F0 общ	-	+	+	+	+	+	83,3
А	-	-	-	-	-	-	0
Б	-	-	-	-	+	+	33,3
В	-	-	-	-	-	-	0
Г	-	+	-	+	+	-	50
Д	-	+	-	+	+	+	66,6
Е	-	+	-	+	-	+	50
Ж	-	-	-	+	-	+	33,3
	0 %	50 %	12,5 %	62,5 %	50 %	62,5 %	

В различении оппозиции М-2 – М-3 задействованы 50 % выделенных признаков.

Оппозиция М-3 – М-4 различается мелодическими компонентами 62,5 % сопоставляемых позиций (таблица 19).

2. Интенсивность дифференцирует все модели по общефразовому показателю – в 66,6 %, по значениям признака в точках А – 100 %, Б – 50 %, В – 50 %, Г – 33,3 %, Д – 83,3 %, Е – 50 %, Ж – 83,3 %. Наиболее часто различие моделей происходит по отрезкам начала и завершения фонации, а также по признаку главноударного слога. Наименее значимым является предударный слог.

Оппозиция М-1 – М-3 дифференцирована указанным признаком в 75 % сравниваемых позиций.

Сопоставляемая пара М-2 – М-4 различается признаком интенсивности в 62,5 % сравнений.

Оппозиция М-1 – М-2 обнаруживает 50 % позиций, по которым модели распознаются.

Различия пары М-1 – М-4 установлены в 75 % сопоставляемых факторов.

В оппозиции М-2 – М-3 установлены 62,5 % позиций, различающих модели.

Оппозиция М-3 – М-4 дифференцируется интенсивностью 62,5 % сопоставляемых факторов (таблица 20).

3. Параметр общефразовой слоговой длительности различает модели в 83,3 % проведенных сравнений. По значениям признака в точке А отмечено 83,3 % случаев,

точек Б – 50 %, В – 100 %, Г – 100 %, Д – 50 %, Е – 50 %, Ж – 66,6 % сопоставляемых позиций.

Таблица 20

КОМПОНЕНТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЙ МОДЕЛЕЙ ПО ПРИЗНАКУ ИНТЕНСИВНОСТИ							
Сопоставляемые пары							
	М-1/М-3	М-2/М-4	М-1/М-2	М-1/М-4	М-2/М-3	М-3/М-4	%
I-общ	-	-	+	+	+	+	66,6
А	+	+	+	+	+	+	100
Б	+	-	-	-	+	+	50
В	+	-	-	-	+	+	50
Г	-	+	-	+	-	-	33,3
Д	+	+	+	+	+	-	83,3
Е	+	+	-	+	-	-	50
Ж	+	+	+	+	-	+	83,3
	75 %	62,5 %	50 %	75 %	62,5 %	62,5 %	

Наиболее часто различие моделей происходит при сравнении общесловесных признаков долготы, а также показателям отрезкам начала фонации и ритмического корпуса и далее – по признаку предупредного слога. Немного менее значимым является финальный слог предтакта, главноударный и заударный слоги.

Таблица 21

КОМПОНЕНТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЙ МОДЕЛЕЙ ПО ПРИЗНАКУ ДЛИТЕЛЬНОСТИ							
Сопоставляемые пары							
	М-1/М-3	М-2/М-4	М-1/М-2	М-1/М-4	М-2/М-3	М-3/М-4	%
t-общ	+	+	+	-	+	+	83,3
А	+	+	+	+	-	+	83,3
Б	+	-	-	-	+	+	50
В	+	+	+	+	+	+	100
Г	+	+	+	+	+	+	100
Д	-	+	-	+	-	+	50
Е	-	+	+	-	+	-	50
Ж	-	-	+	+	+	+	66,6
%	62,5 %	75 %	75 %	62,5 %	75 %	87,5 %	

Оппозиция М-1 – М-3 дифференцирована указанным признаком в 62,5 % сравниваемых позиций.

Сопоставляемая пара М-2 – М-4 различается в 75% случаев сопоставления.

Оппозиция М-1 – М-2 обнаруживает также 75 % позиций, по которым модели различаются.

Отличия пары М-1 – М-4 установлены в 62,5 % сопоставляемых факторов.

В оппозиции М-2 – М-3 установлены 75 % позиций, различающих модели.

Оппозиция М-3 – М-4 дифференцируется интенсивностью 87,5 % сопоставляемых факторов (таблица 21).

ЛИТЕРАТУРА

1. Richard S. Peters. Typen der Erklärung in psychologischen Theorien. Analytische Handlungstheorie, Bd.2.– Frankfurt am Main, 1985.– S. 107.
2. Григорьев Е. И. Иллокутивы побуждения и метод выявления их дифференциальный просодических признаков. Монография. – Тамбов, 2007. – 135 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280с.
4. Marten-Cleef S. Gefühle ausdrücken. – Göppingen, 1991.– 371 S.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1981. – 815 с.
6. Lapp E. Linguistik der Ironie. –Tübingen : Narr, 1992. – 190.
7. Григорьев Е .И. Прагматический аспект речевой просодии (экспериментально-фонетическое на материале современного немецкого языка): Дисс....докт. филол. наук: 10.02.04. – М.: МГУ, 1996. – Том I. – 433 с.
8. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. – М.: Высш.шк, 1979. – 312 с.
9. Королева Т. М. Интонация модальности в звучащей речи. – К. Одесса: Вища. шк., 1989. – 147 с.
10. Нушикян Э. А. Типология интонации эмоциональной речи. – К.: Одесса: Вища шк., 1986. – 159 с.

УДК 81.342.9

Ярошенко Т. М.
(Київ, Україна)

ФОНЕТИЧНЕ СЛОВО – ОСНОВНА ОДИНИЦЯ ОПISУ РИТМУ МОВЛЕННЯ

В статье речь идёт о фонетическом слове как минимальной единице описания ритма звучащей речи. Большое внимание уделено исследованию основных особенностей фонетического слова в потоке речи.

Ключевые слова: речевой ритм, фонетическое слово.

The article deals with the phonetic word as a minimal rhythm unit of the spoken speech description. A special emphasis is laid on investigation of the main peculiarities of the phonetic word in the speech fluency.

Key words: *speech rhythm, phonetic word.*

Одним із перспективних напрямків сучасного мовознавства є дослідження різних аспектів усного мовлення, серед яких велика увага приділяється і його ритмічній організації. Такий підхід й обумовлює актуальність даного дослідження. Предметом роботи є ритм звукового мовлення, об'єктом виступає фонетичне слово (ритмічна структура) як основна одиниця виміру ритму. Мета такої спрямованості запропонованої статті полягає у дослідженні природи фонетичного слова (ФС) як вихідної одиниці опису підготовленого та спонтанного мовлення. Для досягнення поставленої мети головна увага приділяється розв'язанню таких завдань: виділити основні підходи до визначення мінімальної одиниці ритму звукового мовлення; дослідити особливості ФС; встановити, які чинники впливають на зміну величини ритмічної структури.

Принцип періодичності, притаманний мовленнєвому ритму, передбачає наявність одиниць, які повторюються через певні проміжки часу й утворюють ритмічну послідовність мовлення. Вивчення ритмічної організації звукового тексту вимагає встановлення певної одиниці виміру ритму, з котрою можна було б співвідносити всі однорідні елементи. Наразі серед науковців не існує одностайної думки щодо вибору такої одиниці. На думку Ю.А.Дубовського [1: 5], мінімальна ритмічна одиниця повинна, по-перше, визначатися формально, по-друге, її межі мають співпадати з межами одиниць аналізу інших рівнів структурно-семантичної організації тексту, по-третє, вона мусить бути носієм певного лінгвістичного значення. Ритмічність мовлення утворюється не окремими складами, а більшими елементами, тому одна група вчених пропонує розглядати первинною одиницею ритму синтагму [1: 5; 2: 228], наводячи певні аргументи: синтагма володіє внутрішньою семантико-синтаксичною єдністю, тяжінням до середньої величини [3: 11]; в її оформленні приймає участь увесь комплекс супрасегментних засобів (мелодика, паузи, фразовий і синтагматичний наголоси), у той час як інші ритмічні одиниці (наприклад, склад, фонетичне слово) утворюють не всі перераховані вище супрасегментні параметри [4: 6].

Незважаючи на такий підхід у виборі мінімальної ритмічної одиниці, багаточисельні спостереження над ритмічною організацією різних текстів зумовили виникнення іншої точки зору на основну (мінімальну) одиницю опису ритму звукового мовлення. Ритмічна структура, на думку Л.В.Златоустової та О.І.Галяшиної, є тією центральною одиницею, що дозволяє досліджувати всі рівні й елементи, котрі конституують озвучений текст, тому вибір саме фонетичного слова (ритмічної структури) вихідною мінімальною одиницею аналізу дає змогу описати лексико-семантичні, семантико-синтаксичні і просодичні особливості організації звукового тексту в їх єдності [5: 11].

У лінгвістичній літературі існує низка синонімічних термінів на позначення одиниць, більших ніж «лексико-граматичне слово» [6: 171]. Одні дослідники називають ці одиниці тактом [7: 5]. Інші визначають їх як ритмічну структуру [8: 38]. Ця дефініція, таким чином, підкреслює належність даної одиниці до системи ритмічних одиниць та вказує на її структурно організований звуковий та складовий комплекс [9: 58].

Багато лінгвістів використовують поняття фонетичного слова [6: 171; 10: 93, 11: 105; 12: 52]. Традиційно під «фонетичним словом» розуміють самостійне слово разом з ненаголошеними службовими словами й частками, що прилягають до нього [13: 497]. Термін, введений Л.В.Златоустовою, дещо розширює традиційне уявлення про ФС, а саме: під ритмічною структурою (фонетичним словом) розуміється «одне або декілька слів, повнозначних або службових, об'єднаних одним словесним наголосом» [8: 38]. Особливо повне визначення цього поняття знаходимо у Н.В.Богданової, яка дефінує фонетичне слово (ФС) як особливу ритміко-акцентуаційну єдність основного морфологічного слова й різного роду проклітик і енклітик [12: 52], що являє собою «звуковий комплекс, відрізок тексту», об'єднаний одним основним наголосом (при цьому може бути й неосновний, другорядний або слабкий наголос) [14: 4], наприклад, *den^ganzen^Tag^über* [6: 172] (символ ^ вказує на об'єднання ненаголошених словоформ з наголошеним у єдину ритмічну єдність).

Фонетичне слово виступає основною одиницею опису спонтанного й підготовленого мовлення [8: 32; 6: 171; 10]. Вибір ФС об'єктом фонетичних досліджень обумовлений тим, що ритмічний ефект мовлення досягається закономірною послідовністю наголошених складів з ненаголошеними, котрі примикають до них, тобто послідовністю ритмічних груп. Розглянувши фонетичне слово як мінімальну ритмічну одиницю мовлення, було виявлено такі її особливості, а саме, ФС: є далі неподільною одиницею мовлення, що виражається зовні в неможливості поставити паузу всередині ФС, внутрішнім чинником його фонетичної цільності є наявність словесного наголосу і залежність ненаголошених голосних від положення по відношенню до наголошеного [2: 71–72]; є носієм смислу та одночасно просодичної інформації; реально існує в мовленні (згідно отриманих експериментальних даних); виділяється із контексту; може функціонувати самостійно (тобто виступати в ролі слова-фрази); виконуючи певні ритмічні та семантичні функції, входить до складу цілісного тексту; виступає одночасно одиницею сприйняття і реалізації висловлювання (тобто є двоплановою одиницею) [8: 32].

Вибір фонетичного слова елементарною ритмічною одиницею підлягає критиці серед деяких лінгвістів. Наприклад, Ю.А.Дубовський зазначає, що ритмічна група (ФС) є нерівнозначною за своєю важливістю в мовленнєвому континуумі, отже не належить до такої основної одиниці [1: 5]. Ми не поділяємо цієї думки. Хоча фонетичне слово і не є самостійною смисловою одиницею, проте воно «несе функцію вираження смислової значущості слова», оскільки практично завжди містить повнозначне слово, до котрого можуть примикати службові слова [15: 7].

Поряд з певним фонемним складом, обов'язковим елементом звукового вигляду слова є словесний наголос. У сучасному мовознавстві прийнято вважати, що головною функцією даного виду наголосу є кульмінативна, яка забезпечує фонетичне об'єднання слова [16: 403]. Ця об'єднувальна функція проявляється не завжди і не тільки в характеристиках наголошеного складу, але й у всій сукупності будови переднаголошених та післянаголошених частин фонетичних слів [17: 72].

Отже, головним критерієм об'єднання слів (повнозначних і службових) до складу одного ФС визнають єдиний основний наголос. Поряд з головним не менш важливим є другорядний наголос, адже він впливає на ритмічний малюнок ФС (тобто на співвідношення наголошених і ненаголошених складів у його межах) [11: 106–107]. У мовах,

котрим властиве існування складних слів з головним і другорядним наголосами (напр., англійській, німецькій), розрізняють прості і складні ритмогрупи. За умов наявності одного наголосу йдеться про просту ритмогрупу, складна ж ритмогрупа характеризується двома або більше наголошеними складами з різним ступенем акцентуації [18: 416]. В мовленнєвому потоці складні слова мають здатність до перерозподілу своїх наголосів. Дане явище пов'язане зі специфікою вимовного ритму: наприклад, в німецькій мові морфеми з повним наголосом у самостійному слові втрачають його, коли попадають до структури складного слова [19: 115]. Таким чином, другорядний наголос має дуже важливе значення для ритмічного оформлення німецького мовлення.

Фонетичне слово вивчалось багатьма лінгвістами як одиниця супrasegmentного й segmentного рівнів. Дослідження ФС є важливим для вивчення редукції голосних, оскільки в такий спосіб можливо детально проаналізувати голосні у наголошеній, перед- і післянаголошеній позиціях [10: 94]. Так, зокрема, було виявлено вплив певних мовних чинників на виникнення кількісної і якісної редукції наголошених фонем і дифтонгів, а саме: фонетичний контекст, акцентний тип ФС, позиція голосного в ФС та реченні [20: 10].

Фонетичне слово може складатися з однієї словоформи, співпадаючи при цьому з традиційною лексико-граматичною одиницею мови, і визначатися як «просте», наприклад, *Pro'zesse* [6: 172] або «складеним», наприклад, *das^'Pferd*, коли його формують разом з повнозначним словом ненаголошені службові, а інколи й повнозначні частини мови – клітики. У залежності від свого розташування в межах ФС клітики підрозділяються на проклітики й енклітики. Клітики перед наголошеною словоформою названі проклітиками, після наголошеної – енклітиками [16: 209]. Отже, за способами утворення можна виділити такі основні структурні різновиди фонетичних слів:

1. Просте ФС, рівне основному морфологічному слову (тобто лексико-граматичній одиниці без проклітик і енклітик);
2. Складене ФС, представлене конструкціями змішаного типу:
  - a) проклітика + основне морфологічне слово (проклітичний спосіб);
  - b) основне морфологічне слово + енклітика (енклітичний спосіб);
  - c) проклітика + основне морфологічне слово + енклітика (проклітично-енклітичний спосіб).

Дослідження способів утворення фонетичних слів у німецькому підготовленому і спонтанному мовленні виявило найбільш продуктивним для читання і переказу проклітичний спосіб утворення ФС (*zur^'Zeit*), другими за частотністю є прості ФС (*,hingehen*), для невідготовленого ж мовлення типовими є складені ФС (*den^'ganzen^'Tag^'über*) [6: 172]. Мінімально вживаним в утворенні фонетичного слова є енклітичний спосіб (*,wie^'lernen^'die^'Kinder*) [10: 94].

Фонетичний образ ФС як основної одиниці опису звукового мовлення можна порівняти з фонетичною природою слова у традиційному розумінні, в котрому ненаголошені склади, розташовані навколо складу з головним наголосом, перебувають в ієрархії [6: 176]. З огляду на те, що фонетичне слово (подібно слову як лексико-граматичній категорії) являє собою структурну послідовність складів, їх певну кількість і місце наголосу, слід звернутися до розгляду його акцентних типів. Під акцентним типом розуміють схему розміщення наголосу в словоформах певної множинності слів [21: 184]. Розподіл

за типами акцентуації відбувається з урахуванням позиції наголосу, а також кількості переднаголошених та післянаголошених складів [6: 181]. Ритмічні моделі або акцентні типи інколи позначають у вигляді дробу, де чисельник вказує на кількість складів, а знаменник – на позицію наголошеного складу, наприклад, *Be'ruf* – 2/2, *um^die^Kinder* – 4/3 [10: 95]. Можливе також представлення акцентних типів за допомогою певних схем: *Be'ruf* _ , _ , *um^die^Kinder* _ _ , _ _ . Кожен акцентний тип належить у залежності від кількості складів у ФС до певного класу: клас 1 – односкладові, клас 2 – двоскладові тощо, наприклад, *Be'ruf* – клас ФС – 2, тип ФС – 2/2 (_ , _), *um^die^Kinder* – клас ФС – 4, тип ФС – 4/3 (_ _ , _ _).

Проведені експериментально-фонетичні дослідження ритмічної організації мовлення підтверджують той факт, що інвентар класів ФС у мовленні є обмеженим [5]. Так, для німецької мови, згідно спостережень учених [6: 177–178], характерна наявність від одного до дев'яти класів фонетичних слів. У спонтанному ж мовленні простежується більша кількість класів й особливо велике розмаїття акцентних типів ФС, тут можуть зустрічатися ритмічні моделі від 1/1 (*,selbst*) до 11/11 (*nehme die Studierenden auch gerne ,erst*) [10: 95–96]. Характер розподілу акцентуації і кількість складів ритмічних одиниць суттєво різняться також в залежності від темпу. З прискоренням темпу зменшується кількість виділених наголосом складів, і, відповідно, збільшується кількість ненаголошених. Отже, довжина ФС є величиною змінною, залежною від ступеню підготовленості й темпу мовлення.

Великий інтерес для нашого дослідження становить питання про кількість і граматичний статус словоформ, що об'єднуються в одну ритмічну структуру й особливості співвідношення граматичного наповнення словоформ (службових і повнозначних) у проклізі та енклізі. Ми вважаємо за необхідне віднести проклітики й енклітики до розряду «динамічно нестійких слів», які здатні в залежності від різних чинників змінювати свою акцентуацію, тобто ставати наголошеними, слабонаголошеними або ненаголошеними [7: 4].

Спостереження над ритмічною організацією мовлення дають право зазначити такі універсальні особливості структурування фонетичних слів: організуюча роль словесного наголосу, розмежування переднаголошених і післянаголошених частин ФС, наявність найбільш уживаних типів ФС [17: 74]. Разом з тим слід звертати увагу на своєрідність ритму кожної конкретної мови, котра полягає у кінцевому наборі класів і типів фонетичних слів як основної одиниці опису звукового мовлення, частотності їх появи в мовленні, наявності певних правил включення до ФС різних за граматичним статусом словоформ, особливостях співвідношення службових і повнозначних словоформ у проклізі та енклізі, можливому нагромадженні в ФС ненаголошених слів. Окрім того, особливості реалізації ФС залежать від його різних позицій в одиницях вищого порядку (синтагмах, фразах), також від темпу мовлення, типів і видів мовленнєвої діяльності. При розгляді функціонування фонетичних слів у звуковому мовленні важливо також враховувати екстралінгвістичні чинники – відносини між комунікантими, ступінь підготовки мовця, його соціальний статус і відношення до змісту висловлювання.

Отже, фонетичне слово є «особливою ритміко-інтонаційною єдністю основного морфологічного слова та різного роду проклітик і енклітик» [11: 106]. Проведені найновіші експериментальні дослідження підтверджують факт об'єктивного існування ФС в мов-

ленні. ФС визнається нами основною ритмічною одиницею опису мовлення (підготовленого й спонтанного). На особливості ФС впливають способи об'єднання слів у форму в одну ритмічну структуру, акцентні типи (ритмічні моделі), частини мови, приналежність основного морфологічного слова, проклітик і енклітик. Реалізація фонетичного слова залежить і від мовних і позамовних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубовский Ю. А. Анализ интонации устного текста и его составляющих. – Мн.: Вышэйш. школа, 1978. – 140 с.
2. Черемисина Н. В. Русская интонация: поэзия, проза, разговорная речь. – М.: Русский язык, 1989. – 240 с.
3. Шишкина Т. Н. К вопросу о ритмическом построении речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02.04. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 23 с.
4. Иванова-Лукиянова Г. Н. Ритмико-интонационное строение текста (функционально-стилистический аспект): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 – М.: 1990. – 37 с.
5. Златоустова Л. В., Галяшина Е. И. Распознавание индивидуальных и групповых акустико-перцептивных характеристик говорящего по звучащей речи. – 2000. – Эл. ресурс: <<http://www.philol.msu.ru/rus/gorn/arso/zlat2.htm>>
6. Стериополо Е. И. Система гласных и её реализация в речи (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 – СПб.: СПб. гос. ун-т, 1995. – 36 с.
7. Розанова Н. Н. Суперсегментные средства русской разговорной речи (на материале ударения в потоке речи): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02.01. – М.: Ин-т рус. яз. АН СССР, 1978. – 26 с.
8. Златоустова Л. В., Хитина М. В. Частотность единиц ритма русской речи // Вестн. Моск. ун-та. Серия 9. – Филология. – 1988. – № 1. – С.31–39.
9. Потапов В. В. К динамике становления вербального ритма // ВЯ. – 1999. – № 52. – С. 58–70.
10. Кузьменко Т. М. Особливості ритмічної структури фонетичного слова у німецькому спонтанному мовленні // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків: Константа, 2005. – № 649. – С.93–98.
11. Фонетика спонтанной речи / Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А., Гельман Н. И. и др., под ред. Светозаровой Н. Д. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 248 с.
12. Богданова Н. В. Живые фонетические процессы русской речи. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – 186 с.
13. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 576 с.
14. Богданова Н. В. Вокалическая структура слова в русском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. – Л.: Ленинградский гос. ун-т им. А.А.Жданова, 1985. – 17 с.
15. Андреева Д. И. Фонетические признаки ритмической группы в английском языке (экспериментально-фонетическое исследование): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10. 02.04. – М.: МГПИИЯ им. М.Тореза, 1979. – 23 с.

16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
17. Златоустова Л. В. Универсалии в просодической организации текста (на материале славянских, германских и романских языков) // Вестн. Моск. ун-та. Серия 9. Филология. – 1983. – № 4. – С.69–75.
18. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н.Ярцевой. – 2-е изд., дополненное. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
19. Потапова Р. К. Проблемы ритма немецкой звучащей речи // ВЯ. – 2001. – № 6. – С. 104–122.
20. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних у сучасному німецькому мовленні (експериментально-фонетичне дослідження) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02.04. – К.: КНЛУ, 2006. – 20 с.
21. Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика: Учебное пособие. Изд. 2-е, доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 568 с.

УДК 811.161.3'42 + 811.161.4'42

*Милла Любомира
(Пряшів, Словаччина)*

НАЗВИ ПАСОВИЩА ТА МІСЦЯ ВІДПОЧИНКУ ХУДОБИ ПІД ЧАС ЛІТНЬОЇ СПЕКИ

У статті розглядаємо назви пасовища та місця відпочинку худоби під час літньої спеки, які побутують в українських говорах Східної Словаччини. Обстеження було виконане у 80 селах Східної Словаччини.

Ключові слова: пасовище, пасвиско, паствиско, паствисько, пасло, спасло, стійло, стойало, стойіско, лежа, лежиско, лежовиско, ліговиско.

Розводження великої рогатої худоби вважається дуже давнім і головним заняттям нашого населення Східної Словаччини.

Лексика пов'язана з пасінням і утримуванням великої рогатої худоби українських говорів Східної Словаччини майже не досліджена у порівнянні з фонетичною системою і морфологічною будовою згаданих говорів.

Актуальність дослідження скотарської лексики українських говорів Східної Словаччини пояснюється кількома обставинами.

Перехід із дрібновласницького сільського господарства на колективне господарство приніс появу нових термінів, які поступово витіснили старовинні українські назви. Також вплив словацької мови на українські говірки Східної Словаччини у сучасному значно активніший, ніж зворотний.

Об'єктом нашого дослідження є живі народні назви вживані в наш час українцями Східної Словаччини. Матеріалами статті є власне польові записи лексики, пов'язаної

© Милла Любомира, 2009

з пасінням і утримуванням великої рогатої худоби, здійснені за спеціально складеним питальником. Обстеження було нами виконано у 80 селах, що представляє порівняно густу сітку українських чи змішаних (українсько-словацьких) сіл 15 округів Східної Словаччини.

Основним методом цього дослідження є етимологічний аналіз лексики з такими його компонентами, як порівняльно-історичним, зіставним, лінгвогеографічним.

У статті ми порівнюємо лексику українських говорів Східної Словаччини, пов'язану з пасінням великої рогатої худоби з відповідними термінами інших українських говорів, наводимо відповідники літературних мов та говорів інших слов'янських і неслов'янських мов. Аналізований фактичний матеріал подаємо у спрощеній фонетичній транскрипції.

Назви пасовища

На досліджуваній території для луки, на якій пасеться худоба, поширені назви: *пасвіско*, *пасвіс'ко*, *пас'віс'ко*, *пасвіс'ко*, *паствіско*, *паствіс'ко*, *паствіско*, *пашвіс'ко*, *паш'віско*, *п'асвіско*, *пасл'о*.

Пасл'о-ід. «пасовище» поширене і в бойківських говірках [2 (10: 42)], у лемківських говорах *pastwysko* -ід. [21: 96; 2: 1-32]. *Pasovisko* фіксується і в словацькому діалекті [16: 455]. Отже, найбільш поширені слова з коренем *пас-*, які відрізняються від літературної назви здебільшого формою складних словотворчих суфіксів, рідше наголосом.

До традиційних назв належать старовинні віддієслівні утворення: префіксальне утворення *спас* (Стащин, Ялова), префіксально-суфіксальне *спасл'о* (Збій, Улич), суфіксальне утворення *паствіна*, *пасвіна*, *пасві на* (Ториски, Вільшавиця, Порач, Завадка) та суфіксальне *паст'ї вник* (Шашова), *паст'ївник* (Стриговець). Назву *паствінік* фіксує Желеховський [2 (6: 604)], а також наведена в Словнику української мови [6 (11: 91; 3 (3: 101)].

Словацьке літературне *pastvina* [3 (22: 39)]; діалектне *pastvina* [19: 280]; *pastvište*, *pasvisko* [6: 456]; польське *pastwisko*, польське діалектне *pastewnik*, *pastownik*, *pasternik* [4 (17: 50-51); 15: 47]. На Снинщині поширене утворення *пашку'ї* (Кленова, Ладомірів, Рівнини, Руська Бистра, Підгороддя, Їновець).

Фонетика і семантика даних форм показує на їх угорське джерело – *pasko* «пасовище» [3 (13: 117-118)]; порівняймо також латинське *pasum* «пасовище».

До новіших запозичень із словацької мови належить слово *паш'єнка* (Тихий Потік, Якуб'яни) (фонетичний варіант *паш'єнка* – Камінка, Орябина, Страняни). Словацьке *pašienka* [3(22: 40); 16: 456].

До поодиноких назв з різним коренем належать терміни *толо́ка* (Ондавка і *пасвіско*; Гельцманівці і *паствіско*, Порач і *пасвіна*).

Толока – загальноживане слово [6 (7: 66)]. з таким же значенням вживається і в російських діалектах [4 (4: 413)]. В бойківських говірках слово *толока́* вживається в значенні «пасовище, неоране поле, на якому пасуть худобу», «безплатна допомога сусідові в праці взагалі» [2 (10: 295)]. З такою ж семантикою воно широко вживається і в інших українських говірках та в літературній мові [4 (3: 272; 8: 272)].

Порівняймо також болгарське *тлака* «добровільна робота з метою взаємодопомоги»; польське *tloka*, *tluka* «добровільна допомога, рідкісно пасовище» [14: 571; 15: 47; 4 (12: 73)].

Місце відпочинку худоби під час літньої спеки

Немає однозначної назви для *стіла* (місця відпочинку худоби під час літньої спеки), бо переважно в обід більшість пастухів зганяла худобу до села, до води, до холодку.

Інші гнали худобу до кошари. Тому є велика різноманітність у цій назві.

Найчастіше зустрічаємо такі найменування:

лежобівіско – Маковець, Сташківці, Камінка, Шашова, Банське, Стружниця, Звала,

лежобівіско – Орябина, Тихий Потік, Рокитів,

лежіско – Київ, Ряшів (*лежіско*),

л'ежіско – Ганигівці,

налéжух – Лівів. Гута,

лéжа – Гельцманівці,

лежобівіско – Ториськи, Вільшавиця, Порач, Чабалівці,

лігівіс'ко – Полата,

кóшар – Удол, Чірч, Шамбрін, Якуб'яни, Баєрівці, Курів,

кошáра – Їновець, Старина, Стащин, Вубля, Ялова, Колониця,

хóлódок (до *хóлódку*) – Кечківці, Гінківці, Шар. Чарне, Цигелка, Завадка, Гералтів,

Руська Поруба, Завада, Вирава, Збійне, Тополя, Рівнини, Кленова,

стóйáло – Стриговець, Улич,

стойіско, *стойовіско* – Пчолиний,

стігло – Тварожець,

ступáйá – Збій,

цáрок (до *цáрку*) – Орлів,

підстришок – Дубова,

Наведені назви можна згрупувати у такі семантичні групи:

a/ лéжа, лежіско, л'ежіско, лежобівіско, лежобівіско, лéжух, лігівіс'ко,

б/ стігло, стóйáло, стойіско, стойовіско,

в/ кóшар, кошáра, хóлódок, цáрок, ступáйá, підстришок.

Лéжа, лежіско, л'ежіско, лежобівіско, лежобівіско, лéжух – похідні від загальнозживаного дієслова *лежати* (прасл. *ležati із *legēti [2 (12: 475)]).

Лігівіс'ко – утворене від давнього кореня лег (прасл. *leg-ti) [2 (12: 490)] за допомогою суфікса *-овіс'к(о)*.

Лéжовище – місце, де опівдні відпочиває худоба, поширене в бойківських говорах [2 (10: 407)]. *Ležisko, ležovisko* – в згаданому нами значенні знаходимо і в словацькому нижньотренчанському діалекті [20: 86].

В українській літературній мові ця назва відома як *лежобівіще, лігівіще, лігво* «заглиблення або місце в землі, де живе тварина» [4 (11: 466, 508)]; словацьке діалектне *ležavisko, ležisko, «brloh»* [16: 305].

Лéжа в літературній мові вживається у значенні «лежання», діалектне – «тяжка хвороба, при якій лежать в постелі» [4 (11: 468); 2 (3: 352)].

Лéжух в літературній мові вживається в значенні «лежень, упавше чи повалене брурую дерево, птиця дрімлюха» [2 (3: 353)].

Стігло, стóйáло, стойіско, стойовіско – пов'язані з дієсловом *стояти* [3 (12: 764)].

Стігло те саме, що *стігло*: «місто відпочинку, стоянка худоби, стойло» [4 (3: 205)].

Стійло фіксується і в інших українських говорах [5: 52].

Порівняймо словацьке діалектне *stadlo* з таким же значенням [19: 117].

У російських говорах побутують назви *стойло*, *стойало* «місце, де відпочиває худоба під час спеки, біля води, у стайнях і т.д.» [4 (4: 334)]. В білоруській мові вживається слово *стойла* в такому ж значенні [1: 62].

В російських говорах слово *стойло* ще відоме з іншими значеннями. Порівняймо псковське *стойло* «відгороджене у стайні місце для одної худобини»; волгоградське «стайня для худоби» [4 (4: 334)].

Кóшар, *кошара*. В українській літературній мові вираз *кошара* вживається у значенні «загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня, рідкісно хлів для великої рогатої худоби» [1 (11: 315)]; [2 (3: 296)].

У російських говорах також побутує форма *кошара* «стойбище для овець, загон для скота, стойло» [2 (4: 181)].

У словацькому діалекті *košár* означає «загорода для овець» (прутяним полотом загороджене місце для овець) [20: 242]; [16: 262].

Аналізована назва зустрічається в польській мові *koszara*, в білоруській мові *кошара*, в словацькій *košiar* [1(22: 753)], угорській *kosár* [9: 577], румунській *kosar(a)*, що за свідченням багатьох дослідників, мабуть, запозичене посередництвом румунської мови (підчас волоської колонізації) з південнослов'янських мов – македонської мови [18: 282; 14: 260; 2(12: 360)].

Цáрок – ми зафіксували в селі Орлів, що на Старолубовнянщині. В українських говорах вживається у значенні «загороджене місце, загородка, напр. для телят» [1(3: 423)].

Підстрúшок – назва похідна від слова під стріху (до тіні).

Ступайна і *підстришок* у визначеному нами значенні в літературі не зустрічається.

Підсумовуючи етимологічний аналіз скотарської лексики українців Східної Словаччини ми дійшли таких висновків:

– Найбільше лексем праслов'янського походження, враховуючи спільнослов'янські нomen та регіоналізми. Вони побутують в переважній більшості слов'янських мов і відрізняються лише фонетичними чи морфологічними особливостями.

– Значна кількість назв, крім досліджуваної території, наявна і в закарпатських та в лемківських говорах Польщі.

– Ряд лексем скотарської лексики вживається і в східно-словацьких та в польських говорах.

Українські говори району Карпат зберігають багато специфічних вузьколокальних особливостей, оскільки вони формувались в складних умовах внаслідок тривалих та інтенсивних контактів з словацькою, польською, угорською, чеською та німецькою мовами.

Всебічне вивчення скотарської лексики може дати цінний матеріал, котрий допоможе встановити зв'язок скотарської термінології слов'янських мов карпатського ареалу з відповідною термінологією балканських мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белорусско-русский словарь. Под ред. акад. АН БССР К. К. Крапивы. – М., 1962.
2. Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець. // Матеріали до української діалектології, в. 2 т. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1973. – С. 1-32.
3. Грінченко Б.Д. Словарь української мови: В 4 -т. – К., 1907-1909, – Т. 1-4.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, тт. I-IV. – М., 1956.
5. Дзендзелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я. – Лекс. бюл. Вип. 6.– Київ, 1958.
6. Желеховський Е. Малоруско-німецький словар. – Львів, 1886.
7. Кириченко І. М. (гол. ред.) Українсько-російський словник. В 6-х томах.. – К.: АН УРСР, 1953-1963.
8. Лексика Полесья. Матеріали для полесского диалектного словаря. – М., 1968.
9. Митрак А. Мадьярско-русский словарь. – Ужгород: Уніо, 1922.
10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., Наукова думка, 1984. – Т. 1-2.
11. Словник української мови. В 11 т.– К.: Наукова думка, 1970-1980.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс, 1964-1973.
13. A magyar nyelvű történeti – etimológiai szótára I-III kötet. –Budapest, 1976.
14. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957.
15. Horodyska-Gadkowska H. Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych. –Wrocław, PAN 1967.
16. Kálal K.– Kálal.–, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. – Banská Bystrica 1923.
17. Karłowicz I. Słownik gwar polskich. tt. I-VI. – Krakow 1900-1911.
18. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – Praha, ČAV 1968.
19. Matejčík J. Lexika Novohradu. – Vyd. Osveta. Vecný slovník, 1975.
20. Ripked I. Vecný slovník dolnotrenčianskych nářečí. – Bratislava, Veda 1981.
21. Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. – Warszawa, Semper 1995.
22. Slovník slovenského jazyka. I-VI. Red. Š. Peciar. Bratislava, – SAV 1959-1968.

УДК 80/81

Любецкая Е. П.
(Минск, Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ БЕЛОРУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В XX-XXI ВВ.

У статті на матеріалі німецько-білоруських перекладних словників здійснюється спроба аналізу процесів термінологізації і детермінологізації білоруської термінології, визначення способів і джерел формування наукової лексики, закріплення і функціонування у сучасній білоруській термінографії.

© Любецкая Е. П., 2009

Ключові слова: *перекладна лексикографія, лексикографічні джерела, лексикографічна діяльність, термінологічна лексика, запозичення.*

В статті на матеріалі німецько-білоруських перекладних словарей здійснюється спроба аналізу процесів термінологізації та детермінологізації білоруської термінології, визначення способів та джерел формування наукової лексики, закріплення та функціонування в сучасній білоруській термінографії.

Ключевые слова: *переводная лексикография, лексикографические источники, лексикографическая деятельность, терминологическая лексика, заимствование.*

In clause on a material of the German -Belarus translation dictionaries attempt to allocate the case of loans in the Belarus terminology is carried out, to define languages-sources of speaking another language lexicon, ways of its adaptation, probability of fastening and functioning in modern Belarus terminographie.

Key words: *translation lexicography, lexicographic sources, lexicographic activity, terminological lexicon, loan.*

Конституалізацыя літаратурнага (стандартнага) мовы ажыццяўляецца шляхам яго кодфікацыі – закрэплення на пісьме норм правапісання, граматыкі і лексицы. Пры гэтым нормы правапісання маюць найбольш жэсткі характар і фіксуюцца ў выглядзе правілаў, якія дапускаюць мінімальныя адступленні пры напісанні. Граматычныя нормы звычайна падаюцца ў апісальна-норматывных граматыках і дазваляюць некаторую варыянтнасць. Што датычыцца лексічных норм, то яны, прымаючы ўвагу на многачысленнасць і характар адзінак гэтага ўзрэння мовы, закрэпляюцца паступенна і ў значальнай меры яўляюцца факультатывнымі. Найбольш поўна гэтыя нормы прадставлены ў перакладных слоўварых, так як іх стваральнікі пры пошуку эквівалентаў інтуітыўна імгнелі адразіць існуючы мовны ўзус. Пры гэтым ў перакладных слоўварых блізкаязычных мов часта наблідаецца тэндэнцыя да дыферэнцыацыі, што рабае іх непўнымі, ў том лісле і ў плане адражэння існуючых лексічных норм. Такай характар мелі першыя перакладныя руска-білоруськія слоўвары братаў М. і Г. Горецкіх [«Руска-беларускі слоўнік» (Смаленск, 1918) і «Маскоўска-беларускі слоўнік» (Вільня, 1921)], дзе зафіксаваны вызначаныя лексічныя нормы білоруськага мовы, што смоглі праявіцца ў першыя дзесяцілліця яго функцыянавання ў якасці літаратурнага. У гэтым плане перакладныя слоўвары неродствэнных мов ці аддалена родствэнных даюць больш поўны рысунак, паськолькі стваральнікі вынуждены іскаць «нейтральнае» саответствіе кождому інастранныму слову, незалежна ад таго, абазначае лі гэтае слово абаісзвестнае паняціе ці яўляецца узкоспэцыяльным тэрмінам. У першы этап фарміравання білоруськага літаратурнага (стандартнага) мовы вызначаныя функцыі фіксавання разрабааных да гэтаму часу лексічных норм взяў на сябе так называемы «Семіяязычны слоўвар», які з'явіўся адначасна з першым з названых вышэ руска-білоруськіх слоўварей ў 1918 г. У ім першы раз ажыццяўлена спроба падаць білоруськія саответствія значальнаму лічэбаву ісходных німецкіх слоў. Не ўсе прыведзеныя эквіваленты ў саответствіе з абмежаваным характарам функцыянавання білоруськага мовы маглі разрабавацца як нарматыўныя, паськолькі ў многіх сферах жыцця норма яшчэ не праявілася. Аднак некаторыя прапанаваныя для яе фарміравання, зробленыя ў

названном словаре и в более поздних немецко-белорусских лексикографических источниках, сыграли определенную роль в её формировании и дальнейшем развитии, особенно в области специальной лексики.

«Семязычный словарь» интересен для истории белорусской лексикографии XX-XXI вв. как первая проба создания и обработки многоязычного лексикона с включением белорусского языка. Подготовка «Семязычного словаря» стимулирована обработкой белорусского лексического материала и выявление новых лексических средств, содействовала активизации выбора того или иного языкового эквивалента при передаче одного понятия, а также закреплению тех или иных терминов.

История слов «Семязычного словаря» демонстрирует, как проходило формирование терминологической лексики белорусского языка, какими путями осуществлялась специализация значений общеупотребительных слов, их терминологизация. При изучении исторического движения тенденций по упорядочению специальной лексики белорусского языка ограничимся только теми терминологическими группами, которые присутствуют в «Семязычном словаре» и разработка которых продолжается в немецко-белорусской и иностранно-белорусской лексикографической практике XX-XXI вв. Это позволяет оценить развитие белорусской терминологии как непрерывный процесс, а также использовать количественный критерий при анализе изменений лексической нормы на протяжении столетия. В этой связи «Семязычный словарь» считаем исходным. Для объективного анализа используем немецко-белорусские словарные источники, поскольку они в переводной части дают наиболее полное в рамках белорусской лексикографии представление про лексическую норму и её изменения на протяжении всей истории нового белорусского литературного языка. Лексический материал этих переводных справочников не всегда характеризуется какой-нибудь системой в подаче терминов разных областей знаний. Вместе с тем практика их создания способствовала развитию белорусского литературного языка. Терминологическая ситуация определенного периода, безусловно, находила отражение и в общих словарях.

Следует отметить, что краткий и точный материал терминографических источников, что следует из самой природы термина, позволяет довольно полно выявить основные тенденции развития национального языка, проследить поиски лексической нормы и попытки её стабилизации на протяжении XX-XXI вв. Если в переводных словарных источниках общего характера осуществляется преимущественно выработка лексических норм при попытке поиска точного эквивалента немецкоязычной лексеме, то относительно перевода терминологии можно констатировать, что в переводных лексиконах идёт процесс не только выработки норм, но и часто создание самой терминологии, поскольку в лексикографический контакт вступают языки с разной степенью разработки.

При создании переводных терминологических справочников в первой половине XX в. перед авторами лексиконов стоит задача не только подготовки словаря, но и изучения, исследования и презентации белорусской терминологии в разных сферах, разработка разных терминосфер осуществляется в рамках материала общего словаря и без необходимой последовательности. Немецко-белорусская лексикографическая деятельность этого времени осуществляется в период становления белорусского литературного языка, его интенсивного лексического обогащения.

Терминографическая деятельность по подготовке словарей с включением белорусского и немецкого языков в конце XX – начале XXI вв. осуществляется в условиях, когда, во-первых, белорусский язык приобретает более широкие общественные функции, во-вторых, специалисты разных сфер и лингвисты прикладывают максимум усилий, чтобы белорусский язык занял достойное место в науке. Характерным для немецко-белорусской лексикографической практики в этот период является то, что, в отличие от предыдущего периода, изменяется качество обработки словарных источников: формирование лексиконов опирается на значительные теоретические и практические лексикографические достижения. Создатели лексиконов, как правило, ориентируются на имеющийся опыт словарного наследия (преимущественно русскоязычного): переводные словари готовятся по образцу уже имеющихся словарей с включением русского языка или русский язык исполняет роль предварительного словаря или включается в состав справочника как язык-посредник для сопоставления разноязычных эквивалентов.

Исследование лексического материала переводных немецко-белорусских словарей свидетельствует, что в результате первых попыток перевода немецких терминов разработан значительный пласт белорусского терминологического языка. В немецко-белорусской лексикографии XX-XXI вв. нашла отражение работа не только по выявлению лексических соответствий, но и по их систематизации и нормализации. Фактически, в немецко-белорусских словарях XX-XXI вв. зафиксировано значительное число лексических вариантов, которые были использованы для дальнейшего упорядочения и кодификации белорусской терминологии. Понятно, не все предложения тех времен имели одинаковую историю.

Часть немецкоязычных лексем переведена в «Семиязычном словаре» очень удачно и закрепилась в дальнейшем. Соответствия немецким терминам создавались преимущественно на основе наименований, закрепленных в народной традиции и использующихся на Беларуси, например: нем. *Staatsanleihe* – бел. *dzieržaŭnaja pazyka*, нем. *Rechnungslegung* – бел. *sprawadača*, нем. *Auflage (Steuer)* – бел. *padatak*, нем. *Innung* – бел. *cech*, нем. *Güter (zum Verladen)* – бел. *tawar* (хозяйственно-экономическая лексика).

Часть предложений, известная книжному белорусскому языку с прежних времен и сохраненная в народном языке, закрепилась в белорусской административно-юридической лексике, например: нем. *Abwesenheitspfleger* – бел. *apiakun*, нем. *Bestechungsgeld* – бел. *chabar*, нем. *Eid* – бел. *prysiaha*, нем. *Veruntreuung* – бел. *rastrata*, нем. *Gericht* – бел. *sud*, нем. *Richter* – бел. *sudździa*, нем. *Landesverweisung* – бел. *wyhnaŭnie*, нем. *Handgeld* – бел. *zadatak*.

Вошли в состав современной белорусской терминологии и сегодня употребляются без изменений некоторые предложения авторов «Семиязычного словаря» по переводу составных по структуре немецкоязычных терминов, например: нем. *Amtsgeheimnis* – бел. *sluźbowaja tajna*, нем. *Rechtshilfe* – бел. *praŭnaja pomoč*, нем. *Militärdiktatur* – бел. *wajennaja dyktatura*, нем. *Polizeiaufsicht* – бел. *palicejski nahlad*, нем. *Nießbrauch* – бел. *prawa karystaŭnia*, нем. *Friedensgericht* – бел. *mirawy sud*, нем. *Ehevertrag* – бел. *umowa ślubnaja*, нем. *Erbpacht* – бел. *spadčynaja arenda* (административно-юридическая лексика).

Нашли свое подтверждение в дальнейшем единицы интернационального происхождения, часть из которых ощутила влияние белорусского словообразовательной системы,

например: нем. *Ballon* – бел. *balon*, нем. *Phosphor* – бел. *fosfar*, нем. *elektrisch* – бел. *електрычны*, нем. *pumpen* – бел. *пампаваць* (техническая лексика).

Некоторые термины на определенный период (20-30-е годы) вообще выходят из употребления и заменяются словами родного языка, но с 50-х под непосредственным влиянием русского языка как средства межнациональных отношений в словарной практике находят широкое употребление предложения «Семязычного словаря», например: нем. *Geisel* – бел. *založnik* (в 20-е годы находим *закладнік, застаўнік*), нем. *Pflegschaft* – бел. *apiekunstwa* (в середине столетия конкурирует с *апекаваньне, апека*, а в 20-е годы встречаем *апекаваньне*), нем. *Bürge* – бел. *paručyiel* (встречается в 20-е годы с *заручнік, заручніца, даручыцель, паручнік, даручнік*).

В некоторых случаях при передаче одного понятия письменное употребление получили разные лексемы, например: для нем. *Abkommen* в «Семязычном словаре» предложено бел. *штова*, в 20-е годы – лексемы *згоднасьць, угода, умова, згаджэньне, пагадненьне*. Уже к середине столетия слово *пагадненьне* становится более употребительным и закрепляется словарями в качестве литературной нормы. Однако в 80-е годы под непосредственным воздействием русского языка в терминографическое употребление вводится еще один эквивалент понятию – лексема *дагавор*. В конце 90-х в результате усиления притока в научный язык интернациональной лексики для передачи соответствующего понятия создателями лексиконов регламентируется употребление лексемы *канвенцыя* – международный договор по какому-нибудь определенному вопросу.

Вошла в современную терминологию также группа номинаций, что пережили словообразовательные изменения, например, в «Семязычном словаре» подается и в дальнейшем закрепляется нем. *Anklage* – бел. *abwinawačeńnie* (20-м и 30-м годам свойственно использование лексемы *абвінавачваньне*). Вариант нем. *Niederschlagung (Prozeß)* – бел. *спун (sprawy)* заменяется на *спыненне* и *прыпыненне*. Полонизм нем. *Fahrlässigkeit* – бел. *niedbalstwo* теряется еще в 20-е годы и вместо него письменное закрепление получает *нядбайнасьць, нядбайнасць злачынная*, в некоторых справочниках подается также *неасьцярожнасьць, неўважнасьць, нядбаласьць, занядбаньне*, а в 80-е годы – *халатнасць, нядбайнасць, нядбаласць*. Уточнение структуры произошло и в лексеме нем. *Rechtsfähigkeit* – бел. *prawazdatnaść*, которая, начиная с конца 20-х, устанавливается как *праваздольнасць*. Вместо нем. *Wechselprotest* – бел. *pratestka wekselu* сегодня фиксируется *анпатэставанне вксяля*; вместо нем. *Urwahlen* – бел. *prawybyary* известно *выбары*; вместо нем. *Urwähler* – бел. *prawyborščyk* подается в 20-е годы *выбіральнік, абіральнік*, а с середины столетия закрепляется *абіральнік, выбаршчык*; вместо нем. *Notzucht* – бел. *zhwalčeńnie* фиксируется *згвалтаванне*; вместо нем. *Erpressung* – бел. *штоха* предлагается в начале столетия *вымус, зьдзірства, вымаганьне*, а закрепляется *вымаганне*.

Значительная часть предложений авторов «Семязычного словаря» не закрепились в дальнейшей белорусскоязычной терминографической и переводной практике. Вышли из активного употребления прежде всего те наименования, которые отражали уровень развития общественных и управленческих отношений на оккупированной территории Обер Ост, например: нем. *Amtsbezirk d. Chefs Verwalt.* – бел. *okruh*, нем. *Amtsbezirk d. Amtsvorstehers* – бел. *okruh načalnika upraўleńnia*, нем. *Polizeistunde* – бел. *palicejskaja hadzina*, нем. *Gemeindevorstand* – бел. *walasny ūrad*. В произведения

художественной литературы, вместе с тем, к употреблению выше названных номинаций обращаются довольно часто при описании военных действий. С другой стороны, в словарях не всегда фиксируются номинации часто употребляемых в практической деятельности понятий. Фактически, в рамках «Семязычного словаря» осуществлена первая и единственная попытка определения белорусского эквивалента определенному немецкоязычному термину, например: нем. *Aufbewahrungspflicht* – бел. *abawiazak schowu, dahladańnie*, нем. *Buchführungspflicht* – бел. *abawiazak wiaści rachunkowuje knihi*, нем. *Volljährigkeitserklärung* – бел. *abjauleńnie paŋaletańści* и др. Вероятно, что одной из причин нежизнеспособности этих наименований в дальнейшем являются попытки передать немецкий композит многокомпонентным словосочетанием. Архаизация некоторых номинаций обусловлена историческими изменениями в жизни общества. Из-за устарелости приметы, которая была положена в основу номинации, словарная практика не принимает лексему нем. *Beamter* – бел. *uradnik*, ей на смену приходят в первых переводных источниках *служнік, службовец, служачы*, а в середине столетия закрепляется *служачы, чыноўнік* и *службовец*; вместо нем. *Kaufmann* – бел. *kupiec* расширяется употребление *гандляр*; вместо нем. *Eigentümer* – бел. *waladar* – *ўласнік*.

Одним из способов формирования белорусской части и перевода немецких терминов на белорусский язык стало использование белорусских диалектизмов и лексических регионализмов: *ўласць, складанка, плацежа*.

Потеря некоторых номинаций обусловлена тем, что компоненты словосочетаний вышли из активного употребления и перешли в пассивный запас. Так, в сочетаниях нем. *Schankgerechtigkeit* – бел. *pruwileja na šynkarstwa*, нем. *Darlehnskassenschein* – бел. *zakładnaja kredyтка*, нем. *Strafkammer* – бел. *karnaĵa haspoda* компоненты словосочетаний *шынкарства, крэдытка* и *гаспода* квалифицируется как устарелые.

Использование заимствованной лексики при формировании белорусской части переводных лексиконов обусловлено необходимостью номинации новых для того времени явлений и понятий общественной жизни. Источником заимствования лексики белорусской части является прежде всего русский язык. Авторы современных лексиконов отказались от некоторых предложений «Семязычного словаря». На смену нем. *Strafaufschub* – бел. *atsročka kary* пришло *адтэрміноўка выканання прыгавору* и *адтэрміноўка пакарання*; вместо нем. *Notstand* – бел. *biazwychadnaje palažeńnie* – *надзвычайнае становішча*; вместо нем. *Schuldschein* – бел. *daŭhowaja raspiska* – *пазыковае абавязальства*.

Часть терминов, заимствованная из польского языка, с течением времени также была заменена, например, вышло из употребления нем. *Skropheln* – бел. *škroful* (польск. *skrofuły*), нем. *Fernglas* – бел. *luneta*, нем. *Phosphorsäure* – бел. *fosfarny kwas*.

Особенностью передачи некоторых немецкоязычных терминов в «Семязычном словаре» является то, что они объясняются описательно, однако в процессе языковой практики такие описания заменены иными соответствиями, например: вместо нем. *Ordnungsstrafe* – бел. *kara za narušeńnie paradku* подается *дысцыплінарнае спагнанне*; вместо нем. *Sachenrecht* – бел. *prawily ab prawie na ruchomaść* – *рэчавае права*;

вместо нем. *Prozeßfähigkeit* – бел. *zdołnaść stawicca u sudzie* – *працэсуальнае права-пераемства*.

На протяжении столетия, особенно начиная с его середины, более активно происходило упорядочение терминосистемы путём замены расчлененных наименований отдельными лексемами, поэтому вместо нем. *Mündel* – бел. *nachodziućysia pad apiekaj* широко употребляется *падапечны*; вместо нем. *Festnahme, vorläufige* – бел. *časowy arešt* распространяется *затрыманне*; вместо нем. *Gerichtsbarkeit, freiwillige* – бел. *sudawodzctwo samachwotnaje* – *надсуднасць*.

Тенденция к интернационализации медицинской лексики проявилась в присвоении статуса нормы некоторым номинациям международного характера и в выведении из употребления своеязычных образований, например: для нем. *Epidemie* – бел. *pošeść* с середины столетия закрепляется *эпідэмія*, хоть словари в 20-е годы настойчиво фиксируют *пошасьць* и *паморак*; для нем. *epidemisch* – бел. *pošesny* рекомендуется *эпідэмічны*, а в 20-е – *пошасны, паморкавы*.

Таким образом, панорамный анализ рекомендованных авторами «Семязычного словаря» (1918) терминологических номинаций и отдельных терминологических групп в широком контексте белорусской практической лексикографии демонстрирует, что жизнь исходных терминологических вариантов не было одинакова в белорусской специальной лексике. Это обусловлено взаимодействием внешних, социальных факторов с внутренними закономерностями языкового развития, основными тенденциями и общими процессами нормирования и формирования функциональных стилей белорусского языка XX–XXI вв. Многие из предложенных вариантов (около 46 %) оказались удачными, закрепились и расширили свое употребление в языковой практике и терминологии.

Анализ путей формирования белорусской части переводных лексиконов свидетельствует, что тенденция максимального использования белорусских своеязычных единиц в качестве термина довольно выразительно проявляется в первой половине XX в.; это осуществляется или путем специализации значения общеупотребительного слова, или путем деривации и создания неологизмов. Наиболее значительные изменения в исходном терминологическом материале (замена расчлененных наименований отдельными словами или определенных терминов в результате архаизации, вариативности в их употреблении, изменение языкового оформления или стилистической окраски, вытеснение окказиональных неологизмов) наблюдается в 30–50-е годы прошлого столетия и обусловлены преимущественно экстралингвистическими факторами. В терминографических материалах конца XX в. и начале XXI в. намечается тенденция к интернационализации белорусской терминологии, что проявляется в употреблении терминов международного характера. Определяющим в этот период является также широкое использование русскоязычных терминов и терминологических элементов, а также в процессе перевода естественным необходимо считать заимствование.

**ЛЕКСИЧНИЙ СКЛАД ТЕКСТІВ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА
(на матеріалі чинного Кримінально-процесуального кодексу України)**

Досліджено тексти кримінально-процесуального права на рівні їх лексичного складу, в результаті чого здійснено стратифікацію лексики, визначено її ядро та периферію.

Ключові слова: *правнича термінологія, кримінально-процесуальна термінологія, термінолексика, правничий термін, номенклатурна назва, текст кримінально-процесуального права.*

Исследованы тексты криминально-процесуального права на уровне их лексического состава, в результате чего осуществлена стратификация лексики, определены ее ядро и периферия.

Ключевые слова: *правовая терминология, криминально-процесуальная терминология, терминолексика, правовой термин, номенклатурное название, текст криминально-процесуального права.*

The article the criminal-procedural texts were researched at the level of their lexical composition, as a result the stratification of the lexik was made.

Key words: *juristic terminology, criminal-procedural terminology, terminolexik, juristic term, nomenclative name, criminal-procedural text .*

Двадцять і початок двадцять першого століття ознаменувалися посиленням процесу інформатизації, універсализацією та, з іншого боку, спеціалізацією нових знань [1: 40]. Накопичення наукових даних у кожній галузі знань неодмінно веде до їх систематизації, завдяки якій визначаються основні поняття, розглядаються теоретичні проблеми термінознавства в контексті сучасних напрямків лінгвістичного аналізу. Особливу увагу і лінгвістів, і фахівців різних галузей привертають специфічні ознаки терміна як лексичної одиниці, вивчення його природи та специфіки функціонування як у загальнолітературній, так і в мові спеціального призначення і відповідно у фаховому тексті, який демонструє мову спеціальності в дії.

Необхідність ґрунтовного дослідження лексики сучасних українських текстів кримінально-процесуального права (КПП) обумовлена змінами у сучасній правовій системі України, розвитком цієї специфічної галузі, «в якій дістає вираження правоохоронна функція держави, яку виконують спеціальні органи держави» [2: 7], а відтак, і необхідністю вдосконалення, вноrmування і систематизації її лексичної бази, основу якої складає галузева термінологія. У зв'язку з цим актуалізуються питання складу, функцій, взаємодії лексем у текстах кримінально-процесуального права.

Актуальність цієї проблеми посилюється специфікою правничого терміна, оскільки його функційне навантаження «виявляється складнішим порівняно з терміном узагалі, бо термінується надто специфічними функціями права та суттєвими особливостями

мови як засобу існування права» [3: 266], а також тим, що «термін як компонент тексту сприяє утвердженню його наукових принципів і стає в ньому основним» [4: 7] і відіграє вагомую роль у його дефінітивній структурі.

Проблеми наукового тексту і дискурсу – об'єкт дослідження і вітчизняних, і зарубіжних мовознавців. У полі їх дослідницької уваги такі проблеми: загальнотеоретичні (*А. Занітко, В. Лейчик, Г. Онуфрієнко, Л. Полюга*), психолінгвістичні (*І. Гальперін, А. Залевська*), лексико-семантичні особливості тексту (*Д. Бараннік, Т. Пристайко*), стратифікація лексики у науковому тексті (*Л. Буянова, Ю. Скробієв*) та ін. Теоретичні проблеми наукового тексту сьогодні стають об'єктом навчання у ВНЗ в умовах Болонського процесу. Так, вийшов друком навчальний посібник «Науковий стиль української мови» [5], мета якого навчити студентів працювати з науковим текстом як основним джерелом фахових знань.

Позитивним сьогодні є те, що дослідження лінгвістів з питань правничої термінології, особливостей правових текстів беруться до уваги правознавцями у правотворчості, правозастосуванні і правореалізації, про що вони і зазначають у своїх дослідженнях. Так, П. Рабінович наголошує на тому, що «з'ясування змісту правової норми відбувається шляхом аналізу її тексту на основі використання законів філології» [6: 142]. С. Алексєєв акцентує увагу на доцільності використання даних граматики, лексики та наук філологічного циклу [7: 131], О. Александров переконує, що «світ права – це слово» [8: 17], а «пізнання права – прочитування, інтерпретація тексту закону» [9: 4].

Актуальним залишається дослідження мови сучасних українських текстів окремих галузей права, і в першу чергу кримінально-процесуального. В полі зору дослідників низка питань, а саме: поняттєвий апарат сучасного кримінального законодавства та шляхи вдосконалення термінології, яка його обслуговує (*З. Тростюк*), правнича термінологія в чинних законодавчих актах України (*С. Толста*), лексика кримінального права української мови (*Л. Василькова*), юридико-лінгвістичні властивості текстів сучасних нормативно-правових актів (*Л. Чулінда*), труднощі терміновживання (*С. Головатий, Ю. Зайцев, О. Онуфрієнко, І. Усенко, Н. Хабібулїна*), лінгвістична експертиза законопроектів (*Н. Калїїна*), особливості дефінування у мові права (*О. Бакланова*), нові підходи до праворозуміння в контексті теорій тексту постструктуралізму й герменевтики (*С. Баранов, О. Александров*) та ін.

В останніх наших розвідках правничої термінології, матеріали та результати яких оприлюднено у таких фахових виданнях, як «Ономастика і апелятиви» (Дніпропетровськ, 2004, 2007), «Мова і культура» (Київ, 2007), «Українська термінологія і сучасність» (Київ – Умань, 2007), досліджено лексико-семантичні групи в термінології кримінального права, російсько-українські відповідники в термінології кримінально-процесуального права та описано специфіку гіперо-гіпонімічних, синонімічних, антонімічних відношень в термінології кримінально-процесуального права.

Мета цієї статті – здійснити стратифікацію лексики тексту кримінально-процесуального права, тобто проаналізувати його словниковий склад по відношенню до поняттєвої сфери досліджуваної правової галузі.

Матеріалом для дослідження обрано текст чинного «Кримінально-процесуального кодексу України» станом на 15 червня 2006 року [10] довжиною у 74888 слівформ.

З огляду на те, що у кримінально-процесуальному тексті функціонує досить розгалужений (неоднорідний) лексичний масив, виникає дослідницька потреба визначити місце

тієї чи іншої терміноодиниці у терміносистемі, а отже, постає питання щодо її стратифікації – поділу лексичних одиниць на страги або пласти. Питання лексичної стратифікації досить широко висвітлюються у слов'янському термінознавстві. Вперше на загальнонауковому матеріалі цю проблему порушили Ю. Скребнев [12: 33] і В. Лейчик [11: 94-96], виокремивши лексико-номінативні одиниці трьох типів (абсолютно специфічні, відносно специфічні, неспецифічні). У металургійній терміносистемі запровадила цю концепцію Т. Пристайко [13: 34-35], у правничій терміносистемі – Г. Онуфрієнко, яка всю її термінологічну лексику класифікувала за логіко-лінгвальними ознаками, відповідно до яких «виокремлюються сім груп одиниць, між якими виникають рухомі границі, чим уможливується взаємоперехід термінологічних одиниць з однієї групи в іншу і доводиться відтак динамічність, гнучкість та еволюційність системних зв'язків у складній терміносистемі юридичної галузі знань» [14: 249-250] та ін.

У результаті вивчення і розподілу слів (словоформ) за їх лексико-семантичним та термінологічним навантаженням в аналізованих статтях Кодексу нами підтверджено стратифікацію, запропоновану зазначеними науковцями: лексику тексту КПП стратифіковано на *спеціальну* (термінологічну) і *неспеціальну* (слова широкої семантики). На прикладі статті 139 чинного Кодексу проілюструємо лексичний склад тексту, позначивши жирно терміни в ньому:

Розшук обвинуваченого

Про оголошення розшуку слідчий складає постанову, в якій зазначає потрібні відомості про особу розшукуваного. Постанова про розшук і обрання запобіжного заходу направляється до відповідних органів розшуку. Після оголошення розшуку слідчий продовжує вживати всіх необхідних заходів для встановлення місця перебування обвинуваченого. При затриманні обвинуваченого, якого розшукували і щодо якого обрано як запобіжний захід тримання під вартою, орган розшуку негайно доповідає про це прокуророві за місцем затримання. Прокурор протягом двадцяти чотирьох годин зобов'язаний перевірити, чи дійсно затриманий є тією особою, яка розшукується, і, упевнившись в наявності законних підстав для арешту, дає санкцію на відправлення заарештованого етапом до місця провадження слідства [10: 96]. Як видно, всі слова цього мікротексту розподіляються на нерівнозначні за кількістю групи слів: спеціальну лексику, яка становить близько 60%, і неспеціальну – 40%. Терміни виконують функцію інформаційних вершин цього мікротексту і належать до спеціальної лексики, що є «загальною назвою декількох груп, класів лексико-номінативних одиниць, що обслуговують сферу спеціальної комунікації» [13: 36], а неспеціальна лексика слугує формуванню самого тексту. Ці дані узгоджуються з висновком, що «термінолексика є каркасним словником мови спеціальності, її лексико-семантичним ядром (понад 50% лексем припадає на термінолексику)» [14: 150].

Спеціальну лексику тексту аналізованого Кодексу складають термінологічні одиниці, у межах яких стратифікується дві групи:

1) відносно специфічна лексика, куди відносимо *залучені* терміни, не пов'язані з базовими, тобто задіяні з інших суміжних неправових галузей та активно використовувані в текстах досліджуваної галузі (з економічної галузі: *беззбитковість, безприбутковість, вартість*; з етики: *благодійність, моральність, правдивість, тактовність, чесність* та

ін.; з медицини: *лікарська експертна комісія*), які правники мають розуміти у тому значенні, яке закріплене за ними у відповідній галузі, а також *загальнонаукові* (*можливість* (муз., філос., мист., лінгв., ек.) та *міжнаукові* терміни (*бездоглядність* (пед., юр.), *безстроковість* (фін., юр.), *відомчість* (соц., юр.), *відповідність* (філ., ек.), *ідентичність* (мист., філос., юр.), тобто ті, що мають однакову семантику в усіх або кількох галузях, проте конкретизують її, входячи до складу термінів окремих галузей;

2) абсолютно специфічна лексика, куди відносимо *базові* (вузкоспеціальні) терміни, тобто ті, що позначають базові поняття кримінально-процесуального права і становлять його ядро (*слідчий, допит, підзахисний, підслідність, прокурорський нагляд*); такі терміни позначають суто фахові поняття і їх специфікою є те, що вони рідко виходять за межі системи, а також деякі залучені, які тісно пов'язані з базовими (з кримінального права: *злочин, покарання*; з адміністративного права: *адміністративний нагляд*; з міжнародного права: *міжнародні правовідносини, міжнародна угода, федеральний окружний суд* та ін.).

До *кримінально-процесуальної термінології* відносимо назви предметів, дій, явищ, осіб тощо, що безпосередньо пов'язані з такою галуззю права як кримінально-процесуальне та її функціонуванням у суспільстві. Вона складається із системи термінів КПП, до яких відносимо термінологічні знаки (Див.: [15]), поширені в усіх галузях права; у двох або декількох галузях права; суто кримінально-процесуальні, а також терміни суміжних наук, якими послуговується. З огляду на зазначене можна твердити, що сучасна термінологія КПП, як і технічна термінологія, є складною і різноманітною сукупністю засобів спеціального змісту, яка піддається класифікації за лексичним значанням.

Коли нова реалія не має своєї назви, мовна ситуація прискорює процес називання. Іноді у таких випадках у ролі терміна виступає загальновідоме слово. Так, у текстах КПП функцію термінів кримінально-процесуального права можуть виконувати і загальнозживані слова, які у законодавстві вживаються не у загальноприйнятому, а в особливому, спеціальному значенні. Це, наприклад: 1) назви споріднення (*близькі родичі, батьки*); 2) назви на позначення віку людини (*підліток, неповнолітній, повнолітній, малолітній*) тощо. Використання загальнозживаних слів для позначення спеціальних понять галузі, як зазначають дослідники, – «об'єктивна реальність, у якій номінації отримують додаткове термінологічне фонування» [16: 94], що, безумовно, зумовлюється певним контекстуальним оточенням. Наприклад: *Затримання та взяття під варту як запобіжний захід можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у тих випадках, коли це викликається тяжкістю злочину у вчиненні якого він обвинувачується, при наявності підстав і в порядку, що встановлені статтями 106, 148, 150, 155 і 157 цього Кодексу. Про затримання і взяття під варту неповнолітнього обов'язково сповіщаються його батьки чи особи, що їх замінюють* [10: 247]. У цьому тексті лексема *неповнолітній* має додаткове термінологічне значення «особа, яка на момент провадження в кримінальній справі не досягла вісімнадцятирічного віку» [10: 246]. Або: *Захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу. Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники в якості захисників допускаються до участі у справі з моменту пред'явлення обвинуваченому для ознайомлення матеріалів досудового слідства* [10: 33], де сполучення слів «*близькі родичі*» стає складовою такого поняття кримінально-процесуального права як *захисник* – «особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здій-

снювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі» [10: 32].

Зрозуміло, що у сфері функціонування термінологія є основним, але не єдиним прошарком лексики мови науки. Вона функціонує не ізольовано, а в поєднанні із загальноновживаною лексикою, яка є лексичним фоном для наукового тексту. Проте загальноновживана лексика у складі такого тексту має семантичні ознаки, співвідносні з загальним семантичним навантаженням лексики певної галузі знань. При цьому переважно у будь-якому спеціальному тексті можна семантично розмежувати звичайні слова від фахових. Основою такого розмежування є відношення термінів та загальноновживаних слів до різних понять: співвіднесеність відповідно до спеціальних і неспеціальних понять, а також особливості мови науки.

Однак при з'ясуванні питання, виявляє чи ні лексема ознаки терміна, слід урахувати її багатозначність, оскільки та сама лексична одиниця може функціонувати у фаховому тексті і як у загальноновживаному чи загальнонауковому значенні, так і у вузькоспеціальному. Наприклад, слова *привід*, *протест*, *процес*, *спеціаліст* мають у тексті КПП певне спеціальне значення, яке відрізняється від значень і вживання цих слів в інших сферах. Порівняємо: *привід* – у кримінальному процесі *примусове приведення до органів дізнання, слідчого, прокурора або суду підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка, потерпілого, які не з'явилися без поважних причин за викликом у призначений строк* (Юридичний словник-довідник: За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – С.532) і *привід* – *те, що стає основою, причиною для якихось дій, вчинків, нагода до чогось; зачіпка* (Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. – Харків: Фоліо, 2000. – С.360).

За сферою функціонування можна виокремити дві групи правничих термінів: 1) які функціонують лише у законодавчих актах (наприклад, *касаційна інстанція*, *інститут слідчої дії*, *апеляційний суд*); 2) які функціонують і в закодавчих документах, і в загальноновживаній мові (наприклад, *адвокат*, *слідчий*, *суд*).

Термінологічна лексика, хоч і є основним інформаційним пластом лексики текстів кримінально-процесуального права, номінативним виразником його категорійно-поняттєвого апарату, проте поряд із термінами функціонують як *слова широкої семантики*, тобто ті, що у кожній із терміносистем, до якої входять, зберігають найзагальніше (нетермінологічне) значення (*дія*, *кімната*, *каяття*) і є компонентами складніших за структурою складених термінів (*дійове каяття*, *нарадча кімната*, *слідча дія*), так і *номенклатура* – система специфічних назв конкретних правових об'єктів: державних та міжнародних органів, установ та організацій, посад, документів, державних нагород, яка займає проміжне місце між терміном і нетерміном (*Європейський суд з прав людини*, *Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах*, *Закон України «Про прокуратуру»*, *Державний департамент України з питань виконання покарань*, *Постанова «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина»*, *Європейська хартія регіональних мов або меншин*, *Європейська конвенція про видачу правопорушників*). Чималу кількість номенклатурних назв виявлено у Коментарі до Кодексу досліджуваної галузі [17], досить невелику кількість – у КПК, що зумовлено, на нашу думку, передусім кодифікованістю нормативно-правового акта.

Отже, здійсненим дослідженням підтверджено, що лексичний склад сучасних текстів кримінально-процесуального права чітко розподіляється на *ядро* (базові, вузькоспеціальні терміни галузі) та *периферію* (терміни інших, як правових, так і неправових, терміносистем і слова широкої семантики та номенклатури).

Аналіз текстів КПП на рівні їх лексичного складу сприяє вивченню правничої термінології у сфері її природного життя, якою є сфера функціонування термінології, а це дозволяє надалі як унормовувати і кодифікувати термінологію, так і розробляти методики навчання спеціальної лексики майбутніх правників, у тому числі на матеріалі актуальних для вищої освіти одно- та двомовних термінологічних словників. Цими завданнями обумовлено й окреслено подальшу перспективу наших наукових студіювань лексики кримінально-процесуального права України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрієнко Г. С. Неолексеми гібридної природи в стилістичній панорамі близькоспоріднених слов'янських мов // Лексико-граматичні інновації в сучасних східнослов'янських мовах: Матеріали III Міжнародної наукової конференції / Дніпропетровськ, 19-20 квітня 2007р./ Упорядник Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ: «Пороги», 2007. – С.39-42.
2. Кримінальний процес України: Підручник / Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688с.
3. Онуфрієнко Г. С. Лінгво-термінологічний компонент юридичної діяльності//Мова і культура: Наукове видання. – К., 2004. – Вип.7. – Т.VI. – С.261-267.
4. Полюга Л. Термін у науковому тексті // Проблеми української науково-технічної термінології. Тези доповідей IV Міжнародної наук. конф. – Львів, 1996. – С.7-8.
5. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: Навч.пос. – К.: «Центр навчальної літератури», 2006. – 312с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. – К., 2001.
7. Алексеев С. С. Право: азбука, теория, философия: Опыт комплексного исследования. – М., 1999.
8. Александров А. С. Язык уголовного судопроизводства: Автореф.дисс. ...доктора юр. наук. – Новгород, 2003. – 56с.
9. Александров А. С. Исходное рассуждение о языке и праве //Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія та практика. Матеріали 5 - ої всеукраїнської науково-методичної конференції (25-26 січня 2005р.). – Донецьк, 2005. – С.3-11.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х.: ПП«ІГВІНІ», 2006.–256с.
11. Lejczyk W., Biesiekirska L. Terminoznawstwo: przedmiot, metody, struktura. – Białystok, 1998. – С.94-96.
12. Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики. – Горький: ГГУ, 1975. – 176с.
13. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста. Монография. – Днепропетровск: УкО ІМА-прес, 1996. – 200с.
14. Онуфрієнко Г. С. Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української

- правничої термінології)//Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України: Науково-практ. збірник. – Запоріжжя, 1999. – Вип.2. – С.235-252.
15. Онуфрієнко Г. Дерииваційні параметри термінологічного знака як об'єкт загального і слов'янського термінознавства // Українська термінологія і сучасність: Зб. Наук. праць. Вип. VI / Відп. Ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – С.72-76.
16. Кочан І. М Про правничу термінологію як відкрити систему // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції «Проблеми функціонування державної мови в Україні та методика її викладання у навчальних закладах системи МВС».– Львів, 1997. – С.91-97.
17. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України.– К.: А.С.К., 2007. – 1056с.

УДК 81: 340.113

*Разбегіна Н. В.
(Харків, Україна)*

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

В работе рассматривается структурная характеристика терминов международного права украинского языка. Определяются продуктивные и непродуктивные модели терминообразования

Ключевые слова: *терминологическое словосочетание, монокомпонентные термины, поликомпонентные термины.*

The work deals with the problem of Ukrainian language international law structural characteristic terms. Productive and unproductive models of terms-building are considered.

Key words: *terms combinations, monocomponental terms, polycomponental terms.*

З 1991 року, отримавши і підтвердивши свою державну суверенність, Україна вийшла на якісно новий етап розвитку. Це позначилося на усіх сферах суспільного життя країни. Значні зміни відбулися і в мовному середовищі. Українська мова отримала статус офіційної державної. Щоб повноцінно виконувати нові функції та представляти державу на всіх рівнях внутрішнього та зовнішнього життя країни, потрібний відповідний ступінь розвитку мови. У зв'язку з підвищеними вимогами до національної мови почала відроджуватися та інтенсивно розвиватися українська термінологія, оскільки термінознавчі питання завжди перебувають на передньому плані розвитку мови. За останні десятиріччя досліджені терміносистеми багатьох галузей науки та культури (О. Ф. Кучеренко «Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми»; Ю. Й. Рисіч «Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові»; О. В. Чусшкова «Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект)»; Г. А. Сергєєва «Англомовні запозичення

в українській правничій термінології»; І. В. Волкова «Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.)»; Т. В. Лепеха «Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології»; Д. П. Шапран «Сучасна українська термінологія маркетингу: семантика та прагматика» та ін.), проведена значна робота щодо вирішення загальних термінознавчих питань. Вийшли у світ навчальні видання з українського термінознавства та юрислінгвістики (Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк «Українське термінознавство», Г. В. Наконечна «Українська науково-технічна термінологія. Історія і сучасність», М. С. Зарицький «Актуальні проблеми українського термінознавства: Підручник», Ю. Ф. Прадід «Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник»).

Особливої уваги потребує дослідження і вдосконалення мови юриспруденції, оскільки мова права, закону не тільки охоплює всі види суспільної діяльності людини, але й репрезентує державу на всіх рівнях внутрішніх і зовнішніх відносин.

У рамках дисертаційного дослідження «Становлення і функціонування терміносистеми міжнародного права української мови» ми розглядаємо морфологічну структуру термінів, що вживаються в лексикографічних джерелах, науковій та навчальній літературі, документах, пов'язаних із міжнародно-правовою діяльністю України. Нами відібрано понад 2000 термінів та терміносполучень, які, згідно з їх структурною характеристикою, поділяємо на монокомпонентні та полікомпонентні.

Термінолексика міжнародного права почала формуватися ще за часів Київської Русі й поповнювалася упродовж усього подальшого розвитку української мови незалежно від того, якій державі належала територія нашої країни.

Перші терміни, які можна віднести до галузі міжнародного права, ми знаходимо в договорах Київських князів, літописах. Це переважно монокомпонентні іменники праслов'янського та старослов'янського походження, запозичення з давньогрецької й латинської мови (особливо через посередництво польської), наприклад, *посол, мир, війна, ворог, грамота, акт, акція, адвокат, делікт, статут, апеляція, привілеї* тощо.

«В лето 6420. Посла Олег мужи свои построи мира и положити ряд межю Греки и Русью, и посла [глаголя]: ...» [2: 7].

«Егда же требует на воину ити» [2: 8].

«Батыева грамота оу мене есть» [3: 115].

Із загальним розвитком суспільства та правових відносин морфологічна структура термінів ускладнюється, оскільки збільшується обсяг інформації й потрібні певні уточнення, виділення окремих властивостей, а простої назви документа чи дії вже не достатньо. Сучасні терміносистеми складаються з монокомпонентних (однослівних) термінів та полікомпонентних (словосполучень). У термінології міжнародного права ми спостерігаємо наступний структурно-морфологічний розподіл терміноодиниць. Монокомпонентні терміни представлені такими частинами мови:

– іменник: *автономія, агресія, денонсація, дипломатія, консул, меморандум, ООН, СНД, ЮНЕСКО* – 682 (35,1 %);

– прикметник: *автентичний, анексійний, екстериторіальний, маріонетковий* – 87 (4,5 %);

– дієприкметник: *асимільований, евакуйований, конвертований, ліцензований* – 18 (0,9 %);

– дієслово: *анексувати (анексовувати), бойкотувати, депортувати, колонізувати (колонізовувати), санкціонувати* – 51 (2,6 %); (дієслово в словнику іноді подається у двох формах – доконаного та недоконаного виду, але чіткої закономірності не простежується (може пропонуватися лише форма недоконаного виду);

– прислівник – (*авторитарно, антагоністично, легально, ліберально*) – 6 (0,3 %).

Однослівні терміни подані всіма самостійними частинами мови і становлять майже половину розглянутих нами одиниць – 844 (43,5 %). Семантичні характеристики монокомпонентних термінів різноманітні. Це не тільки терміни суто міжнародного права. У складі монокомпонентних термінів ми виділяємо:

– терміни, що позначають загальнонаукові поняття, без яких не можливий науковий (офіційно-діловий) текст: *акт, актуальний, операція, еквівалент, екземпляр, клас, локальний, процедура, регламент;*

– терміни різних галузей науки, культури, техніки, що occasionально вживаються, коли перетинаються межі терміносистем: *Антарктика, тариф, торгівля;*

– терміни, що позначають загальноправові поняття, які використовуються у будь-якому правовому контексті незалежно від галузі права: *громадянин, закон, право, заява;*

– слова загальноживаної лексики, які у відповідному правовому контексті стають термінами міжнародного права (явище термінологізації): *імідж, ініціатива, лист, катастрофа, компанія, локальний, народ;*

– терміни окремих галузей права, які у певному правовому контексті вживаються як терміни міжнародного права (явище транстермінологізації): *аліменти, вбивство, заповіт, слідство;*

– терміни міжнародного права: *дипломат, меморандум, консул, нота, ООН.*

Полікомпонентні – 1095 (56,5 %). Дво- та більше компонентні терміносполучення містять усі самостійні та окремі службові частини мови.

Двокомпонентні – 711 (36,6%) терміноодиниць. За частиномовною характеристикою ми виділяємо такі терміносполучення: субстантивно-субстантивні, ад'єктивно-субстантивні (субстантивно-ад'єктивні), вербально-субстантивні, субстантивно-абревіальні (іменник + поняття, подане абревіатурою)

Субстантивно-субстантивні терміни представлені наступними варіантами сполучень.

1. Іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку: *акт агресії, акт капітуляції, анулювання визнання, безпека кордонів, відповідальність держави* – 89 (4,6 %).

2. Іменник у називному відмінку + іменник в орудному відмінку: *обмін листами, обміни нотами* – 2 (0,1%).

3. Словосполучення іменників з прийменником:

а) іменник + прийменник + іменник: *відновлення в громадянстві, відповідальність за агресію* – 14 (0,7 %);

б) прийменник + іменник + іменник: *з метою самооборони* – 1 (0,05 %).

4. Іменник + сполучник + іменник: *привілеї та імунітети* – 1 (0,05 %).

5. Іменник + абревіатура (абревіатура + іменник): *асамблея ООН, країни ЄС, АНЗІУС пакт* – 8 (0,4 %).

Найбільш продуктивним є генітивний спосіб сполучення іменників (89 одиниць), менш продуктивні способи – прийменниковий (15) та абревіальний (8), найменш

продуктивні способи – сполучення іменника в називному та в орудному відмінках (2) і сполучниковий спосіб з'єднання іменників (1).

Ад'єктивно-субстантивні представлені трьома варіантами словосполучень:

1. Прикметник + іменник: *пряма агресія, дипломатичний акт, державні атрибути, політичний діалог* – 552 (28,4 %).

2. Дієприкметник + іменник: *втрачена територія, демілітаризована зона, наймані армії* – 9 (0,4 %).

3. Дієприкметник + прийменник + іменник: *акредитований в країні* – 1 (0,05 %).

Вербально-субстантивні представлені двома видами сполучень.

1. Дієслово + іменник: *анулювати визнання, висувати вимоги, дотримуватися угоди, оголосити бойкот* – 36 (1,8 %).

2. Дієслово + прислівник: *діяти авторитарно* – 1 (0,05 %).

Трикомпонентні – 233 (12 %) терміноодиниці. Терміни представлені такими словосполученнями:

1. Іменник + прикметник (дієприкметник) + іменник: *акт доброї волі, акваторія Чорного моря, анулювання міжнародного договору, асоціація міжнародного права* – 71 (3,6 %). Така модель утворюється поширенням двокомпонентної терміносполуки прикметника та іменника за рахунок іменника: *акт + доброї волі*. Це найпродуктивніший спосіб творення трикомпонентних сполук, він складає 29,6 % від їх загальної кількості. Аналогічним способом утворюються й терміносполучення з прийменниками: *вбивство з політичних мотивів, відповідальність за воєнні злочини* – 8.

2. Прикметник + іменник + іменник: відкличні грамоти попередника, внутрішній сектор економіки, громадянські права і свободи, міжнародний процес і арбітраж, здоровий глузд у політиці, міграційні процеси в Україні – 47 (2,4 %). В аналізованих сполученнях спостерігаємо поширення субстантивно-субстантивної сполуки атрибутивним способом або ад'єктивно-субстантивна сполука розширюється за рахунок іменника з прийменником.

3. Прикметник + прикметник (дієприкметник) + іменник: міжнародні адміністративні союзи, асимільована етнічна група, відкрите демократичне суспільство) – 64 (3,3 %). Продуктивний спосіб термінотворення, який відбувається за рахунок атрибутивного поширення ад'єктивно-субстантивної бінарної терміносполуки.

4. Іменник + іменник + іменник; до цієї моделі входять також прийменникові та сполучникові конструкції. Аналізовані сполучення утворені або шляхом розширення монокомпонентного терміна бінарною субстантивною сполукою: *принцип незастосування сили, принцип самовизначення народів*, або навпаки, субстантивне сполучення поширюється однослівним компонентом: *закони і правила війни, засіб ведення війни, право держав на самооборону, право нації на самовизначення*. У нашому матеріалі це малопродуктивний спосіб, який нараховує 15 терміноодиниць.

До найменш продуктивних моделей ми відносимо сполучення з дієсловами, дієприкметниками та прислівниками:

1. Дієслово + іменник + іменник: *блокувати прийняття рішень, відмовляти (відмовити) у виданні візи, надсилати (надіслати) скаргу в ООН* – 7 (0,3 %).

2. Дієслово + прикметник + іменник: *висунути територіальні претензії, отримати міжнародне визнання* – 5 (0,2 %).

3. Дієслово + прислівник + дієприкметник: *бути постійно акредитованим, бути тимчасово акредитованим* – 2 (0,1 %).

Чотирикомпонентні – 76 (3,9 %). Терміни представлені такими словосполученнями:

1. Прикметник + іменник + прикметник (дієприкметник) + іменник: внутрішнє право міжнародних організацій, всесвітня організація інтелектуальної власності, державна територія спільного користування – 24 (1,2 %).
2. Іменник + іменник + прикметник + іменник: угода про встановлення дипломатичних відносин, угода про обмеження ядерного озброєння, умови дійсності міжнародних договорів – 13 (0,7 %).
3. Іменник + прикметник + прикметник + іменник: безпека міжнародної цивільної авіації, визнання нових територіальних першооснов, джерела міжнародного приватного права – 12 (0,6 %).
4. Прикметник + іменник + іменник + іменник: всесвітня декларація прав людини, міжнародне право прав людини, міжнародні стандарти прав людини – 10 (0,5 %).
5. Іменник + прикметник + іменник + іменник: принципи мирного врегулювання спорів, рівень інвестиційної привабливості країни, угода з широкого кола питань – 8 (0,4 %).
6. Прикметник + прикметник + іменник + іменник: виключна економічна зона України, Державний митний комітет України – 5 (0,2 %).
7. Прикметник + прикметник + прикметник + іменник: *валові міжнародні фінансові потоки, незалежна внутрішня і зовнішня політика* – 2 (0,1 %).
8. Іменник + іменник + прикметник + аббревіатура: *резолуція Генеральної асамблеї ООН* – 1 (0,05 %).
9. Іменник + іменник + іменник + аббревіатура: *рішення Ради Безпеки ООН* – 1 (0,05 %).
10. Іменник + іменник + іменник + іменник: *Міністерство у справах національностей та міграції* – 1 (0,05 %).

Серед чотирикомпонентних терміносполучень найпродуктивнішою є схема прикметник + іменник + прикметник + іменник, яка складає 31,5 % від їх загальної кількості. Ми виділяємо два основних способи утворення таких терміносполучень:

а) розширення трикомпонентного сполучення ад'єктивним елементом: *внутрішнє + право міжнародних організацій*;

б) з'єднання двох відносно самостійних бінарних сполук в одне ціле: *правовий статус + юридичних осіб*.

Решта чотирикомпонентних сполучень утворюються шляхом ускладнення трикомпонентних терміноодиниць за рахунок різних частин мови.

П'яти- та шестикомпонентні терміносполучення представлені численними комбінаціями ад'єктивно-субстантивних сполучень. Основою їх утворення є розширення двох, трьох чи чотирикомпонентних терміносполучень за розглянутими вже вище схемами. Ми відносимо їх до непродуктивних моделей терміноутворення. Їх кількість складає відповідно – 23 (1,2 %) та 6 (0,3 %) терміноодиниць. Велика кількість компонентів викликає певні незручності використання, що пов'язане з їх громіздкістю.

Отже, аналіз структурної характеристики термінів міжнародного права показує, що ускладнення структури терміна звукує його значення й обмежує галузь вживання. Це є

позитивним явищем, оскільки з'являється можливість чітко визначати конкретне поняття (у даному випадку міжнародного права). З іншого боку, багатокомпонентні терміни дещо незручні у використанні і становлять певні труднощі при вживанні й перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биби́к С. П., Сьута́ Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С.Я.Єрмоленко. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
2. Зимин А. А. Памятники русского права. – М., 1952. – 288с.
3. ПСРЛ. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – СПб., 1908. – Стлб. 715-938. – 254 с.
4. Чуешкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Дис. ...канд.. філол.. наук. – Харків, 2002. – 189 с.

УДК 81'37: [001.4:339.543]

Дейнека В. М.
(Донецьк, Україна)

СЕМАНТИКО-ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ МИТНОЇ СПРАВИ

У статті йдеться про лінгвістичні та екстралінгвістичні передумови формування сучасної терміносистеми митної справи, шляхом класифікації понять і відповідно термінологічної лексики визначаються параметри цієї термінологічної системи, подається семантико-тематична класифікація митної термінологічної лексики, встановлюється характер зв'язків і відношень між мовними елементами, які її складають, характеризуються різні групи термінологічної номінації митної справи, визначається ряд суттєвих аспектів терміносистеми митної справи, що дає підстави визнати її складним утворенням, яке виникло на стику ряду наукових дисциплін для задоволення потреб суспільної практики.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема, термінологічна номінація, термінознавчі параметри, термінологічна номінація.

The article is dedicated to linguistic and extralinguistic prerequisites of forming of modern terminology system of customs affair, by means of classification of concepts and terminology vocabulary there were defined the parameters of this terminology system. Also there were represented semantic thematic classification of customs terms vocabulary, determined the type of connections and relations between language elements which it is consist of. Different groups of terminology nomination of customs affairs were characterized and distinguished a number of essential aspects of customs affair terminology system, which gives grounds to recognize it as a complex formation that appeared at the turn of scientific disciplines for satisfying the needs of common practice.

Key words: term, terminology, terminology system, terms vocabulary, terminology parameters, terminology nomination.

© Дейнека В. М., 2009

Мова, що забезпечує професійну комунікацію у сфері митної справи, різниться певними характеристиками, оскільки її основу складають мовні засоби, що функціонують у текстах законодавства, а це визначає їх особливий статус – система термінологічних найменувань митної справи забезпечує функціонування української мови як державної; тексти нормативно-правових актів адресовані не лише фахівцям, а й усім особам, які вступають у правовідносини, регульовані митним законодавством, тому підмова цієї спеціальності не є закритою, соціально обмеженою системою національної мови, а постає як реалізація сучасної української літературної мови у спеціальній функції.

До актуальних теоретичних та практичних проблем вивчення термінологічної лексики – своєрідного й неоднорідного шару національної мови – належать питання, що обґрунтовують системність у її творенні, розвитку й функціонуванні. Термінологічна система, різні її аспекти є об'єктом численних наукових досліджень багатьох термінологів (Т. Р. Кияк, Т. І. Панько, І. М. Кочан, Д. С. Лотте, О. В. Суперанська, Б. Н. Головін та ін.).

Попри значні досягнення сучасного вітчизняного термінознавства, багато проблем чекають на своє вирішення. Зокрема, залишається дискусійним питання про семантичні особливості терміна як одиниці терміносистеми порівняно із семантикою загальноживого слова, не повною мірою визначена специфіка лексико-семантичного варіювання термінів, досі відсутня загальноприйнята термінознавча типологія термінологічної лексики.

Усе це особливо гостро сприймається при вивченні нових терміносистем, що перебувають у стадії формування, у яких мовні форми знаходяться у процесі становлення й розвитку та визначаються поєднанням різних, нерідко різноспрямованих тенденцій.

Однією з таких наукових терміносистем, які формуються у наш час, є терміносистема митної справи. На сьогодні визначальними факторами її становлення й розвитку є фактори екстралінгвістичні. Здобуття Україною незалежності у 1991 році, принципові зміни, що відбулися у зв'язку з цим у її політичному та державно-правовому устрою, інші суспільні запити й потреби зумовили виникнення нових інституцій, викликали до життя нові фінансово-економічні явища й відповідно визначили появу в мові великої кількості нових слів, використовуваних для номінації нових реалій. Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності та відміна монополії держави на зовнішню торгівлю стали поштовхом до розвитку митного права України. До прийняття Митного кодексу України 1993 року про митне право на сторінках юридичної літератури майже не згадувалось. В умовах адміністративно-правової реформи, яка мала на меті прискорити перехід від авторитарної до демократичної системи державного управління, (у сфері здійснення митної справи цей постулат реалізується за допомогою надання суб'єктам переміщення через митний кордон адміністративних (управлінських) та цивільно-правових послуг), нагальною стала потреба розробки й використання безлічі варіантів переміщення товарів й транспортних засобів через кордон, здійснення низки попередніх операцій, створення ринку митних послуг тощо. Усе це зумовило появу великої кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили (від державних законів до наказів і розпоряджень Державної митної служби України), з одного боку, та активізації науково-дослідної роботи, присвяченої даній сфері суспільної практики, – з іншого. Сьогодні «наука митного права перебуває в стадії свого розвитку й одне з її завдань – сформулювати принципи митного права й класифікувати їх, тобто систематизувати й виявити групи правових принципів

на основі наявних між ними розбіжностей і стійких зв'язків. Принципи митного права утворюють струнку систему, що існує об'єктивно» [1: 5].

Існування нової галузевої терміносистеми, яка б повноцінно виконувала свої функції, можливе лише за умови її задовільної кодифікації. Кодифікація термінології пов'язується перш за все з процесами уніфікації і стандартизації термінів [2]. Сучасні тенденції термінознавства все частіше ґрунтуються не на лінгвоцентричному підході, а на антропоцентричному: «...Наукові об'єкти вивчаються перш за все за їх роллю для людини, за їх значенням у її життєдіяльності, за їх функціями для розвитку людської особистості та її вдосконалення» [3: 212]. Термінологічна лексика розуміється як засіб вияву професійного мислення, а інтенсивна наукова й практична діяльність у будь-якій сфері можлива лише за умов особливої уваги до підготовки фахівців, однією зі складових якої є мовна підготовка – вивчення мови як основного засобу професійної комунікації. Усе це вимагає проведення цілеспрямованого лінгвістичного дослідження та визначає актуальність цієї теми.

Дослідження будь-якої галузевої терміносистеми починається із визначення й установлення її термінознавчих параметрів. «Установлення термінознавчих параметрів галузевої терміносистеми передбачає визначення мовних параметрів як певних типів інформації об'єктивного плану про мовні одиниці, використовуваних для номінації спеціальних понять, водночас необхідно зазначити той факт, що пошук, добирання такої інформації обумовлений науковою парадигмою сучасного термінознавства й певною науковою концепцією дослідника, відповідно до якої здійснюється відбір, систематизація й опис мовного матеріалу, а також обираються засоби реалізації даної концепції – метамова дослідження» [4: 69]. Добір джерел спеціальної лексики, професійного дискурсу з метою встановлення основних одиниць, що використовуються для термінологічної номінації, визначає результати наукового дослідження термінознавчих параметрів галузевої терміносистеми. При цьому основним у вивченні терміносистеми є характер зв'язків і відношень мовних елементів, які її складають, представляють різні її рівні, характеристики різних груп термінологічних номінацій.

«Усі значення в професійних підмовах формуються через поняття й передаються за допомогою термінів» [5: 140], отже, будь-яке термінологічне дослідження, як правило, розпочинається з роботи над поняттям. Неможливо уявити задовільний опис терміносистеми без виявлення ієрархії наукових понять і відношень об'єктів дослідження: на основі одних понять формуються інші, які, як і вихідні поняття співвідносяться з об'єктами зовнішнього світу. Власне ієрархія спеціальних понять і може бути розглянута як певна модель терміносистеми. Тому класифікувати слід спеціальні поняття, а не терміни, які є засобом номінації дефінованих понять.

Стаття 1 Митного кодексу України [6: 4-10] подає визначення сорока одного основних термінів і понять митної справи серед яких: *валютні цінності, банківські метали, експрес-перевізник, контрафактні товари, митне забезпечення, митні процедури, митний режим, митні правила, перевізник, резиденти, товари, транспортні засоби* тощо. Зрозуміло, що в тексті Митного кодексу України вживаються й інші власне галузеві терміни, про які не згадується в статті 1 (*митне регулювання, транзитна декларація, міжнародні перевезення, тимчасове ввезення (вивезення)* та ін.), що можна розуміти як вказівку на підпорядкованість їхнього концептуального змісту якомусь базовому поняттю.

Якщо сукупність термінів митної справи розглядати як цілісне, самостійне предметно-тематичне утворення, досить чітко виділяються основні семантико-тематичні групи, які умовно можна номінувати за термінами, що називають основне поняття:

1) митні органи (*Державна митна служба (ДМС) України, регіональна митниця, митниця, спеціалізовані митні організації, митний пост, прикордонний митний пост, внутрішній митний пост, акцизний митний пост, митні лабораторії, митна варта, підрозділи митної варти* тощо);

2) митні процедури (*переміщення товарів, переміщення транспортних засобів, супроводжуваний багаж, несупроводжуваний багаж, міжнародні поштові відправлення, міжнародні експрес-відправлення, міжнародні перевезення, тимчасове вивезення (везення), зворотне вивезення (везення), тимчасове зберігання товарів, митний режим, митне оформлення, огляд судна, переогляд судна, пломбування, опечатування, реімпорт, реекспорт, генеральна декларація, товаросупровідні документи, передатна відомість, залізничні накладні*);

3) товарна номенклатура (*Гармонізована система (ГС), класифікатор, класифікаційні ознаки, товарна група, товарна позиція, товарна субпозиція, товарна підсубпозиція, код товарів, походження товарів, ступінь обробки товарів, правила інтерпретації товарів, тарифно-статистична номенклатура* тощо);

4) митні платежі (*митне оподаткування, податки, непрямі податки, мито, акциз, ПДВ, митна вартість, митний тариф, митні збори* тощо);

5) митна статистика (*статистична інформація, статистична звітність, захист статистичної інформації, митна статистика зовнішньої торгівлі, спеціальна митна статистика, статистика зовнішньоекономічних зв'язків, первинні форми статистичної звітності, вихідні форми статистичної звітності* тощо);

6) митний контроль (*митний огляд товарів і транспортних засобів, зона митного контролю, процедури митного контролю, переогляд товарів і транспортних засобів огляд та переогляд ручної поклажі та багажу, особистий огляд, митна ревізія, спрощений митний контроль, митна експертиза, ТЗМК // технічні технічні засоби митного контролю, проби та зразки товарів, митна ідентифікація товарів* тощо).

7) працівники ДМСУ (*посадові особи митної служби, дійсний державний радник митної служби, державний радник митної служби 1 (2, 3) рангу, радник митної служби 1 (2, 3) рангу, інспектор митної служби 1 (2, 3, 4) рангу, інспектор митної служби, молодший інспектор митної служби, керівник митного поста*).

Кожна із зазначених семантико-тематичних груп певним чином структурована, всі вони взаємопов'язані та взаємозумовлені (існування *митних процедур* неможливе без *митного контролю, митного контролю без митних органів, переміщення товарів без митної статистики* тощо).

Така понятійно-тематична класифікація спеціальних понять (водночас і засобів номінації цих понять) подана на основі їх внутрішньосистемних зв'язків, на основі спільних і відмінних семантичних ознак термінологічних одиниць, які кодують певне професійне поняття.

Проте, терміносистема митної справи, як і будь-яка інша терміносистема, не існує ізольовано. «Митне право є на стику як економічних, так і юридичних наук. Тому його

вивчення неможливе без розгляду таких галузей права, як адміністративне, фінансове, кримінальне, трудове та ін. [1: 11]». Отже, терміносистема митної справи, організована на основі понять митного права (*митне оформлення, митний контроль, митні процедури, митні документи, митний режим, правовий режим операцій з переміщення, тривалість перебування під митним контролем* тощо), включає до свого складу терміни інших галузей права, що є міжгалузевими термінами й позначають міжгалузеві поняття. Наприклад, міжгалузеві терміни податкового і митного права (*оподаткування, мито, податкові правопорушення, митний тариф, податкова база, оподаткування при переміщенні товарів через митний кордон, несплата або неповна сплата сум податку, підкацюзні товари, фінансові заходи* та ін.); міжгалузеві терміни адміністративного і митного права (*порушення митних правил, адміністративне затримання, родовий об'єкт порушення митних правил, видовий об'єкт порушення митних правил, суб'єкт порушення митних правил, адміністративна відповідальність за порушення митних правил, адміністративне стягнення, штраф, попередження, конфіскація, порушення строків сплати податків і зборів* та ін.); міжгалузеві терміни цивільного законодавства і митного права (*фізична особа, юридична особа, право власності, інтелектуальна власність, застава, застава майна, грошова застава, заставадавець, банківська гарантія, поручительство* та ін.); міжгалузеві терміни кримінального і митного права (*злочин, контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, предмет контрабанди, позбавлення волі, незаконний експорт технологій* та ін.).

Термінологічна система митної справи має бути розглянута також з урахуванням певних міжгалузевих сфер (спільних для низки галузей знання та діяльності) і системних зв'язків із суміжними галузевими науками.

Оскільки митний контроль здійснюється за допомогою технічних засобів, до терміносистеми митної справи залучаються також технічні терміни, які в терміносистемі митної справи стають членами нових структурно-семантичних утворень (*ТЗМК // технічні засоби митного контролю: ТПЗ // технічні пошукові засоби*) *технічні засоби пошуку: доглядові металодетектори, доглядові дзеркала, доглядові щупи-зонди, доглядові ендоскопи, локатори* та ін.).

До здобуття незалежності митна система України не мала власної інформаційної інфраструктури. Організація інформаційно-аналітичної служби (ІАС), упровадження досягнень інформатики, розробка інформаційних митних технологій сприяли входженню до терміносистеми митної справи понять і термінів інформатики (*оперативний моніторинг електронних копій ДМСУ, автоматизована система управління в ДМСУ, захист інформації, власник інформації, інформаційно-аналітична служба (ІАС), митна електронна інформація, програмно-апаратний захист* тощо).

Від термінів міжгалузевих, спільних для різних терміносистем, слід відмежовувати ретермінологізацію термінів. У терміносистемі митної справи використовуються чимало термінів суміжних галузей знання, які, функціонуючи в нових умовах, повністю або частково змінюють своє значення: *ліцензування (вимога отримання спеціальних дозволів при поставці певних товарів, а іноді і в певні країни або із них); предмети (особисті речі, товари, транспортні засоби та окремі номерні вузли до них, що переміщуються через митний кордон України; транспортні засоби (будь-які засоби авіаційного, водного, залізничного, автомобільного транспорту, що використовується виключно для перевезен-*

ня пасажирів і товарів через митний кордон України); транзит (митний режим, відповідно до якого товари і транспортні засоби переміщуються під митним контролем між двома митними органами або в межах зони діяльності одного митного органу...); товари (будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності..., що переміщуються через митний кордон України та не можуть бути віднесені до особистих речей або транспортних засобів) тощо [6].

Серед мовних одиниць термінологічної системи митної справи можна також виокремити загальнонаукові терміни, які активно використовуються в терміносистемі самостійно або виконують функцію терміноелементів: *метод – метод визначення митної вартості; форма – форма митного контролю; код – код товару; система – гармонізована система опису; структура – структура товарної номенклатури; класифікація – класифікаційні ознаки; інформація – митна електронна інформація, захист інформації, джерела митної інформації.*

Таким чином, термінологічні найменування митної справи відповідно до класифікації позначуваних спеціальних понять належать до тих чи інших лексико-семантичних полів, певним чином структурованих, системно пов'язаних і взаємообумовлених. Системні зв'язки й відношення мовних засобів термінологічної номінації обумовлені об'єктивними, логічними зв'язками й відношеннями позначуваних понять, предметів і явищ. Серед таких відношень перш за все виявляються родо-видові відношення (*мито адвалерне, мито специфічне, мито комбіноване*), відношення «частина-ціле» (*пакувальний матеріал – футляри, коробки, пакувальні контейнери...*), відношення тотожності (*вивезення товарів – експорт товарів; увезення товарів – імпорт товарів*), суміжності (*санітарний контроль – ветеринарний контроль; міжнародні стандарти – національні стандарти*), протилежності (*увезення – вивезення, резидент – нерезидент, експорт – імпорт*). При цьому необхідно визнати, що будь-яка галузева терміносистема у цілому й засоби термінологічної номінації зокрема знаходяться на тому рівні системності, який об'єктивно заданий парадигмою наукового знання в певний історичний період свого розвитку.

Семантико-тематична класифікація й систематизація засобів термінологічної номінації, здійснена з опорою на внутрішньосистемні зв'язки й відношення, може бути істотним чином доповнена при розгляді структури концептуальної системи галузі у її співвіднесеності з іншими, суміжними галузевими системами. Тому при розгляді терміносистеми митної справи з урахуванням її внутрішньосистемних зв'язків можуть бути виділені такі семантико-тематичні групи термінів: а) *термінологія митного законодавства*, що складається з термінології митного права разом із певною частиною термінології податкового права, адміністративного права, кримінального права, цивільного права; б) *термінологія зовнішньоекономічної діяльності*; в) *термінологія торгівлі*; г) *технічна термінологія*; ґ) *термінологія інформаційних митних технологій*; д) *загальнонаукова термінологія*. Зазначені групи є структурованими об'єктами з чітко встановленими у терміносистемі митної справи певними логічними відношеннями.

Визначаючи параметри терміносистеми митної справи шляхом класифікації понять і відповідно термінологічної лексики, можна виявити ряд суттєвих аспектів терміносистеми й визнати її складним утворенням, яке виникло на стику ряду наукових дисциплін для задоволення потреб суспільної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Митне право України: Навч. Посібник / За заг. ред. В. В. Ченцова, – К.: Істина, 2007. – 328 с.
2. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
3. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 144-238.
4. Федорченко Е. А. Процессы терминологизации общелитературной лексики в языке таможенного законодательства // Средства номинации и предикации в русском языке. – М.: Наука, 2001. – С. 67-78.
5. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
6. Митний кодекс України. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 216 с.

УДК 811.161.2'373.46

*Локайчук С. М.
(Луцьк, Україна)*

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМИ В СУЧАСНІЙ АРХЕОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

У статті проведено зіставний аналіз інтернаціоналізмів на прикладі археологічної термінології української і польської мов. Простежуються явні і приховані типи міжмовних аналогів.

Ключові слова: *інтернаціоналізм, національні терміни, міжмовні аналогі, міжнародні терміноелементи.*

The article presents the comparative analysis of the internationalisms on the basis of archeological terminology in the Ukrainian and Polish languages. The results of research show that there are vivid and hidden types of both languages analogies.

Key word: *internationalism, national terms, inter- language analogies, international term elements.*

Наукові та соціокультурні контакти між спорідненими і неспорідненими мовами на певному етапі їх розвитку формують своєрідні «ареали спільності», що зумовлює появу адекватних мовних кліше, які можуть набувати характеру універсалій. Актуальною на сьогодні залишається проблема втілення в мовах наднаціонального, загального компонента концептуальної наукової картини світу. У лінгвістиці неодноразово зверталась увага на більш-менш постійні міжмовні відповідники, однотипні у плані вираження, змісту

© Локайчук С. М., 2009

та функціонування, які інтерпретуються як інтернаціоналізми. Це слова і словосполучення, кореневі й дериваційні морфеми, що виконують особливу роль у міжнародному обміні інформацією й об'єднують дві чи більше мови завдяки подібності своїх значень і форм та ототожнюються білінгвами у практиці переходу з мови на мову [1: 16].

Наукові поняття, виражені термінами, за своєю природою є інтернаціональними, оскільки саме в сфері обміну науковою інформацією найбільш широко здійснюються міжнародні зв'язки. Загальноновизнаним є входження української наукової термінології до європейського термінологічного ареалу, що виявляється в наявності як спільних інтернаціональних елементів, так і типових словотворчих моделей [2: 48]. Важливим засобом інтернаціоналізації термінів у європейських мовах історично стали греко-латинські слова й терміноелементи.

В. В. Акуленко зазначає, що інтернаціоналізми можуть бути представлені як у двох, так і в декількох мовах, споріднених чи неспоріднених, з будь-якою соціальною базою [1: 15]. При двомовності їхня міжнародна сутність не змінюється. Важливо підкреслити, що інтернаціоналізми виявляються лише у випадку зіставлення і порівняння мов. Часто це ігнорується. І справді, в одній окремо взятій мові, таке явище не можна ні встановити, ні повністю зрозуміти.

Слов'янські мови зближені сьогодні спільним фондом, хай і не завжди послідовно представлених інтернаціональних слів, морфем і семантичних аналогів. Обов'язковою умовою для визнання зіставлених лексичних елементів інтернаціональними є спільність значення або внутрішньої форми (вмотивованості). Якщо ж спиратися лише на зовнішню форму чи на мотивування, то перша, звичайно, більш наочно об'єднує різномовні знаки. Розрізняють явну інтернаціональність знаків у випадку подібності звучання і/ або написання та напівприховану інтернаціональність за умови подібності лише мотивувань [1: 19]. Відповідно до цієї диференціації в окрему групу об'єднуються інтернаціоналізми зі спільною зовнішньою і внутрішньою формою та інтернаціоналізми лише зі спільною внутрішньою формою, або – іншими словами – абсолютні й відносні інтернаціоналізми.

До першої групи (абсолютні інтернаціоналізми) входять терміни, мовна оболонка яких у різних мовах практично повністю збігається: *археологія* – польськ. *archeologia*, англ. *archaeology*, *археологічна культура* – польськ. *cultura archeologiczna*, англ. *archaeological culture*, *культурний горизонт* – польськ. *horizont kulturowy*, англ. *cultural horizon*, *дромос* – польськ. *dromos*, англ. *dromos*, *кенотаф* – польськ. *kenotaf*, англ. *cenotaph*, *епоха бронзи* – польськ. *epoka brązu*, *петрогліф* – польськ. *petroglif*, англ. *Petroglyph*, *археологічна періодизація* – польськ. *periodyzacja archeologiczna*, англ. *archaeological periodization*, *стратиграфія* – польськ. *stratygrafia*, англ. *stratigraphy*, *некрополь* – польськ. *nekropolium*, англ. *Necropolis*.

Відносні інтернаціоналізми – терміни, утворені в результаті прямого запозичення внутрішньої форми. Серед відносних виділяються неповні (або гібридні) інтернаціоналізми, в яких відбувається поєднання інтернаціональних складників чи одного складника із компонентами національної мови: *камеральне опрацювання (дослідження)* – польськ. *badanie komorowe*, *верхній палеоліт* – польськ. *paleolit górny*, *гончарна кераміка* – польськ. *ceramica toczone*, *кременеві знаряддя* – польськ. *narzędzia krzemienne*, *археологічна пам'ятка* – польськ. *zabytek archeologiczny*, *нижній період бронзової доби* – польськ. *okres*

mlody epoki brązu. Поєднання міжнародних елементів з національними, як правило, фіксується в термінологічних словосполученнях обох мов, серед яких кількісно переважають двокомпонентні, зокрема, субстантивно-ад'єктивні та субстантивно-субстантивні: *неолітична стоянка / stanowisko neolityczne, мадленський цикл / cykl madleński, археологічні розкопки (місце) / znaleziska archeologiczne*. Вони найбільш адаптовані в археологічній системі як української, так і польської мов.

Окрім гібридних інтернаціоналізмів, до відносних належать приховані (семантичні) інтернаціоналізми, котрі виникли внаслідок запозичення не самого слова, а лише його внутрішньої форми, тобто змістової структури. Р. Будагов з цього приводу зазначав, що інтернаціоналізмами можна вважати не тільки прямі запозичення, а й «слова, що формуються на зразок структури відповідних іншомовних слів, але не запозичують їхньої матеріальної основи» [3: 39]. Міжмовні аналоги із подібною семантикою і мотивуванням (семантичним, морфологічним, а для словосполучень – семантико-граматичним) фактично є ілюстрацією напівприхованої інтернаціоналізації лексики і термінології мов.

Т. І. Панько в системі суспільно-політичної термінології слов'янських мов виділяла не тільки прямі чи опосередковані запозичення, але й випадки типологічної тотожності, зумовленої аналогічними потребами, які з'явилися в аналогічних умовах [4: 100]. Такі терміни створюються виключно на основі національного лексичного матеріалу порівнюваних мов, оскільки до уваги береться «внутрішня форма» знаків, їхнє буквальне значення. Наприклад: *розкопки* – польськ. *wikopaliska*, англ. *excavation*, *археологічна знахідка* – польськ. *znalezisko*, англ. *find*, *відуцен* – польськ. *odlupek*, англ. *flakes*, *безкур-ганний могильник* – польськ. *smentarzysko plaskie*, *культурний шар поселення* – польськ. *warstwa osadnicza*, англ. *occupation layer settlement*, *галькові знаряддя* – польськ. *narzędzia otoczkowe*, англ. *pebble tools*.

Знаки із звичайних перекладних (семантичних) відповідників перетворюються на інтернаціональні аналоги лише маючи підґрунтя подібності – спільну основну ознаку в мотивуваннях. Так, у польсько-українській ізоглосі термінів *ручне рубило / pięściak* (похідне від *pięć* «п'ять») спільною ознакою, що об'єднує семантичні аналоги є назва давнього кам'яного знаряддя, яке користувалися безпосередньо з руки (затиснувши п'ятьма пальцями) щоб рубати, розбивати щось. Ізоглоса археологічних термінів *комплекс / zespół* (дослівно – ансамбль) ґрунтується на семі 'сукупність як єдине ціле' [5: 542]. Спільною основою для встановлення відповідності між термінами *материк / calec* (тобто цілий, цілина) є сема 'непорушений шар землі під культурним шаром' [6: 156].

Концептуальний простір досліджуваної терміносистеми має інтернаціональний характер, однак зіставний аналіз дозволяє простежити особливості відображення концептів засобами обох мов. Зокрема, у процесі номінації одного й того самого поняття виявлено такі закономірності:

– використання абсолютних інтернаціоналізмів в обох мовах: *хронологія* – польськ. *chronologia*, *інвентар* – польськ. *inwentarz*, *реконструкція* – польськ. *rekonstrukcja*, *археологічний матеріал* – польськ. *material archeologiczny*, *неолітична епоха* – польськ. *epoka neolityczna*;

– інтернаціоналізмові в одній мові відповідає національний термін в іншій: *непериод* (грецьк. *periodos* 'кружний шлях, обертання') – польськ. *ocres*, *нуклеус* (лат. *nucleus*

‘ядро’) – польськ. *rdzeń*, *індустрія* (лат. *industria* ‘діяльність’) – польськ. *przemysł*, *комплекс* (англ. *complex* < лат. *complexus* ‘зв’язок, поєднання’) – польськ. *zespol*, *канельована кераміка* (франц. *cannelure* ‘жолобок’) – польськ. *ceramika żłóbkowana*, *супровідний інвентар* (лат. *inventarium* ‘опис, список’) – польськ. *dary grobowe*;

– в обох мовах паралельно функціонують інтернаціоналізм і національний термін: *кремація (тілоспалення)* – польськ. *kremacja (cialópalenie)*, *фібула (застібка)* – польськ. *fibula (zapinka)*;

– із глосами інтернаціонального терміна в одній мові виступають синонімічні засоби в іншій: *урна* (лат. *urna* ‘глек’) – польськ. *urna*, *popielnica*, *ретушер* (франц. *retoucher* ‘підправляти’), *віджимник* – польськ. *luskacz*;

– відповідником однослівного терміна в одній мові є термінологічне словосполучення або ситуативний контекст в іншій: *різцевий відщеп* – польськ. *rylczak*, *предмет домашнього вжитку* – польськ. *sprzet*, *сокира-транше* – польськ. *rozłupiec (rozłupacz)*, *археологічний предмет, виявлений під час розкопок* – польськ. *wikopalisko*. Найчастіше відповідником терміна, вираженого словосполученням в українській мові, виступає однослівний термін польської мови.

Окрему групу термінів являють собою композити, створені на основі міжнародних терміноелементів. Загальновизнаним є погляд на терміноелемент як на «цеглинку», що регулярно використовується для побудови назв. Проте В. П. Даниленко слушно зауважує, що терміноелемент – поняття ширше, ніж частина слова, оскільки охоплює і твірну основу, й афікси (морфемі), а також слова у складі композитів і термінологічних словосполучень [7: 37]. Варто враховувати також той факт, що термінологія вважається пограничною ділянкою між природним і штучним у мові. «У сфері термінів і терміносистем, – зазначає В. Лейчик, – природним здебільшого є мовний матеріал, а штучним – використання цього матеріалу» [8: 11].

До штучно створених композитів належить назва одного з основних наукових понять досліджуваної терміносистеми – термін *археологія* (грецьк. *archaios* ‘стародавній’ та *logos* ‘наука’). Вперше його використав у IV ст. до н. е. старогрецький філософ Платон у значенні ‘наука про історичні події давноминулих часів, загалом про стародавність’.

Метамова археології базується на класифікаційних термінах для позначення періодів розвитку людського суспільства, починаючи з найдавніших часів. Класичним прикладом є «система трьох віків», тобто поділ історії людства на кам’яний, мідно-бронзовий і залізний віки. У 1865 році англієць Дж. Леббок виокремив два періоди кам’яного віку – палеоліт і неоліт. Терміном *неоліт* – польськ. *neolit* (з грецьк. *neos* ‘новий’ і *lithos* ‘камінь’) було названо останній період кам’яного віку, який характеризується широким упровадженням техніки шліфування кам’яних знарядь на відміну від оббивання у *палеоліті* [6: 178]. Обидва терміни, скомпоновані з давньогрецьких елементів відповідно до правил граматики старогрецької мови, стали інтернаціоналізмами, хоча і в українській, і в польській археології функціонують відповідники-кальки: *палеоліт* / *стародавній кам’яний вік* – польськ. *paleolit /okres kamienia starego (nie gladzonego)*.

Запропонована Дж. Леббокком словотвірна модель з опорним компонентом-каркасом *-літ* виявилася досить вдалою і використовувалася пізніше для виділення інших періодів: *мезоліт*, *епіпалеоліт*, *енеоліт*, *халколіт*. Варто зауважити, що грецьке слово *lithos* із

первинним конкретним значенням ‘камінь’ зазнало семантичної трансформації, оскільки ним окреслюється абстрактне поняття – період використання кам’яних знарядь. В інших випадках у процесі термінотворення увага може зосереджуватися на первинному значенні греко-латинських терміноелементів, тобто значенні слова-етимона давньогрецької чи латинської мови, як, наприклад, при створенні термінів *мікроліт* (‘дрібні крем’яні знаряддя’) – польськ. *mikrolit*, *макроліт* – польськ. *makrolit*. Інколи в термінології відбуваються свої кореляції терміноелементів, які не мають аналогії в мові-продукенті. Зокрема, в археологічній терміносистемі наявна опозиція *мікроліт* – *макроліт*, проте в давньогрецькій мові першим значенням прикметника *makros* було ‘довгий’ і лише друге – ‘великий’. Відповідно, композит з мікро- протиставлявся аналогічному слову з макротільки тоді, коли в першому з антонімів реалізовувалося значення ‘короткий’. У випадку протиставлення сем ‘малий’ – ‘великий’ опозитом до мікро- виступав прикметник мега-. А. В. Суперанська зазначає, що елемент мега- викликає «асоціації з позначенням міри в мільйон раз більшої, ніж звичайна (пор. мегават), і саме з цим значенням він був термінологізований» [9: 210]. Мотиваційною базою археологічного терміна *мегаліти* / польськ. *megalit* є сема ‘надзвичайно великі камені’.

Слово *культура* (з лат. *cultura* ‘догляд, освіта, розвиток’) як номінацію одного з ключових понять археології слід, ймовірно, віднести до терміноелементів, оскільки воно не використовується вільно, абсолютивно, а входить до складу термінологічного словосполучення *археологічна культура* – сукупність матеріальних залишків окремого етносу або етнічної групи. Інтернаціоналізм *культура* є опорним компонентом структурно-семантичних аналогів, відомих в археологічних дослідженнях різних країн: *лендзька культура* – польськ. *kultura lendzińska*, англ. *Lengyel culture*, *культура лінійно-стрічкової кераміки* – польськ. *kultura ceramiki wstęgowej rylej*, англ. *Linear pottery culture*, *культура кулястих амфор* – польськ. *kultura amfor kulistych*, англ. *Globular amphora culture*, *культура підкльошових поховань* – польськ. *kultura grobów kloszowych*.

Назви археологічних культур умовні та найчастіше походять від населених пунктів, де вперше було виявлено пам’ятки певного типу. Наприклад, *трипільська культура* (польськ. *kultura trypolska*) була відкрита визначним українським археологом Вікентієм Хвойкою поблизу с. Трипілля. *Свідерська культура*, виділена польським археологом Л. Козловським у двадцятих роках ХХ ст., отримала назву від с. Свідре Вельке в Польщі. Характерний крем’яний інвентар дав підстави виділити окрему *свідерську індустрію* – польськ. *przemysł Świdzki* [10: 403]. Від терміна *культура* утворюється ряд похідних: *культурне коло* – польськ. *krag kultur*, *культурний шар* – польськ. *warstwa kulturowa* тощо.

Отже, на проведені дослідження дає підстави стверджувати, що повні, напівприховані і приховані відповідники у лексиці синхронно зіставляваних підмов належать до спільної частини їх словників. За рахунок цього виникає порівняно високий відсоток інтернаціональних термінів і термінологізованих словосполучень у сучасній археологічній терміносистемі української та польської мов, які постійно чи регулярно співвідносяться при перекладі. Інтернаціоналізми, на наш погляд, не порушують внутрішньої структури мови, вони забезпечують контакти з іншими мовами, відображаючи єдиний поняттєвий простір археології як науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. В. Лексические интернационализмы: итоги, перспективы, методы исследования // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Вища школа, 1980. – С.10–41.
2. Нікітіна Ф. О. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології // Мовознавство. – 1996. – № 4–5. – С. 47–49.
3. Будагов Р. А. Терминология и семиотика // Вестник Моск. ун-та. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – № 5. – С. 43–48.
4. Панько Т. І. Співвідношення національного й інтернаціонального в суспільно-політичній термінології слов'янських мов // Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 99–113.
5. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Укл. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
6. Словник-довідник з археології / Укл. Н. О. Гаврилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1996. – 431 с.
7. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания.– М.: Наука, 1977. – 247 с.
8. Лейчик В. М. Термины и терминосистемы – пограничная область между естественным и искусственным в языке // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж, 1976. – С. 3–11.
9. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989.– 246 с.
10. Охріменко Г., Локайчук С. Номінація культур праісторичної Волині в археологічній літературі // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 403–408.

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2 Т1/7.08

*Галган Н. М.
(Хмельницький, Україна)*

ТИПИ МЕТАФОР В ОПОВІДАННЯХ БОРИСА ТЕНЕТИ

Стаття присвячена проблемі метафори в творах Бориса Тенети, зокрема, визначенню її типологічних характеристик. У роботі проаналізовано типи метафори відповідно до пропозиціонального та образно-асоціативного аспектів.

Ключові слова: метафора, аспект, контекст, метафоризація.

Статья посвящена проблеме метафоры в произведениях Бориса Тенеты, а именно, определению типологических характеристик. В работе проанализированы типы метафор, соответствующие пропозициональному и образно-ассоциативному аспектам.

Ключевые слова: метафора, аспект, контекст, метафоризация.

© Галган Н. М., 2009

The article is devoted to the problem of the metaphor in the texts by Boris Teneta, namely to the definition of its typological characteristics. In the work types of metaphors are analyzed due to the propositional and image-associative aspects.

Key words: *metaphor, aspect, context, metaphorization.*

Властивість метафоризуватися – це дуже важлива якість слова, що має велике значення в його житті й розвитку. З цим явищем пов'язані численні й різноманітні процеси як у сучасній мові, так і в її історії, як у загальнонародній нормі, так і в живих народних говорах. Це явище дуже виразно виявляється в різних мовних стилях і особливо в художній мові. Саме з метафоризацією пов'язане часто багатство слова, гнучкість, краса.

Вербальні символи та метафори в їх культурній значущості, зв'язку із концептуальною картиною світу привертають увагу вітчизняних дослідників А. Мойсієнка, Ю. Лазебника, В. Кононенка, М. Філона, Н. Варич, Л. Дмитришин, Т. Щенко, Н. Арутюнової, М. Бахтіна, В. Виноградова, О. Веселовського, В. Вовк, Г. Дими, В. Дятчук та Л. Пустовіт, С. Єрмоленко, В. Колесова, В. Кононенка, Дж. Лаккофа і М. Джонсона, Ю. Лотмана, А. Лосєва, Е. Маккормака, М. Маковського, Дж. Міллера, Г. Поспелова, М. Рубцова, К. Свасяна, О. Шульської, Ф. Уїлрайта та інших, що продовжують традиції вивчення цих тропів, започатковані М. Костомаровим, М. Максимовичем та О. Потебнею.

Будучи потужним засобом збагачення мови, метафоризація створює все нові й нові значення. Таке творення виявляється безмежним як у колективній мовній практиці, так і в індивідуальній майстерності художників слова. Причому обидві сторони цього процесу тісно сплітаються та взаємно обумовлюються і разом дають мові колосальні можливості, посилюють її, роблять повнокровоною в усіх функціях, хоч яких складних.

У статті ми розглянемо вживання метафор в урбаністичній прозі I половини ХХ століття на матеріалі оповідань Бориса Тенети, творчість якого раніше не досліджувалася.

Незважаючи на існування певного метафоричного буму щодо дослідження метафори, до цього часу ще залишається остаточно не розв'язаним питання про характер фундаментальних засад метафори: яку природу – мовну, дискурсивну чи концептуальну – має це явище.

Звідси в сучасній науці метафору презентують на двох принципово різних рівнях: пропозиціональному та образно-асоціативному. До того ж доведено, що не всі метафоричні утворення взаємопояснюються на всіх рівнях. Ці рівні описуються у власних термінах і поняттях. Проте, як пише В. В. Петров, усі сучасні дослідження метафори спираються на фундаментальне положення Арістотеля про метафоричний перенос [1: 135]. Метафора – як визначається в енциклопедії «Українська мова», – «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між ними при відображенні в свідомості мовця» [2: 307]. У цьому визначенні метафора є, перш за все, семантичним процесом, що само по собі передбачає певні стадії розгортання, а також початкові, проміжні та кінцеві результати. Таким чином, у метафорі розрізняють динаміку (процес утворення мовної метафори) і статику (кінцевий результат процесу метафоризації).

Один зі способів формування концептів у свідомості людини – мова. Але народжується концепт як образ; коли цей образ вже виник у свідомості, то він «здатний просуватися

щаблями абстракції», а в кінцевому результаті здатний перетворитися з чуттєвого у мисленнєвий. Будь-який концепт має образну природу, саме в цьому виявляється його тісний зв'язок з метафорою. Серед звичайних форм реалізації концепта метафора представляє його найвиразніше. Це пояснюється тим, що слово в його прямому номінативному значенні окреслює поняття, сигніфікат, а не конкретний денотат з його гранично конкретними властивостями. Метафора ж відтворює його таким, яким він уявляється авторові висловлювання, якнайточніше передаючи сутність певного концепта в індивідуально-авторському світосприйнятті.

Відповідно до першого аспекту виділяють такі стадії процесу метафоризації [3; 4]:

- 1) порівняльні звороти;
- 2) образні вживання слів;
- 3) переносні відтінки прямих значень;
- 4) власне переносні значення.

Розглянемо деякі приклади з оповідань Б. Тенети, що ілюструють усі ці стадії. Наприклад:

Він став з цікавістю розглядати її, як роздивляється філателіст цікаву, рідку марку [5: 10] – тут порівняльним зворотом є вираз *як роздивляється філателіст марку*. Зворот виступає характеризуєчим елементом загального образу певного рідкісного екземпляра. Переносний відтінок прямого значення слів *цікаву рідку марку* сприяє загальному враженню про вигляд людини, яку розглядали.

Він на мент зупинився, заплющив очі й пірнув у гамір і веселу музику, що теплою хвилею оточили його [5: 15]. *Пірнув у гамір і музику* – дієслово має власне переносне значення – повністю віддаватися якій-небудь справі, заняттю, захоплюватися чимсь, поринати [6: 974].

Гамір і музика – хвиля – переносні відтінки прямих значень (потоків звуків, що напливають, розходяться, ніби водянні вали [6: 1558]) свідчать про метафоризацію слова.

Знову на мить впливає, як з туману мутно, освітлена кімната «Дар'ялу» [5: 18]. Власне переносне значення *на мить впливає кімната* має дієслово *впливає*, яке вживається з переносним значенням з'являтися звідки-небудь; ставати видимим [6: 145].

І воно (пиво), розлите по шклянках, горить чарівним світлом, піниться і ллється через вінця [5: 38]. Власне переносне значення слова *горить* вживається у значенні сяяти яскравим блиском або вирізнятися яскравими фарбами, кольорами [6: 254]; у словосполученні *чарівним світлом* спостерігаємо образне вживання слів зі значенням надзвичайно, дуже гарний; чудовий; який захоплює неповторною красою колір [6: 1593]; *горить світлом* містить переносний відтінок прямих значень, що викликає уявлення про увічнене світло.

Варстати стояли, як отара переляканих овець, нерухомі паси скидалися на довгі павучачі лапи [7: 14] – *варстати, як отара овець та нерухомі паси – павучачі лапи*. Варстат – машина для обробки деталей [6: 122] стоїть на одному місці, у автора асоціюється з отарою овець, які теж стоять непорушно, коли перелякани. За аналогією розміру «довгий ремінь, або спеціально зроблена смуга брезентової тканини чи іншого міцного матеріалу, що служить для передачі руху від одного шків до іншого [6: 891] порівнюється з павучачими лапами, які теж довгі.

Вітер хурчить у вухах, сніг сухою білою мітлою вилітає з-під лижов, іскриться на сонці, здіймається золотим порохом [8: 64]. Автор сніг порівнює з білою мітлою, яка піднімає сніг у повітря, та золотим порохом, вдаючись до перенесення відтінків прямого значення слів.

Власне переносні значення властиві передусім дієсловом. Це пояснюється їх функціональним призначенням ознакового слова.

Наведені приклади говорять про те, що перші дві стадії спостерігаються переважно в мовленні, а останні – свідчать про належність до мовної системи, оскільки вже прийняті суспільством і зафіксовані в словниках. Вони інтерпретуються як відображення ступенів утворення метафори й засвоєння її мовою.

Відповідно до другого – семантичного аспекту процесу метафоризації виділяють такі типи метафори [3; 4]:

1) номінативна (генетична, що виражає образний елемент), такі метафори полягають у заміні одного дескриптивного значення на інше, це один із найважливіших засобів поповнення лексичного складу мови, оскільки їхня образність дуже швидко «вивірюється»:

Двері грюкають і настає тиша [5: 55], хмари вкривають її [5: 18], крізь мутні шибки ледве пробивається світло [5: 27], гнів знову охопив її [5: 48], а скрипка грає та грає і все міцніше бере його за серце [5: 20], його поради рятували старого від усяких домашніх неприємностей [5: 15] – словник української мови подає таке значення слова рятували «оберігати, укривати кого-небудь від чогось шкідливого, небажаного, небезпечного [6: 1282]», автор вживає його зі словом думки у образному значенні, думка про зустріч з старою отруювала їм ці прекрасні хвилини [5: 15]. Отруювала – справляти чим-небудь нездоровий, шкідливий вплив на кого-небудь; позбавляти спокою, щастя, радості; засмучувати, тривожити чим-небудь [6: 867] також вживається при означуваному слові думка, яке виконує дії істоти; отримав несподівану відповідь [7: 3] отримувати – брати, приймати те, що надсилається, надається, вручається [6: 827], тобто стосується чогось конкретного, а не абстрактного, у нашому варіанті відповіді. День видався зовсім нещасливим [7: 5]. День сприймається з ознакою властивою людині, позбавленою щастя, радості, якій не щастить у чому-небудь. Еге ж, – показує він зуби [8: 31], щоб ми неодмінно міцніше зав'язали знайомство [8: 17] вжито у переносному значенні: установлювати, заводити зв'язки, стосунки [6: 382], повітря свистіло в дірчастому даху [8: 4]. Свистіти – видавати, утворювати свист [6: 1297] звичайно вживається на означення дій людини.

2) образна – субстантивна метафора виникає внаслідок переходу ідентифікуючого (дескриптивного) значення в предикатне, внаслідок чого розвиваються фігуральні значення і синонімічні засоби мови.

Вулиця стала якась покручена [5: 25] тобто непряма, звивиста, з багатьма поворотами, вигинами [6: 1029], вулиця втикана вся телеграфними стовпами [5: 25], усміхається до нього інтимно й тепло [5: 50], від нього так і пахтить ще селом [5: 52], вітер ... робив усю постать динамічною, гострокутою і разом з тим схожою на велику в'їдливу муху [5: 6]; здавалося, що вся сила цеху не в замерлих верстатах, а саме в цих іржавих, брудних купах [7:14]; старий Трач придумував силу уїдливих запитань, що ними гадав зустріти сина [7: 5], таких запитань, що запали в душу, серце, якими хотів образити сина. Паротяги тонко свистіли, напружуючи свої сухотні легені [8: 4], поїзд уже нетерпляче

хуркає [8: 4], почистять йому (паротягові) від всякого непотребу трубочасті легені [8: 8]. Про паротяги Борис Тенета говорить як про, живу істоту, яка має внутрішні органи (легені), яка хвора на сухоти, або чахла, мізерна [6: 1419], видає монотонні, одноманітні звуки «хур-хур» [6: 1576].

3) когнітивна (ознакова) метафора за своїми функціями тісно пов'язана з номінативною, оскільки разом із відкриттям нового поняття присвоює йому ім'я, матеріалізує у мовному значенні властивості об'єктів.: вітер робив усю постать динамічною, гострокутою й разом з тим схожою на велику в'їдливу муху [5: 6], й чим далі відходила, тим бадьоріше ставала її хода [5: 11], на мить перед ними виступає грізна постать його войовничої дружини [5: 22]; лишатись довго в цій могилі (завод, цех) старому страшно [7: 3]; поцікавився, чи з молоточками на кашкеті приїхав син... [7: 7], той бік Амур Нижнєдніпровське, горів жовтим золотим листям [8: 60], я помітив веселий вогник в його очах [8: 38].

Різниця між цими двома типами метафор полягає у різноманітності позначуваних ними денотатів: когнітивна метафора вербалізує непередметні сутності, а номінативна фіксує подібність між двома конкретними предметами.

4) генералізуюча – кінцевий результат когнітивної метафори, джерело логічної полісемії: по обох боках тягнуться камери [5: 54], спотикаючися та падаючи, мете бородою сніг [5: 24] борода виконує роль віника і здимає у поверхню сніг, ці слова, ніби вколотивши жінку, викликали зовсім несподіваний ефект [5: 8]. Слова вкололи – встромилися, втикнулися, як гострий предмет; викликали – призводили до чогось, збуджували почуття, спричиняли до яких-небудь дій [6: 136]. Мотря, як човен у бурю, хиталась у всі боки, то спираючись рукою на стіни будинків, то, круто повертаючи, відлітала на край тротуару, аж до бруку, тягнучи за собою й старого [5: 44], і сіре світло злякано застрибало по чорних стінках, по стелі [5: 27], а білі селянські брови смішно розкудочились [5: 4], потяг, вигинаючи червоні боки, вже зникав за синіми від вечірнього сонця корпусами заводу [7:20], в старому прокинулася раніш невідома йому чудна гордість за свій завод [7: 15], купи стружок повилазили тепер на світ з кутків [7: 14], здається, що дим зараз загасить лампочку, яка немов чадить над головами присутніх [8: 34], ніякова усмішка починає злизати з його обличчя [8: 23], за кілька хвилин паротяг мотнув вафельцями й рушив [8: 6], у вагонах, що рипіли, тріщали, кособочились, а подекуди просто злітали з коліс на повному леті [8: 3].

Метафора кожного типу потенційно може перетворитися на іншу залежно від умов та стадії метафоризації. Це пояснюється тим, що в основу метафоризації покладено розпливчатість понять, якими оперує людина, відображаючи у своїй свідомості постійно змінювану багатобразну позамовну діяльність. Поняття людини постійно змінюються, як змінюється і вибір тих ознак, на основі яких устанавлюються класи об'єктів, не пов'язаних безпосередньо один з одним. Різноманітні об'єкти об'єднуються за якоюсь новою ознакою, вводяться на основі цієї ознаки до класу, що дозволяє використовувати найменування однієї з них для позначення іншої.

Когнітивні метафори (невмолимо й правдиво дзвенить вона (скрипка), розворушуючи давно завмерле [5: 18], скрипка старанно й ніжно щось пояснює йому [5: 18]), номінативні (ображене обтрушується Мотря, надувшись, мовчки ставить на стіл пляшку [5: 35], і все кращим та веселишим стає минуле [5: 20]) та образні (порох, що лежить

тут незайманий [5: 30], ніби виконуючи неминучі формальності, починає упиратися й лягати [5: 53]) виникають унаслідок глибинних особливостей людського мислення. За спостереженням В. Гака, «метафора виникає не тому, що вона потрібна, а тому, що без неї неможливо обійтися, вона властива людському мисленню і мові як така. І поети вже потім здобувають з неї користь, перетворюючи «необхідність у добродійство» [9: 12].

Метафора постійно переходить з одного стану в інший, виникаючи спочатку як зовнішнє зіставлення, функціонує як образ, що в свою чергу утворює нове значення, а потім, виконавши власну функцію, вмирає. Отже, якщо зіставити всі чотири типи мовних метафор: номінативну, образну, когнітивну, генералізуючу – то в усіх випадках вона зникає. Найменш стійкими є номінативні й генералізуючі метафори, більш стійкими – когнітивні й образні.

Таким чином, кожний тип метафори в оповіданнях Бориса Тенети значною мірою відповідає певному етапу загальномовної метафоризації: порівняльні звороти й образні вживання слів є базою для утворення образних метафор, образні метафори та переносні відтінки прямих значень – для когнітивних метафор, сталі переносні значення (переважно зафіксовані в словниках) – для генералізуючих та номінативних метафор.

Метафоризація – складний процес, пов'язаний з абстрагуючою діяльністю мислення. Це дає пізнавальне задоволення людині. Через те й функціонування метафор в художніх текстах досліджуваного письменника та їх сприймання пов'язане з активізацією мислення та асоціативних процесів, найчастіше вживаною є генералізуюча метафора. Образне значення таких мовних засобів полегшує сприймання складних думок. Метафори пов'язані з певними словами тільки умовно, тільки спираються на них. Але повне увлечення про них виникає через контекст, тому вони охоплюють цілий контекст оповідань Бориса Тенети і накладають на них широкі метафоричні якості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров В. В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 135-146.
2. Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – 452 с.
3. Складьяревская Г. Н. Категория образности и толковый словарь литературного языка // Советская лексикография. – М.: Наука, 1988. – С. 88-100.
4. Складьяревская Г. Н. К вопросу о метафоре как объекте лексикографии // Современная русская лексикография. – Л.: Наука, 1983. – С. 53-64.
5. Тенета Б. П'яниці. – Х. – О.: Держвидав України, 1930. – 63 с.
6. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Тенета Б. Будні. – К.: Література і мистецтво, 1932. – 20 с.
8. Тенета Б. Портрет невідомого. – Х. – К.: Література і мистецтво, 1933. – 68 с.
9. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 768 с.

ОБСЯГ ПОНЯТЬ **МЕТАФОРА** ТА **МЕТОНІМІЯ** В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА ПЕРСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНОСИСТЕМАХ

Анализируются термины на обозначение метафоры и метонимии в украинской и персидской лингвистических терминосистемах. На основе методологических работ проанализированы общие и отличительные признаки терминов метафора и метонимия в этих двух лингвистических терминосистемах. Определены украинские термины соответствия для стилистических оборотов речи, что употребляются на обозначение переносного значения в персидской лингвистической терминосистеме.

Ключевые слова: метафора, метонимия, фразеологизм, фразеологический союз, лингвистическая терминосистема, прямое и переносное значение.

The terms that are analyzed serve problem of the metaphor and metonymy in Ukrainian and Persian linguistic systems of terms. On the basis of the methodological labours, common and uncommon sings are analyzed in the usage of the term metaphor and metonymy for these two linguistic systems of terms. Ukrainian terms were determined to Persian terms on the denotation of Lingo-stylistics turns of speech, which denote an indirect meaning.

Key words: metaphor; metonymy, phraseological unit, phraseology unity, linguistic system of term, direct and indirect meaning.

За останні десятиріччя в українському та іранському мовознавстві з'явилося чимало наукових праць, у яких розглядаються теоретичні питання термінології мовностилістичних зворотів на позначення переносного значення. Наприклад, праці українських мовознавців В. Вовк, С. Єрмоленко, М. Лабашук, А. Тараненка, О. Тищенко та іранських мовознавців Г. Анварі, К. Сафаві, С. Шаміса та ін. Однак, працюючи зі словниками та оглядовими монографіями ми зустрічаємося з тим, що набір термінів, які обслуговують проблематику **метафори** та **метонімії** в іранській та українській лінгвістичних терміносистемах відрізняється. Класифікація та визначення термінів **метафора** та **метонімія** в українській мовознавчій традиції, базується на європейській класифікації, яка була систематизована ще Аристотелем і з тих пір у своїй основі не зазнала багато змін.

Під терміном **метафора** (від грецького слова *metaphora* – ‘перенесення’) в українському мовознавстві розуміється семантичний процес, при якому форма мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця. В основі метафори лежить згорнене порівняння (Аристотель), і ширше – імпліцитна аналогія нового з наявним, дальшого з ближнім, менш відомого з відомим та ін [1: 307].

Термін **метонімія** (від грецького слова *metonymia* – ‘перейменування’) в українському мовознавстві позначається семантичний процес при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший, на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного та ін. характеру) при відображенні в свідомості мовця [1: 312].

Стосовно іранської лінгвістичної традиції, то вона сформувалася під значним впливом арабської лінгвістичної традиції. Традиційно термінологічна теорія була схильна згладжувати відмінності у термінологічній системі мовно-стилістичних зворотів (тропів), які диктувалися як мовними засобами, так і іншими культурно-історичними традиціями [2: 301]. Через це терміни, які ми зустрічаємо у персомовній лінгвістичній літературі на позначення слів вжитих у переносному значенні, арабського походження.

Мета нашої розвідки – визначити обсяг поняття **метафора** та **метонімія** у двох різних лінгвістичних терміносистемах: українській та перській. Ми спробуємо виявити спільні та відмінні ознаки у вживанні термінів для двох терміносистем, на позначення **метафори** та **метонімії**, і визначитися, який термін чи (терміни) вживати в порівняльному лінгвістичному дослідженні.

У сучасному іранському мовознавстві на позначення мовностилістичних зворотів, які позначають переносне значення використовуються наступні терміни: $\text{ā} \text{ } \emptyset$ [majāz], $\text{ū} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā}$ [kenāye] та $\text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā}$ [’este’āre].

У тлумачних словниках перської мови ми зустрічаємося з наступним трактуванням терміну $\text{ā} \text{ } \emptyset$ [majāz] – це мовне явище, що вживається на позначення переносного значення, в основі якого лежить перенесення назви одного поняття на інше, що перебуває з ним у певному зв’язку [3: 1104]. Наприклад:

[kelās hame birun rixtand]

‘Клас весь висипався надвір’.

У цьому прикладі перське слово [kelās] ‘клас’ використовується не у своєму прямому значенні, для позначення кімнати у якій навчаються, а відповідає значенню ‘учнів’, що навчаються у цій класній кімнаті.

Традиційна класифікація $\text{ā} \text{ } \emptyset$ [majāz] базується на різних типах зв’язків між прямим та переносним значенням, які в іранському мовознавстві позначаються терміном $\text{Y} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ū}$ [vābastegi] [4] або $\text{ū} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā}$ [’elāqe] [5: 9-10]. Ці зв’язки переносять значення якогось предмета на найменування іншого предмета за своєю природою. Іранський мовознавець Коруш Сафаві у своїй праці $\text{ū} \text{ } \text{ō} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ū}$ [’elāqe-ye kollīyyat va joz’īyyat] – це такий тип зв’язку між прямим та переносним значення, у якому відбувається перенесення значення з цілого на його окрему частину та навпаки з окремої частини цілого на ціле. Наприклад:

1. $\text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā}$ [’elāqe-ye kollīyyat va joz’īyyat] – це такий тип зв’язку між

прямим та переносним значення, у якому відбувається перенесення значення з цілого на його окрему частину та навпаки з окремої частини цілого на ціле. Наприклад:

$\text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ū}$ [’elāqe-ye kollīyyat va joz’īyyat]

[pāuyam dard mi-konad]

‘Моя нога болить’.

У цьому прикладі вжито слово $\text{ō} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ū}$ [pāuyam] ‘моя нога’, але мається на увазі [gānam] ‘моє стегно’. Порівнюючи з українською лінгвістичною терміносистемою цей тип зв’язку між прямим та переносним значенням, у якому відбувається перенесення значення з цілого на його окрему частину розглядається як різновид метонімії та позначається терміном **синекдоха** [1: 537].

$\text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā}$ × $\text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā} \text{ } \text{ā}$ [’elāqe-ye kollīyyat va joz’īyyat]

[berav bošqābhayī sar miz bečīn]

Ā Ūḫ Ū Ū ū Ū Ā Ā Ē Ū Ū Ū Ū Ū

[lotfan **čašmat** be in māšin bāšad]

досл. ‘Будь ласка, зверни свої очі на цю машину’.

У цьому реченні вжито •ŌāĒ [čašmat] ‘твої очі’, проте мається на увазі ä•ḫĒ [negāhat] ‘ваші погляди’, як бачимо, згадується причина, а результат опускається. Розглянемо наступний приклад:

ĀĒ Ē Ē ĀĪ.

[āb bebanad]

‘Перекрий воду’.

У реченні вжитий результат – це слово آب [āb] ‘вода’, з якого зрозумілим стає причина -بأريش [šir-e āb] ‘водяний кран’. Такі типи перенесення значення з причини на результат та з результату на причину в українському мовознавстві розглядають у межах поняття **метонімія** [10: 300].

5. Ūāḫ Ūāā ā Ī ŪāŪ [’elāqe-ye ’omum va xosus] – це такий тип зв’язку між прямим та переносним значення, що побудований на вживанні власного імені замість загального та навпаки. Наприклад:

ĒĒāy ŪĒĒĀ ĀĪ ŪĒ Ūy Ī Ā ŪĒ

[’erāqhā donbāl solh nistand]

‘Іракці не є послідовниками миру’.

З наведеного речення зрозуміло, що мова йде не про ĒĒāy ŪĒ [’erāqhā] ‘іракців’ загалом, а про одну людину, колишнього іракського лідера Ī ĒĀĒ Ī ŪŪ [Saddām Huseyn] ‘Садама Хусейна’. Порівнюючи з українською терміносистемою перенесення значення побудованого на вживанні власного імені замість загального, розглядається у межах поняття **метонімія** [10: 300].

ŪĒ ŪĪ ū ŪĀŪ ĒĒĀĪ ĒĒy Ū

[mā **Ebn Sinā** farāvān dārim]

‘Ми різних **Ібн Сіна** маємо’.

У цьому реченні, навпаки, відбувається перенесення значення з індивідуальної назви особистості на загальну назву. Оскільки, під іменем ĒĒ ŪĪ ū Ū [Ebn Sinā] ‘Ібн Сіна’, який був одним із відомих філософів, розуміються взагалі усі Ūy Ū Ū ŪŪ [filosuf] ‘філософи’. Щодо перенесення значення з загальної назви у власну, то цей тип зв’язку в українській лінгвістичній терміносистемі є різновидом метонімії та позначається терміном – **антономазія** [8: 18].

6. Ūāḫ Ī āŪ [’elāqe-ye jens] – це такий тип зв’язку між прямим та переносним значення, в основі якого лежить заміщення предмета вказівкою на матеріал, з якого даний предмет зроблений. Наприклад:

ŪŪy Ī ĒĀŪ ĒyĒĒ.

[telāyīš rā foguxt]

‘Він продав своє золото’.

У наведеному прикладі вжито слово Ūāḫ [telā] ‘золото’, проте розуміються Ē ū Ūy Ē Ī āŪ Ūāḫ [āšiyāyi āz djens-e talā] ‘вироби з металу золота’. Такий тип перенесення значення в основі якого лежить заміщення предмета вказівкою на матеріал з якого він зроблений розглядається як різновид **метонімії** [8: 127].

7. Úáϕ ÖÝÊ ääÖæÝ ['elāqe-ye sefat va mowsuf] – це тип зв'язку, у якому перенесення значення відбувається шляхом заміни **означуваного** слова на його **означення**. Як наприклад, слово Íæä [javān] 'молодий' у нижче поданому реченні:

ÁYÁ, ÊÊÇÖÖÁ ù ÜÊ
[javān, Xodā hefz-at konad]
'Молодого, Бог охороняє'.

У даному реченні вжито слово Íæä [javān] 'молодий' що виступає як означення яке додане до звичайного слова رسپ [pesar] 'хлопець', яке упущене щоб не виходила тавтологія. Так як слово رسپ [pesar] 'хлопець' вже містить інформацію, що він Íæä [javān] 'молодий'. Порівнюючи з українською лінгвістичною терміносистемою такий тип зв'язку позначають терміном – **епітет** [1: 160].

8. Úáϕ āl æŃÊ ['elāqe-ye mojāverat] – це тип зв'язку між прямим та переносним значення, у якому відбувається перенесення значення за допомогою суміжності, уподібнення. Наприклад:

ÆËŸ Öy ÊÆŸy Ù Ä.
[emruz 'eyd-e ārmani hāst]
'Сьогодні **вірменське** свято'.

У даному прикладі вжите слово ÆŸy [ārmani] 'вірменський', вживається у не прямому значенні. Під ÆŸy [ārmani] 'вірменський' розуміється یحیى [masih-i] 'християнський', це значення впливає за суміжністю з того, що вірмени за вірою сповідання здебільшого християни, тобто мається на увазі взагалі 'християнське свято'. Порівнюючи з українською лінгвістичною терміносистемою такий тип наближення, уподібнення однієї мовної одиниці до іншої на підставі вже наявної їхньої подібності розглядається в межах поняття **метонімія** [1: 312].

9. Úáϕ ÊÖŃ ['elāqe-ye tazād] – це тип зв'язку між прямим та переносним значенням у якому зовнішня форма суперечить змістові. Наприклад:

Ÿù Æ'ÁËË ù Ùù ÊËy ° ÆÖÁ Ù ÁË Ù
[ādam-e āqel in ham kār bud ke kardi?]
'**Розумний** чоловік так само робив, як ти зробив?'

Слово Úáϕá [āqel] 'розумний' у данному прикладі набуває протилежного йому змісту – äŃä [nāḏān] 'не розумний' В українському мовознавстві таке слово або словесний зворот, що набуває протилежного буквальному змісту позначається терміном – **іронія** [8: 99].

10. Проте якщо зв'язок між прямим та переносним значенням у āl Ń [majāz] побудований на основі Úáϕ ÊÖÊä ['elāqe-ye tašāboh] 'зв'язок подібності', 'схожості', позначається терміном ÖÊËŸä ['este'āre] [6: 42]. Наприклад:

دن تخی شادی زالی سی بیبش لدر
[dar del-e šabi seyl āz dide-āš rixtand]
'Опівночі **селі** з його (її) очей розлились'.

У цьому прикладі ÖÊËŸä ['este'āre] виражене словом Í ÙË [seyl], що означає – 'сіль' (бурхливий потік води) на основі подібності, схожості вживається як порівняння до 'великих сліз' Ä ù Ä Í ÙÄ [āšk-e besyār]. У вищенаведеному прикладі Í ÙË [seyl] 'сіль' ми не можемо розуміти у його прямому значенні, а лише у переносному. Зв'язок між прямим

та переносним значенням знову відбувається за допомогою подібності. Слід зауважити, що автор у цьому прикладі цю подібність висловив قُرْبًا [eqrāq] **гіперболою** [4].

У іранському мовознавстві існує класифікація اَرْتِسَا ['este'āre] за вживанням. Згідно з цією класифікацією اَرْتِسَا ['este'āre], що зустрічаються у давніх текстах і які ми можемо знайти у словниках називають **مَرْتِسَا** ['este'āre-ye morde] 'мертвими метафорами', اَرْتِسَا ['este'āre] що присутні у живій розмовній мові та відсутні у словниках позначаються такими термінами ' [este'āre-ye qeṭṭ morde] 'не мертві метафори' або اَرْتِسَا زنده ['este'āre-ye zende] дослівно 'живі метафори' [5: 11].

Розрізняють два види اَرْتِسَا ['este'āre]. Перший тип називається اَرْتِسَا مزارع ['este'āre-ye mosarrāh] – це мовне явище, що полягає у вживанні слова на основі аналогії, схожості або порівняння [11]. Слід зазначити, що у будові اَرْتِسَا مزارع ['este'āre-ye mosarrāh] – опускається میشم [mošabbah] 'предмет порівняння', а згадується лише میشم [mošabbah on.be.h] 'образ'. Наприклад, слово لؤلؤ [lā'ī] 'рубін' у реченні:

اَرْتِسَا

[čū lā'ī še(a)karinat buse baxšid]

'Як солодкий **рубін** подарував поцілунок'.

Другий тип називають اَرْتِسَا کنایه ['este'āre-ye kenā'i] – це такий спосіб художнього опису за допомогою якого предметам, явищам та поняттям [11]. Наприклад:

مَرْتِسَا اَرْتِسَا مَرْتِسَا اَرْتِسَا

[marg čangālhā-ye hud rā forubord]

'Смерть увіткнула своїми лапами'.

У наведеному прикладі, *смерті* приписуються властивості взяті з життя людини, які їй не притаманні. В українському мовознавстві при такому співвідношенні предметів, тварин, або явищ природи як живих істот наділених людськими почуттями, думками, чи мовою позначається терміном **персоніфікація, уособлення або прозопопесю** [1: 689].

Термін اَرْتِسَا کنایه [kenāye] у спеціалізованій літературі тлумачиться наступним чином – це усталений вираз, що виступає в мові як єдиний вислів, та позначає будь-який вираз, вжитий у переносному значенні [3: 977]. Наприклад:

اَرْتِسَا کنایه اَرْتِسَا کنایه اَرْتِسَا کنایه اَرْتِسَا کنایه

[felān āb dar hāvan mi-kubad]

досл. 'Якийсь чоловік **воду товче в ступі**'.

У наведеному прикладі вислів اَرْتِسَا کنایه [kubidan-e āb] 'товкти воду' можна зрозуміти як пряме, та основне його значення переносне, що насправді означає اَرْتِسَا کنایه اَرْتِسَا کنایه اَرْتِسَا کنایه [ānjām dādan kār-e bihude] 'виконувати безкорисну роботу'. Тобто اَرْتِسَا کنایه [kenāye] – це вираз, який може вживатися і у прямому значенні, і у переносному без жодних змін. У цьому випадку він стає **фразеологізмом**. Сучасному українському мовознавстві, відомі кілька класифікацій фразеологічних одиниць. В.В. Виноградов започаткував класифікацію за семантичним принципом, згідно з якою виділяються три групи: **фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення** [12: 138]. За цією класифікацією ми віднесли перський мовознавчий термін اَرْتِسَا کنایه до **фразеологічних єдностей**. Оскільки, термін اَرْتِسَا کنایه у перській мові вживається на позначення стійких словосполучень, у яких цілісна семантика частково мотивована значенням слів, що становлять фразеологізм та не мають такого міцного поєднання слів, як фразеологічні зрощення.

Отже, ми розглянули три терміни, що використовуються на позначення переносного значення у перській лінгвістичній терміносистемі та виявили: що більшості випадків вживання терміну *āl (ʔ) [majāz]* в українській лінгвістичній системі розглядається в межах терміну **метонімія** або різновидах метонімії (**синекдоха та антономазія**) та випадки вживання переносного значення, які розглядаються в українській лінгвістичній терміносистемі, як окремі види тропів (**іронія, епітет**). Вживання та тлумачення терміну *مراعاتسا [ˈesteˈāre]* в українському мовознавстві загалом відповідає терміну **метафора**. Подібно до української термінологічної системи у межах поняття **метафора** та *مراعاتسا [ˈesteˈāre]* розглядається поняття терміну **персоніфікація** або **уособлення**. Проаналізувавши тлумачення мовознавчого терміну *كِنَايَة [kenāye]* ми встановили, що цей термін *كِنَايَة [kenāye]* в українській лінгвістичній терміносистемі розглядається в межах поняття **фразеологічної єдності**.

Підводячи підсумок зазначимо, що у подальших порівняльних дослідженнях з цієї проблематики перський мовознавчий термін *مراعاتسا [ˈesteˈāre]* будемо використовувати як відповідник до терміну **метафора**, а термін *āl (ʔ) [majāz]* – як відповідник до терміну **метонімія** та різновидів метонімії в українській лінгвістичній терміносистемі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
2. Муравьев В. С. Персидская поэтика // Литературный энциклопедический словарь / Под. общ. Ред В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Редкол.: Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – С. 752.
3. روصم :ص ۱۳۷۴ + راه وچ و تس یب ۱۳۸۳، نخس : نارہت – نخس زور گنہرف / یرون ن س ح.
4. <http://www.hamoon-e-satarvan.blogfa.com/post-6.aspx>
5. لودج :ج ۲. ۱۳۸۳، نخس : نارہت نخس تآی آنک گنہرف / یرون ن س ح.
6. ص ۲۸۶ + تشہ ۱۳۸۰، سجرہ : نارہت – یس اش نابز رد ی اہرات فوگ / یوفص شروک
7. ص ۳۲۸. ۱۳۷۹، س ودرف : نارہت – نایب / اس یمش سوریس
8. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
9. Мокриця М. Основи літературознавства: Посібник для студентів. – Тернопіль: Підручники та посібники, 2002. – 192 с.
10. Арутюнова Н. Д. Метонимия //Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
11. <http://www.farsishirin.4t.com/manavi.html>
12. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588с.

ФУНКЦІЇ МЕТОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається метонімія з когнітивної точки зору, досліджуються її типи, визначається сфера її вживання та вивчаються функції, які вона виконує в англійському економічному дискурсі.

Ключові слова: метонімія, економічний дискурс, лексикалізована та дискурсивна метонімія.

В статье рассматривается метонимия с когнитивной точки зрения, исследуются ее типы, определяется сфера ее использования и изучаются функции, которые она выполняет в английском экономическом дискурсе.

Ключевые слова: метонимия, экономический дискурс, лексикализованная и дискурсивная метонимия.

The aim of the article is to consider metonymy from cognitive point of view, to define types of discourse where it is used and to study the functions which it performs in the English economic discourse.

Key words: metonymy, economic discourse, lexicalized and discursive metonymy.

Вивченню тропів у лінгвістиці присвячено чимало робіт. Не зважаючи на це, далеко не всі аспекти ще достатньо розглянуті та досконало вивчені. Більшість науковців, які займаються дослідженням природи, властивостей та функціонування засобів виразності мови, зосереджують свою увагу на метафорі. Не можна сказати, що метонімія завжди залишалась поза увагою філологів, але, як зазначає О. В. Раєвська, вона знаходилась «в тіні своєї «супутниці» – метафори» [1: 3]. Кассирер, наприклад, взагалі включав метонімію та синекдоху до поняття метафори [пос. по 2: 7]. Вивченню метонімії, її ознак, особливостей та функцій присвячено набагато менше робіт, ніж метафорі. Метою даної статті є розгляд метонімії з когнітивної точки зору у порівнянні з традиційним підходом та визначення функцій, які вона виконує в економічному дискурсі.

Традиційно метонімію розглядали як один із засобів виразності мови, що базується на створенні асоціацій, зближує слова за сумісністю (Р. Якобсон, І. Р. Гальперин, Ю. М. Скребнев, А. Н. Мороховський), називає ціле за його частиною (іноді цей вид виділяють в окремий троп – синекдоху). Основною функцією метонімії, як і інших тропів, вважали те, що вона робить висловлювання більш емоційно забарвленим, створює образи, передає почуття та думки того, хто говорить і впливає на сприйняття та емоції реципієнта. Сферою вживання метонімії вважали в основному поетичне мовлення, твори художньої літератури.

Когнітивна лінгвістика не обмежує сферу використання метонімії, а навпаки, стверджує, що цей троп є присутнім у всіх типах дискурсу. На думку М.Лабашука, «не існує чистих видів наукового та художнього мислення» [3: 7]. А повсякденне мислення поєднує

чуттєві поля із раціональними, за рахунок чого воно є достатньо стабільним [3: 6]. Метонімія є невід'ємною складовою людського мислення, тому її, як і інші засоби виразності мови, можна зустріти у будь-якому висловлюванні, чи то науковому, художньому або повсякденному. Ф. Парротт вважає, що метонімія є суттєвим стилістичним інструментом для англословних журналістів, поетів, академіків, акторів та ін. [4: 52]. Когнітивний підхід, визнаючи концептуальну природу метонімії, інтерпретує її не тільки як лінгвістичне явище. Метонімія є складовою частиною концептуальної системи, яка визначає спосіб мислення та діяльності людини [5: 71]. Вона є фундаментальним когнітивним процесом, в якому одне поняття надає доступ до іншого спорідненого, і який відіграє велику роль у структуруванні людської концептуалізації досвіду [6: 1].

Як зазначають Дж. Лакофф, Р. Гіббс та ін., два поняття, які беруть участь у «народженні» метонімії, є складовими одного концептуального комплексу (на відміну від метафори, де два поняття відносяться до різних концептосфер), тобто вони є сумісними та спорідненими елементами в межах однієї ідеальної когнітивної моделі. Цілісність та єдність певного концептуального комплексу досягається та мотивується досвідом людини [6: 5]. Саме тому можна говорити про змінну актуальність цього тропу: якщо певна метонімія сьогодні зрозуміла всім учасникам мовленнєвого акту, то через декілька років можуть виникнути труднощі, бо змінився досвід, старі події стали не актуальними. Крім того, метонімія належить до засобів локального вжитку, бо вважається раціональною лише у певному контексті. Це її відрізняє від нейтральних слів та від метафоричних висловлювань [7: 6].

Англійський економічний дискурс є багатим на засоби виразності. У даній статті нашою метою є розгляд функцій, які метонімія виконує в економічному дискурсі. За О. В. Раєвською ми визначаємо такі види метонімічного переносу: 1) частина-ціле (у своїй статті науковець не відокремлюємо синекдоху, а інтерпретує такий перенос як метонімічний); 2) гіперо-гіпонімічна або родовидова метонімія; 3) еліптичний перенос; 4) «зміщене означення» – атрибутивні сполучення, у яких прикметник, що синтаксично відноситься до означуваного іменника, а семантично співвідноситься з іншим словом у реченні; 5) використання слова для позначення цілої ситуації, ключовим компонентом якої є референт слова, що вживається метонімічно [1: 4-8].

Досліджуючи випадки вживання метонімії в економічному дискурсі, ми дійшли висновку, що різні види переносу можуть виконувати однакові функції, тобто функціонування метонімії не залежить від їхнього виду. Ми визначили такі функції: 1) залучення співбесідника до активного спілкування; звертання до попереднього досвіду реципієнта; 2) економія лексичних засобів та уникання лексичних повторів; 3) оцінка мовця, яку він надає подіям та виконавцям; передача емоцій; 4) акцентування на деталях. Тепер зупинимось детальніше на кожній із функцій.

Мовець, позначаючи фрагмент дійсності за допомогою метонімії, кодує його та примушує реципієнта замислитись, про що йде мова. Тобто він не пасивно сприймає інформацію, а є активним учасником мовленнєвого акту, бо вимушений слідкувати за розгортанням оповіді, співставляти факти певного контексту та розв'язувати заковане послання. Під час розкодування висловлювання реципієнт може звертатися як до свого попереднього досвіду, так і до інформації, що надав йому мовець. Наведемо приклад із статті «The Geography of Recession»:

Economies that were buoyed by booming construction and soaring house prices are now being dragged down [8].

Тут ми спостерігаємо гіперо-гіпонімічний або родовидовий перенос. Метонімія, виражена словом «Economies», означає декілька американських штатів. Це впливає із змісту статті, тобто метонімія є зрозумілою саме у цьому контексті. До цього треба додати, що існують метонімії, які вживаються лише у певній культурі або у певному колі, прошарку суспільства.

Звертаючи до енциклопедичних (термін Дж. Лакоффа) або щойно отриманих знань допомагає економити лексичні засоби при описанні певного суб'єкта або об'єкта дій. Таким чином ми підійшли до другої функції – економії лексичних засобів. Треба зазначити, що ця функція є найпоширенішою в економічному, англійському дискурсі. Розглянемо приклад із статті «US CD Album Sales Show 7% Slide»:

Downloads shot up during the Christmas period... [9].

У цьому реченні метонімія «downloads» є скороченням від «Sales of downloaded music», що є еліптичним, дискурсивним переносом. Поняття, яке означається словом «downloads», також стає зрозумілим лише у цьому контексті.

Ще один приклад із статті «Testing All Engines»:

This week, as Alan Greenspan handed over the chairmanship of the Federal Reserve to Ben Bernanke, the Fed marked the end of Mr Greenspan's 18-year reign by raising interest rates for the 14th consecutive meeting, to 4.5% [10].

У даному випадку «the Fed» є не лише абрєвіатурою від «the Federal Reserve», але й позначенням членів організації за допомогою назви цієї організації. Тобто це є перенос «частина-ціле».

Отже, можна стверджувати, що метонімія допомагає економити лексичні засоби одночасно залишаючи зрозумілою основну думку висловлювання. І найчастіше означуване поняття є актуальним для певного контексту.

Наступна функція – оцінка подій або агента мовцем та передача емоцій. Можна сказати, що у будь-якому висловлюванні є присутніми емоції того, хто говорить. На думку Грайса: «Те, що слова означають, є справою того, що люди мають на увазі» [пос. по 11:32]. Тобто у кожну фразу мовець вкладає свої думки та почуття, і його метою є передати це співрозмовникові.

Наприклад, у статті «Things Go Worse With Coke» [12: 65] мова йде про те, як інвестор компанії Coca-Cola Воррен Буффетт прийшов до піцерії у місті Омаха (шт. Небраска) та виявив, що там продають лише напої компанії Pepsi. Далі у статті його називають *the Sage of Omaha*, повертаючи читача до подій, з якими асоціюється ім'я цього інвестора. Фраза *the Sage of Omaha* є концептуальною, дискурсивною метонімією, яка є зрозумілою лише у певному контексті: у даній статті та серед працівників компанії Coca-Cola. Той, хто вигадав таке прізвисько для Воррена Буффетта, оцінив його вчинок та передав своє сприйняття реципієнтам. Тут спостерігається 5 вид переносу – використання слова для позначення цілої ситуації, ключовим компонентом якої є референт слова, що вживається метонімічно.

Наступна функція – акцентування на деталях. Ця функція означає, що мовець бажає привернути увагу співбесідника до певної, на його думку, найважливішої деталі у по-

дії або у суб'єкта дії, що якимось чином їх характеризує. У статті «Shopping Again» ми бачимо такий приклад:

On the other hand, consumer confidence surveys suggest that households are starting to feel chirpier this year [13].

Автор статті виділяє сім'ї із неозначеного поняття – покупці (метонімічний перенос – «частина-ціле»). Таким чином він зосереджує увагу на людях, а не на абстрактному понятті, що створює враження того, що він не є байдужим до того, що відбувається у країні.

Треба зазначити, що іноді метонімія може виконувати декілька функцій в одному і тому самому контексті та в одному висловлюванні. Наприклад, у статті «Standing on its Own Feet»:

In 2006 the zone looks sure to chalk up its strongest growth rate since 2000 [14].

«The zone» в даному випадку живиться з метою економії лексичних засобів, позначаючи одним словом поняття «країни Євросоюзу», а також залучає реципієнта до активного сприйняття інформації, примушуючи згадати, до чого відноситься це слово.

Отже, розглянуті види метонімії та їхні функції не є вичерпним описом цього різноманітного стилістичного феномена, який збагачує концептуальну систему та мовний інвентар. Але, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки: метонімія є базовим когнітивним процесом, невід'ємною складовою мислення людини. Існують лексикалізовані (закріплені у словнику) і дискурсивні (характерні певному контекстові) види метонімії. Цей троп є присутнім у всіх типах дискурсу: від художнього до наукового, не оминаючи повсякденне спілкування. Існують різні типи метонімічного переносу, але вони можуть виконувати як різні, так і однакові функції в залежності від мети висловлювання. Іноді метонімія може поєднувати декілька функцій, що сприяє більш активному обміну інформацією між співрозмовниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Раевская О. В. О некоторых типах дискурсивной метонимии. / Известия АН. Сер. Лит. и языка, том.58.–№2.– С.3-13
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс// Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С.5-32.
3. Лабашук М.. Метафора и метонимия в художественном и научном мышлении// Studia Methodologica. – Тернопіль: Терноп.держ.пед.ун-т ім. В. натюка, 1998. – Вип. 4. – С.6-10
4. Parrott F. Inescapable Metonymy – or life at the shallow end// English Today, 1999. – №1. – P.52-54.
5. Rydning A. F. La Métonymie Conceptuelle// Romansk Forum. – Nr. 17 – 2003/1 – p.71-85.
6. A.Koskela. On the Distinction between Metonymy and Vertical Polysemy in Encyclopaedic Semantics//Ел.ресурс: <www.sussex.ac.uk/linguistics/documents/ak_metonymy.pdf>
7. Papafragou A. Metonymy and relevance// Ел.ресурс: <papafragou.psych.udel.edu/papers/mtnucl.pdf>
8. The Geography of Recession// The Economist// Ел.ресурс: <www.economist.com > – Feb 7th, 2008.

9. US CD Album Sales Show 7% Slide// Ел.ресурс: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/entertainment/4566186.stm>> – Dec, 29th, 2005.
10. Testing All Engines// The Economist// Ел.ресурс: <www.economist.com> – Feb 2nd, 2006.
11. І.А.Алексюк. Психосемантика Грайса// Мовні і концептуальні картини світу. Кн.1.– №6. – 2002. – С.32-37.
12. Things Go Worse With Coke// The Economist. – Dec.17th, 2005 – P. 65.
13. Shopping Again// The Economist Ел.ресурс: <www.economist.com>– Feb 2nd, 2006.
14. Standing on its Own Feet// The Economist Ел.ресурс: <www.economist.com>–Oct 19th, 2006.

УДК 811.161.2'373.2:001.4

*Думанська Л. Б.
(Одеса, Україна)*

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНИХ ТЕРМІНОСПОЛУК

У статті розглядається один з аспектів структурно-словотвірної характеристики українських архітектурних термінів. Визначено найпродуктивніші моделі творення термінів-словосполучень, виділено найпоширеніші серед них структурні типи.

Ключові слова: терміни-словосполучки, українська мова, архітектурна термінологія, структурні типи.

One of the aspects of structural and derivational characteristics of architectural terminology is considered in the article. The most productive models of collocational terms derivation and their structural types are defined.

Key words: collocational terms, Ukrainian language, architectural terminology, structural types.

На сучасному етапі національного відродження спостерігається підвищена увага до питань, пов'язаних із функціонуванням української мови в усіх сферах суспільства. Значний інтерес для мовознавчої науки становить аналіз процесів становлення, розвитку, структурно-словотвірних особливостей окремих термінологічних систем, зокрема архітектурної.

Типовою ознакою будь-якої терміносистеми є її структурований характер, що виявляється у лінійності або ієрархічності зв'язків між одиницями, тобто існують підсистеми, що відбивають родо-видові відношення, зв'язки причини і наслідку, відношення цілого і частини, об'єктів та їхніх ознак тощо. Акт термінологічного словотворення перебуває у тісному зв'язку із класифікацією понять, а це сприяє творенню термінів одного класифікаційного ряду за однією словотворчою моделлю.

© Думанська Л. Б., 2009

Термінологи виокремлюють терміни-кореневі слова, терміни-похідні слова, терміни-складні слова, терміни-словосполучки, терміни-абревіатури (скорочення), терміни-символо-слова, терміни-знако-моделі або моделі-слова [1 : 24 – 26].

У лінгвістиці терміни-словосполучення отримали назву «аналітичні терміни», тому що утворення термінів шляхом словосполучень різних типів – це вияв «аналітичної номінації», яка відрізняється від «синтетичного словотворення» [2: 71]. Аналітичні терміни мають виразні систематизуючі властивості, передають ієрархічні відношення, належність до класифікаційного ряду, що базується на родо-видовій співвіднесеності понять. Визначаючи природу термінів-словосполучень, О. Кожин зазначав: «У складеному терміні елементи лексико-граматичної структури є взаємопов'язаними частинами цілого: конкретизація означуваного здійснюється за допомогою означального компонента, який пов'язує означуване із системою понять і тим самим класифікує означуване» [3: 84], інакше кажучи, у структурі терміна чітко простежуються існуючі відношення між явищами, об'єктами, поняттями, ознаками понять.

Обов'язковою умовою, що породжує термінологічність словосполучення, є наявність термінологічного поля (системи понять конкретної області знань), яке визначає значення даного терміносполучення. У даному дослідженні терміни-словосполучення розглядаються як структурний різновид мовних одиниць у системі термінології архітектури, які здатні передавати практично необмежене коло значень і виконувати номінативну та термінологічну функції.

З погляду мовних зв'язків, визначальним в українській архітектурній термінології (УАТ) є класифікаційний гіперо-гіпонімічний тип відношень, який структурує термінологію сфери архітектури як ієрархічну систему підпорядкування гіпонімів гіпероніму. « При цьому в межах терміногрупи чітко виражене протиставлення родового і кожного видового значення за відсутністю та наявністю розрізняювального компонента» [4: 54]. Звідси наявність гіпонімічної парадигми як однієї з найважливіших категорій, які формують термінологічні структури.

Значна кількість термінів-словосполук в УАТ зберегла відносну самостійність понятійного змісту кожного з компонентів і володіє найбільш чіткими систематизуючими властивостями. Атрибутивний компонент таких терміносполучень конкретизує, уточнює значення родового терміна.

У складі аналізованої термінології найбільше двокомпонентних терміносполук, які утворені за декількома моделями. Найпродуктивнішими є структурно-семантичні моделі атрибутивного характеру, що представлені у всіх лексико-семантичних групах УАТ.

Модель « прикметник + іменник у Н. відм.» (*моноцентрична агломерація, архітектурний задум, орнаментальна композиція, аттична база, критий атріум, архітравна балка, іонічний ордер, храмова споруда* та ін.) є найпродуктивнішою в архітектурній лексиці і будується на співвідношенні рід – вид, тобто до терміна, що означає родові поняття, додається означення, яке звужує його значення. Терміни-словосполучення становлять поєднання двох компонентів, одним з яких є базисний термін. Наприклад, на основі базисних термінів *вікно, дах, капітель, колона* створюються парадигми: *біфорне вікно, брамантове вікно, венеціанське вікно, верхнє вікно, італійське вікно, подвійне вікно, слухове вікно, фронтонне вікно* тощо; *двосхилий дах, зімкнений дах, італійський дах, конічний*

дах, пірамідальний дах, сферичний дах, увігнутий дах, французький дах тощо; *ахейська капітель, гаторична капітель, дорична капітель, еолійська капітель, імпортна капітель, композитна капітель, коринфська капітель* тощо; *коринфська колона, кручена колона, приставна колона, ростральна колона, тосканська колона, тріумфальна колона* тощо.

Двокомпонентні терміни-словосполучення з опорним компонентом іменником у називному відмінку належать до власне-словосполук чи первинних словосполук, які утворюються на основі семантично-граматичної валентності опорного компонента (під впливом його категоріального значення) і можуть існувати поза реченнями. Таку характеристику словосполук мовознавці приймають у межах дериваційного синтаксису, розкриваючи «системні відношення між різними синтаксичними одиницями, що відповідає принципу системності опису в лінгвістиці, встановлює загальні закономірності у внутрішній організації словотвору і синтаксису» [5 : 5 – 7].

Широке використання прикметників у термінах-словосполучах зумовлено тим, що прикметники є найбільш зручним засобом класифікації і спеціалізації об'єктів реальності. Прикметники, що входять до складу терміносполучень, можуть бути як термінологічного походження, наприклад: *архітектурна форма, іонічна база, аттичний поверх, аркатурний фриз*; так і нетермінологічного, наприклад: *аварійне приміщення, бокова балка, штучний басейн* тощо. Окрім іменників та прикметників, до складу терміносполучень УАГ можуть входити й інші частини мови, зокрема прийменники (*дах із заломом, дах з козирком, дах з сегментами*), порядкові числівники або кількісні як компоненти складних прикметників (*вікно другого світла, двоцентрова арка, подвійне вікно, чотириколонний атріум*).

За структурою більшість прикметників у складі терміносполучень – прості слова, проте у функції означального компонента використовуються і складні прикметники, наприклад: *архітектурно-художній образ, архітектурно-конструктивні форми* та ін.

Об'єктні та обставинні терміносполучення представлені меншою мірою, серед яких високим ступенем продуктивності відзначається модель « іменник у Н. відм. + іменник у Р. відм. »: *крок колон, архітектура бароко, архітектура класицизму, структура споруди, обсяг споруди, кишеня сцени, плита капітелі, п'ята арки, ваза капітелі, висота поверху* тощо.

Модель « іменник у Н. відм. + іменник в інших відм. з прийменником » в українській архітектурній термінології менш продуктивна: *аркада по колонам, в'язі між колонами, вушко з серезками, ферма з поясом, дах з фронтоном* тощо.

В українській архітектурній терміносистемі гіпонімічні відношення можуть бути багаторівневими, наприклад, родо-видова група, яка об'єднує терміносполучення з базовим архітектурним терміном *ордер* (*коринфський ордер, тосканський ордер, доричний ордер, іонічний ордер, композитний ордер, єгипетський ордер* тощо), може мати декілька родо-видових підгруп. Наприклад, *коринфський ордер* складається з *колони* та *антаблемента*, які, в свою чергу, складаються відповідно з *коринфської капітелі, коринфської бази* та *карниза, фриза, архітрава*.

Таким чином, гіперо-гіпонімічні відношення між термінами УАГ виникають або внаслідок синтагмозначень гіперонімів, наприклад: *аттик – аттичний поверх, аттична база, аттичний ордер, аттична прикраса* або шляхом актуалізації їх парадигматичних

значень, наприклад: *арка – аравійська арка, еліптична арка, кругова арка, кутова арка, мавританська арка, параболічна арка* та ін.

Окрім бінарних термінологічних словосполучень, що складають більшість, в УАТ за структурою розрізняють трикомпонентні терміносполучення та багатокомпонентні.

Трикомпонентні терміносполучення, наприклад: *суцільна одногілкова колона, сегментна залізобетонна ферма, двохиарнірна арочна конструкція*, будуються за моделями:

1) « прикметник + (іменник + іменник)»: *основний шар покрівлі, кошторисна частина проекту, аеродинамічна характеристика будівель* тощо;

2) « іменник + (прикметник у Р. відм. + іменник у Р. відм.)»: *будівля комбінованого типу, стакан залізобетонного фундаменту, колона виробничого корпусу, архітектура промислової будівлі* тощо;

3) « прикметник + (прикметник + іменник)»: *малі архітектурні форми, щитове дверне полотно* тощо;

4) « іменник + (іменник у Р. відм. + іменник у Р. відм. без прийменника)»: *формування мікроклімату приміщення, вологість матеріалу конструкції, порушення умов експлуатації* тощо.

Таким чином, кількісно найоптимальнішими є бінарні та трикомпонентні терміносполучення, оскільки вони більше відповідають таким вимогам до терміна, як точність та стислість. Цим, на нашу думку, пояснюється невелика кількість в УАТ багатокомпонентних термінів.

Серед багатокомпонентних термінів-словосполучень спостерігаються моделі:

1) « іменник + прикметник + іменник + іменник »: *коефіцієнт природного освітлення будівлі*;

2) « прикметник + іменник + прикметник + іменник »: *цегляна кладка природним каменем*;

3) « іменник + прикметник + прикметник + іменник »: *склопрорізи зовнішніх огорожувальних конструкцій*.

В основі трикомпонентних та багатокомпонентних терміносполучень лежать бінарні терміносполучення. Ускладнення відбувається або за рахунок прикметника, що поширює бінарне словосполучення, або за рахунок іменника, що конкретизує семантику залежного компонента.

В українській архітектурній терміносистемі також спостерігаються терміносполучення, що мають більш складну синтаксичну будову, наприклад: *бетони на штучних пористих заповнювачах, монолітна конструкція із полімерних матеріалів, значення опору тепловіддачі огорожувальних конструкцій, мансардний дах з фронтоном, мансардний дах з додатковим скатом, сферичний дах із сегментами, модульна координація розмірів в архітектурі* та ін.

Таким чином, найпоширенішими в УАТ є бінарні словосполучення, які побудовані переважно за моделями підрядної залежності компонентів: 1) узгодження (*іонічна колона, неповний антаблемент, архітектурний облом*); 2) керування (*фасад споруди, характер будівлі, проектування будівлі*). Для складніших терміносполучень характерне поєднання цих видів зв'язку, наприклад: *спорудження фортифікаційної споруди, агломерація населених пунктів*.

Опрацьований матеріал дозволяє говорити, що важливою особливістю терміносполучень архітектурної терміносистеми є їхня відтворюваність у професійній сфері вживання для вираження конкретних спеціальних понять, оскільки поза професійним вживанням таке словосполучення втрачає стійкість і не сприймається як зв'язна мовна одиниця.

Велика кількість терміносполучень в українській архітектурній терміносистемі свідчить про здатність значень до конкретизації через додаткові уточнювальні галузеві характеристики загальноновживаних слів, а також можливість ставати вихідними (стрижневими) назвами для творення видових одиниць [6: 52; 7: 101].

Оскільки гіперо-гіпонімічні відношення термінів є універсальним засобом тематичної ієрархічної організації архітектурної терміносистеми, вважаємо перспективним вивчення термінів-словосполук з погляду структурно-словотвірного аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прикладне термінознавство: Навчальний посібник: Ч. 1 / За редакцією В. В. Дубічинського та Л. А. Васенко. – Х.: НТУ «ХПІ», 2003. – 145 с.
2. Языковая номинация: Общие вопросы. – М.: Наука, 1977. – 359 с.
3. Кожин А. Н. О характере отношений в терминованных выражениях // Современная русская лексикография. – Л., 1977. – С. 79 – 88.
4. Письмиченко А. М. Структурно-семантичний аналіз будівельно-індустріальної термінології (на матеріалі англ. мови) // Мовознавство. – 1983. – №4. – С. 54 – 57.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / АН України. Ін-т мовознавства; Відп. ред. І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
6. Кочан І. Творення термінів з міжнародними компонентами // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. редактор Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – С.48 – 53.
7. Годована М. Словосполучення як джерело поповнення української термінології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. редактор Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 101 – 103.

УДК 811.111'373.4

*Давидюк Т. В.
(Київ, Україна)*

РОЛЬ МЕТЕОРОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СПРИЙНЯТТІ ТА ВІДОБРАЖЕННІ ЛЮДИНОЮ РЕАЛЬНОГО СВІТУ

У статті розглядається лінгвістична основа співвідношень реального світу та культури з урахуванням необхідності розгляду лінгвокультурних особливостей у рамках теорії міжкультурної комунікації. Пропонуються принципи розуміння концепту, як терміну когнітивної лінгвістики, наголошується на важливості впливу погоди на мислення та життя людини.

© Давидюк Т. В., 2009

Ключові слова: культура, комунікація, міжкультурна комунікація, концепт, концептуальна картина світу, мовна картина світу, погода.

The article deals with the linguistic bases of culture and real world interrelations with the reference to possible application of the results obtained in the study of intercultural communication. The principles of the concept are reviewed and the importance of weather impact on human mind and life are suggested.

Key words: culture, communication, intercultural communication, concept, the conceptual view of the world, the linguistic view of the world, weather.

Однією з теоретичних засад сучасної антропологічної лінгвістики є розуміння комплексності відношень **реального світу**, як об'єктивної дійсності та **мови**, як унікальної, створеної **людською свідомістю** знакової системи, націленої, перш за все, на комунікацію. Сукупність взаємовідношень реального світу та мови детермінується саме людським мисленням.

Гумбольдтівське розуміння мови, як людської діяльності направленої на утворення думки, ніколи не відкидалося у наукових пошуках. Людина сприймає та усвідомлює світ спочатку за допомогою відчуттів, далі осмислює результати свого сприйняття та передає його іншим членам своєї мовної спільноти у вигляді номінативних одиниць. Відомий учений О. Потебня наголошував на характері мови не тільки як діяльності, а й витворі людського мислення [1: 30]. Сучасні лінгвісти погоджуються, що мова не лише відображає думку, мислення, знання, а й впливає на них. Неможливо розділити пасивну «відображальну» та активну «формуючу» [2: 135], в конвенційній термінології, комунікативну та когнітивну функції мови. **Комунікація** ініціює активацію когнітивних процесів (актуалізацію вже існуючих знань, або породження нових) [3: 31], а також виконує інтегруючу роль у суспільстві, кумулює суспільний досвід і транслює його від покоління до покоління, зберігаючи, таким чином, **культуру**. Комунікація, культура (а, отже, і мова) служать чинниками цивілізаційної, етнічної та групової ідентифікації [4: 243]. Культура, як і деякі інші ключові поняття даної роботи, стосується багатьох спектрів суспільствознавства, що є частковою причиною існування кількох сотень її дефініцій. До того ж, культура – це складний феномен людського життя, що являє собою «... збережений у колективній пам'яті символічний спосіб матеріального й духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації», а також способи колективного існування представників одного етносу, або певної групи...» [4: 271].

Отже, мова, мислення та культура глибоко взаємозумовлені та взаємопов'язані, у своїй сукупності співвідносяться з реальним світом, залежать від нього, відображають, та одночасно формують його. Тут доречно навести влучну думку російської дослідниці С. Г. Тер-Мінасової, яка порівнює мову з незвичайним дзеркалом, що відображає подвійний світ: з одного боку – світ культури, світ *всередині* людини, створений нею власноруч, з другого боку – світ *поза* людиною, той, що її оточує [2: 259]. Тобто, кожний окремих мовний колектив, який оточує окремих фрагмент природного середовища, знаходиться під впливом складного конгломерату мовних, культурних та природних факторів, у відповідності з якими і формується його колективна свідомість.

Набуваючи досвіду (чуттєвого, предметно-практичного, експериментально-пізнавального, тощо), осмислюючи його, людина трансформує отримані знання у певні **концепти**. Завдяки логічним зв'язкам, що утворюються між концептами, як ментальними

сутностями, формується концептуальна система, яка в наукових працях позначається терміном **концептуальна картина світу** та розглядається поряд з **мовною картиною світу** [5: 47-56; 2: 41-47; 6: 166-167]. Мовна картина світу у Термінологічній енциклопедії сучасної лінгвістики детермінується як репрезентація системи знань (сукупності вище згаданих ментальних сутностей) мовними засобами [4: 259]. Таким чином, концепти є «посередниками» [5: 26] між лінгвістичною та екстралінгвістичною дійсністю, отримати доступ до концептів найкраще шляхом аналізу мовних засобів [5: 30], хоча відносно незалежними від мови є саме концепти, лише частина яких (або частина представлених ними ідей) знаходить свою «мовну об'єктивацію» [5: 27]. До того ж, концепт є специфічним утворенням, яке у монографії «Когнитивная лінгвістика» розглядається авторкою як «план змісту», *вся* сукупність знань про об'єкт «планом вираження якого є *вся* сукупність мовних засобів. [5: 27]. Завдяки своїй гнучкій природі, об'єм та структура концептів постійно змінюються (доповнюються новими концептами) [5: 48], концептуальна картина світу реагує на отримання нових знань, виявляючи помилки світобачення та виправляючи їх, в той час як мовна картина світу є більш сталою, адже іноді зберігає сліди помилок людського пізнання ще довгий час.

З усього вище зазначеного зрозуміло, що саме концепт є базою як мовної, так і концептуальної картин світу, вбираючи в себе як розбіжності, так і їх спільні характеристики. Саме завдяки існуванню в людській свідомості універсальних «елементарних», або ж «фундаментальних» [7: 16] концептів стає можливою *міжкультурна* комунікація [7: 17]. Отже, мовна картина світу, за розумінням сучасних вчених, складається з універсальної та національно-специфічної частин [6: 167], виникнення останньої з яких детермінується двома основними факторами: а)фрагментом реального світу; б)особливостями колективної мовної свідомості, які виявляються в «неоднаковості концептуалізації мовою сенсорно-рецептивного, логіко-поняттєвого, емоційно-оцінного, та морально-ціннісного компонентів етнічної свідомості» [6: 167]. Така «неоднаковість» і є «лінгвокультурним змістом мови» [6: 172], «культурним концептом» [5: 53], найважливішим чинником формування якого різними дослідниками вважається, знову ж таки, саме *природне середовище* [6: 172], *географія, клімат, природні умови* тощо [2: 41].

Відомо, що погода, як складовий елемент природних умов у яких існує людина, завжди мала величезний вплив на вибір регіону розселення, економіку, комфортне існування, самопочуття людини. Надзвичайним є непрямий вплив погодних явищ, який негативно сприймається людиною, про що свідчить їх мовна реалізація – стихійне *лихо*. Увагу людини до погоди та знання з нею пов'язані, описують не тільки наукові праці раннього періоду розвитку нашої цивілізації, а й ранні вірування, традиції, звичаї [8 (X : 589)], що ще раз свідчить про глибокі корені взаємного впливу тріади, що розглядається: реального світу (погоди, як його важливого фактора), культури та мови, як культурного факту. Впродовж всього історичного розвитку людиною витрачалося чимало зусиль у спробах зрозуміти, передбачити, та навіть вплинути на погоду. Сьогодні прогнозом погоди займаються у всьому світі. Результати тривалих спостережень та наукових досліджень сприяли виникненню цілої науки – *метеорології*. Її назва походить від грецького «атмосферні явища» та «вчення» і вивчає «...атмосферу землі, її склад і будову, фізичні та хімічні процеси, які в ній відбуваються...» [9 (2: 346)], займається в основному погодою

та явищами, що з нею пов'язані. Перші дослідження в галузі метеорології належать ще до античних часів, зокрема, відомі на той час знання з метеорології узагальнено в праці давньогрецького вченого Арістотеля «Метеорологіка» [8 (VI : 837-838)].

Об'єктом даного дослідження було обрано саме лексику, що відображає *погодні* (атмосферні) явища, адже одиниці лексико-семантичного рівня безпосередньо корелюють з «етнічно зумовленими нюансами світосприйняття, світомыслення та світооцінки» [6: 172] та є «ниткою» [: 47], яка зв'язує два світи – реальний та культурний. У англійській мовній енциклопедії «Britannica» та україномовній «Географічній енциклопедії України» даються аналогічні дефініції поняття «погода»: «weather – condition of the atmosphere at a particular place during a short period of time... Atmospheric conditions are expressed in terms of temperature, precipitation (type and amount), humidity, wind (speed and direction), air pressure, cloudiness and visibility...» [8 (X : 588)]; «погода – стан атмосфери в даній місцевості, який характеризується сукупністю метеорологічних характеристик на певний проміжок часу...» [9 (3: 51)] «...метеорологічними характеристиками вважаються: атмосферний тиск, температура повітря та ґрунту, вологість повітря, швидкість та напрям вітру, хмарність, атмосферні опади, прозорість, іонізація тощо» [9 (2: 346)]. Збіжність визначень, на наш погляд, пояснюється об'єктивним характером поданої інформації, породженої науковою свідомістю; належністю описаного поняття до *наукової картини світу*, що протиставляється мовній картині світу, тяжіє до об'єктивного відбиття реального світу [6: 167; 2: 41] та ймовірною проєкцією даних енциклопедичних статей на універсальні, загальнолюдські концепти. Для того, аби виокремити культурно-специфічні компоненти сприйняття, осмислення та відображення атмосферних явищ *британським* мовним соціумом, розглянемо номінацію кожного з метеорологічних елементів у різноманітності її тезаурусу та порівняймо з відповідними українськими синонімічними рядами.

Поняття «**temperature**», «**air pressure**» як *погодні явища*, не мають синонімів ні в англійській, ні в українській мовах. Поняття «**humidity**» в англійській мові представлено синонімами *moisture, moistness, dampness, clamminess, stickiness, damp, mugginess, wetness, a* в українській – *вологість, вогкість, сирість, вільгість (рідше), вільгоність (рідше), вільгота (рідше)*. Усі ці поняття, на нашу думку, збігаються повністю або частково і репрезентують концепти наукової картини світу.

Поняття «**wind**» виражається словами: *current of air, breeze, airstream, gale, squall, gust, monsoons, trade wind, tornado, storm, snow-storm, storm of drifting snow, heavy snow storm, whirl, whirlpool, vortex, whirl wind, eddy*, ще більше синонімів в українській мові: *вітер, вітровий (поет.), вітрило (фольк.), легім, легковий (поет.), зефір, навітер (рідше), бриз, суховій, степовик, стеньяк (рідше), фен, буревій, борвій, поземка, поземок, сіверко (діал.), сівер (діал.)*. Тут відзначимо наявність в англійській мові широкого спектру назв, що вказують на вплив океанічного, морського клімату, існування поетично забарвлених, образніших компонентів українського концепту *вітер* та вплив кліматичних умов території україномовного колективу на формування номенів.

Поняття «**cloudiness**» має синоніми *muddiness, murkiness, muckiness, dirtiness, mistiness, opacity*, поняття «**visibility**» – *distance, range, horizon, conditions, light weather*. Обидва поняття не мають синонімів в українській мові, що свідчить про більшу поширеність та даних кліматичних явищ на британську мову та культуру.

Поняття «**precipitation**» є найбільш розгалуженим, містким, дає можливість розглядити ментальні смисли обох мов. Порівняймо, англійський ряд **rain, snow, sleet, hail, drizzle** та український *дощ, мряка, сніг, град, іній, туман*, кожен елемент якого має різне, лінгвоспецифічне осмислення у двох мовах. Наприклад, синонімами англійського **rain** є *rainwater, drizzle, rainfall, raindrops, driving rain, mizzle, Scotch mist, volley, shower, fall, hail, stream, torrent, flood, deluge, barrage, spate, plethora, hail – barrage, storm, volley, burst, flood, shower; drizzle – light rain, trickle, sprinkle, shower; shower – cloudburst, downpour; deluge, rainstorm, flurry, thunderstorm, heavy rain, drizzling rain, fine rain, continuous / prolonged precipitation, fog – mist, vapor, smog, haze, miasma, murkiness, condensation, precipitation*, а українського **дощ** – *дощовиця (розм), хляпавка (діал.), злива, залива (розм.), ливень (розм.), проливень (розм), мряка – мжичка, мрячка (розм.), сльота (розм), мжичця (діал.), дощик, дощичок, дощівка, град, туман – мла/імла, опар, паволока, намороза (діал.)*. Зрозуміло, що британській мовній картині притаманна розрізненість різних «способів» дощу, ширша культурно-ментальна та мовна інтерпретація, у цьому випадку, концепту **rain**, яке асоціюється у свідомості мовців з вологою, туманом – явище не притаманне українському світобаченню. Синонімами англійського «**snow**» є **snowflake, sleet, slush, hail, ice, snowfall, snowstorm, blizzard, flurry, а українського «сніг» – снігопад, пороша, крупа, крупи**, причому, окремо виділяємо «**снігопад**» та його синоніми *сніговій, завірюха, хуртовина, метелиця, віхола, заметіль, хуга, завія, сніжниця, хуговій, юга, хвиця (розм.), хугавиця (розм.), хурделиця(розм.), хурделя (розм.), хурдига (розм.), хуртеча (розм.), сніговиця (розм.), віхало (діал.), завійниця (діал.), заметільниця (діал.), замета (діал.), заметь (діал.), кура (діал.), метіль (діал.), фуґа (діал.), фурделиця (діал.), хвижа (діал.), хиза/охиза (діал.), шаруга (діал.), крутія (рідко), сніговійниця (рідко), снігорутиця (рідко), буран (підсил.), пурга (підсил.), а крім того, **іній** – *наморозь, приморозь, наморозь, наморозь (рідше), заморозь (розм.), намерз (діал.)*. Звідси, добре видно притаманний українській мові концепт «**зима**», що асоціюється зі снігом морозом та іншими явищами, властивими українському клімату.*

Отже, вирізнення культурно-маркованих лексичних одиниць-номенів атмосферних явищ, що сприяє отриманню доступу не тільки до когнітивного простору англійської мови, а й його розуміння, мусить дістати розвиток у подальших лінгвістичних студіях. Наразі такі пошуки є необхідними з точки зору досить молодій та перспективній сфері лінгвістичних досліджень – теорії міжкультурної комунікації [2: 99], в рамках якої актуальним є співвіднесення простору мови та національно-культурної специфіки для застосування отриманих результатів в теорії та практиці перекладу, методиці та практиці викладання іноземних мов [5: 51] і великій кількості інших видів комунікації, що передбачають наявність крос-культурних розходжень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: Наука. – 1993. – 319с.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово. – 2000. – 261с.
3. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации. – Харьков: Штрих. – 2001. – 384с.

4. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика. – Полтава: Дозвілля-К. – 2006. – 716с.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. – Минск: Тетра-Системс. – 2005. – 254с.
6. Голубовська І. О. Лінгвістика на зламі тисячоліть: пролегомени до вивчення національно-мовних картин світу. // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К: Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2005. – ст.166-176.
7. Вежицкая Анна. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776с.
8. The New Encyclopedia Britannica in 30 Volumes. – Encyclopedia. – 1978.
9. Географічна енциклопедія України в 3 томах. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана., відп., ред. Маринич О. М. – 1993.
10. www.encarta.msn.com
11. www.reference.com
12. <http://lcorp.ulif.org.ua/dict ua/>

УДК 801.313.1: 808.3

*Медведєва О. Ю.
(Ізмаїл, Україна)*

ЦЕНТРАЛЬНА ЧАСТИНА ЧОЛОВІЧОГО УКРАЇНСЬКОГО ІМЕННИКА МЕШКАНЦІВ М. КІЛІЯ І КІЛІЙСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЧАСТОТНІ ІМЕНА ПІСЛЯ ДЕСЯТКИ (1880-1998 РР.)

В этой статье на материале личных мужских имен жителей г. Килии и Килийского района исследуется качественный состав и динамика частотных после десятки имён, которые в период с 1880 по 1998г. вместе с именами популярной десятки составляли центральную часть именника украинцев, проживающих на территории Украинского Приднубья.

Ключевые слова: *личное имя, частотное имя, центральная/периферийная часть именника, концентрация имён, городской/сельский именник.*

Qualitative structure and dynamics of frequent after the ten masculine personal names, which in the period from 1880 to 1998 together with the names of a popular ten made up the central part of the anthroponymic dictionary of the Ukrainians, living on the territory of the Ukrainian Low Danube Region, are investigated on the material of personal names of inhabitants of Kiliya and Kiliya region.

Key words: *personal name, frequency name, central /periferi part of anthroponymic dictionary, concentration of the names, urban/rural anthroponymic dictionary.*

Для вивчення антропонімічних пріоритетів найменувачів дослідники власних імен найчастіше приділяють увагу аналізу якісного складу й динаміки першої десятки онімів. Однак перша десятка імен не вичерпує всього обсягу частотних антропонімів. Група частотних імен нижче десятки «регулює відношення між центральною та периферійною

частинами іменника. Перед тим, як увійти до першого десятка, імена, як правило, вживались у групі частотних; імена, що вийшли з першого десятка, з ужитку одразу не виходять, залишаючись певний час частотними» [1: 28]. Об'єктом нашої уваги в напрямку дослідження національних антропосистем багатоетнічного Українського Придунав'я вже виступали перші десятки чоловічих імен мешканців м. Кілії [2], м. Болграда і Болградського району Одеської області [3]. Мета цієї статті – продовжити дослідження іменника українців на матеріалі частотних після десятки імен, що були надані хлопчикам, які народилися в однаціональних українських сім'ях м. Кілія та селах Десантне, Трудове й Шевченкове Кілійського району Одеської області впродовж 1880-1998рр.

При аналізі конкретного іменника прийнято виділяти центральну його частину (імена найуживаніші та частотні) і периферійну (імена рідковживані та одиничні). При розмежуванні імен на частотні і рідковживані ми воліємо користуватися реальними цифрами, які орієнтовані на відносні, а не на абсолютні величини кількості носіїв. Так, з певною долею умовності, імена, рівень активності яких становить або перевищує 1,0 %, ми кваліфікуємо як частотні, решту імен (до 1,0%) – як рідковживані. Це спрощує методику опису антропонімичного матеріалу і робить її більш логічною і стрункою, забезпечує якість виявлення динаміки досліджуваного іменника.

В межах зазначеного періоду вважаємо доцільним застосування прийому хронологічних зрізів. На кожному з 12 виділених десятилітніх зрізів (останньому восьмилітньому) проводилася суцільна вибірка імен – враховувалися всі імена всіх хлопчиків, народжених впродовж десяти (восьми) років. Найпомітніші зрушення в розвитку досліджуваної іменної системи відбувалися на межі першого і другого та другого і третього періодів, умовно виділених за принципом відносної стабільності іменної системи в цей період (I: 1881-1920рр., Українське Придунав'я в складі Росії; II: 1921-1940рр., Українське Придунав'я за часів румунської окупації; III: 1941-1998рр., Українське Придунав'я в радянський і сучасний період).

Ретельний аналіз якісного складу частотних після десятки імен дозволив розподілити їх по чотирьох групах залежно від шляху надходження до досліджуваного угруповання :

1. імена, які вийшли зі складу популярної десятки;

2. імена, які піднялися з рідковживаних до частотних вперше – принципово нові частотні лексеми;

3. імена, які піднялися з рідковживаних до частотних не вперше – поновлені в складі частотних лексеми;

4. імена, які піднялися з одиничних до частотних.

Останній з означених шляхів поповнення кола частотних лексем є доволі рідкісним. На нашу думку, саме завдяки спрощеному, безпосередньому переходу одиничних імен до частотних, проминувши проміжну стадію перебування у складі рідковживаних лексем, цей шлях став специфічною ознакою сільського іменника наприкінці третього періоду. Очевидно, у такий спосіб виявилось палке прагнення мешканців українських сіл якомога прискорити подолання розриву між сільським і міським іменниками.

В 1881-1890рр. у Кілії імена *Панас, Павло, Сергій, Стефан, Тимофій, Пилип, Яків, Ілля, Макар, Олександр, Терентій, Трохим, Гаврило, Кирило, Олексій, Омелян* і *Юхим* посідали 11-27 місця в репертуарі частотних онімів. Зміні якісного складу частотних

після десятки імен у 1891-1900рр. сприяло залучення антропонімів *Костянтин, Андрій, Пантелеймон, Антоній, Захарій* і *Яким*, що облишили статус рідковживаних. Антропонімічна ситуація 1901-1910рр. сприяла поліпшенню позиції лексеми *Володимир*, яка на завжди перемістилася з периферійної частини іменника до центральної. Позиція оніма *Олександр*, лідера сучасного іменного репертуару українців Придунав'я [2], в десятиці 1891-1900рр. виявилася нестійкою: в 1901-1910рр. він міцно утримується в стані частотних після десятки імен і перебуватиме там до кінця другого періоду включно, підвищуючи з часом свої рангові номери.

Другий період не вніс суттєвих змін у стан досліджуваної групи імен. Життя онімів *Антоній, Гаврило, Кирило, Макар, Омелян, Пилип, Терентій, Трохим, Юхим* і *Яким* у складі частотних виявилось недовговічним. Деякі з них ще в межах першого (*Пилип, Макар, Терентій, Трохим, Кирило, Омелян, Юхим*), інші (*Антоній, Гаврило, Яким*) – на початку другого періоду звузили коло прихильників і набули статусу рідковживаних. Оновлення якісного складу частотних імен у 1921-1940рр. відбувалося переважно 1 і 3 шляхами. В 1921-1930рр. покинуло десятку ім'я *Семен*, а в 1931-1940рр. – *Андрій* і *Григорій*. Всі означені лексеми, крім оніма *Андрій*, закінчили на цьому своє існування в десятиці. Антропонім *Андрій* знову користуватиметься підвищенням попитом найменуваців у 1971-1980рр., здійснивши стрибок з 19 місця на 10. Повернувшись зі стану рідковживаних імена *Ілля* і *Пантелеймон* (1921-1930рр.), які вже піднімалися до частотних впродовж першого періоду. Принципово новими частотними лексемами другого періоду стали антропоніми *Валерій* та *Іон*. Присутність останнього з них була спричинена нав'язуванням чужинних українському народові румунських імен і стала яскравим доказом того, що особові імена це «така частина лексики, яка тісно пов'язана з проблемами суспільства і зумовлена соціально-історичними та соціокультурними чинниками» [4: 5]. Отже, іменник за будь-яких умов завжди є досить чутливим барометром суспільних змін.

В третьому періоді темпи оновлення розряду частотних імен, як і всього іменника взагалі, прискорюються. При іменуванні новонароджених все меншу увагу батьків привертають антропоніми *Захарій, Костянтин, Панас, Пантелеймон* і *Тимофій*. В іменнику 1941-1950рр. вони представляють угруповання рідковживаних онімів, а ім'я *Іон* не зафіксовано зовсім. Досліджувана група імен активно поповнюється лексемами, які поступово виходять з репертуару найуживаніших, звільняючи місця новим улюбленим онімам. Так, у 1941-1950 рр. покинули першу десятку імена *Георгій, Федір* та *Ілля*, в 1951-1960 рр. – *Дмитро*, в 1961-1970 рр. – *Микола, Іван, Михайло* і *Валерій*, у 1971-1980 рр. – *Віктор* і *Василь*, у 1981-1990 рр. – *Віталій, Юрій, Руслан* і *В'ячеслав*. Бурхлива хвиля оновлення винесла на поверхню цілу групу імен, які вперше вирвалися зі складу рідковживаних: у 1941-1950 рр. – *Віктор, Борис, Юрій, Валентин*; у 1951-1960 рр. – *Леонід*; у 1961-1970 рр. – *Геннадій, В'ячеслав, Віталій*; у 1971-1980 рр. – *Євген, Роман*; у 1981-1990рр. – *Денис, Вадим*. Відновилися в складі частотних імен *Сергій* (1941-1950рр.), *Дмитро, Павло* (1971-1980рр.) і *Михайло* (1981-1990рр.), причому онім *Сергій* – уже вдруге. Перша спроба утриматися в стані частотних лексем, здійснена в 1911-1920 рр., виявилася невдалою: в 1921-1930 рр. ім'я знову стало рідковживаним. Новий спалах популярності цього разу був використаний повною мірою, продовжившись у стрімкому стрибку аж до вершини десятки в 1961-1970рр. [2]. Заслугує на увагу ще один цікавий факт: у межах третього

періоду антропоніми *Дмитро* і *Михайло* двічі потрапляли до угруповання частотних після десятки імен, ілюструючи при цьому як 1-й, так і 3-й шляхи лексем до частотного списку, оскільки після виходу з десятки вони деякий час лишалися частотними (1 шлях), потім стали рідковживаними, а через десятиліття знову повернулися до частотних (3 шлях).

В сучасному міському іменнику українців група частотних лексем, порівняно з розрядами рідковживаних і одиничних, вперше за весь період дослідження є найоб'ємнішою за кількістю представників. Вона нараховує 17 одиниць, тоді як розряд рідковживаних – 15, а одиничних – 4. Напевно, це пов'язано передусім із активізацією національної свідомості українців, які знаходяться сьогодні в активному пошуку нових привабливих іменувачів і, слід визнати, доволі вдало розв'язують це завдання. Розвиток іменника йде прогресивно: збережені найважливіші антропонімічні надбання попередніх часів і привнесені нові імена. В 1991-1998 рр., вичерпавши свій потенціал, оніми *Василь*, *В'ячеслав*, *Ілля*, *Руслан* і *Семен* поповнили коло рідковживаних одиниць; *Валерій*, *Стенан* і *Федір* стали одиничними, а *Борис*, *Геннадій*, *Георгій*, *Григорій*, *Леонід* і *Яків* не були обрані жодним українським подружжям. Вперше набули статусу частотних оніми *Станіслав*, *Богдан* і *Артур*. Відновлюється популярність імен *Анатолій* і *Валентин*, які свого часу не тільки підіймалися до частотних, а й навіть увиходили до десяти найулюбленіших імен українців. Імена *Володимир*, *Ігор* і *Олег* послабили свою популярність і вийшли з десятки.

Останнім часом поширюється коло прихильників імен *Вадим*, *Роман* та *Іван*, причому старий календарний онім *Роман* набув значної популярності серед населення різних регіонів України [5: 54; 6: 76]. Варто зазначити, що активізація автохтонного слов'янського антропоніма *Вадим* підтвердила антропонімічний прогноз Д. О. Жмурко, яка ще в 80-х роках передбачала зростання його престижу на досліджуваній території [7: 87]. В світлі антропонімічних уподобань мешканців Одеської області стосовно чоловічих іменувачів [8] сподіватимось, що зоряна година оніма *Вадим* ще попереду, адже українському загальнонаціональному іменнику сьогодні, як слушно зауважує Л. Белей, так бракує милозвучних слов'янських імен [9: 39].

Отже, антропоніми *Вадим*, *Володимир*, *Іван*, *Ігор*, *Роман*, *Станіслав*, *Олег*, *Богдан*, *Юрій*, *Анатолій*, *Віктор*, *Артур*, *Микола*, *Михайло*, *Павло*, *Віталій* і *Валентин* разом із десяткою фаворитів представляють центральну частину сучасного чоловічого іменника українців у Кілії.

Таким чином, у 1881-1998 рр. фонд частотних імен після десятки був укомплектований 54 лексемами, 22 з яких в різні часи підіймалися до десятки. Питома вага досліджуваного угруповання імен коливалась від 19,3% в 1951-1960 рр. до 36,4% в 1991-1998 рр. Якщо до 1971-1980 рр. визначальну роль у питомій вазі центральної частини чоловічого іменника Кілії відігравала десятка – зростання ступеня концентрації перших десяти імен неодмінно тягло за собою й зростання питомої ваги імен всієї центральної частини, та навпаки, – то наприкінці третього періоду ця закономірність була порушена: в 1981-1990 рр. падіння ступеня концентрації панівних імен супроводжувалося зростанням питомої ваги центральної частини іменника. І це було спричинено надзвичайно стрімким зростанням питомої ваги частотних імен після десятки. Далася взнаки стомленість найменуваців від звичного, традиційного іменного репертуару. Саме тому, щойно з'явившись, нові модні імена негайно привертають підвищену увагу українців і стають дедалі серйознішим кон-

курентом іменам десятки. Десятка ж імен-улюбленців, в свою чергу, тісно пов'язується з досліджуваним угрупованням, що, як правило, є колиською нових імен-фаворитів.

В 1881-1890 рр. угруповання частотних після десятки лексем в іменнику Кілійського району було представлено антропонімами *Семен, Михайло, Трохим, Яків, Тимофій, Дмитро, Никифор, Феодосій, Сидір, Панас, Пилип, Павло, Сергій, Федот, Євтихій, Антоній, Гаврило, Омелян, Кирило і Максим*. Наступними десятима роками імена *Андрій, Олексій і Микита* збережуть статус частотних шляхом зменшення своєї популярності і виходу з десятки. Зменшення ж популярності імен *Феодосій, Панас, Пилип, Федот, Євтихій, Гаврило, Максим і Кирило* в 1891-1900 рр. вивело їх із групи частотних і запровадило в коло рідковживаних. Однак невдовзі – в 1901-1910 рр. – усі вони, за виключенням імені *Кирило*, відновлять свою частотність. Антропонімові ж *Кирило*, який востаннє був зафіксований у репертуарі 1951-1960 рр., у складі рідковживаних онімів доведеться перебувати решту життя в іменнику. Вперше піднялися до центральної частини іменника рідковживані в 1881-1890 рр. оніми *Георгій, Кузьма, Микола, Йосип, Авксентій, Архип і Проконій*. У 1901-1910 рр. тимчасово відвідало досліджуване угруповання ім'я *Стефан*, яке перемістилося з 9 місця на 11. Розряд рідковживаних лексем висунув лише одного представника для поповнення частотного фонду – онім *Лларіон*. В 1911-1920 рр. вперше піднялися до центральної частини іменника лексеми *Костянтин і Олександр*.

Стан частотних імен, втім як і самої десятки, в межах другого періоду не можна охарактеризувати як стан активного розвитку. В перше пожиттєве десятиліття список частотних імен, що ніколи не входили по найпопулярнішій десятці, в досліджуваних селах Кілійського району, як і в багатьох селах Одеської області, де мешкають українці [1: 28], майже повністю оновився. Так, у репертуарі 1921-1930 рр. імена *Авксентій, Антоній, Архип, Євтихій, Лларіон, Йосип, Кирило, Кузьма, Максим, Микита, Никифор, Омелян, Панас, Пилип, Проконій, Сергій, Сидір, Тимофій і Трохим*, які в 1881-1920 рр. з перемінним успіхом, окрім лексем *Тимофій і Трохим* – незмінних представників усіх попередніх списків частотних імен, то підвищували, то знижували частотний ранг, остаточно осіли серед рідковживаних онімів, а ім'я *Сидір* – серед одиничних. Антропонімам *Максим і Сергій* вистачить сил піднятися з периферійної частини іменника. Онім *Сергій* у 1951-1960 рр. потрапить до десятки і перебуватиме в ній до наших часів. Лексема *Максим* знову привертатиме неабияку увагу найменувачів у 1981-1990 рр., а в 1991-1998 рр. братиме участь в оновленні провідної десятки імен. Список частотних лексем 1921-1930 рр., порівняно з аналогічним комплектом 1911-1920 рр., фіксує імена *Андрій, Олексій* (прибули з десятки), *Ілля* (принципово нове), *Гаврило, Федот і Феодосій* (відновлені). В 1931-1940 рр. найкращі часи для імен *Стефан і Георгій* лишилися позаду: вони вийшли з десятки та повернулися до вихідних позицій. Завдяки прихильності багатьох найменувачів до складу частотних улилися лексеми *Віктор і Володимир*. Для обох онімів старт виявився вельми вдалим: вже в 1941-1950 рр. ми станемо свідками початку їх тривалого існування в десятці.

На початку третього періоду – в 1941-1950 рр. – досліджувана група не поповнилася жодним принципово новим або поновленим антропонімом. Єдиним джерелом прибуття свіжих сил стала десятка попереднього зрізу: лексеми *Григорій, Федір і Андрій*, поступившись місцями новим модним онімам, опанували 11, 13 і 14 місця серед частотних

імен. Спад популярності примусив імена *Гаврило, Ілля, Семен, Федот, Феодосій* і *Яків* залишити частотний список у межах другого періоду і розташуватися в периферійній частині іменника 1941-1950рр.

В 1951-1960 рр. розряд частотних імен успадкував з попереднього складу тільки дві лексеми – *Павло* і *Андрій*. Звузилося коло шанувальників імен *Михайло* і *Дмитро*. Ці імена втратили статус найуживаніших і повернулися до вихідних позицій – в коло частотних лексем. Онім *Леонід* вперше привернув увагу сільських найменувачів у 1931-1940 рр. В 1941-1950 рр. він піднявся з одиничних до рідковживаних, а у 1951-1960 рр. – з рідковживаних до частотних.

В 1961-1970рр. ім'я *Петро* вийшло зі складу десятки, затримавшись на короткий час у групі частотних, але наступними десятима роками воно поповнило коло рідковживаних лексем. Антропоніми *Олег, В'ячеслав* і *Валентин* набули частотності звичним, найпоширенішим 2-м шляхом, а *Віталій* і *Геннадій* – нестандартним 4-м. Обидва останні оніми є відносно новими як для сільського, так і для міського іменних репертуарів, в яких вони з'явилися одночасно: *Геннадій* – у 1941-1950 рр., а *Віталій* – у 1931-1940 рр. Одночасно в Кілії і Кілійському районі – в 1961-1970 рр. – вони улилися до центральної частини іменника. Але в місті, де шлях угору пролягав через групу рідковживаних одиниць, вони з самого початку поведили себе активніше, ніж на селі. Зате на селі означені оніми потрапили до частотних безпосередньо з одиничних. Впливом міської антропосистеми на сільську пояснюється унікальний, не повторений жодною лексемою ані в українському, ані в болгарському чоловічому іменнику досліджуваних міст і районів шлях до сільського частотного угруповання лексеми *Ігор*. У 1961-1970 рр. вона вперше зафіксована в іменному репертуарі Кілійського району. Ім'я в певному розумінні увірвалося в іменник, одразу посівши 15 позицію серед частотних онімів.

В 1971-1980рр. до групи частотних імен потрапили лексеми *Валерій, Василь* і *Віктор*, які вийшли з найуживаніших, та *Роман, Євген* і *Вадим*, які десять років тому були рідковживаними. Саме 70-ті роки стали піком популярності антропоніма *Геннадій* і на селі, де, порівняно зі списком 1961-1970рр. він покращив свою позицію на 9 рангів, і в місті, де в 1971-1980 рр. також обіймає 12 позицію. У визначенні подальшої долі оніма *Геннадій* міські і сільські найменувачі знову були однастайні: в 1981-1990 рр. він перемістився з центральної частини іменників до периферійної, а в 1991-1998 рр. його не дістав жоден хлопчик в Кілії та Кілійському районі.

Зріз 1981-1990рр. виявився єдиним, на якому були зафіксовані всі визначені шляхи надходження онімів до складу частотної групи. Найбільшу кількість імен передала сюди провідна десятка 1971-1980 рр. – *Анатолій, Віталій, Микола, Руслан*. Зі складу рідковживаних надійшло ім'я *Едуард*, одиничних – *Денис*. Відновленню частотності антропоніма *Максим*, який у 1911-1940 рр. став обиратися рідше, а впродовж 1941-1980 рр. взагалі був обійдений увагою найменувачів, певною мірою сприяв сплеск популярності цього оніма в Кілії, де в 1981-1990 рр. він потрапив до північної десятки і перебуває в ній досі, користуючись усе більшим попитом серед українців.

В 1991-1998 рр. угруповання частотних онімів у чоловічому іменнику Кілійського району, як і в Кілії, було представлено найбільшою, в зіставленні з обсягом решти

розрядів, кількістю лексем. Значної популярності набули некалендарні, але милозвучні слов'янські антропоніми *Станіслав, Ярослав і Богдан*, які ще напередодні – в 1981-1990рр. – були рідковживаними. Імена *Олег, Олексій і Володимир*, навпаки, знизили активність і вийшли з десятки. Замикає центральну частину сучасного сільського іменника українців ім'я *Данило*, яке є останнім представником одиниць, що нетрадиційно потрапили до складу частотних лексем. Таким чином, сьогодні мешканці українських сіл Кілійського району поряд із десяткою імен-фаворитів охоче обирають антропоніми *Денис, Олег, Руслан, Олексій, Станіслав, Віталій, Валентин, Микола, Володимир, Віктор, В'ячеслав, Михайло, Вадим, Роман, Ярослав, Богдан, Василь і Данило*.

В чоловічому іменнику Кілійського району в складі частотних після десятки антропонімів за досліджуваний період була зафіксована 61 лексема, 28 з яких у різні часи функціонували і в межах провідної десятки. Найменший показник питомої ваги частотних після десятки онімів був визначений у 1951-1960рр. – 10,8%, а найбільший – у 1991-1998 рр. -34,4%.

Дослідження більш ніж вікового розвитку частотних після десятки імен міського і сільського українського іменника дозволило виявити багато як спільного, так і розбіжного в означених розрядах онімів. Так, і в Кілії, і в Кілійському районі, найменше навантаження означене угруповання несло в 1951-1960 рр., а найбільше – в 1991-1998 рр. В 1961-1970 рр. у Кілійському районі, як і в Кілії, розпочався тривалий процес зростання питомої ваги частотних імен після десятки. Але, якщо в місті різкий стрибок вгору показника питомої ваги припав на 1981-1998рр., то в сільській місцевості аналогічна ситуація виникла помітно раніше – в 1961-1980 рр. Таке випередження ми схильні пояснювати, як це не парадоксально, певним відставанням сільського іменного репертуару, яке і спровокувало вибух нестримного прагнення селян відійти від традиційного іменного репертуару, відчуті свіжий подих оновлення. Стосовно якісного складу відзначимо, що в 1881-1998рр. міське і сільське угруповання частотних після десятки імен мали 44 спільні оніми. Імена *Артур, Борис, Захарій, Іван, Іон, Макар, Пантелеймон, Терентій, Юрій і Яким* виявилися специфічними для Кілії. Зате в центральній частині міського іменника немає антропонімів *Авксентій, Архип, Данило, Едуард, Євтихій, Іларіон, Йосип, Кузьма, Максим, Микита, Никифор, Петро, Прокопій, Сидір, Федот, Феодосій і Ярослав*, які користувались активним попитом найменувачів у Кілійському районі. Примітно, що переважна більшість специфічних як для міського, так і для сільського репертуару лексем зафіксована в межах першого і другого періодів. Впродовж третього періоду таких лексем у зіставлюваних комплектах було відповідно по 4: *Артур, Борис, Іван, Юрій* – у Кілії ; *Едуард, Данило, Петро, Ярослав* – у Кілійському районі. В 1991-1998рр. репертуари частотних імен у Кілії і в Кілійському районі нараховують 12 однакових лексем проти 9 в списках 1881-1890рр.: зближення міського і сільського іменників наявне і в цій групі антропонімів. Отже, на сучасному етапі і в Кілії, і в Кілійському районі частотні після десятки імена несуть найбільше впродовж 1881-1998рр. навантаження, визначаючи разом із комплектами панівних десятків стан центральної частини української антропосистеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касім О. Ю. Про динаміку українських особових імен Одещини // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 26-31.
2. Медведєва О. Ю. Антропонімічні пріоритети мешканців Кілії (чоловічі імена). // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип.8. –Т.V.–Ч.I. Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С.24-30.
3. Медведєва О. Ю. Антропонімічні пріоритети болгар Українського Придунав'я (Болград і Болградський район)// Записки з ономастики: Зб. наук. Пр. – Одеса: Астропринт, 1999. –Вип. 31. –С.19-27.
4. Агеева Р. А. Социолнгвистический аспект имени собственного. – М.: Наука, 1984. – 48с.
5. Павелко С. П. Особливості гуцульського чоловічого іменника у місті та селі (Косів і Космач) // Записки з українського мовознавства: Зб. наук. пр. / Одеський державний університет. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 7. – С. 50-55.
6. Петрова Р. В. Динамика русских мужских имен Херсона // Актуальные вопросы русской ономастики: Сб. научн. тр. – К., 1988. – С. 73-77.
7. Жмурко Д. А. Динамика личных имен жителей г. Измаила // Русская ономастика: Сб. научн. тр. / Одесский гос. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1984. – С. 81-87/
8. Брайченко С. Л. Улюблені чоловічі імена мешканців Одеської області //Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 8-21.
9. Белей Л. О. Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 35-40.

ДИАЛОГИЧЕСКАЯ ЦИТАЦИЯ В СЕТЕВОМ ДИАЛОГЕ

У статті розглядається застосування діалогічної цитації у інтернет-діалозі на прикладі інтернет-щоденника.

Ключові слова: діалог, цитація, інтернет-щоденник.

In article on an example the Internet-diaries is considered use dialogical quotation in network dialogue.

Key words: dialogue, quotation, Internet diary.

В последнее время язык Интернета как лингвистический феномен привлекает все большее внимание лингвистов. Исследуются различные жанры интернет-общения и его гендерные особенности, отдельные уровни языковой системы и словообразовательные номинации в языке Интернета, основные тенденции в развитии компьютерного сленга и пр. Однако новизна и многогранность объекта исследования открывает для русистов все новые и новые аспекты, требующие детального изучения. Так, например, до сих пор практически нет работ, посвященных подробному анализу особенностей сетевого диалога в сопоставлении с диалогом в реальном общении. В данной статье рассматривается лишь одна из составляющих диалога – диалогическая цитация – и ее использование в реальной и виртуальной коммуникации.

Проблема диалогической цитации в реальном общении подвергнута подробному анализу в работе Н. Д. Арутюновой «Диалогическая цитация (К проблеме чужой речи)» [1], которая относит этот термин «к случаям использования реплик собеседника (или их фрагментов) в иных (обычно оппозиционных) коммуникативных целях» [2: 669]. В текущем диалоге цитация, являя собой «компонент вербальной реакции на высказывание говорящего», превращается в «коммуникативный бумеранг», обращающий реплику говорящего к нему и против него [1: 50]. Явление диалогической цитации представляет собой разнородное явление, не имеющее четких контуров и граничащее с рядом сходных явлений, «таких, как цитирование, прямая, косвенная и несобственно прямая речь, повторы, подхваты и переспросы, литературные реминисценции и др.» [1: 51]. Различия между вышеназванными явлениями автор видит в объеме и степени сохранности (искаженности) чужой речи, целях ее введения в текст, степени и способе выделенности цитации из новой среды. Исходя из этого определяются три вида диалогической цитации: повторы и передразнивания, цитатные вопросы и контрастивное отрицание, каждый из которых по-разному себя проявляет в диалоге.

Цитация как способ введения в реплику чужой речи приобретает в сетевом пространстве новое значение, поскольку технические возможности электронной среды

дают возможность практически неограниченного дословного цитирования различной величины текстовых отрезков (а также картинок, анимаций и пр.) без особых усилий. При этом далеко не всегда указываются адреса сайтов, откуда была скопирована необходимая цитата, которая может «переходить» из одного сообщения в другое практически до бесконечности. В интернет-дневниках очень часто можно встретить своеобразное указание авторства: «Картинка украдена у Завулон», «Взято у Солодже Сонечко», особенно, когда приводимая цитата взята из этого же дневникового сообщества.

Согласно правилам сетевого общения, при цитировании без указания авторства в конце цитаты ставится «(с)» (из англ. «copyright» – авторское право), что является своеобразным знаком, маркирующим ту или иную фразу как «чужую» речь, при этом отпадает необходимость пояснений типа: «Как сказал какой-то писатель (известный политик)» или «Как поется в какой-то песне: не могу вспомнить ее названия», что является особенно важным при синхронном общении с его быстротой обмена репликами и ограниченностью их длины. Например: «Не видите выход? А вы на нем стоите! (с)», «Я знаю, зачем страусы прячут голову в песок! У них там инструкция (с)», «Я подумаю об этом завтра (с)». Когда цитируемые фразы воспроизводятся по памяти, в них могут быть элементы варьирования, небольшое отступление от оригинала, например, «А в попугаях то я длиннее всего... (с)» – видеоизмененная фраза из мультфильма «38 попугаев»: «А в попугаях я все-таки длиннее!».

Цитация, в определении Н. Д. Арутюновой, связана с диалогическими модальностями согласия/несогласия, она ставит говорящего в оппозицию к собеседнику и может быть направлена «против выраженной в чужой речи точки зрения, оценки, решения, жизненной или коммуникативной позиции» [1: 50]. При этом всегда особенно значима интонация воспроизводимой речи, которая выявляет или фальсифицирует ее подтекст, выражая при этом субъективную оценку слов собеседника. Значимость интонации «коммуникативного воспроизведения» отмечается также Н. Ю. Сахаровой [3], Н. Ю. Шведовой [4], Р. О. Якобсоном [5]. В реальной коммуникации при воспроизведении чужой речи допускается отклонение от оригинала, а также комментирование, которое может следовать за цитацией, обрамлять ее или предшествовать ей.

Первый вид диалогической цитации (по Н. Д. Арутюновой) – повторы и передразнивания – в сетевом диалоге утрачивают свое действительное значение, заключенное в «эффекте рикошета», поскольку отсутствие паралингвистических средств общения нейтрализует «интонационное травестирирование» реплики собеседника. Смайлы, традиционно используемые в сетевой коммуникации, могут помочь в выражении эмоционального модуса общения, но никак не передают просодики той или иной фразы. Вместе с тем правила сетевого этикета предписывают при ответе на письмо (в сообщении для конференции или форума) цитировать отрывки оригинального текста: «Помните, электронная почта – не разговор по телефону в реальном времени, и Ваш адресат может забыть содержание предыдущего письма (особенно, если он ведет активную переписку). Включайте отрывки оригинального текста в Ваш ответ, и адресат легче поймет, о чем идет речь... Обычно используется для этих целей знак >, хотя это и не единственный вариант» [6]. В асинхронных формах сетевой коммуникации существуют также технологические возможности включения дословной цитации в ответные сообщения, что позволяет ком-

ментировать или давать ответы как на всё сообщение, так и на его отдельные фразы или даже части фраз. В этом отношении особенно показательным является следующий диалог двух коммуникантов из виртуальных дневников на www.diary.ru, почти каждая фраза которого включает виртуальную цитацию (цитируемая фраза выделяется в ответном сообщении *курсивом*):

«Solomeya: Сегодня папа решил посадить меня за руль 😊...Ну что можно сказать? трогаться с места получается от случая к случаю... разворачивалась пятилетку, так, что машина даже нагрелась...ровно ехать могу только на более менее нормальной скорости... Единственное, что у меня получается, так это плавно тормозить.

Да, купили туфли...10,5 см 😊

Strawberry: 10,5? 🙄 ого-го!!))

шумахер нервно курит в туалете 🚽 ему страшно выходить на трассу, когда Юля на дороге 😊😊 у меня с разворотами тоже проблемы)))

Solomeya: 10,5? ого-го!!)) – еще какое ого-го! но на ноге хорошо смотреться, 36 размер все таки ж...

у меня с разворотами тоже проблемы)))-а у тебя права есть?

Strawberry: у меня прав нет, у меня даже паспорта нет, какие уж тут права)))

Solomeya: у меня прав нет, у меня даже паспорта нет, какие уж тут права))) – а Катька, московский бомж 😊 »

В синхронных формах сетевого общения, таких как чат или ICQ, довольно быстрый темп обмена сообщениями, возможность в любой момент переспросить что-либо или задать промежуточный вопрос, а очень часто еще и ведение нескольких диалогов с разными собеседниками, сводит на нет необходимость в диалогической цитации. При этом возможность традиционного цитирования остается, хотя используется не так часто, как в off-line общении.

Таким образом, в асинхронных формах виртуальной коммуникации (в частности, в интернет-дневнике) возникает новый тип диалогической цитации – **стимулирующая цитация**, позволяющая не только любую реплику из сообщения собеседника, но в принципе любую фразу из любой точки сетевого пространства использовать как реплику-стимул, провоцирующую ответную реплику или сообщение. Например: «Только что вычитала собственными глазами: “В комментариях выкладываю фотографии. Их около трех штук“» далее следует длинный полилог-обсуждение фразы «около трех штук».

Вместо оппозиции говорящего и слушающего в диалогической цитации повторов и передразниваний, характерных для диалога в реальном общении, в интернет-коммуникации появляется переплетение реплик говорящего и слушающего, их плавное перетекание друг в друга при помощи виртуальной цитации. Возврат реплики означает не столько ее неприятие или отпор, сколько желание диалогического общения, потребность высказаться, выразить свое мнение. Конфликтные диалоги – явление не характерное для виртуальных дневников (мы не берем во внимание намеренное разжигание флейма, то есть «словесной войны», как способа развлечения отдельных пользователей

Интернета), поскольку скандальному собеседнику доступ к дневнику автора может быть легко закрыт, причем навсегда.

Цитатные вопросы и контрастивное отрицание как виды диалогической цитации (по Н. Д. Арутюновой) довольно часто встречаются в виртуальном диалоге, быть может, даже чаще, чем в реальной коммуникации. Поскольку условия протекания виртуального общения – отсутствие паралингвистических средств, дистантность и анонимность коммуникантов, электронный сигнал как канал общения – очень часто приводят к ситуации непонимания или недопонимания, недомолвки и намека. Цитатные вопросы, начинающиеся вопросительными местоимениями «что» и «как», побуждают собеседника «продолжить, дополнить, уточнить, разъяснить, интерпретировать, довести до логического конца реплику или высказывание» [7: 79].

Почему-реплики, ориентированные как на модус полагания, так и на пропозицию, также органично вписываются в виртуальный диалог вне зависимости от формы общения (on-line или off-line). Например (из беседы в чате):

«А: – Я больше склонен к прагматичному английскому.

Б: – Почему ты считаешь английский прагматичным? По-моему, такой как раз немецкий...» – *модус полагания*.

Это же можно сказать и о контрастивном отрицании, которое используется для исправления ошибки или заблуждения, неверного представления о действительности и появляется, «когда имеется вербальный или невербализованный, но более или менее четко осознаваемый предтекст, атрибутируемый другому лицу или другому состоянию собственной психики» [1: 61]. Чем менее отрицаемое слово или выражение координировано со своим окружением и чем более оно индивидуально, тем явственней проявляется цитация. Например:

«А: – А предки – это святое. Любые предки!!!

Б: – Предки – это те, кто жили в 18 веке, а мы говорим о родителях...».

На частотность использования цитатных вопросов и контрастивного отрицания в виртуальном диалоге влияет не только специфика среды, но и настроенность коммуникантов на игровой модус общения. Он может проявляться в нарочитой недоговоренности и скрытности, своеобразной загадочности создаваемого образа, что используется как особый прием для привлечения внимания к собственной виртуальной персоне и провоцирует любопытного собеседника постоянно задавать различные вопросы, относящиеся и к модусу, и к пропозиции высказывания, снимая тем самым завесу анонимности с говорящего.

Цитация и цитирование в виртуальном диалоге, как и реальном общении, «применяется для подкрепления излагаемой мысли ссылкой на авторитетное высказывание, как наиболее четкая ее формулировка для критики цитируемой мысли, в качестве иллюстрации – как ценный фактический материал» [8: 31]. Цитата, отмечает Г. И. Лушникова, не только способствует созданию образности, выразительности и емкости речи, но позволяет характеризовать явления действительности экономно и глубоко, используя для этого художественные образы мирового искусства, мифологии, фольклора и т.п. В то же время, использование цитат, а также предпочтение в выборе тех или иных цитат (например, пословицы и поговорки или фразы из популярных

песен и фильмов, выдержки из философских трактатов или из дамских романов), является своеобразной характеристикой виртуальной языковой личности. «Не только коммуникация, но и мышление диалогично по своей природе. Поэтому любое сознание моделирует себе «другого», собеседника, включенного в систему понимания-непонимания, коммуникативного сотрудничества-борьбы» [9: 4], а использование цитат помогает адресанту создать текст, способный заинтересовать «нужного» адресата, настроенного на диалог с ним.

Таким образом, виртуальное пространство предоставляет неограниченную возможность расширения диалога за счет цитирования. Дословное цитирование в реальной коммуникации, если это не заученный заранее текст или фраза, а просто высказывание собеседника, используется не очень часто. Сетевое же пространство не только расширяет выбор источников цитирования (тексты, изображения, звуки), но позволяет использовать практически все цитаты дословно. При этом упрощается и сам процесс объединения «своего» с «чужим». Интертекстуальность в Сети приобретает мультимедийный характер, а диалог возможно рассматривать как своеобразно смонтированный текст, практически каждая реплика которого в любой момент времени и в любой точке сетевого пространства может быть использована в качестве цитаты в новом диалоге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Диалогическая цитация (К проблеме чужой речи) // Вопр. языкознания. – 1986. – № 1. – С. 50-63.
2. Арутюнова Н. Д. Чужая речь: «свое» и «чужое» // Язык и мир человека. – М.: Яз. рус. культуры, 1999. – С. 668–683.
3. Сахарова Н. Ю. Некоторые вопросы передачи чужой речи // Уч. записки ЛГПИ им. А. И. Герцена. – Л.: Ленингр. гос. пед. ин-т, 1964. – Т. 241. – С. 147–165.
4. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 374 с.
5. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М.: Наука, 1972. – С. 95–113.
6. Сетевой этикет. – Эл. ресурс: < <http://netiquette.narod.ru/pegasusmail.html> >.
7. Шведова Н. Ю. К изучению русской диалогической речи. Реплики-повторы // Вопр. языкознания. – 1956. – № 2. – С. 56–79.
8. Лушникова Г. И. Интертекстуальность художественного произведения: Учебн. пособие. – Кемерово: Изд-во Кемеров. гос. ун-та, 1995. – 82 с.
9. Структура диалога как принцип работы семиотического механизма: Труды по знаковым системам: Уч. зап. Тарт. ун-та. – Тарту, 1984. – Вып. 641. – 160 с.

**ZLANGO – НОВИЙ ТИП МОВИ МОБІЛЬНИХ
ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАНТІВ**

У статті йдеться про новий тип комунікації, відповідником якого є знаки стародавньої форми малюнкowego письма. Розглянуто проблему передавання лексичних одиниць піктографічними засобами, а також проаналізовано можливість створення єдиної уніфікованої системи міжнародного Інтернет-спілкування..

Ключові слова: *Zlango*, піктографія, емотикон, смайлик, Інтернет.

The object of the article is to present a new type of communication which correspondence is the sings of ancient form of writing.

The article discusses the problem relating to reproducing lexical units by pictographical means. The possibility of creation of the unique system of international communication is analyzed.

Key words: *Zlango*, pictography, emoticon, smile, Internet.

Виникнення та існування письма як особливого засобу спілкування має надзвичайно важливе значення: письмо допомогло людям «подолати» простір і час, зберегти людський досвід, передаючи його від покоління до покоління [1]. На початку розвитку будь-якої культури найпершим і найбільшим її досягненням є зародження писемності. Всюди – на будь-якому континенті, у будь-якій країні – початковим і єдиним способом вираження й закріплення думки, засобом обміну й збереження знань та досвіду людей на відстані і в часі був малюнок [2].

Відомо, що першим історичним типом письма була піктографія, тобто малюнкове письмо [3]. Піктограми видряпувалися, а потім малювались на стінах печер, на скелях і каменях, на рогах і кістках тварин, на бересті тощо. Саме ці знаки стали невід’ємним атрибутом життя людини впродовж усіх поколінь. Навіть сьогодні реальність неможливо уявити без піктограм. Їхня важливість і практичність беззаперечні. Так звичка людини кодувати свої меседжі у формі картинок залишилась іще з прадавніх часів. Поглянувши, приміром, на теперішні досягнення високих цифрових технологій, можна констатувати, що сучасний *homo sapiens*, попри надзвичайне багатство та квітуче розмаїття лінгвістичних засобів мовлення, у передаванні інформації не відмовився від використання графічних символів, ба більше, він озброївся ними і підпорядкував їх собі для спрощеного «транспортвання» своїх думок.

Нещодавно в Ізраїлі винайдено нову мову міжнародного спілкування – **Zlango**, яка є дуже зрозумілою і зручною у використанні. Більшість науковців сприймає її як досконалу версію емотиконів та смайликів, які використовуються сучасною Інтернет-спільнотою, що базується, перш за все, на графічних зображеннях, вигаданих якраз для обміну SMS-повідомленнями через мобільний зв’язок.

Назва **Zlango** походить від «Z» – першої літери прізвища винахідника есперанто Заменгора Л. Л. (Ludovic Lazarus Zamenhof) та другої частини терміну «lango» – суміш із «lingo» (жаргон), «slang» та «language» [4].

Мова Zlango стала своєрідним викликом на лімітовані особливості SMS. Цей витвір кількох ентузіастів-одномумців робить свої перші кроки у віртуальному просторі і поступово завойовує популярність серед користувачів мобільних телефонів, стаючи універсальною мовою спілкування, над якою довгий час працювали лінгвісти [5].

Як свідчить історія сучасної мовознавчої науки, ще у 30-х роках ХХ століття лінгвісти виявили, що графічні символи, володіючи певним набором семантичних значеннєвих компонентів, можуть стати мовою, яку досить легко опанувати. Так на початку розповсюдження такого засобу спілкування налічувалось близько 850 англомовних слів, яким було знайдено адекватні графічні відповідники [5]. Відтоді користувачі впроваджували в письмо все нові і нові знаки, що спричинило згодом набуття такою комунікацією неабиякої популярності в сучасному світі.

Факхівці зазначають, що у мові Zlango всі ці лексичні засоби використовуються без будь-яких обмежень. Загальний же арсенал запропонованого словника становить понад 200 піктографічних одиниць [6]. Піктограми мови Zlango передають найрізноманітніші процеси, дії, емоції, почуття, тобто все те, що дозволяє як адекватно передати думку, так і прийняти, зрозуміти її, не спотворюючи при цьому зміст такого роду висловлювання. Це, певною мірою, новий крок назустріч втіленню мрій людства про універсальний код міжнародного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
2. Галичкіна Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках (на материале жанра компьютерных конференций): Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Волгоград, 2001. – 19 с.
3. Пітерс Джон Дарем. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Пер. англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
4. Купцова Н. С. Особенности языка хакеров / Язык как структура и социальная практика. – Хабаровск, 2000. – Вып. 1. – С. 37-40.
5. Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.
6. Hermann, M. R., Stubenrauch; Daniela, G. Gamhy Foundations of MIRACLE: Multimedia Information Repository A. Computer Supported Language Effort // Universal Computer Science. – № 9 (4) – 2003. – P. 309-347.
7. Berger A. Media Analysis Techniques. – Newbury Park. – London, Delhi, 1991.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ИГР В СОВРЕМЕННЫХ ГЛЯНЦЕВЫХ ЖУРНАЛАХ

У статті на матеріалі текстів сучасних глянцевого журналі розглядаються засоби й способи реалізації двох видів мовних ігор: оказіональна словотворчість і гра з використанням тропів і фігур.

Ключові слова: *язикова гра, оказіональна словотворчість, гра із тропами й фігурами, фоносемант, способи словотвору.*

In the article on the materials of modern glamour magazines there considered means and ways of realization of two language game types: occasional word creative and game with usage of tropes and figures.

Key word: *language game, occasional word creative, game with tropes and figures, ways of wordformation.*

Широчайшее использование языковой игры в текстах масс-медиа стало одной из ярких примет современного информационного пространства. По выражению С. И. Сметаниной, «вирус» игры проник сегодня «в информационные и аналитические материалы телевидения и печатных СМИ» [1: 123].

Феномен языковой игры в современных глянцевого журналах сводится не только к стилистическому приему, эксперименту, но и к выявлению скрытых потенциальных возможностей языка, таких, как создание новых словообразований, окказионализмов. Журналист, играя и вовлекая в коммуникационное поле читателя, познает действительность с позиции языковых игр. По причине распространения языковой игры в печатных СМИ журналист и читатель постоянно пользуются двойным языковым кодом, переходя с эксплицитного способа выражения и восприятия смысла на имплицитный и, наоборот, вследствие чего и тот и другой находятся в положении «человека играющего» [2: 140].

В современных глянцевого журналах интерес представляют два вида языковых игр: 1) окказиональное словотворчество (образование новых слов или форм слова) и 2) игры с использованием тропов и фигур. Перечисленные виды языковых игр строятся на эффекте обманутого ожидания – «резком несовпадении смысловых ожиданий, исходящих из начальной части высказывания, с содержанием его концовки» [3: 232].

Окказиональное словотворчество – один из наиболее распространенных видов языковой игры. Термин «окказиональный» нами понимается как «непривычный, необычный», противоположный по отношению к термину «узуральный». Наш материал показал, что на страницах глянцевого журналов данный вид языковой игры представлен в трех разновидностях: 1) в играх с внутренней формой слова; 2) в собственно словообразовательных играх; 3) в морфологических играх.

Игры с внутренней формой слова представляют собой подчеркивание внутренней формы слова (внутренняя форма слова – это «выводимость значения слова из однокоренного ему» [4: 37], которое не соответствует нормам русского языка. Подчеркивание внутренней формы слова осуществляется с помощью супраграфемии (шрифтового выделения в структуре слова сегмента, образующего окказиональный *фоносемант* (слова, тождественного или похожего по звуковому составу, которое либо отличается от узувального слова оттенком значения либо выражает совершенно другое значение, никак не связанное со значением обыгрываемого слова) [1: 35].

В глянцевах журналах мы обнаружили следующие виды фоносемантов:

1) производящая или псевдопроизводящая основа, графически выделенная в узувальном (обыгрываемом) слове на базе межязыковой и лексической омонимии, например: «*ПроНИК*новенные речи» (о том, как определить характер человека по его нику) (Гламур. 2006, апрель) – выделение в слове корня *ник* на основе межязыковой омонимии: слово *ник* (от англ. *nike*) используется в значении «компьютерное имя»;

2) аббревиатурная производящая основа, графическое выделение которой позволяет пишущему обыграть не только форму, но и значение слова, например: «*ГОЛЬ-Фисты* покоряют автомобильный рынок Москвы» (о большом спросе на автомобили WOLKSWAGEN COLF) (Cosmopolitan. 2006, январь) – слово *ГОЛЬФисты* соотносится не со словом *гольфисты* в значении «спортсмены, играющие в гольф», а с аббревиатурой COLF, используемой для обозначения серии автомобильных марок, и означает «людей, предпочитающих ездить на автомобилях этой марки»;

3) контаминации – графически выделенные инновации контаминированной структуры и семантики, которые основываются на следующих положениях: 1) формально в новообразовании представлены, хотя бы одной буквой (точнее, фонемой), оба исходных слова; 2) в значении новообразования сложным образом переплетаются значения обоих исходных слов [1: 78], например: «*ЭШЛИ* годы» (актриса Эшли Джадд рассказывает о самых забавных и дорогих сердцу моментах жизни) (Cosmopolitan. 2007, январь) – в данной языковой игре обыгрываются сразу два слова: *шли* и *Эшли*, читатель расшифровывает данный заголовок как *Шли годы жизни Эшли*;

5) латиница, например: «*ЕВО*люция скорости» (о презентации в автосалоне Дрим-кар спортивного автомобиля Mitsubishi Lancer Evolution IX) (Cosmopolitan. 2007, январь).

Собственно словообразовательные игры представляют собой создание нового слова с использованием известных способов словообразования, по конкретному образцу. Реализация данной разновидности языковой игры осуществляется следующими способами:

1) суффиксацией – образованием слова путем добавления к основе слова суффиксов, приводящим к появлению:

а) слова той же части речи, что и производящее слово, например: «*Займствование некоторых узлов у некоторых компаний УАЗовцы ставят себе в плюс*» (о новых технических преимуществах автомобиля УАЗ «Патриот») (Про. 2007, октябрь) – к производящей основе – аббревиатуре УАЗ (уральский автомобильный завод) добавляются суффиксы – *ов-*, *-ц-* ;

б) слова другой части речи, например: «*Блондинкам не нужно заглядывать внутрь автомобиля и совсем запрещено разбираться в фтордовских запчастях*» (о том, как

находить помощь женщинам-блондинкам в случае поломки автомобиля) (Женщина за рулем. 2007, № 9) – к основе слова *ФОРД*, обозначающему марку автомобиля, прибавлены суффиксы *-ов, -ск* по аналогии со словами типа *борцовский*;

2) сложением производящих основ или слов, например: «*Корольев*» (о том, что левшам всегда легче добиться высот) (Cosmopolitan. 2007, январь) – новое слово образовано от слова *король* и основы слова *левый*, а не *лев* (в значении «животное»);

3) сложно-суффиксальным способом, при котором объединяются два производящих слова и добавляется суффикс, например: «*Любимая нашими советскими мужчинами за энергичность и «бойбабость» Маргарет Тетчэр питала слабость к костюмным пиджакам*» (о стилях в одежде жен государственных чиновников) (Pro. 2007, октябрь) – новое слово образовано от объединения слов *бой* и *баба* с прибавлением суффикса *-ость*;

4) наложения основ, например: «*Аромантика*» (о новой коллекции романтических ароматов от Hugo) (Cosmopolitan. 2007, январь) – новое слово образовано наложением двух основ *аромат* и *романтик*.

Морфологические игры представляют собой использование узуального, обыгрываемого слова в другой, чуждой ему, грамматической категории, например: «*Повернуть на право*» (о том, что женщины успешно справляются со своими обязанностями в области права) (Cosmopolitan. 2007, январь) – по нормам русского языка в словосочетании *повернуть направо* зависимым словом является наречие *направо*, которое в данном примере разбито на два слова: предлог *на* и существительное *право*, имеющее значение «правовая деятельность».

Игры с использованием тропов и фигур реализуется в глянцевах журналах с помощью разнообразных стилистических средств, с помощью которых достигается эффект комизма, экспрессивности. Так, использование тропов в языковых играх основывается на нарушении лексической сочетаемости слов и многозначности слова, что осуществляется чаще всего за счет метафорического переноса. Мы выделили следующие метафорические модели:

1) перенос на основе сходства внешнего вида, производимого впечатления:

а) с предмета на предмет, например: «*Пластиковая лавина*» (о нарастании спроса на пластиковые карточки различных сбербанков) (Pro. 2007, октябрь) – *лавина* – «это то, что движется стремительной массой» [5: 317], обыгрывается сходство в масштабности;

б) с психического мира на психический, например: «*Как только Игорь Джавад-Заде взял в руки палочки, все сидящие в зале, вне зависимости от уровня «барабанной образованности», осознали, что он профессионал*» (о конкурсе барабанщиков в Ставрополе) (Pro. 2007, октябрь) – слово *образованность* – «совокупность разносторонних знаний, полученных в результате обучения», обыгрывается сходство в производимом впечатлении;

в) с человека на предмет, например: «*Сохранив все динамические качества предшественника, автомобиль сильно поменял лицо и, по мнению многих, не в лучшую сторону*» (Женщина за рулем. 2007 № 10) – обыгрывается такое значение слова *лицо* как «индивидуальный облик, отличительные черты», что приводит к появлению сходства производимого впечатления;

г) с предмета на психический мир, например: «*Этой осенью дизайнерам захотелось реальных обновлений, чтобы больше не оставаться в бесчисленных пере-*

певах запыленных идей» (о немецком ателее для автомобилей Opel Costra D) (Женщина за рулем. 2007, № 10) – в данном примере представлены сразу две метафоры рассматриваемой модели: *в перепевах идей* и *запыленных идей* (в первом случае обыгрывается значение слова *перепев* «исправление, переделывание, повторение много раз», во втором – обыгрывается значение слова *запыленный* «покрытый пылью, забытый»);

д) с животного на животное, например: «...*только осел способен распознать в драконе девушку. Каков жеребец!*» (о герое мультфильма «Шрек») (Cosmopolitan. 2007, январь) – обыгрывается производимое впечатление;

2) перенос на основе сходства функций:

а) с физического мира на психический, например: «*Опасность заключается в стремлении на все новые любовные пастбища*» (о женщинах, рожденных под знаком Стрельца) (Арбат-престиж. 2006, декабрь) – обыгрывается предназначение пастбищ (ср. *пастбища крупного рогатого скота*);

б) с предмета на предмет, например: «*И Skoda и SEAT готовятся на одной кухне*» (о сходстве двух автомобилей, производимых в Испании и Чехии) (Женщина за рулем. 2007 № 10) – обыгрывается способ производства;

3) на основе сходства в способе представления действия:

а) с человека на предмет, например: «*В Европе стартовали продажи нового поколения легендарной Subaru Impreza*» (Женщина за рулем. 2007 № 10) – *стартовали спортсмены* (действие представлено как начавшееся);

б) с человека на человека, например: «*Компания Sa CHARELL спела оду страсти в новой версии парфюма Amor Amor*» (о новой коллекции туалетной воды для женщин Amor Amor) (Гламур. 2007, март) – *ода* – торжественное стихотворение в честь кого-либо или чего-либо, которое можно спеть (действие представлено как имеющее повышенную эмоциональность, страстность);

в) с предмета на психический мир, например: «*Этой осенью дизайнерам захотелось реальных обновлений, чтобы больше не оставаться в бесчисленных перепевах запыленных идей*» (о немецком ателее для автомобилей Opel Costra D) (Женщина за рулем. 2007, № 10) – обыгрывается значение слова *оставаться* «сохраниться в каком-то положении, состоянии».

Помимо метафоры журналисты, работающие в глянцевах журналах, языковые игры реализуют с помощью каламбура и паронимической аттракции, которые многие лингвисты не приемами языковой игры, а ее видами.

Так, в глянцевах журналах каламбурно сталкиваются:

а) полные омонимы, например: «*Городецкие узоры*» *закручиваются в нешуточные сплетения сюжета*» (о второй части «Дневного дозора» с главным героем Антоном Городецким) (Cosmopolitan. 2006, январь) – в данном случае обыгрывается и прямое значение словосочетания *городецкие узоры* – «узоры г. Городецка», и переносное значение – «поступки героя фильма Антона Городецкого»;

б) омофоны, например: «*Комиссар Катанья. Фигуристка Ирина Слуцкая прекрасно справляется с новой для неё ролью телеведущей*» (Cosmopolitan. 2007, январь) – *комиссар Катанья* – главный герой фильма «Спрут».

Паронимическая аттракция в глянцевах журналах встречается в следующих примерах: «**Фрекен бок о бок**» (советы по найму надомной работницы) (Cosmopolitan. 2006, апрель) – обыгрывается имя домработницы *Фекен Бок* из сказки про Карлсона.

В глянцевах журналах нередки случаи сближения имен собственных с созвучными им нарицательными именами существительными, например: «**Фаррелл дальнего света**» (о Фаррелле Уильяисе, сценаристе клипов для звезд зарубежной эстрады, который выпустил свой первый сольный альбом) (VOGUE. 2006, январь) – обыгрывание названия световых приборов автомобиля – *фары дальнего света*.

Среди стилистических фигур, используемых в глянцевах журналах для осуществления языковых игр, чаще всего журналисты обращаются к парцелляции и риторическому вопросу. Так основной приметой парцеллированной конструкции является отделение точкой или другим пунктуационным знаком одного или нескольких последних слов высказывания для привлечения к ним внимания читателя и придания им нового звучания, например: «**Сглаживает. Обычно все острые углы**» (о тактике примирения в семейной жизни) (Cosmopolitan. 2007, январь) – в данном примере наблюдается расчленение предложения на две части; «**Тина Канделаки. Очень отважная женщина**» (Slamoug. 2006, ноябрь).

Риторический вопрос интонационно и структурно выделяется на фоне повествовательных предложений, что вносит в речь элемент неожиданности и тем самым усиливает ее выразительность, например: «**Бриллианты в ушах? Бриллианты на пальцах? Бриллианты на пудренице или мобильном телефоне? Настоящий бриллиант должен сиять на лице**» (Cosmopolitan. 2007, январь).

Итак, современные глянцевые журналы представляют собой такую дискурсивную среду, в которой существует устойчивый «спрос и предложение» на различные виды языковой игры как на один из инструментов массового коммуникативного воздействия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века): Научное издание. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
2. Лисоченко Л. В., Лисоченко О. В. Языковая игра на газетной полосе (в свете металингвистики и теории коммуникации) //Эстетика и поэтика языкового творчества: Межвуз. сб. науч. тр. / К 95-летию со дня рождения М. А. Шолохова. – Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 2000. – С. 128-142.
3. Москвин В. П. Выразительные средства современной русской речи. – М.: ЕДИТО-РИАЛ УРСС, 2004. – 248 с.
4. Грязнова В. М. Лексикология. Системно-семасиологический аспект. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 1998. – 76 с.
5. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.

**КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ Й АРГУМЕНТАЦІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ МОВЛЕННЕВОГО
ЖАНРУ «ВІДКРИТИЙ ЛИСТ»**

В статье рассматривается взаимодействие адресата и адресанта речевого жанра «открытое письмо». Сфера функционирования открытого письма определяется как публицистический политический дискурс. Анализируются приемы эффективного воздействия и убеждения истинного адресата речевого жанра «открытое письмо», которые реализуются через категории оценки и аргументации.

Ключевые слова: *речевой жанр, открытое письмо, адресат, адресант, оценка, аргументация.*

The article dwells upon the interaction of the addressee and the sender of the speech genre «an open letter». The sphere of the functioning of the open letter is defined as publicistic political discourse. The methods of effective persuasion and influence of the real addressee of the speech genre «an open letter» such as the categories of evaluation and argumentation are analyzed.

Key words: *the speech genre, the open letter, the addressee, the sender, the evaluation, the argumentation.*

Сучасне українське суспільство розділене на основі різноманітних ідеологічних і світоглядних принципів. Засоби масової комунікації, дзеркально відображаючи процеси, що відбуваються у суспільстві, поділяються на опозиційні і провладні. В основі цього поділу покладений ідеологічний принцип.

Повноцінне функціонування сучасних засобів масової комунікації в Україні сьогодні уже неможливе без оцінювання подій політичного, економічного, культурного життя суспільства та належного аргументування цих оцінок [1: 1]. Ідеологічна установка автора газетного тексту (і ширше – друкованого органу) впливає на спосіб відбору і створення мовленнєвих засобів для вираження світоглядної позиції автора. ЗМІ є найдоступнішим засобом пропаганди поглядів та ідей. Автори використовують цілу систему засобів формування суспільної думки шляхом спрямування не тільки особливим чином відібраної інформації, а й ретельно вивірених коментарів та збудження позитивних чи негативних емоцій у читачів. Якість політичної оцінки залежить від позиції газети. Різні ідеологічні настанови газет диктують використання одних і тих же слів у кардинально різних значеннях – то з позитивною, то з негативною оцінкою.

Оскільки відкритий лист функціонує у публіцистичному політичному дискурсі, то, відповідно, оцінка є однією з основних, показових ознак даного мовленнєвого жанру. Його метою є вплив на адресата та на оцінку ним життєвих реалій, а також вплив на ціннісні орієнтири у заданому автором напрямку.

В умовах газетно-публіцистичного стилю особлива роль у структурі категорії оцінки належить суб'єктові оцінки і характеру взаємодії адресата і адресанта.

Перш ніж дослідити оцінність газетних текстів і відкритого листа зокрема, розглянемо детальніше структуру адресанта і адресата МЖ «відкритий лист».

Авторство відкритого листа може бути індивідуальним і колективним. Однак за будь-якого типу авторства текстовий суб'єкт мовлення персоніфікується у свідомості читача. Автор виступає у ролі інформатора і носія соціально значимої оцінки. Адресант дає оцінку повідомленню, займає активну громадянську позицію і намагається сформулювати таку позицію у істинного адресата [2: 307]. Адресант передає власну оцінку того, що відбувається, але ця особиста оцінка стає предметом осмислення аудиторії читачів і засобом впливу на них. Автор свідомо, навмисно впливає на когнітивно-ментальну сферу читача з метою домогтися потрібного результату.

Соціально-рольова позиція автора доповнюється конкретно-чуттєвою, тобто окрім відображення світогляду, системи цінностей і мотивацій автора, текст включає також відомості про його емоційно-психічні особливості.

У відкритому листі особистість автора, його думки і емоції виражені з безпосередністю прямої розмови із співрозмовником. Хоча лист в газету не є вже приватним листом, а „документом», він дає чітке уявлення про особистість автора, його світосприйняття, настрої, стосунки з людьми.

В процесі написання відкритого листа істотною є якість, роль, в якій виявляє себе комунікант. Рольовий статус адресанта – це основний компонент, що посилює сукупну ілюкативну силу контексту, і тому провідною інтенцією є прагнення автора виступити у якості когось. Іншими словами, роль тут задає ракурс бачення події, напрям її інтерпретації.

Отже, загальний портрет автора відкритого листа буде таким: найчастіше він виступає у ролі рупора ідей певної соціальної групи, партії, класу; незалежно від соціального статусу, це людина, яка вважає себе вправі давати оцінки, коментувати певну ситуацію, вирішувати, що добре і що погано. Для нього характерне небайдуже ставлення до того, що відбувається, наявність власної оцінної позиції по відношенню до об'єкта оцінки. Крім того, спільною рисою авторів даного МЖ, поряд з відчуттям свого права оцінювати ситуацію та її учасників, є деяке емоційне збудження, піднесення.

У більшості різновидів відкритого листа (проте не у всіх) образ автора виглядає наступним чином:

- автор, здебільшого, є нижчим за рангом ніж адресат;
- він не наділений достатніми повноваженнями;
- він вважає себе тією людиною, яка зобов'язана звернутися до адресата через пресу із залученням громадськості;
- вважає себе достатньо компетентним, щоб коментувати певну проблему, робити висновки і вимагати вирішення цієї проблеми, часто пропонуючи свої шляхи для цього.

Що стосується об'єкта оцінки, то ним найчастіше є формальний адресат відкритого листа, певна ситуація, частина суспільної системи. Відкритий лист характеризується високою емотивністю. Але емотивність ця, в основному, протилежно забарвлена – вона негативна.

Для вираження негативної оцінки автор використовує наступні прийоми:

- ✓ Осуд дій адресата і протиставлення на користь адресанта; дискредитація адресата шляхом створення образу «ми-групи» та розмежування «своїх» і «чужих», тобто вираження несхвалення з приводу чужих поганих дій у порівнянні з власними хорошими діями:

На відміну від вас, ми переконані, що брутальне порушення законів, яке ви дозволяєте собі і своєму оточенню, – це шлях до безладдя і тиранії (ВЛ П. Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»).

✓ Звинувачення адресата у виконанні дій, в результаті яких склалася певна несприятлива ситуація, яка є продуктом діяльності звинувачуваного:

Якби ви свого часу прислухалися до моїх пропозицій внести від імені президента відповідні законодавчі ініціативи зі скасування необмеженої недоторканості, сьогодні це питання вже було б вирішене на користь і в інтересах нашого народу (ВЛ П. Симоненка Президенту України «Ющенку треба починати з себе й свого оточення»)

✓ нанизування імперативних конструкцій, представлених у вигляді грубих або категоричних вимог або наказів, спрямованих на виконання або припинення певних дій адресатом. Спонукаючи адресата до реалізації бажаних дій, автор таким чином негативно оцінює його поведінку:

*Пане президенте, **почніть** з себе. Поки існує ваша посада, **зробіть** перший крок до людей. **Продемонструйте** щирість своїх намірів бути рівним з народом. **Підпишіть** закони про спеціальні слідчі комісії, про спеціального прокурора, про президента, про імпичмент. **Підтримайте** нашу ініціативу щодо введення в дію імперативного мандату, щоб запобігти політичній корупції та купівлі місць у депутатських списках.*

***Вибачтеся** перед суспільством і **відмініть** усі незаконні укази, які ви підписали. **Приведіть у відповідність** до Конституції склад Ради Національної безпеки і оборони. **Оголосіть** Всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питання НАТО, як того вимагає від Вас Конституція.*

*Нарешті, **виконайте** хоча б частку тих обіцянок, які Ви так щедро роздавали під час президентської виборчої кампанії: **віддайте** ваші кримські і карпатські резиденції під дитячі санаторії та лікувально-оздоровчі заклади.*

***Відмовтеся** від зайвої охорони особисто та **познімайте** державну охорону, яку Ви за рахунок платників податків також щедро надавали своєму оточенню та кумам-бізнесменам («Ющенку треба починати з себе й свого оточення» ВЛ П. Симоненка Президенту України).*

✓ Посилення негативного смислу за рахунок лапок – традиційного сигналу прихованої іронії – або використання їх функціональних замінників – слів ніби, так званий та ін.:

Ніяких записів до моменту зникнення Георгія М. Мельниченко мені не передавав, і заява «УП» нічим не підтверджена. Це не впливає навіть з тих так званих «доказів», які Ви наводите у статті (ВЛ О. Мороза Олені Притулі, головному редактору «Української правди»).

✓ Навішування ярликів, тобто пошук характерної деталі, риси характеру чи зовнішності, негативна оцінка якої переноситься за принципом розширення на особистість в цілому:

То чи випадково їх вилучають у нас хоч би у формі вступного виступу до вищу і саме тоді, коли суспільство переживає кризу ідентичності, впровадження безликих проєктів громадянської, а не національної освіти, реванш антиукраїнських професорів та табачників? (ВЛ ректорові ЛНУ ім. Франка Іванові Вакарчукові від Ірини Фаріон)

Але чи може бандитська зграя Ахметова, Януковича, Кушнарєва вкупі з юдою-Морозом представляти український народ?! (ВЛ до Президента віктора Ющенка від І. Геля, колишнього політв'язня)

✓ Передача негативного відношення до адресата за допомогою риторичних питань, які, маючи високий ступінь виразності, посилюють негативний зміст, закладений у вивісловленні:

І якщо ви, пане професоре, переймаєтесь величезною кількістю замордованих поляків, то чому мовчите про не меншу кількість винищених українців? Чи трагедія сусіднього народу вам болить більше, ніж свого? (...)Чи вас не обходить доля українського народу під час радянської? («Некомпетентність, помножена на зарозумілість» ВЛ професору А. Чайковському).

У будь-якому тексті разом з комунікативною діяльністю автора відображається і комунікативна діяльність адресата, тобто мовлення будується як **мовлення для іншого** [3: 120]. Оскільки контакт через ЗМІ є опосередкованим, то обов'язковим учасником комунікації є адресат-спостерігач, а особа, до якої звертається автор, присутня в ситуації лише «потенційно». Так, через відсутність зворотнього зв'язку автор отримує більшу свободу у побудові тексту, але одночасно він повинен докласти більших зусиль для врахування інтересів адресата та формування нових настанов. Для досягнення цієї мети автор апелює і до розуму, і до емоційної сфери адресата. Так, щоб призвати до громадянської активності у вирішенні важливої суспільної проблеми, необхідно здійснити когнітивний (допомогтися розуміння події, сформулювати проблему) і емоційно-оцінний вплив («заразити» адресата високим ступенем впевненості в правоті власної позиції).

Відкритий лист є метареферентно одноплановим текстом [4: 95], оскільки відображає спілкування автора з двома чи більше адресатами, тобто автор бачить свою аудиторію розчленованою, неоднорідною. Автор відкритого листа безпосередньо звертається до конкретного адресата (реальної особистості), але при цьому передбачає, що лист буде читати широка аудиторія, і будує текст з врахуванням цієї обов'язкової множини учасників спілкування.

Отже, прямим адресатом відкритих листів є читач, а непрямим – третя особа. Формальний адресат (псевдоадресат) – особа, наділена владою, правами, можливостями, яких не має адресант. У її руках вирішення проблеми, з якою до неї звертається автор. Найчастіше це керівники держави, міністри, депутати, визначні суспільно-політичні діячі. Автор навмисно виокремлює і називає адресата, і, таким чином, фокусує увагу аудиторії на його особі, тих або інших вчинках, оцінках, рисах характеру, що виявляються у певній ситуації. Це дозволяє автору створити бажаний для нього образ адресата в очах громадськості. Дуже часто лист у газеті – це публічний виклик адресату, запрошення на відкрити «арену», де він повинен на очах у всіх продемонструвати не лише свої професійні якості або владу, але й особисту мужність, інтелект. Подібні виклики мало кому подобаються. Як наслідок, між автором листа і адресатом можливе виникнення прихованої, але чітко усвідомлюваної аудиторією ситуації конфлікту. Це, в свою чергу, приваблює читачів, тримає їх у стані напруженого очікування, спонукає слідкувати за кожним наступним номером газети чи журналу, в яких може з'явитися відповідь на лист, що, звичайно, примножує можливість впливу публікації на читачів.

Окрім того, у відкритому листі наявний прихований адресат – гіпотетична аудиторія однодумців, на підтримку яких сподівається адресант листа. Автор свідомо розраховує повідомлення не лише на позначеного адресата, але разом з тим і, мабуть, перш за все, на безліч читачів. Таким чином, **істинним** адресатом відкритого листа виступає читацька маса – саме тому епістолярна публіцистика друкується в газеті, журналі чи інтернеті, а не посилається в конверті безпосередньо адресату.

Аудиторія істинних адресатів не є однорідною. Вони відрізняються своїми соціальними, психологічними характеристиками, життєвим досвідом та поглядами, тому переконання адресата, спонукання його до співпереживання досягається через апеляцію до емоційного компоненту особистості адресата.

Конститутивною ознакою відкритого листа є ефект присутності читача при особистій розмові двох людей. Ця особливість відрізняє відкритий лист від репортажу, де журналіст моделює ситуацію, за якою читач є ніби учасником події; і від статті, де автор розгортає перед читачем ланцюг міркувань і аргументів, звернених відразу до всіх і лише потім до окремого читача. Читач відкритого листа ніби стоїть осторонь, ніби випадково підслухав чужу розмову, отримав чужий лист. Читаючи цей чужий лист, він «приміряє» його безпосередньо до свого життя, до своїх роздумів і понять про життя. Тому лист своєю зверненістю до когось «третього» в значній мірі активізує внутрішню розумову роботу читача, примушує його самостійно приходити до висновків, які містяться у листі, «звіряти» по цьому чужому листу власні спостереження, думки, почування, прагнення.

Автор даного мовленнєвого жанру не може не брати до уваги комплексний фактор адресата, він орієнтується на читача, а отже не має права нав'язувати йому свою оцінку. У зв'язку з цим завдання відкритого впливу змінюється на бажання переконати читача у своїх позиціях. Відповідно це викликає необхідність бути переконливим у аргументації.

Найбільш поширеними прийомами аргументації у відкритому листі є:

◆ протиставлення:

Янукович – це незворотність маріонеткової диктатури, Ющенко – це незворотність демократії.

Янукович – це корумпована, криміналізована і шансонізована влада, Ющенко – це громадянські права і свободи.

Янукович – це совок і блатняк, Ющенко – це шанс для культурного різногосся.

Янукович – це ізоляція від Європи і світу, Ющенко – це долання кордонів, це порозуміння (ВЛ дванадцяти аполітичних літераторів про вибір і вибори).

◆ повтори, що вказують на стан впевненості адресанта, багаторазовий повтор меж-ує з навіюванням:

Зараз тільки у Ваших силах сприяти відродженню нашої пісні, зараз тільки Ви можете зробити так, щоб українські музичні проекти відкривались, а не закривались! (ВЛ Анжелики Рудницької до Президента Ющенка).

◆ Графосемантика, а саме: видільні шрифти, розрядка, велика літера як знак омонімічної протиставленості слову, що написане з малої літери, написання всього слова великими літерами, які актуалізують міру ознаки; знак оклику і знак питання в дужках, які виступають як засіб актуалізації міри:

СЬОГОДНІ український (?) «прем'єр-міністр» Янукович погрожує нам подвійним громадянством, а вже ЗАВТРА українці знову безглуздо віддаватимуть свої життя заради «великої імперії», вже ЗАВТРА українські школи та лікарні безперешкодно захоплюватимуть бойовики, вже ЗАВТРА мирних українських людей тероризуватимуть відморожені московські генерали (ВЛ дванадцяти аполітичних літераторів про вибір і вибори).

♦ Параграфеміка.

Отже, відкритий лист характеризується типовими для масової комунікації умовами спілкування: опосередкованістю, офіційністю, відсутністю зворотного зв'язку. Адресант виступає у ролі інформатора і носія соціально значущої оцінки. Соціально-рольова позиція автора доповнюється конкретно-чуттєвою. Фактор подвійної адресації формує текст з дворівневою структурою, де кожному рівню відповідає своя мета, особливості семантичної та синтаксичної експлікації. Задля ефективного впливу і переконання істинного адресата у відкритому листі використовуються категорії оцінки та аргументації, які реалізуються через відповідні прийоми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Серажим К. С. Категорії оцінки й аргументації у публіцистичній мові газети //Електронна бібліотека інституту журналістики: <http://journalib.univ.kiev.ua>
2. Виноградов С. И. Язык газеты в аспекте культуры речи //Культура русской речи и эффективность общения. – М., 1996. – С. 281 – 317.
3. Чепкина Э. В. Взаимодействие автора и адресата в условиях массовой коммуникации // Журналистика конца 80-х: смена приоритетов. – Екатеринбург, 1991. – 139 с.
4. Чепкина Э. В. Внутритекстовые автор и адресат газетного текста: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Екатеринбург, 1993. – 233 с.

УДК 811.111. '342.9

*Дегтярьов Д. В.
(Черкаси, Україна)*

СКЛАД ЯК СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ РИТМУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОВІДОМЛЕННІ АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті склад як сфера реалізації ритму в інформаційному повідомленні англomовних засобів масової комунікації розглядається з позиції когнітивної силабіки. Увага звертається на основні відмінності між термінами «засоби масової комунікації» та «засоби масової інформації». Зазначається, що джерелом масової комунікації є інформація, яка має інформативно-емотивне навантаження та вплив. Інформативно-емотивний вплив досягається засобами фонетико-фонологічного оформлення повідомлення, а саме

© Дегтярьов Д. В., 2009

артикуляційно-акустичною складовою, словесним та логічним наголосами, ритмічним малюнком. Обґрунтовано, що основою реалізації ритму інформаційного повідомлення є склад. Розподіл складів у межах простих та складних ритмічних груп забезпечує членування повідомлення на послідовності відповідно до зміст-наміру мовця.

Ключові слова: засоби масової комунікації, інформативне повідомлення, когнітивна силабіка, склад, ритмогрупа, клітики.

В статье слог как сфера реализации ритма в информационном сообщении англоязычных средств массовой коммуникации рассматривается с точки зрения когнитивной силабики. Обращается внимание на основные различия между терминами «средства массовой коммуникации» и «средства массовой информации». Говорится, что источником массовой коммуникации выступает информация, которая имеет информационно-эмотивную нагрузку и влияние. Информационно-эмотивное влияние достигается средствами фонетико-фонологического оформления сообщения, а именно артикуляционно-акустической слоговой, словесным и логическим ударением, ритмическим рисунком. Обосновано, что основой реализации ритма в информационном сообщении есть слог. Распределение слогов в простых и сложных ритмических группах обеспечивает членение сообщения на последовательности согласно содержанию говорящего.

Ключевые слова: средства массовой коммуникации, информационное сообщение, когнитивная силабика, слог, ритмическая группа, клитики.

The article tackles the problem of syllable as a sphere of rhythm realization in the informational message in Mass Media from Cognitive Syllabic point of view. The main differences in semantics of terms «Mass Media Communication» and «Mass Media Information» are given. It is stated that the basic source of mass communication is information which has an informative and emotional value and influence. The informative and emotional influence is reached by means of phonetic and phonological framing of the message, like articulatory and acoustic constituents, word and logic accent structures, rhythmical patterns. It is proved that the basics for rhythm realization is syllable. The syllable distribution within simple and compound rhythmical groups provides the message segmenting according to speaker's intentions.

Key words: Mass Media, the informational message, Cognitive Syllabics, syllable, rhythmical group, clitics.

Для передачі соціального досвіду в історії склалися й утвердилися численні природні та технічні системи засобів масової комунікації, що є посередниками між комунікаторами та реципієнтами. Кожна система засобів масової комунікації має не одну, а декілька систем знаків. Як стверджує О. Д. Кузнецова [1: 4], термін «**засоби масової комунікації**» (ЗМК) не ідентичний терміну «засоби масової інформації» (ЗМІ). До останніх відносять пресу, радіомовлення й телебачення. Поняття ЗМК – набагато ширше. Це не лише технічні засоби – кінодокументалістика, телебачення, радіомовлення, преса, Інтернет-сайти та мережі, відео, а і природні ЗМК – різні знаки, ритуали, обряди, збори тощо.

Оскільки основою будь-якого типу масової комунікації є інформація, то необхідно розглянути сутність інформації у ЗМК. На думку Л. В. Петрова [2: 62], інформація у масовій комунікації – це повідомлення, яке отримують маси від інших людей через знакові системи

за допомогою природних і технічних ЗМК. Інформація у масовій комунікації – соціальна, тобто має громадський інтерес та суспільне значення. Отже, масова комунікація – це організований, регульований масовокомунікаційний процес інформування, що через ЗМК впливає на маси. Оскільки ми досліджуємо інформативне повідомлення у ЗМК, а саме, у радіомовленні, необхідно розглянути феномен радіомовлення у комунікативно-прагматичному та фонетико-фонологічному аспектах.

Як зазначає О. Д. Кузнецова [1: 100], радіомовлення – це засіб масової комунікації, що через радіоканали передає необмеженій кількості слухачів мовленняві, музичні, драматичні та інші передачі з метою інформативно-емотивного впливу. Звуковий вплив на масову аудиторію найефективніше здійснює радіо через: мовлення, шуми, музику та монтаж. Ефірне мовлення, за своєю природою, діалогічне та завжди передбачає співрозмовника. За допомогою радіо відбувається спілкування з кожною людиною окремо і з тисячами слухачів одночасно. Ця ілюзія створюється у результаті використання цілого комплексу засобів діалогізації. Передусім, це звернення до радіослухачів, широке вживання питальних і окличних речень, парцельованих, еліптичних, вставних конструкцій, інверсій, лексичних повторів та інших засобів.

Таким чином, радіомовлення як ЗМК виконує у суспільстві комунікативно-прагматичну функцію, а саме, передачу певного повідомлення, яке має інформаційне навантаження, для досягнення інформативно-емотивного впливу на маси засобами фонетико-фонологічного оформлення повідомлення. Отже, інформація у радіомовленні виходить за межі інформативності. Вона проникає у повсякденне життя людини, впливаючи на свідомість, формуючи її. Інформація в інформативному повідомленні радіомовлення створює певну суспільну думку, стереотип поведінки, систему поглядів, моральних цінностей тощо. Вищезазначене дозволяє нам розуміти і розглядати радіомовлення не як суто ЗМІ, а саме як ЗМК.

З точки зору фонетико-фонологічного аспекту, впливовості радіомовлення сприяють вимова, словесні, логічні наголоси та точність ритмічного малюнку. Звернення до проблеми ритмічної організації інформаційного повідомлення з урахуванням складової сегментації пояснюється тим, що традиційний погляд на питання ритмічної організації англомовного дискурсу потребує подальшого розвитку та уточнення. Так, аналізуючи ритм англійського мовлення, вчені фонетисти та фонологи звертаються до складу як базової вимовної одиниці мовлення, намагаються пояснити її ритмічну організацію, враховуючи особливості складоподілу в англійській мові. Таким чином стає очевидним, що на сегментному рівні склад є сферою реалізації ритму з одного боку, а з іншого – саме ритм визначає складову послідовність та взаємодію складів у мовленні. Ритм мовлення забезпечується за рахунок чергування складів, які бувають різних типів та довжини. Склад є найкоротшою артикуляційною одиницею, що об'єднує в своїй структурі голосний (переважно) в якості вершини, і один або декілька маргінальних приголосних [3: 3]. Функціонування складового сегменту в мовленні дає можливість диференціювати інформаційний потік на базові складові й одночасно інтегрувати останні в цілісну в інформаційному плані структуру. Принцип складового квантування мовлення робить можливим сам факт реалізації мовленнєвого висловлювання та його сприйняття [4: 103]. Коректно реалізована складова послідовність з урахуванням правил сегментно-супraseгментного характеру призводить до адекватної передачі інформації у процесі комунікації. Вищезазначене

дозволяє розглядати складоподіл з когнітивної, а саме функціонально-концептуально-комунікативної, точки зору.

Склад як когнітивно-функціонально-фонетична одиниця привертає увагу фонетистів та фонологів тому, що більшість звукових змін проходять на межі складів та їх стиках, і тому, що склад є фізичним носієм просодичних та когнітивно-перцептивних характеристик [5: 2]. З точки зору когнітивної силабіки найголовніше полягає у розумінні яким чином у межах простих і складних ритмічних груп розподіляються склади і на основі чого вони взаємодіють. При цьому, хоча в першу чергу звертаються до усної форми мови, не можна не враховувати синтаксис і синтагматику. Між різними складовими тексту можуть бути абсолютно різні відношення. Не можна вивчати ритм, не зрозумівши принципову різницю в акцентній структурі атрибутивного словосполучення з одного боку, та атрибутивного складного слова з іншого. Перша з цих номінативних одиниць є сполученням прикметника та іменника, кожен з яких виявляється наголошеним у мовленні. Друга характеризується наявністю фіксованого об'єднуючого наголосу і не може бути вимовлена з паузою між двома елементами. [6: 67]

Однак, навіть виділення одного або декількох елементів наголосом не порушує основного принципу англійського ритму. Цьому сприяють особливості поділу на склади, або, точніше, те найбільш загальне правило, відповідно до якого в мовленнєвій послідовності із трьох наголошених складів другий склад є фонетично слабким. Таким чином, не кожна номінативна одиниця з власною акцентною структурою матиме окрему ритмічну організацію у мовленні [6: 68]. Ця тенденція проявляється чітко в інформаційному повідомленні засобів масової комунікації, яке є зразком інтелектуального типу спілкування.

В інформаційному повідомленні засобів масової комунікації складне слово нестійкого типу характеризується переміщенням наголосу на останній елемент. Склад виявляється додатково виділеним за рахунок різкої зміни мелодики та значного підвищення звучання. Крім того вивчення розгорнутого мовлення переконує, що терміни *енклітики* і *проклітики*, введені Д. Аберкромбі, виявляються суттєвими. *Клітики* – це слова, які не мають самостійного значення, наголосу і приєднуються до повнозначних слів, утворюючи разом з ними фонетичне слово. Фонетичне слово, у свою чергу, визначають [7: 15] як відрізок мовлення, що має один словесний наголос. Серед клітиків виділяють *проклітики* та *енклітики*. Ненаголошене слово, яке стоїть перед наголошеним повнозначним і приєднується до нього називається *проклітиком*. Проклітиками бувають прийменники, сполучники, частки. Ненаголошене слово, яке стоїть після повнозначного наголошеного називається *енклітиком*.

Клітики разом з наголошеним складом, словом утворюють ритмічні групи. Важливо не тільки встановити прості ритмічні групи з рівними міжнаголошеними інтервалами, а й зрозуміти, яким чином вони співвідносяться з складними ритмічними групами, відміченими відповідними просодичними контурами і розділовими знаками. При цьому, фразування, що передбачає коректне декодування інформаційного кванта, неможливе без чіткого уявлення про сукупність сильних та слабких (довгих і коротких) складів [6: 70].

Отже, роль складу і поділу на склади в ритмічній організації мовлення надзвичайно велика. Знаходячись на місці стику різних мовних понять і категорій, будучи місцем

зустрічі акустичного та фонетичного рядів, складоутворення і складоподіл формують динамічну систему, з опорою на яку відбувається членування мовлення на ритмічні послідовності у відповідності зі змістом-наміром всього висловлювання. При цьому, склад виступає як особлива, унікальна одиниця. Його зверненість до різних рівнів мовної ієрархії дозволяє прослідкувати, яким чином здійснюється зв'язок між різними складовими тексту, що беруть участь у формуванні такого складного явища як ритм розгорнутого висловлювання природного людського мовлення.

Завдяки чотирьохступінчатості англійського наголосу, складотворній ролі англійських сонорних, здатності англійських приголосних перевищувати за інтенсивністю сусідні голосні, а також переважанню в англійській мові сильного типу змикання, склади виділяються чіткіше [6: 71]. Отже, наголошені склади, які лежать в основі утворення простих ритмічних одиниць в англійській мові виявляються виділенішими.

Особливості англійського поділу на склади передбачають здатність наголошеного складу виступати в якості опорної ритмічної одиниці, завдяки якій встановлюється, підтримується і видозмінюється ритмічний малюнок для різних комунікативних цілей. Що стосується складних ритмічних груп, які відіграють визначальну роль в процесі членування розгорнутого мовлення, тут також помітна здатність окремих наголошених складів суттєво впливати на фразування, а іноді й визначати його [3: 62].

Всі склади складної ритмічної групи характеризуються [5: 3] специфічною «протяжною» вимовою та не напруженістю артикуляції. При цьому, спостерігається вирівнювання складових параметрів за рахунок незмінно рівного тону і свідомого скорочення паузи, яка слідує. Створюється ефект плавного переходу між складами, що не порушується дійсним припиненням фонації. В результаті утворюється достатньо протяжні складні ритмічні групи, які характеризуються єдиним просодичним оформленням.

В інформаційному повідомленні переважають прості ритмічні групи. Центральне місце в ритмічній організації висловлювання належить окремим складам, більшість з яких є енклітиками в рамках традиційно виділених простих ритмічних груп. Вони є опорними одиницями ритмічного членування, обумовлюючи специфічну взаємодію простих і складних ритмічних груп.

Своєрідна манера мовлення і здатність мовця вимовляти текст інформаційного повідомлення великої протяжності на одному подиху пояснюється особливостями англійського поділу на склади. Склад англійської мови в значно більшій мірі контролюється тим, хто говорить, як на початку, так і на кінцевому етапі його формування. Це передбачає досить розвинуте мовленнєве дихання, здатність стримувати прискорення повітряного потоку та регулювати рух всередині складу [8: 3].

Опорними одиницями ритму виступають окремі наголошені склади, які визначають наступне членування мовленнєвого потоку. Решта складів у такому висловлюванні характеризується повною фонетичною деградацією: склади вимовляються рівним тоном на фоні загального пониження гучності та значного збільшення темпу мовлення [7: 47].

Коли ж мовець переходить до основної частини інформаційного повідомлення, просодичне оформлення його мовлення зазнає зміни. Темп мовлення уповільнюється, гучність підвищується, і спостерігається підкреслене виділення наголошених складів, що посилює загальне звучання. Таким чином, у межах висловлювання, яке містить важ-

ливу для запам'ятовування інформацію, можна спостерігати своєрідний «злам ритму», який привертає увагу аудиторії та має сприятливий вплив в цілому [6: 78].

Таким чином, мовленнєвий ритм складає невід'ємну частину загальнолюдської моторики та обумовлюється внутрішніми біологічними ритмами організму, а отже передбачає наявність варіативності. Ці характеристики ритму є властивими і для інформаційного повідомлення засобів масової комунікації. Мовлення, при якому всі склади однаково виділяються, або яке за частотою появи наголошених складів наближається до монотону, не сприяє спілкуванню. Це надає мовленню зайву ритмізованість.

Отже, адекватне сприйняття інформаційного повідомлення слухачем вимагає від мовця вміння маніпулювання складами, яке дозволяє змінювати або «ламати» ритм, в залежності від потреб сприйняття. Ми дотримуємося думки Д. Болінгера (D. Bolinger) [8: 56], що найзручнішими для інтелектуального спілкування (в якому довжина складної ритмічної групи практично необмежена) є дактилічні послідовності, в межах яких можливі переходи між складами проходять легко і природно. Ритмічна побудова живого людського мовлення здійснюється завдяки постійній взаємодії складового і словесного наголосу.

З вищезазначеного робимо висновок, що ритмічну організацію інформаційного повідомлення засобів масової комунікації необхідно вивчати з позиції когнітивної силабіки. Вона дозволяє зрозуміти на чому базується механізм загальнолюдської моторики в процесі мовлення, тобто як окремі склади перебудовують ритм всього висловлювання, відповідно до змісту чи наміру, а також особливостей людського сприйняття, і стають найважливішою ланкою міжособистісного спілкування.

Отже, основою реалізації ритму інформаційного повідомлення є склад. Склади розподіляються в межах простих та складних ритмічних груп, завдяки чому забезпечується членування повідомлення на певні послідовності відповідно до інтенцій мовця. В межах ритмічних послідовностей наголошені склади, які найбільше виділяються голосом, виступають опорними ритмічними одиницями, встановлюючи та змінюючи ритм мовлення. Наголошені разом з певною кількістю ненаголошених складів утворюють ритмічні групи, які характеризуються спільним інтонаційним оформленням. Тому доцільно розглянути особливості організації складів інформаційного повідомлення у межах ритмічних структур та синтагм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецова О. Д. Засоби масової комунікації. – Львів: ПАІС, 2005. – 200 с.
2. Петров Л. В. Массовая коммуникация и искусство. – Л.: Наука и мир, 1976 – 158 с.
3. Красных В. В. Когнитивная силабика // Сб. статей. – М.: МАКС Пресс, 2003. – Вып. 24. – 144 с.
4. Потапова Р. К. Слоговая фонетика германских языков. – М.: Высшая школа, 1986. – 144 с.
5. Белявский В. М., Светозарова Н.Д. Слоговая фонетика и три фонетики Л. В. Щербы // www.auditech.ru/read.html
6. Дечева С. В. Когнитивная силабика. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 215 с.

7. Белякова И. П. Исследование участия просодии в механизмах восприятия речи: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1991. – 22 с.
8. Bolinger D. Intonation and Its Parts: Melody in Spoken English. – London, 1986. – 421 p.

УДК 821.111

*Барбара Н. В.
(Київ, Україна)*

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

В статье рассматривается проблема вербальной репрезентации в языке российских СМИ индивидуализма как характерологической черты украинцев. Анализируются материалы газет «Известия», «Тема недели», «Собеседник» и некоторых интернет-изданий.

***Ключевые слова:** вербальная репрезентация, ментальная черта, публицистический дискурс, концептосфера, лексема, фразеологизм.*

The article deals with the problem of verbal representation of individualism as a distinctive feature of the Ukrainians in the language of the modern Russian mass media. The materials of the newspapers «Izvestia», «Tema Nedeli», «Sobesednik» and some Internet publications are analysed.

***Key words:** verbal representation; mental feature; publicistic discourse; concept sphere; vocabulary unit /Lexical unit; phrase /idiom.*

Ментальні субстанції, відображені в свідомості, культурі й мові народу, сприймаються носіями певної ментальності як **єдино можливі норми. Відмінності в способі сприйняття** світу, унікальні риси тієї чи іншої нації більш чітко простежуються у співставленні, розгляді цих особливостей носіями іншої ментальності. Узагалі, «як можна достатньою мірою пізнати характер однієї нації, не вивчивши одночасно й інші, які перебувають із нею у тісному зв'язку, контрастні відмінності яких, з одного боку, власне й сформулювали цей характер, а з іншого боку, єдино й дозволяють повністю його зрозуміти?» [1: 319].

Дослідженню вияву рис ментальності в мовному знакові присвячені праці В. Телії, В. Русанівського, О. Ткаченка, В. Мокієнка, В. Гака, Н. Арутюнової, В. Колесова, О. Назаренко та ін. **Незважаючи на зростаючий інтерес лінгвістів до проблеми, вербальна репрезентація ментальних рис українців у сучасній російській публіцистиці не була предметом аналізу.** Мовлення ЗМІ найшвидше реагує на зміни в соціумі, а відтак – і на зміни в концептосфері, характеризується емоційністю, виразністю. Для аналізу вербальної репрезентації індивідуалізму як характерологічної риси сучасних українців нами обрано російське дискурсивне публіцистичне мовлення, зокрема публікації в газе-

тах «Собеседник», «Известия», «Тема недели» та деяких інтернет-видань. Актуальність дослідження обумовлена увагою до проблем самоусвідомлення й самовираження українців, необхідністю «погляду з боку».

Практично всі дослідники української ментальності, в т.ч. М. Костомаров, Д. Чижевський, В. Янів, Д. Донцов, Б. Цимбалістий, В. Жадько, Р. Додонов, Т.Яшук, Н. Михайловська, відзначають у якості характерологічної риси українців індивідуалізм, витоки якого вбачають у повазі особистості людини, гідності й свободи іншого, культивуванні активної життєвої позиції, самозвеличенні, незалежності, протесту проти тиранії. М. Костомаров, В.Липинський, В. Винниченко зазначали, що індивідуалізм українця часто набуває форми асоціального егоцентризму й виявляється у схильності до розбрату, прагненні до особистісної свободи з відсутністю організації, стійкості та дисципліни. «Ця риса є небезпечною для побудови державності. Українці не можуть організуватись для досягнення суспільного блага навіть у своєму селі...» [2:10].

Індивідуалізм українців – це соціальний феномен «малого гурту», об'єднаного емоційно-почуттєво, а не «спілки» на підвалинах єдиної мети. М. І. Костомаров наголошував на особливостях, які різнять українців та росіян: «Можна заключити, що племя південноруське мало відмінним своїм характером перевагу особистої свободи, великоруське – перевагу общинності» [3: 50]. Про відсутність національної солідарності й у сучасних українців писав у праці «Мова і національна ментальність» О. Б. Ткаченко [4: 159].

Тлумачні словники трактують індивідуалізм як «прагнення до вираження власної особистості, індивідуальності у протиставленні себе колективу» [5: 202]. Споріднена прагмема «індивідуальність» означає «особливості характеру та психічного складу, що відрізняють одного індивіда від іншого; окрему особистість, індивідуума» [5: 202], і має, враховуючи сучасну загальну тенденцію до гуманітаризації соціуму, зростання ролі індивідуального, особистісного в людині та результатах її діяльності, позитивне аксіологічне значення.

Схематично складові українського індивідуалізму можна представити наступним чином:

Індивідуалізм українців

1. Позитивні характеристики:

- повага особистості;
- визнання за іншими права на самовизначення;
- прагнення до незалежності;
- утвердження активної життєвої позиції;
- культивування лідерських, креативних якостей.

2. Негативні характеристики:

- егоцентризм;
- амбіційність;
- відсутність національної солідарності;
- популізм.

На основі здійсненого аналізу текстів російських газет ми відзначили наступні прийоми й способи репрезентації українського індивідуалізму.

1. Використання українських лексем:

«**Не підманули.** ... Их политические разборки можно смотреть, как увлекательный сериал: экин есть, при этом народ совершенно не страдает. Жаль только, что... конца сериалу не видно» [Собеседник, № 21/2007, с.3]. Широко відоме з народної пісні «підманула» не потребує перекладу для російського читача, створює колорит, дозволяє підкреслити передбачуваність індивідуалізму, традиційну амбіційність українських політиків;

«**Имей в виду: на этот раз полетим дальше, чем в прошлый! Черевичками не отделаешься!**» (напис на шаржі, де відомий політик зображений верхи на чорті, з приводу висловлювання Л. Кучми: «Украинцы должны, просто обязаны полететь на Луну! Правда, не все! Кто-то должен остаться... и для полета на Марс». А. вот на чем лететь – президент пока не уточнил. Впрочем, если вспомнить классику, варианты всегда найдутся...») [Собеседник, № 05/2004, с.3]. Лексема «черевички» («в Україні та деяких областях Росії: жіночі вузьконосі чобітки на високих підборах, а також узагалі взуття» [5: 719]) у даному контексті асоціюється з сюжетом твору М. Гоголя, що й дозволяє підкреслити прагнення українців цінувати «більше розмах і кількість, ніж внутрішню якість», популізм [6: 37];

У репортажі «Почем Майдан – 2007» використано лексему «хлопці» («Хлопчик (ласк., прот.) – мальчик» [5: 706]) для наближення до описуваних подій: «Студенты... сейчас в Киеве нарасхват. Можно неплохо заработать. От 40 до 150 гривен в день. Те самые **хлопцы**, которых регионалы так неистово клеймили, честно признались, что и у «голубых» подвизаются: «Цены примерно одинаковые – только успевай порачиваться» [Собеседник 15/2007, с.3].

2. Фразеологізми:

– Фамільярні, для підкреслення демонстративної байдужості пересічних українців до суспільних проблем: «Главный вопрос: кто первым начнет новый виток противостояния? Хотя это, наверное, главное только для политологов, журналистов и украинских политиков. **Остальным до лампочки**» [Собеседник, № 21/2007, с. 3]. «До лампочки, фам. – щось для когось непотрібне або не має значення; байдуже комусь до кого-, чого-небудь» [7: 328];

– Використовується й прийом посилення експресії тексту шляхом трансформації ідіом: «А Юлия Владимировна **уже на белоснежном коне!** Ее часовое выступление в эфире телеканала «Интер»... было безукоризненным по форме и содержанию» [Собеседник, № 35/2005, с.3]. «На коні (перен.): почуває себе переможцем» [5: 238]. Апелювання до улюбленого кольору жінки-політика робить мовлення емоційним, образним;

– Російський фразеологізм «волосы становятся (стали, встают...) дыбом» (український відповідник «волосся (волос) стає дуба (дубом, дуба...)» [8: 232] в одній із публікацій газети вжито в «авторському» варіанті: «**Коса дыбом встает**», – это изречение Юлии Тимошенко стало лейтмотивом ее оценки действий предыдущей власти. Нестандартное поведение своей прическе премьер решила описать... в эфире программы «Я так думаю». «То, что было до нас, – вы знаете, уже сейчас **коса дыбом встает** от того, что там происходит», – призналась премьер в телеэфире...» [Известия в Украине 12.01.2008]. Точно передане висловлювання дозволило надати мовленню екс-

пресивності, відкрило можливості для суб'єктивного журналістського коментаря: «...В традиционной для себя манере Тимошенко, чтобы обрисовать преступность правительства Януковича, немного преувеличила и приукрасила реальность» [там же]. Точна передача мовлення українських діячів є доволі поширеним прийомом посилення експресії тексту: «Вспомним 1991 год, политическую жизнь Украины после поражения ГКЧП. Что было бы, если бы тогда ведущие политики Украины, как говорится, **мертвой хваткой** вцепились друг в друга, вместо того чтобы сообща добиваться независимости? Сейчас такие люди есть, они явно склонны **вести политическую борьбу на уничтожение противника**» [Известия, 28.10.2003, с. 3] (слова Л. Кучми в інтерв'ю газеті). «Мертва хватка у кого. Надзвичайна наполегливість – про дію людини, яка не відступить, доки не доможеться свого. – Мертвая хватка у кого» [8:86].

3. Концептуальні синоніми до прагмати «індивідуалізм»:

Індивідуалізм – незгода – міжусобиця: «В проливе все было бы спокойно, если бы мы, ослабленные **междоусобицей**, не показались кое-кому легкой добычей» [Известия, 28.10.2003, с. 3] (Леонід Кучма про будівництво дамби в районі Тузли). «Междоусобица» – «незгода, розбрат між якими-небудь суспільними групами в державі» [5: 278];

Індивідуалізм – відсутність злагоди – політичні пристрасті: «Украинские **политические страсти** продолжают оживлять российский телеэфир... «Оранжевой принцессы» не видно и не слышно. Пока президент и премьер выясняют, быть досрочным выборам или нет, «мадам революционерша», не таясь, ведет переговоры с вице-президентом Европарламента Марекком Сивецем и бывшим президентом Польши Александром Квасьневским» [Собеседник 16/2007:6]. «Страсть» – «1. Надміру виражене почуття; крайнє захоплення» [5: 631];

Індивідуалізм – прагнення до влади – небажання миритися з «двовладдям»: «В Брюсселе Юлия Владимировна сделала заявление, которое не отважилась произнести в Киеве: Украина станет парламентской республикой... По мнению Юлии Тимошенко, сейчас в стране фактически существуют две исполнительные ветви власти: одна, возглавляемая президентом, другая – премьером. Это **«двоевластие»** Тимошенко не устраивает» [http://www.izvestia.com.ua/?/articles/2008/03/11/182015 – 18].

4. Цілеспрямоване використання різностильової лексики: «Указ, который издал президент, **ни на одну голову не налазит**. Ющенко уволил Пискуна за то, что он не сложил с себя депутатских полномочий после вступления в должность генпрокурора» [Собеседник 21/2007: 4]. У даному прикладі точно відтворене мовлення українського респондента підкреслює полярність політичних поглядів.

5. Тропи:

– **Метафори:** «**Победили деньги**... Теперь вот жалею... Маму все время беспокоят: ездят к ней и беседуют» [Собеседник 21/2007: 8] (А.Данилко про причини, чому погодився на написання книги про себе); «...Мама купила себе домик в маленьком селе и занимается домашним хозяйством. Там у нее куры и коза любимая... Она мне неизменно отвечает: «Нет, сыночек, я как-нибудь сама. У тебя сегодня есть работа, а завтра не будет, что же я тогда... с голоду помру?»» [Там же] (А. Данилко про свою матір); «Ради празднования 350-летия Конотопского сражения Ющенко готов превратить город в место идеологических боев» [Известия 15.03.07:1]; «Из-за паралича

законодательной власти правительство потеряло не только возможность проводить какие-либо реформы...» [Тема недели 03.03.2008]. Окрему групу становить метафоричне перенесення найменування на основі подібності до літературних образів. «Собеседник» один із матеріалів називає «Тимошенко хочет стать «владычицей морскою»: «Ей и премьерского кресла мало, – рассказал нам один из активистов оппозиции. – Мы ее за глаза уже зовем «**владычицей морскою**» [Собеседник 16/2007: 6] (метафоризація за аналогією до прагнень героїні з казки О. С. Пушкіна). «И Олег Рыбачук, и назначенный и. о. премьер-министра Украины Юрий Ехануров – верные друзья не столько президента Украины, сколько лично Виктора Ющенко – человека и пчеловода» [Тема недели 21.04.2006] (метафора на основі подібності до «человека и парохода» В. Маяковського);

– **Метонімія**: «Юлия ликвидирует президента как класс?» [<http://www.izvestia.com.ua/?/articles/2008/03/11/182015> – 18]; «Украина очень любит делиться во мнениях. В принципе, это не страшно, если в стране существует некая высшая инстанция (верховный правитель, верховенство права, Закон Божий etc.), но для нас, разделяющих себя по любому поводу, это становится уже печальной традицией... (не говоря уже о тех случаях, когда и закон, и верховная власть стыдливо молчат, крича тем самым: «В этой стране можно все, была бы власть и деньги!» [<http://www.izvestia.com.ua/?/articles/2008/01/21/>]; «Майданов теперь в Киеве несколько, и самый шумный – у Конституционного суда. Там стоят две разноцветные толпы, разделенные щитами ОМОНА, и митингуют по очереди. Слухи о драках оказались преувеличены, столкновений нет, их не было бы и без ОМОНА: люди настроены неагрессивно» [Собеседник 30.05.07:3].

– **Епігети**: «Сумская область – место рождения Ющенко, поэтому все проводимые здесь акции должны стать **по-президентски роскошными и по-ющенковски всенародными**» [Известия 15.03.2007]; «Празднование годовщины воспринимается действующей властью как событие первостепенной важности. ...Остается лишь апеллировать к его [народу] чувству братства и коллективизма, а также **опьяняющему вкусу общей победы**» [<http://student.k.m.ru/view.asp?id>];

– **Порівняння**: «...Говорила так, что, обвини она шоколадного магната в постигнутой Украину эпидемии кариееса, граждане пошли бы кусать негодяя» [Собеседник 35/2005:3];

– **Оксиморон**: «Майдан готов к празднику несбывшихся надежд» [<http://student.k.m.ru/view.asp?id>]; (про святкування річниці помаранчевої революції);

– **Каламбур**, заснований на тавтології, має на меті підкреслити абстрагованість від конкретного суперечливого питання, філософічність думки: «Мы заявляем сегодня со всей ответственностью: **друзей у нас больше там, где их больше, а больше их там, где больше демократии. Чем ближе дамба к нашим берегам, тем ближе мы по своему настроению к Европе, к Западу в целом – так образно можно определить то, что делается сегодня в наших головах**» [Известия 28.10.2003: 3] (Леонід Кучма в інтерв'ю газеті про реакцію України на будівництво дамби в районі Тузли).

6. Використання власних назв у якості конотативних загальних: «Понравилось. Не то что у нас с нашими ющенками да януковичами» [Собеседник 15/2004]

(Замітка «Санмаринки на зароботках» про жінок із України, які працюють у Сан-Марино. Наводяться слова однієї з мігранток про стабільність у державі, незаполітизованість); *«Ющенко стане Кучмою»* [назва матеріалу]. *Оранжевая коалиция на грани развала. Команда президента В. Ющенко готова окончательно разрушить хрупкий союз с Блоком Ю. Тимошенко и создать новую коалицию с Партией Регионов. Так начнут реализовываться сценарий переизбрания Ющенко на второй срок*» [Тема недели 03.03.2008].

Таким чином, для вербальної репрезентації українського індивідуалізму в сучасному російському публіцистичному мовленні використовується багатий спектр виражальних засобів мовлення, що дозволяє експресивно представити усі відтінки цієї ментальної риси народу. Зокрема, позитивну аксіологічну характеристику мають наступні: повага до особистості, цінування унікальності, неповторності кожного, визнання права на активну життєву позицію, самовизначення, прагнення до лідерства. Негативний бік – егоцентризм, амбіційність, відсутність національної злагоди – вербалізується, як правило, підкреслено неемоційно, в «сухих» повідомленнях або ж експресивно марковано, іронічно, у співставленні з суспільним життям росіян.

Акцентується увага на таких особливостях українського індивідуалізму, як відданість родині, «вузькому колу», прагнення до матеріального добробуту, збільшення статків. Як абсолютно позитивну характерологічну рису російські журналісти відзначають виявлення індивідуалізму лише в рамках законності; обстоювання власних амбіцій ненасильницькими методами, самореалізацію до «межі», за якою починається індивідуальність іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
2. Кульчицький А. Світосприйняття українця. – К., 1992.
3. Костомаров Н. И. Две русские народности. – К. – Х.: Майдан, 1991. – 72 с.
4. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність. – К., 2006. – 238 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1987. – 750 с.
6. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Обрій, 1992. – 230 с.
7. Словник фразеологізмів української мови / Укладачі: В. В. Білоноженко та ін.. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
8. Олійник І., Сидоренко С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1991. – 400с.

РОЛЬ И МЕСТО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ИНДИИ

В статье рассматривается проблема роли и места английского языка в средствах массовой информации Индии на фоне существующей полиязычности, показана политика государства в отношении решения языкового вопроса в стране, представлены и проанализированы каналы СМИ Индии с позиции их языковой принадлежности.

Ключевые слова: *средства массовой информации, полиязычность, государственный язык, языковая вариативность.*

The problem of the English language's role and place in Indian mass-media on the background of multilingualism existing is considered in the research article, the policy of the state concerning the decision of a language question in the country is shown as well. The mass-media channels of India from the viewpoint of their language accessory are also presented and analyzed.

Key words: *mass-media, multilingualism, state language, linguistic variation.*

Английский язык, ставший средством общения между европейцами и индийцами, а также своеобразным языком интеллектуалов Индии, дал жизнь новому и уникальному явлению – англоязычной индийской публицистике.

После Второй мировой войны, на волне освобождения колониальных народов, в 1947 году Индия обрела долгожданную независимость от Британской империи. Молодое правительство Индии столкнулось с проблемой языковой политики. Новая администрация сделала хинди государственным языком, на котором говорили 40 % всех жителей страны. Но, учитывая тот факт, что английский язык был официальным языком колониальной эпохи, общепонятным для представителей многих национальностей страны, равно как и престижным языком общения социальных верхов, индийские власти провозгласили также и английский язык государственным языком на переходный период в 15 лет. Таким образом, Индия превратилась в страну с двумя государственными языками.

По данным переписи 1961 г. на территории Индии существовало, как минимум, 1652 языка, включая самые разные языки и местные наречия [1: 18]. Многие из этих языков оказались нежизнеспособны и сегодня не существуют. В то же время некоторые языки и наречия (например, тамильский или бенгальский языки) благополучно сохранили свою актуальность и, в какой-то мере, престиж. Эти константные языки бросают вызов хинди как государственному языку. Многие носители полагают, что их родной язык ничем не уступает хинди. И если уж их собственные языки и наречия не могут стать государственным языком, то оптимальным выходом стало присвоение «нейтральному» английскому языку данного статуса.

Поначалу в Конституции Индии было прописано наличие 15 «главных языков», приобретших статус официальных языков отдельных провинций (сейчас их уже 22) [2].

Использование английского языка как государственного было политическим решением бессрочно продлено. Поэтому можно однозначно утверждать, что язык средств массовой информации Индии – английский, бесспорно являющийся конкурентоспособным преимуществом для вовлечения Индии в общемировой информационный процесс.

Несомненно, индийский вариант английского языка включает в себя различные диалекты, что обусловлено влияниями региональных языков. Это приводит к определенным трудностям в понимании газетных текстов, радио- и телесообщений англоязычными «неиндийцами».

Наименьшее число грамматических вариаций встречается в семьях высших слов общества, хотя даже там есть разновидности. Английский язык, который преподают в школах, – это, по существу, британский английский язык. Известный также как Hinglish, он имеет некоторое сходство с шотландским английским языком в произношении. Уже в период колонизации индийский английский язык утвердился как диалект с его собственными «причудами». Здесь особое произношение, своеобразное построение фразы и нарушение общепринятых традиционных норм грамматики. Например: *Woman she finish thing me speak?* вместо *Has she done what I told?* В индийском варианте до сих пор встречается много фраз, которые британцы сегодня считают устаревшими, отражение чего можно встретить на страницах практически каждой из англоязычных газет.

Уникальность английского языка в средствах массовой информации Индии заключается в том, что изначально, со времени появления первых индийских газет в 18 веке, он никогда не подвергался «зачисткам» и никому не приходило в голову управлять языком от имени государства во времена колониального господства. Если бы Великобритания попыталась навязать Индии свои правила правописания, дни официального статуса английского языка в этой стране были бы сочтены. Сегодня в Индии выходят толковые словари именно индийского варианта английского языка, без всякой оглядки на нормы радио BBC [3].

Однако, как это происходит во многих странах мира, по причине всё возрастающего влияния американской культуры в Индии американский английский уже бросает вызов традиционному британскому. Пока это, в основном, наблюдается только в молодёжной среде. Происходит распространение так называемой «MTV культуры». Эта проблема в Индии становится сейчас особенно актуальна. Примерно 70 % англоговорящих индийцев считает лучшим стандартом, так называемый «BBC English», 10 % предпочитает американский, а 17 % – индийский вариант.

На первый взгляд, в сфере печатных СМИ одной из основных тенденций исследователи называют рост числа читателей, предпочитающих прессу на родном языке, в ущерб англоязычной аудитории. Влияние англоязычной прессы медленно, но устойчиво снижается [4: 21]. Англоязычная пресса господствовала в стране лишь первое десятилетие независимости, бурное же развитие изданий на национальных языках началось с конца 1950-х годов и продолжается по сей день. В 1950 году из 214 ежедневных газет 44 издания выходили на английском языке, остальные – на национальных языках. К 1990 году число ежедневных газет уже достигло 2856, из них 209 на английском и 2647 на национальных языках. На стыке веков с 1999 по 2003 гг. численность англоязычной аудитории выросла на 4 %, а аудитории, говорящей на индийских языках, – на 14 %. Этот

показатель можно проиллюстрировать: сегодня в реестре печатных СМИ Индии зафиксировано 5638 ежедневных изданий, из них на хинди – 2500 и только 410 – на английском языке. Остальные издания публикуются на официальных языках штатов. Читательская аудитория с 1999 г. увеличилась на 27 % именно за счет изданий на индийских языках [5: 62]. Но англоязычные издания в Индии имеют запредельные тиражи. К примеру, газета «Хиндустан Таймс» уже перешагнула тринадцатимиллионный рубеж.

Газеты на родном языке читают преимущественно жители некрупных городов. Эти издания оказывают гораздо большее влияние на общественное мнение, нежели англоязычная пресса. Тем не менее доходы англоязычных газет выше, чем у изданий на национальных языках, поскольку внимание крупных рекламодателей направлено на платежеспособные слои населения, к которым и по сей день относят аудиторию англоязычных газет. Именно по этой причине медиаконцерны продолжают издавать газеты и даже наращивать объемы производства медиaproдукции на английском языке.

В популяризации английского языка в стране важную роль играет телевидение. Хотя, по противоречивым данным только от 4 % до 7% населения понимают английский язык, Hinglish, несмотря на желания его противников, останется здесь – и есть основания, что навсегда, окончательно войдя в стиль индийской жизни. Как заметил однажды в беседе с журналистами министр информации и радиовещания В. Гадгил, проблема состоит в том, что в Индии 23 штата, 9 союзных территорий, 14 языков, 164 диалекта, 19 агроклиматических зон, 23 субрегиональные и субрасовые группы и все они требуют времени и внимания на телевидении. Министр прав: трудно удовлетворить запросы всех, по крайней мере на том этапе развития вещания в стране. Тем не менее, в этом направлении делалось немало. В том числе и для решения языковой проблемы [6].

Важно упомянуть и тот факт, что в Индии вещание детских программ находится под контролем компании **Sesame Workshop**, выпускающей **детские и образовательные программы** на английском языке. Учитывая огромную популярность телепродукции этой компании, не удивительно, что число англоговорящих в Индии скоро увеличится.

В целях укрепления национального единства в 1982 году с помощью спутниковой связи началась трансляция общенациональной телепрограммы. Эта программа, ретранслируемая местными станциями, шла попеременно на хинди и на английском языке. Несмотря на широкую рекламу, новое начинание вызвало серьезные возражения в ряде штатов страны, где хинди не является основным языком. Раздавались даже требования прекратить ведение этих передач. Развернулась острая дискуссия. Большинство ее участников высказались все-таки за сохранение программы на английском языке и постепенное расширение ее путем включения передач на других языках.

Тем, кто отвечает за развитие в Индии Интернета, который сейчас рассматривают как полноправный канал СМИ, также приходится учитывать особенности индийской аудитории, не всегда способной свободно пользоваться интернет-ресурсами. Это, разумеется, проблема многоязычности. Казалось бы, английский язык, будучи международным языком Интернета, мог бы вполне устроить индийских пользователей глобальной сети: это один из государственных языков Индии и на нем говорит большинство грамотных жителей страны. Однако амбициозность планов индийского руководства по развитию высоких технологий именно в том, чтобы Интернет в стране стал в подлинном смыс-

ле массовым, и поэтому был сделан акцент на языковое разнообразие индийских интернетовских сайтов. Из индийских языков главное место в Интернете занял, конечно, хинди. На этом языке раньше других появились свои порталы и сайты, а также учебно-справочные издания, посвященные компьютерам, вордовским программам и Интернету. Проблема терминологии, затруднявшая работу в сети, постепенно решалась в той же хиндиязычной литературе. Однако очень скоро в печати появились материалы, в которых специалисты стали вдруг утверждать, что вряд ли можно ожидать от хиндиязычного Интернета большого будущего. По их мнению, пройдя начальный курс обучения Интернету на хинди, индийские пользователи очень быстро перейдут на англоязычные интернетовские сайты, позволяющие блуждать по всей глобальной сети [7: 71–84].

Таким образом, языковая структура индийского общества отличается воистину чрезвычайной сложностью. Индусы низших социальных слоев по-прежнему используют в бытовом общении свои родные языки и пользуются соответствующими каналами СМИ. Что касается двух более высоких общественных слоев, то роль языка среднего уровня играют ограниченные пределами отдельных провинций «провинциальные языки». А высшую нишу занимают два государственных языка, включая принадлежащий к числу мировых языков английский язык. При этом даже через 60 лет после появления независимой Индии английский язык все так же остается в ней самым широко употребляемым и самым престижным языком. Тиражи англоязычных газет в Индии – самые высокие в мире и давно перешагнули все мыслимые границы («Таймс оф Индия», например, ежедневно выходит тиражом в 2.4 млн. копий). Разумеется, никто давно уже не расценивает подобную ситуацию, как «британскую угрозу» языковой среде, культурной идентичности или, тем более, национальному суверенитету страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сидоров Ю. Сократится ли территория русской речи // Эхо планеты. – 2004. – №2. – С. 18-19.
2. <http://www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/in>
3. <http://www.svoboda.org/programs>
4. Sanjay B. P. Press history in India // The Indian media illusion. Delusion and Reality. – New Delhi, Prem Bhatia Memorial Trust, 2006.
5. Мартынов Д. В., Оськин А. В. Рынок печатных СМИ в России и в мире. – М. 2006. – 305 с.
6. The Hindu, Madras, 1986, Aug. 29.
7. Круглов Е. В. Индустрия информационных технологий Индии в 2003 году // Журналистика. – М.: МГУ. – 2004. – №1. – С.71–84.

**ЯВИЩЕ ТЕАТРАЛЬНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ ТА ЙОГО ВИТОКИ У ЦИКЛІ
«ВЕЧОРИ НА ХУТОРІ ПОБЛИЗУ ДИКАНЬКИ» МИКОЛИ ГОГОЛЯ**

У статті розкривається значення терміну «театральність» у літературному контексті та вплив барокової театральньо-літературної традиції на створення Миколою Гоголем циклу «українських» повістей.

Ключові слова: театральність, фольклор, літературні традиції.

В статтє раскрывается значение термина «театральность» в литературном контексте, а также влияние бароковой театральньо-литературной традиции на создание Николаем Гоголем цикла «украинских» повестей.

Ключевые слова: театральность, фольклор, литературные традиции.

The article reveals a meaning of the «theatricality» term at the literary context and the influence of baroque literary-theatricality traditions on the creation of the «Ukrainian» stories cycle by N. Gogol.

Key words: theatricality, folklore, literary traditions.

У науковій літературі термін «театральність» визначається по-різному. Часто це слово використовується як оціночне означення.

Театральна енциклопедія пояснює цей термін як специфічну художню особливість, притаманну творам театрального мистецтва. Поняття «театральність» має різні відтінки значення. В найбільш загальному плані його вживають у тих випадках, коли хочуть підкреслити, що даний твір відрізняється виразністю, яка досягнута специфічними театральними засобами або застосовують для визначення особливої яскравості та виразності сценічної форми вистави чи акторського виконання, що допомагає розкрити внутрішню суть та зміст п'єси. В іншому сенсі «театральність» – це визначення власної, неповторної манери театрального мислення якого-небудь письменника. Це особливість, що обумовлює всю художню побудову твору, є ключем до його змісту. Іноді театральністю називають нарочите підкреслення ігрових прийомів, що використовуються в театрі, свідому відмову від створення на сцені ілюзії реальної дійсності. Історичним витоком такої театральності є театр античності, середньовіччя, деякі види народного театру епохи Відродження (особливо італійська комедія дель арте) [1(5:151)].

Згідно з одним із основних принципів бароко – взаємопроникнення і синтезу мистецтв – в епоху бароко театр «увійшов в усі види мистецтва як тема або метафора, наділивши їх своїми художніми прийомами, театралізуючи літературу, архітектуру, живопис» [2: 55]. Особливою популярністю користувалось змалювання у віршах пейзажів

або творів живопису, пробуджуючи у читачеві глядача. Слово у взаємодії з музикою, жестом, танцем ставало найважливішим засобом естетичного впливу театру на літературу.

Те, що рання гоголівська проза тяжіє до «театралізації» досить відомий факт у літературознавстві. Розгляд витоків цього явища зробили на початку ХХ століття М. Петров у доповіді «Следы литературных влияний в произведениях Н. В. Гоголя» (К., 1901) та В. Перетц в роботі «Гоголь и малорусская литературная традиция» (СПб., 1902). Обидва дослідники проводять паралелі між творами М. Гоголя та українською літературною традицією, визначаючи вплив на творчість письменника і західноєвропейського романтизму, і українського фольклору, і творів батька Василя Опанасовича, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, В. Наріжного, Г. Квітки-Основ'яненка. М. Петров наголошує при цьому, що Гоголь прокладав тільки нові шляхи в літературі, і якщо наслідував деяким «літературним авторитетам», то тільки в запозиченні фабули, у яку він «вкладав свій власний зміст», або в переробці літературних фактів, що слугували «будівельним матеріалом в його художніх роботах» [3: 1]. Цю ж таки ідею підхоплює пізніше В. Данилов: «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» є народною малоросійською пісню, перекладеною в повість». Він узагальнює свої спостереження думкою, що в російській літературі «догоголівського періоду» не було тієї індивідуалізації героїв, яка б надавала зображувальним особам життя і рух. «Ми чуємо часто чинює мову, але не бачимо, хто говорить» [4: 18-20]. Докладно проаналізував «юношеские повести Н. В. Гоголя» В. Розов, пов'язавши їх сюжет, композицію, персонажі з традиційними типами старого малоруського театру та вертепу (козак-запорожець, дяк, москаль, польський шляхтич, єврей, циган, чорт, зла баба, мужик-простак та ін.) [5]. В радянському літературознавстві деякі дослідники творчості М. В. Гоголя (Н. Крутикова, М. Радецька, В. Чапленко та ін.) звертали увагу на зв'язок його ранніх творів, особливо «Вечорів на хуторі біля Диканьки», з фольклором. М. Бахтін вказує на аналогії між сполученням елементів народно-святкового українського фольклору з елементами бурсацького гротескного реалізму у «Вечорах» та роману Франсуа Рабле. [6: 487]. Сучасний літературознавець О. Ковальчук узагальнює ці спостереження: «У прозі Гоголя, яка корінням сягає фольклору, використовуючи традиції барокової культури, театральність не випадковий елемент, а первісна якість, особливість художнього мислення. І це стосується не окремих творів, а творчості у цілому» [7: 102]. Театрознавець О. Поламішев резюмує: «Читаючи не тільки п'єси Гоголя, але і його прозу, іноді також не можеш звільнитися від відчуття незвичності того, що відбувається, театральної перебільшеності образів, їхньої абсолютної незвичної манери думати, діяти. ... І виявляється, що в різних формах, в різному ступені, але театральна природа Гоголя відчувається в усіх його творах» [8: 4].

Присутність ефекту театральності в прозових творах першої половини ХІХ століття була історично зумовлена культурно-історичними факторами. Ю. Лотман, визначаючи місце театру і театральності в сфері культури цього періоду, зазначає: «Театр замчав у життя, активно перебудовуючи побутову поведінку людей... Мистецтво стає моделлю, яку життя наслідує» [9 (1: 269)]. «Театр не тільки відображав світ в цілому, людське життя, примхи долі, недовговічність земного існування... Він був ... джерелом, до якого постійно звертались майстри інших мистецтв, літератури... Література йшла до театру з боку драматичної композиції, часової організації твору,

надаючи йому своєрідну динаміку, з боку слова – широко вводячи діалог. Тому літературні твори набували ознаки театральності, будувались таким чином, що читач міг зримо уявити написане, слідкувати за подіями, що розгорталися на сторінках твору так само, якби він слідкував за ними в театрі» [10: 59-60]. Людська поведінка моделювалась за театральними шаблонами, і сценічність, театральна ясравість твору вела до суспільного визнання.

Від'їжджаючи до Петербургу у січні 1829 року, амбіційний Микола Гоголь мріяв зробити кар'єру на державній службі. «А між іншим якийсь інстинкт штовхав його в бік літератури. Він привіз до Петербургу свій перший твір, розпочатий ще в Ніжині і закінчений восени 1828 року. Це була ідилія у віршах «Ганц Кюхельгартен» [11 (1: 191)], різка критика якої вразила самолюбство письменника і він спалив виданий тираж. Туга за батьківщиною, невдала спроба стати актором театру, нудна служба, учителювання – все це не заварило Гоголю перейти від німецької романтичної поеми до створення «малоросійських» повістей. В квітні 1829 року в листі до матері він просить вислати йому «две папінкины малороссийские комедии: Овца-Собака и Романа с Параскою», обіцяючи спробувати «одну из них поставити на здешний театр» [12 (10: 142)]. Але, як зауважив Ю. Барабаш, «в цій обіцянці, крім ширих благих намірів приховувалась значна доля лукавства: Нікоші, що прибув до Петербургу всього якихось чотири місяці тому, ще самому треба було думати і думати, як звестися на ноги, а не опікуватися «на здешнем театре» нікому не відомими п'єсами нікому не відомого автора із провінції...». Далі дослідник робить припущення, оскільки в столиці «так занимает всех все малороссийское», Гоголь вирішує «створити щось в такому дусі, і батьківські комедії, які він бачив в дитинстві у Кибинцях, в театрі при садибі Д. П. Трошинського, могли виявитися в цій справі дуже доречні» [13: 25-26].

Захоплення театром і драматургією у Миколи Гоголя виникло під час навчання в Ніжинській гімназії. Він був організатором і учасником гімназичних вистав, де виконував з великим успіхом комічні ролі, навіть жіночі. В. Гіппіус наводить уривок із спогадів В. Пашкова про ніжинські постановки різноманітних п'єс Гоголем і Прокоповичем. Особливого успіху зазнала комедія із українського побуту, в якій німу роль старого взявся зіграти Гоголь (Гіппіус припускає, що це була комедія його батька). Неймовірно перевтілення юного Гоголя в старезного діда з кумедним кашлем настільки насмішило глядачів, що «від цього вечора публіка пізнала і зацікавилась Гоголем як чудовим коміком». Всі небезпідставно вважали, що він має великий сценічний талант, вправно володіє мімікою, зміною голосу і повністю перевтілюється в роль, яку грає [14: 21-22]. Отже Гоголь знав із власного досвіду, що професійно виконана роль, ще й комічного характеру приносить успіх як актору, так і п'єсі. «А по моему мнению, ничего не должно пренебрегать, на все нужно обращать внимание. Если в одном неудача, можно прибегнуть к другому, а в другом – к третьему, и так далее» – пише він в листі до матері в квітні 1829 року [15 (10:142)]. Спроба поєднати зацікавленість в Петербурзі всім малоросійським, популярність в той час театру, гарантований успіх комічного і власний драматичний досвід виявилася вдалою. Але чому він починає «зводитися на ноги» саме з повісті, а не з такого знайомого йому жанру – п'єси? Мабуть, на це було декілька причин. Після того, як у нього не виявили акторського таланту при спробі вступити на службу до театру, Гоголь міг побоюватися, що п'єси провінціального автора винесуть такий самий

вердикт, що і його таланту. А ось знайомство з О. М. Сомовим, редактором альманаху «Северные цветы», який опікувався молодим талановитим письменником, могло сприяти просуванню його творів. За походженням Сомов був із Слобідської України і в своїй літературній діяльності «был не чужд малорусского романтизма...» [16: 13]. Його повісті «Сказки о кладах», «Гайдамак», «Купалов вечер», «Киевские ведьмы» та інші насичені колоритом українського народного життя. В. Данилов припускає, що Гоголь познайомився з Сомовим по приїзді в Петербург через інших земляків, які організували в Петербурзі цілий гурток, і Сомов щиро допомагав молодому письменнику [17: 13]. Він дає доброзичливий відгук і на поему Гоголя «Ганц Кюхельгартен», і на повість «Басаврюк, или Вечер накануне Ивана Купала», надруковану в «Отечественных записках» без підпису, оскільки «Гоголь боявся гласності і прокладав собі шлях до літературних успіхів таємно навіть від найближчих друзів своїх» [18 (3: 416)]. Сомов у своїй статті називає ініціали невідомого автора «Басаврюка», чим свідчить про свою обізнаність в літературній діяльності Гоголя.

Підбадьорений Гоголь плідно працює і до травня 1831 року в нього вже було написано кілька повістей, що увійшли в перший том «Вечеров на хуторе близ Диканьки». В. Вересаєв подає свою версію появи «Вечорів»: «Не знаючи, як вчинити з цими повістями, Гоголь звернувся за порадою до П. Плетньова. Плетньов хотів захистити юнака від впливу літературних партій і водночас врятувати повісті від упередження людей, які знали Гоголя особисто або за першими його спробами і не були про нього високої думки. Тому він порадив Гоголю, для початку, суворе *incognito* і вигадав для його повістей заголовки, який збудив би в публіці цікавість ... Книга була прийнята величезною більшістю шанувальників літератури із захватом» [19 (3: 447)].

Отже, розрахунок виявився вдалим: поєднання малоросійської поезики з театральними прийомами принесли автору справжній успіх в суспільстві і визнання досвідчених митців, хоч і викликали полеміку серед критиків. «Вот настоящая веселость, искренняя, непринужденная, без жеманства, без чопорности. А местами какая поэзия, какая чувствительность! Все это так необыкновенно в нашей литературе, что я доселе не образумился... Поздравляю публику с истинно веселою книгою» – захоплено вигукував О. С. Пушкін в одному із своїх листів [20 (3:451)].

Відмовитися від використання театральних прийомів в прозових творах Гоголь не міг. «Художній погляд Гоголя виховувався під враженням театального і образотворчого мистецтва. Давно уже відмічалось, що певні частини оповідей Гоголя являють собою словесні описи театралізованих епізодів... Приклади свідчать, що Гоголь часто, перед тим, як описати ту чи іншу сцену, перетворивши її на словесний текст, уявляв її собі втіленою театральними або образотворчими засобами» [21: 259]. Ю. Лотман, аналізуючи особливості літературно-художньої форми ранньої гоголівської прози, відзначає, що побутова дія розгортається найчастіше в межах театралізованого простору. «Гоголь ніби ставить між своєю оповіддю та образом реальної події сцену. Дійсність спочатку змінюється за законами театру, а потім перетворюється в оповідь. Це створює надзвичайно особливу мову просторових відносин в літературному тексті. Насамперед дія концентрується на порівняно невеличкій сценічній площадці. ... Від чого текст так часто наближується до драматичної побудови, поділяючись на монологи, діалоги, полілоги. Рух героїв також перекладений на

мову театру ... – в пози» [22: 261]. В. Немирович-Данченко захоплювався, з якою майстерністю Гоголь знаходив сценічні рухи через несподіванки, які проявлялися у характерах героїв, вдало чергував рух із подробицями, «згірваючи їх своїм гумором». Відомий режисер слушно вважав, що Гоголь своїми прозовими творами створював «сценічну мову п'єс, її гостроту, влучність і яскравість. Будь-який драматург випробував на собі чарівність сценічності гоголівського гумору» [23: 276].

При досить невеликому обсязі, повісті «Вечорів» відрізняються динамічністю розвитку сюжету, який розгортається за театральними законами, сценічним конфліктом, інтригою, містифікацією.

Підсумовуючи, зазначимо, що театральність художнього світу «Вечорів» є складовою гоголівської поетики, де письменник вдало поєднує малоросійські барокові літературні традиції з власним романтичним світосприйняттям. Тим самим актуалізується потреба з'ясування поетики театральності ранньої прози Миколи Гоголя для висвітлення ще однієї грані його літературного таланту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Театральная энциклопедия: в 5 т. / Глав. ред. П.А. Марков. – М.: «Сов. Энциклопедия», 1964.
2. Софронова Л. А. Поэтика славянского театра XVII – первой половины XVIII века. Польша, Украина, Россия. – М.: Наука, 1981. – 264 с.
3. Петров Н. Следы литературных влияний в произведениях Н.В. Гоголя. – К., 1901. – 15 с.
4. Данилов В. В. Влияние бытовой и литературной среды на «Вечера на хуторе близ Диканьки» Н.В. Гоголя. – Одесса, 1909. – 22 с.
5. Розов В. А. Традиционные типы малорусского театра XVII-XVIII в.в. и юношеские повести Н. В. Гоголя. – К., 1911. – 74 с.
6. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Худож. литература, 1975. – 504 с.
7. Ковальчук А. Театрализация как принцип построения мира художественного произведения (развитие гоголевских традиций в украинской лирико-химерической прозе) // Наследие Н. В. Гоголя и современность. Часть 1. / Тезисы докл. и сообщ. научно-практ. Гоголевской конф. (24-26 мая 1988 г.). – Нежин, 1988. – 106 с.
8. Поламишев А. М. Театр Н. В. Гоголя: природа театральности прозы писателя. – М., 1982. – 120 с.
9. Лотман Ю. М. Театр и театральность в строе культуры начала XIX века // Лотман Ю. М. Избранные статьи. – Таллинн, 1992.
10. Софронова Л. А. Поэтика славянского театра XVII – первой половины XVIII века. Польша, Украина, Россия. – М.: Наука, 1981. – 264 с.
11. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Статьи по теории литературы. Гоголь. Пушкин. Тургенев. Чехов // Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы: В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1989. – 542 с.
12. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: В 14 т. – М.; Л., 1937-1952. – Т. 10. – С. 142.

13. Барабаш Ю. Я. Гоголь и традиции староукраинского театра (Два этюда) // Н. В. Гоголь и театр. Третьи гоголевские чтения. Сб. докладов. – М., 2004.
14. Гиппиус В. Гоголь. – М.: Аграф, 1999. – 464 с.
15. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: В 14 т. – М.; Л., 1937-1952. – Т. 10. – С. 142.
16. Данилов В. В. Влияние бытовой и литературной среды на «Вечера на хуторе близ Диканьки» Н. В. Гоголя. – Одесса, 1909. – 22 с.
17. Там само. С. 13.
18. Вересаев В. В. Сочинения в четырех томах. – М.: Правда, 1990. – Т. 3. – С. 416.
19. Там само. – С. 447.
20. Там само. – С. 451.
21. Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь. – М.: Провсвещение, 1988. – 352 с.
22. Там само. – С. 261.
23. Немирович-Данченко В. И. Рождение театра: Воспоминания, статьи, заметки, письма. – М.: Правда, 1989. – 576 с.

УДК 821.161.2-311.6 Загребельний 7.09

Сікорська В. Ю.

(Первомайськ, Миколаївська обл.)

ХРОНОТОПІЧНА УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «Я, БОГДАН»

Анализируется исторический роман по принципу материализации художественного времени в пространстве на уровне изображения личности в литературе. Раскрывается взаимозависимость временной и пространственной интерпретации и психологического восприятия времени и пространства отдельными героями. Исследуется хронотоп в историческом романе как выражение индивидуального стиля автора.

Ключевые слова: художественное время, художественное пространство, хронотоп, исторический роман, континуум.

Historical novel have been analyzed according to the principle of materialization of literary time in space on the level of depicting a personality in literature. Full interdependence of time and space interpretation and psychological sense of time and space by separate characters have been discovered. Chronotop in the historical novel as the means of expressing the author's individual style has been investigated.

Key words: literary time, literary space, chronotop, historical novel, continuum, plot, composition, character.

Тема особистості в художній літературі є актуальною вже не одне століття, а інтерес до неї в історії є високим покликанням для письменника, який «претендує на звання романіста» [13: 18]. Сучасний історичний роман характеризується не лише різноманітністю тематики, розширенням хронологічних рамок повіствування, етичним поліфонізмом, а й посиленою увагою до внутрішнього світу літературних персонажів. Саме він сприяє відтворенню та оживленню давніх героїв, розглядаючи їх зсередини та осмислюючи сутність їх із вершини XXI століття таким чином, аби літературні характери ставали більш глибокими та стереоскопічними. Тому в творі внутрішній рівень форми постає у вигляді динамічної картини зображуваного життя, даної з усіма її індивідуальними подробицями – образами твору.

Міркуючи над призначенням письменника, Михайло Слабошпицький наголошує – справжній митець у кожному наступному творі мусить виступати по-новому, не повторюючи не лише інших, а й навіть себе самого [9], що і штовхає справжніх майстрів слова до написання творів оригінальних, з новою подачею матеріалу, з новим трактуванням теми, композиції, із новою концепцією героя, завдяки чому піднімається рівень концептуалізації, аналітичних можливостей романістики про давню минувшину. Василь Земляк, продовжуючи цю тезу, зазначає, що сучасний письменник має бути неповторним, новим, «...не спростовуючи досвіду інших у цьому жанрі, та водночас щедро додаючи до цього досвіду своє» [6: 119].

На сьогодні є ціла низка історичних романів Павла Загребельного, які різняться між собою не лише викладеним матеріалом, концепцією, різними стильовими ключами та архітектонікою, але й умінням зобразити *о с о б и с т ь* у літературі. Загребельний у «Неложними устами» зазначив, що у художній літературі варта не ієрархія посад, а ієрархія особистостей, утверджуючи цю тезу у кожному наступному романі [4].

Осердям роману має бути змалювання цілісної особистості, яка будучи центром художнього відтворення, виказувала б багатогранність власної індивідуальності, дивувала б істинністю життєвої правди, відлунувала типові прикмети певної історичної доби, національної культури, носієм якої є, зберігаючи індивідуальну історію, «несла у собі зерна того загальнолюдського, вічного, що породжує в наступних поколіннях, кожний раз по-своєму, хвилювання й неспокій» [7: 208].

Час і простір є домінуючими у характеристиці як певного літературного явища, так і літературного процесу в цілому, саме ці взаємопов'язані та взаємопохідні категорії є принциповими координатами одного з найбільш об'ємних літературознавчих понять, а від так – різноаспектного та поліфункціонального, але недослідженого феномена – гендерного контексту, що залучається майже у кожній науковій праці інтенсивно та питома. Категорії часу і простору в художньому творі вибудовують особливий психологічний настрій існування персонажа.

Своєрідне, притаманне Павлу Загребельному відтворення подій у романі є особливим типом вибору моментів часу та їх компонування в розповіді, який невіддільно поєднаний із сутністю особистості. Через що дослідження художньої долі прийому «пошуків минулого» невідворотно стикається з більшою проблемою – особливостями часопростору в людині. У гносеологічному аспекті час і простір належать до найбільш універсальних категорій, втілюючи у собі «світовідчуття епохи, поведінку людей, їх пізнання, ритм

життя, відношення до речей, жоден із «показників культури» не характеризується таким всеоб'ємом і повнотою її «сутності», як розуміння простору й часу» [1: 84].

Подібно до багатьох текстів не лише української літератури, твори Павла Загребельного не претендують на інтерсуб'єктивність декодування. Автор постійно вступає з читачем у своєрідну полеміку, ставлячи основний акцент не на відтворенні історії України, а на здійсненні «художніх досліджень народних доль, кожна з яких не втратила свого значення й сьогодні» [3: 5]. Віднайти спільну мову допомагають паралелі із загальновідомим, але традиційні асоціації у тексті переосмислюються й набувають кардинально нового значення. Романіст прив'язує події твору до конкретного історичного періоду, тлом їх розвитку є історико-достовірна фактографія, а романтизація героїв, мотивація їх вчинків та ін. – це логічна допусківна вірогідність, суб'єктивний показ у нерозривному зв'язку з історією.

До аналізу романів як цілісної самодостатньої структури слід підходити з аналітичного боку, в яких окреслюються особливості авторського стилю як формотворчого начала, внутрішнього закону художньої творчості письменника. А розглядаючи пропонований роман «Я, Богдан» слід узагалі відкинути всі постулати традиційного історичного роману. Неодноразово літературні критики підкреслювали, що осердя романів Павла Загребельного спрямоване на возвеличення людини, утвердження її ясравої, духовно збагаченої та багатогранної особистості, «психологічне заглиблення, прилучення до коренів життя, ...а чим надійніші корені тим ґрунтовніша впевненість у майбутньому» [11: 132]. Тому найпринадніша властивість його романів – це психолого-моральна напруга, а художній світ зазвичай передбачає прискіпливий погляд на долі героїв, які займають основну увагу автора і відтворюються гранично детально, їм відведено більша частина художнього простору й часу в романі. Письменник прагнув подолати відстань між задумом і художньою формою, закладаючи в основу творів глибоку ідею, а структура часопросторових стосунків у творі – один із засобів вираження і втілення загребельнівської концепції особистості.

Художньому простору й часу належить важлива роль у створенні «образу людини», де характер реалізується через хронотоп персонажа та часопросторові зв'язки, завдяки яким виникає мистецька єдність тексту. Часопростір і концепція особистості керуються перш за все завданням пізнання людини в складних зв'язках зі світом та історією. Проте Павло Загребельний не тільки по-філософськи тонко відчуває сутність хроносу, прослідковуючи, як час відбивається в долях цілих поколінь та окремо взятої особистості, трансформуючи, видозмінюючи їх в руслі сторичних епох. Попри гостре фіксування проминальності часу, в основі якої присутнє відчуття руху, письменник з вершини власної позиції трактує буття часопростору, завдяки якому відбувається взаємопроникнення історії і сучасності в рамках одного роману, майстерно створюючи прообраз майбутнього.

Роман «Я, Богдан» є художнім продовженням осмислення в українській культурі поста-ті Хмельницького, його місця в історії. Майстерна «гра» з художнім часопростором сприяє синтезу психологізму з динамічною картиною швидкоплинного світу, а герой сприймається в контексті часу історії власного народу як сталість чи вічність. Часові й просторові координати в романі модифікуються у синкретичному потоці Богданової свідомості, котра долає шлях від земного до трансцендентного, координуючись із буттям як таким.

Вибудовуючи канву роману, можна припустити, що письменник про неї думав в останню чергу, ставлячи за мету зображення неординарної особистості, яка лишила помітний слід у вітчизняній історії. Форма викладу матеріалу – монолог, який певною мірою обмежує мистецькі можливості романіста, адже інформація, яку отримує читач, є «потоком свідомості» головного героя, водночас розширюючи їх через оживлення Богдана. І хоча тема роману – це зображення життя однієї людини, хай навіть і великого гетьмана, цей роман «рівночасно біографія та метабіографія» [8: 63], що дозволяє підкреслити здатність письменника розширювати межі свого володіння через «наскрізний динамізм розгортання подій» [9: 91].

Читач «застає» Богдана вже на схилі літ, який живе минулими моментами, переходячи від миті до миті, гостро відчуваючи плин часу. Ефект ретроспекції дозволяє автору ущільнити художні часові відрізки, вибираючи для детального розгляду найбільш вагомі або для долі самого гетьмана, або для долі України. Загребельний організовує складну систему часів, де міркування Хмельницького виступають необхідними величинами художнього світу зі своїми часовими та просторовими вимірами. Герой ніби вступає в боротьбу з незримим ворогом, ім'я якому Час. Намагаючись подолати плин часу, він протистоїть зникненню минулого, історії через втілення його в вічній пам'яті і трактується як точка перетину різних темпоральних ліній.

Марко Павлишин називає образ Богдана «позачасовою постаттю, мітом» [8: 66], який розмірковує не лише над часом власного існування, а й над минулим та майбутнім України, полемізуючи з істориками свого та пізнішого часу. Читачу разом із наратором дозволено заглянути в майбутнє, а таким зіткненням часових планів досягається враження не лише часової послідовності, а й внутрішньої єдності різних історичних етапів розвитку українського народу.

Характер Богдана розкривається через гармонійний синтез художнього часу і простору, що репрезентує своєрідне сприйняття історії та розкриття внутрішнього світу героя через полеміку з самим собою та історією. Тому роман «Я, Богдан» у своїй основі має не пошуки захоплюючого сюжету чи утвердження історичної правди, це серйозне психолого-філософське роздумування над законами поступального руху людства. В основу організації художнього часу покладено одночасовість, яка чітко прослідковується через фіксування дат, хоча вдумливий читач відчує «мить позачасся» [12: 59-63], яка передається звертанням до образу покоління, що змінюють одне одного.

Павло Загребельний завжди брався за складні проекти, і роман «Я, Богдан» не є винятком, адже письменник тяжів до відтворення непокданого в образі: відтворення двох начал – народного та особистісного, документа і психології, зображуючи становлення не самовпевненого державного діяча, творця подій, а людини з неповторним, сокровеним індивідуальним світом, якій притаманні слабкості, сумніви, кохання, ненависть. Це зумовило введення в канву роману епізодів із відтворенням моментів інтимного життя гетьмана, наголошуючи на тому, що великі люди не вільні від земних слабкостей, але які здатні абстрагуватися у важливі моменти життя народу. Богдан, охоплюючи зором власні вчинки та їхні історичні наслідки, вимальовується освітленим мудрим ватажком-політиком, талановитою непересічною особистістю, а зображення переживань героя, викликаних інтимними порухами душі, поглиблюють психологічну характеристику

гетьмана. Створюючи оригінальний образ Богдана, романіст репрезентував читачеві зіткнення віковичних суперників: кохання і влади. В офіційних характеристиках ми знайдемо лише оцінку діянь гетьмана і нічого про почування земної людини. Загребельний же намагався оживити пам'ять народну і вдихнути в неї життя, тому великий гетьман у романі виступає не тільки як творець нової української держави та історії, а навіть більше як знаряддя її.

Внутрішня дія роману – сюжетно-змістовний розвиток, взаємне пояснення тексту і підтексту, які ґрунтуються на тонко і прискіпливо розробленій діалектиці взаємодії різних форм часу й простору. Внутрішній часопростір образу – це близький нам синтез речей і нас самих, тому можна сказати, що він має доцентрову структуру. Приймаючи імпульс із зовнішнього простору (чуттєве сприйняття), уявлення переломлюється, переходить у внутрішній простір і намагається досягнути центра цього простору, уявлення розповсюджується в усьому просторі, збирає інформацію, яка допомагає все «з'єднати» в цілісний образ.

«Метачас культури не вичерпується лінійним перебігом часового процесу, але розкриває багатоманіття конфігурацій теперішнього, минулого й майбутнього» [10: 48]. Така романна тріада викликає утворення в трансформованому вигляді елементи глибинного психоаналізу, який представлений як метафора тісного зв'язку окремо взятої особистості з віковою історією українського народу. Відірваний від ґрунту реальності, загнаний углиб людської свідомості, час стає вже не просто фізичним фіксуванням протяжності, він перетворюється на спосіб відтворення зовнішнього змісту подієвих ситуацій через внутрішнє наповнення героя. А сама художня свідомість надає можливість Богданові переходити у простір вічного «тепер», що певною мірою створює відчуття своєрідного часофіксування в душі героя, завдяки якому автор, розширюючи власні можливості, здатен змінювати часопросторову дистанцію між подіями, не дотримуючись законів хронології, ушвидшуючи чи уповільнюючи плинність часу між історичним фактом і думкою.

Ототожнення «я – народ», «я – Україна», «я – історія» сприяє пошуку усвідомлення істини буття людини, яке Загребельний показує через «свою» оголену історію, розчияючись у тексті та створюючи настрій самостійної діяльності героя у романі, де сама історія стає об'єктом зображення. У той же час не занурючись у описи битв, походів, планів баталій, а лише пунктирно накидаючи картину історичної події, автор тяжів до дослідження сутності душевного стану людини, яка мала владу, всенародну любов, кохання до молодої дівчини і обмеженість людського існування. Письменник, маючи добре розвинуту інтуїцію, будує сферу несвідомого героя і зв'язану з цим психологічної комплікації.

Проблема роману – це завжди проблема особистості чи проблема буття людини, яка творчо розгортається митцем в сюжетно-композиційній організації роману, у взаємодії автора і героя, сюжету і фабули, повісткування і композиції, окремого образу і образних сиистем. Час автора і час персонажа виступають синхронно, тому часові зрощення допомагають зрозуміти становлення героя, а домислене автором, за яке йому неодноразово дорікали літературні критики й історики, є вгадуванням психології героя, будучи художньо переконливим, а тому «емоційно, духовно сильнішим за будь-які вірогідні факти» [11: 134].

Хмельницький, як і будь-який герой історичних романів аналізованого автора, по-своєму сприймає минуле і теперішнє, отожднюючи хронос із соціально-психологічними, історико-філософськими аспектами буття людського суспільства. Звідси й своєрідна художня концепція, втілювана автором у образі Богдана, домінантою якої є вічні цінності, які не підвладні часу, – морально-естетичні цінності та піднесення людської особистості. Як зазначав свого часу Віталій Дончик: «Особа має бути особистістю, особистість – яскравою індивідуальністю – в цьому справджується людське в людині, виявляється її духовність, так єднаються в ній соціальне й природне» [2: 149].

Творча фантазія романіста була направлена перш за все на видобування із суперечливого матеріалу найхарактерніших рис епохи, а даючи їм оцінку, задля створення багатопланової особистості, вкладаючи власні роздуми, розуміння життєвих істин. Через що можна говорити про підведення підсумків як потребу співвіднесення теперішнього з історичним досвідом народу. А тонке відчуття художнього часу як плину історії вибудовується у творчості П. Загребельного не стільки з логічно викладеного матеріалу, де присутня лінійна часова хронологія, скільки з розгортання художньої самосвідомості в історичній перспективі як намагання через історію показати перспективу людського досвіду. Тому головний герой історичного роману «Я, Богдан», проходячи свій життєвий шлях як передвизначення, вибудовує багатівікову історію власного народу, репрезентуючи в хроносі індивідуальний світогляд, завдяки якому відбувається вибудовування багатотрагедійної історії України.

У романах П. Загребельного наявне поняття пам'яті як особистісної, так й історичної. Хмельницький, як і будь-який герой історичних романів письменника, по-своєму сприймає минуле й сьогодні, отожднюючи хронос із соціально-психологічними, історико-філософськими аспектами буття людського суспільства. Звідси й своєрідна художня концепція образу Богдана Хмельницького. Її домінантою є вічні цінності, непідвладні часу, – морально-естетичні, громадянські, що сприяють піднесенню духу особистості персонажа. Слушно зазначає Віталій Дончик: «Особа має бути особистістю, особистість – яскравою індивідуальністю – в цьому справджується людське в людині, виявляється її духовність, так єднаються в ній соціальне й природне» [2: 149].

Творча фантазія Павла Загребельного спрямована перш за все на видобування із суперечливого матеріалу найхарактерніших рис зображуваної епохи. Належне поцінування історії розгортається паралельно з розвитком багатогранної яскравої особистості героя. Тонке відчуття художнього часу як плину історії вибудовується в романі «Я, Богдан» не стільки з логічно викладеного матеріалу, де присутня лінійна часова хронологія, скільки з розгортання художньої самосвідомості в історичній перспективі як намагання через історію показати перспективу людського досвіду. Як бачимо, часові координати в тексті роману набувають філософського та морально-етичного спрямування. Тому герой роману «Я, Богдан», проходячи свій життєвий шлях як передвизначення, споглядає багатівікову історію власного народу, репрезентуючи в хроносі індивідуальний світогляд.

Таким чином, в даному дослідженні ми зробили спробу простежити феномен матеріалізації часопросторового континууму в художньому просторі, який є могутнім засобом характеротворення у досліджуваному романі як суперечливі світоглядні уявлення Павла Загребельного про людину, особистість, історію, які відображаються в трактуванні про-

сторової і часової динаміки, що зумовлює цілісність сприйняття і свідчить про високу майстерність романіста у створенні певної моделі історичної доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1984. – С.84.
2. Дончик В. ...І тричі праця // Вітчизна. – 1984, № 8. – С.149.
3. Загребельний П. Євпраксія: Роман / Худож.-оформлювач І.В.Осипов. – Харків: Фолю, 2001. – С.5
4. Загребельний П. Неложними устами. – К.: Рад. письменник, 1981. – 478 с.
5. Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі): Роман. – К.: Радянський письменник, 1983. – 511 с.
6. Земляк В. Якщо з погляду вічності // Заповіт любові. – К., 1982. – С.119.
7. Левченко М. Роман і сучасність (до проблеми українського радянського роману). – К.: Худ. літ-ра, 1963. – С.208.
8. Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті: Ред. рада: Валерій Шевчук та ін. – К.: Час, 1997. – С.63.
9. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком: Читацькі маргіналії та варіації на тему Павла Загребельного. – К.: Ярославів Вал, 2004. – С.91.
10. Тарнашинська Л. Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код структури людського досвіду // Слово і час. – 2005. – № 6. – С.48.
11. Фащенко В. Монологи для нащадків // Дніпро. – 1983. – № 8. – С.132.
12. Шупта-В'язовська О. Хронотопічність художнього характеру в психологічній прозі (етюд «Невідомий» М. Коцюбинського) // Історико-літературний журнал. – Одеса: Астропринт. – 2000, № 5. – С.59-63.
13. Эсалнек А. Типология романа: теретический и историко-литературный аспекты. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 18

УДК 821.161.2 – 311.6 Загребельний

Нестеренко Н. П.
(Харків, Україна)

ОСНОВНІ РИСИ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Стаття посвячена дослідженню основ українського менталітета і його отображення в національному характері героїв історических романів Павла Загребельного «Роксолана», «Я, Богдан», «Тисячелетний Николай».

Историческая проза писателя взаимосвязана с явлением «шестидесятников», которые в поисках корней мировосприятия украинского народа обратились к его историческому прошлому.

© Нестеренко Н. П., 2009

Ключевые слова: менталитет, національний характер, історический роман, етнопсихологическая структура.

The problem of national character of the heroes of Pavlo Zagrebel'ny historical novels («Roksolana», «I am Bogdan», «Thousand-years Mykholay») in aspect of the phenomena of Ukrainian mentality is researched in article.

Pavlo Zagrebel'ny's historical prose is connected with the phenomena of «shistdesyatyntstvo», in this time a new wave of historical prose had been produced, which ended in the 1990th.

Key words: mentality, national character, historical prose, ethno-psychical peculiarity.

Аналізуючи ментальність письменника та її віддзеркалення у художній тканині текстів, слід насамперед наголосити на актуальності цієї проблеми у літературознавстві, адже літературний твір несе у собі інформацію про етнопсихологічні особливості народу, а справжній митець у своїх творах може відтворити дух народу через власні думки й почування.

Доробок Павла Загребельного, аналіз якого маємо на меті у даній статті не є винятком і, не дивлячись на різноманітність тематики та багатожанровість, у творах письменника завжди відбивалася психологія українського народу, типові риси його світогляду та світосприйняття.

Історична проза Павла Загребельного тісно пов'язана з явищем шістдесятництва, що у своїх пошуках коренів українського народу витворило нову хвилю історичного роману, що сягала кінця 90-х років. Естетичні засади шістдесятників характеризувало повернення обличчям до національних святинь: рідної мови, історії, культури, інших занедбаних сфер національного життя.

Аналіз сталих структур української ментальності до певної міри дозволяє виявити особливості історичної долі народу та перспективи його розвитку з позицій сьогодення. Показовим у цьому плані є історичний роман Павла Загребельного «Тисячолітній Миколай» – тисячолітня оповідь письменника від першої особи. У тексті твору автор визначив три психологічні типи українців: смерди, козаки гайдамаки, які на його думку притаманні нашому народові на різних етапах його розвитку. Концепція автора щодо особливостей творення цих характерів простежується в творах історичної тематики 60-80 років: від роману «Дива» до роману «Я, Богдан».

Отже, головним завданням нашої розвідки є визначення головних рис ментальності українського народу та відстеження на матеріалі історичних романів Павла Загребельного «Роксолана», «Я, Богдан», «Тисячолітній Миколай» генези формування у творах письменника трьох психологічних типів.

Серед значної кількості досліджень, у яких аналізується історична романістика Павла Загребельного 80-90-х років, варто відзначити праці В. Дончика, М. Слабошпицького, М. Ільницького, Р. Іваничука, С. Нестерук, Н. Зборовської, які наголошували на масштабності епічної оповіді, поліфонії політичних і моральних оцінок, цілісному погляді на історію.

Основним змістом українського шістдесятництва було «антиколоніальне спрямування, і не конче в сенсі суспільно-політичному, а передовсім онтологічному, екзистенційному – культурологічному» [1: 50]. Воно намагалося відродити національну ідентичність,

обстояти окремішність українського світу з його самобутньою мовою, культурою, історією, національним характером.

Туга за своєю, свого народу та культури автентичністю, справжністю, «законністю походження» завше пов'язана з пошуками Бога, Творця. Пошуки, звернені в минуле, бо Батько – минуле, у часі спільної історії, «золотої доби» національних героїв та мудреців.

Історичний роман останніх десятиліть ставив завдання «не просто скопіювати, реконструювати минуле в об'єктивній безсторонній розповіді, а й осмислити його з погляду сьогодення та підкресленої суб'єктивно-авторської концепції, спроектувати на сучасне, оживити верхній подієвий пласт історії та історичної людини, показати її зсередини» [2: 51].

У сучасній філософській, соціологічній, історичній та політологічній літературі існує значна кількість тлумачень змісту терміна «ментальність». Від розширеного його визначення як душі, психології, національного характеру, вдачі у поєднанні із специфікою світосприйняття взагалі картини світу, властивій певній спільноті до обмеження змістового поля поняття розумовими здібностями певної соціальної чи етнічної спільноти.

Аналогом поняття «ментальність» в українській традиції, що досить давно склалася у діаспорних історико-філософських школах, є поняття «національної вдачі, або вдачі народу». До такого розширеного трактування термінів «ментальність», «менталітет» сьогодні схиляється чимало дослідників (Л. Карп'юк, О. Донченко, О. Колісник), які вживають «їх як синонім до поняття національного характеру або перелік окремих феноменологічних проявів, набір особистісних рис чи система основних існуючих в етносі настанов, вірувань, цінностей» [3: 76].

Ознаки ментальності позначаються на звичаях, традиціях, людській поведінці, на діяльності у будь-яких сферах, а особливо яскраво – у мистецтві й літературі. Якщо говорити про українське письменство то варто зазначити, що на думку В. Державіна: «Під національною літературою розуміємо ту літературу, яка формує націю духовно, тривало позначаючись на її ментальності» [4: 599]. Героями творів Павла Загребельного є українці, які наділені типовими рисами національної психології: «...я люблю самих українців, тому я й писав про них. ...переконаний: наш народ талановитий, красивий народ, і сам себе я завжди відчував українцем. ...треба вірити тільки в наш народ. ...закоханість, залюбленість у мій край, в цих людей перейшла на мої писання, і від цих талановитих людей я взяв і їм приніс свої почуття» [5: 98].

Аналіз історичних, культурних та етнічних особливостей розвитку українців дозволяє стверджувати, що їм притаманне гармонічне ставлення до навколишнього світу. Взаємодія з природою, що завжди була щедрою до українців, породжує оптимістичний настрій, а специфіка землеробства породжує індивідуалізм як одну з найтипівіших рис українського характеру. Герої «Тисячолітнього Миколая» Павла Загребельного пов'язують своє життя з землею, не мислять свого існування без її просторів, для них вона є долею: «Я ж селянин віковичний, народився на землі зрісся з нею, вріс в неї, земля стоїть переді мною, мов неминуча темна доля. Не можу я втікати від своєї землі. Відчуваю її запах і тепло, смак вітрів над нею на устах у мене, голос її розлуноюється в мені, мов великодні дзвони» [6: 272], спасінням: «Рідна земля ніколи не набридає, і завжди вона найдорожчий скарб твоєї душі, твоя запомога, твоє спасіння» [6: 393].

Мотив єдності українського селянина з рідною землею, відчуття нерозривного зв'язку з нею, яке було характерне для первісної міфологічної свідомості, знайшло своє відображення у філософії та отримало назву «антеїзм». Ця світоглядна настанова, яка отримала назву від міфічного велетня Антея, котрий був непереможним доти, допоки тримався матері-землі, полягає «у прагненні гармонійних стосунків з нею, у шануванні родини» [7: 439].

Втрата зв'язку з рідною землею призводить до бездуховності, втрати коренів, витворення нового типу людини наприклад, радянської людини. Перебування на керівних посадах спустошило душу Марка, меншого брата Миколая («Тисячолітній Миколай») виховало підлабузництво (історія з солоними огірочками), пристосуванство («Він уцілів при всіх зреченнях і відступництвах...» [6: 601]), невігластво (історичне й політичне). Вклавши в уста Миколая думку про знищення хліборобської нації, Павло Загребельний стверджує, що коли деградує, спустошується земля внаслідок безглуздої політики керівництва, яке звикло по телефону «і сіяти, і косити й молотити, і доїти корів, і виконувати-перевиконувати» [6: 15], то деградує людина. Перетворення землі України на суцільний будівельний майданчик на думку героя – це «гарантія голоду навіки, бо тоді ніхто не дбатиме про землю у врожай, а ждатиме зарплати як чиновник» [6: 626].

Національному характеру українців притаманна домінанта емоційно-чуттєвих рис, які виявляються в тонкому ліризмі переживань, особливій емоційності, сердечності, чутливості [7]. В історичному романі Павла Загребельного «Роксолана» наскрізною є думка про те, що духовна скарбниця народу, а саме пісенне багатство, в першу чергу, формує характер, світоглядні позиції особистості. Роксолана через усе життя пронесла любов до народного слова, вона стала для неї опертям, джерелом сили: «Щоб жити, потрібні вітчизна, свобода і пісня. Їй з усього лишилася тільки пісня від матері. Піснею утвердилася в цьому жорстокому світі, піснею мала й здолати його» [8: 130].

Для Миколи Сміяна з «Тисячолітнього Миколая» культура українців витворена віками, синтезувавши здобутки усної народної творчості, найкращі зразки художньої літератури, впливає на витворення невмирущої душі, яка здатна до оновлення й відродження на всіх етапах становлення та розвитку народу: «Душа українця возноситься над світом у барвистому царстві колядок і щедрівок, а тоді на до небесних хвилях могутнього океану дум і пісень припливає до золотого берега Шевченківської поезії, то однаково ж не губить здатності сприймати новонароджене слово...» [6: 536].

Ландшафтні особливості України, на думку дослідників, стали джерелом формування естетичних та релігійних настанов національного характеру. Саме ці географічні особливості існування українців як автохтонного етносу протягом віків історії формували їхню ментальність. Степ був основою, яка мала найбільший вплив на витворення вдачі народу: «Розметаний по широких степах (український народ – Н.Н.), між велетенськими ріками й лісами, розірваний між нападниками, загарбниками, володарями, без міри, без пуття, без віри, але єдиний, дужий і добрий до всього живого ростучого й текучого, до сонця, до зірок, вітрів і роси» [8: 416] («Роксолана»). Степ, море, ліс і гори як форми буття природи породжують відчуття безмежності, могутності, але поряд з тим – і неспокою: «...степ був, як море, він переходив у море непомітно, природно, закономірно... Степ був морем, і море було степом» [6: 614] («Тисячолітній Миколай»).

На думку більшості дослідників української ментальності (Д. Чижевський, Ю. Липа, О. Кульчицький) не лише ландшафтні особливості витворили національний характер, а саме специфіка геополітичної ситуації та спільність історичної долі стали вирішальним чинником при формуванні суперечностей вдачі народу [9].

Багатовікова історія України, пропущена через головного героя Миколая, промовляє до нас словами автора: «Тисяча років задокументованої київськими літописцями історії, вже не кажучи про тисячоліття глибші – до скіфів, киммерійців, греків і навіть шумерів. А де наша історія? Розсмикали, перепаскудили, затоптали в бруд і ницість царі, псарі, писарі...» [6: 61]. В інтерпретації його брата Марка, одного з керівників республіки, історія нашої країни набуває дещо іншого значення: «Ось я працював при Хрущові, ... з Кириченком, Підгорним, Шелестом, Щербицьким, і що ти думаєш: історія, великі сини народу, князі, гетьмани, філософи, поети. Тільки пройдений етап і впевнена хода до сьй-ливих вершин, а для цих – хліб і м'ясо, ... плани і завдання, ... виконання й перевиконання» [6: 66].

В останьому з історичних романів «Тисячолітньому Миколаї» Павло Загребельний представляє свою концепцію українського народу в історичному розвитку: «Як на мене, у український народ взагалі не піддається поділу на класи в усі часи сповідуючи єдину віру, він завжди був незалежний у відправі обрядів цієї віри, єдина ж сила, якій підкорявся, – це історія, і саме вона виокремила в ньому три головні характери, якими він утвердився на цій землі і показав перед усім світом, характери ж ці: козаки, гайдамаки і смерди» [6: 420].

Слово «смерд» відоме з часів князювання Ольги, Святослава, Володимира. На думку письменника, у ХХІ столітті переважає саме цей психологічний тип. Полемізуючи з меншим братом Марком, одним із керівників радянської України, Миколай із однойменного роману відзначав приземленість цього характеру, але, поряд з тим, обстоював думку про вищість смердів у порівнянні з тогочасними чиновниками: «Смерди й то були кращі! Їх усі товкли, всім вони були вимушені коритися, зате вони міцно сиділи на землі, трималися за неї, а за що тримаєшся ти? За свою посаду?» [6: 61].

Авантюрно-козацький тип, який зародився ще в середовищі княжої дружини за часів Київської Русі й під тиском історичних обставин знайшов своє продовження у середовищі Запорізької Січі (О. Кульчицький) [10 (2)], особливо яскраво змальований в історичній романістиці Павла Загребельного. Так у «Тисячолітньому Миколаї» головний герой утверджує незнищенність козацького духу, пронесеного українським народом через віки: «Це були прості люди, з незграбними, привченими до тяжкої роботи на землі руками, їхні ноги навіки вгрузли в землю, зате душі линули до неба і вище неба, і кожен з них хоч як упосліджений колгоспами, їхніми головами, державною зневагою і вічно триваючою продрозверсткою, пам'ятав про своє походження, про своїх славних предків, про славних лицарів незрадливих і знав, що в найтяжчому приниженні він все ж зостанеться тим, ким заповідано йому історією – нащадком великих прадідів, козаком і назавжди козаком, хоч би довкола кубулилися самі пігмеї, нікчеми й запроданці» [6: 69].

У романі «Я, Богдан» письменник висунув гіпотезу про те, що Богдан Хмельницький створив українську націю. П. Загребельний обстоює думку, що саме при цьому гетьмані народився український народ. Шлях до звільнення від чужоземного гніту був нелегким і

склався із перемог і поразок: «Вітер свободи прошумів над моїм народом, може, вперше під Жовтими Водами, а тут, на раді в Переяславі, став мій народ собою, став нацією, історією» [11: 638]. Козацтво у романі наділено рисами анархічності, індивідуалізму, незалежності, волелюбства: «Так виходило, що кожен воював за те, чого не мав: шляхта за вітчизну, орда – за славу і здобич, козацтво – за волю!» [11: 611].

Українці у творі виступають як багатогранна, повна, духовно багата нація, яка за дев'ять років створила державу. Роман «Я, Богдан» – художнє осмислення в українській літературі особистості Б.Хмельницького. Новий вимір національного характеру, творення образу козацтва постає як один з його об'єктивних наслідків.

Неоднозначне ставлення Павла Загребельного до наступного психологічного типу українців: гайдамаків. З одного боку, наступники козаків характеризувалися схожими ознаками ментальності такими, як волелюбність, незалежність у судженнях та діях, а з іншого боку, «кожен міг гордо проголосити: «Сам собі пан, сам собі свиня!» [6: 420].

Герої історичних романів Павла Загребельного «Роксолана», «Я, Богдан», «Тисячолітній Миколай» на різних етапах свого життєвого шляху набувають рис того чи іншого національного характеру, наприклад: «Я був козаком на фронті, смердом-людоловом у чужій землі, гайдамакою, коли відвойовував собі Оксану, тоді знову став смердом безпомічним» [6: 420].

Отже, можна зробити висновок, що український народ в історичних романах Павла Загребельного «Роксолана», «Я, Богдан», «Тисячолітній Миколай» в наділений такими визначальними рисами національної ментальності: гармонічним ставлення до навколишнього світу, оптимізмом, індивідуалізмом, тонким ліризмом переживань, особливою емоційністю, сердечністю, чутливістю. Три психологічних типи: козаки, гайдамаки і смерди стали невід'ємними складовими процесу формування української нації, держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шістдесятництво як явище, його витоки й наслідки (Кордун В., Жулинський М., Андрусів С. та інші) // Слово і час. – 1998. – № 5. – С. 58-70. – 1997. – № 8. – С. 40-55.
2. Андрусів С. ...Як на святій сповіді // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 48-53.
3. Карп'юк Л. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими // Народна творчість та етнографія. – 2004. – №6. – С. 76-83.
4. Державін В. Національна література як мистецтво (мистецька мета і метода національної літератури) // Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3-х кн. – К.: Видавництво «Рось», 1994. – Кн. 3. – С. 597-620.
5. Загребельний П. Я обираю великі душі, які сяють нам тисячоліття // Вітчизна. – 2004. – №7-8. – С. 90-98.
6. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. – К.: Фірма «Довіра», 1994. – 636 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. (Nota bene)
8. Загребельний П. Роксолана. – К.: Дніпро, 1988. – 603 с.
9. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58-70.

10. Енциклопедія українознавства: У 3-х т. – К.: Інститут української археології та дже-релознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – Т. 2. – 431 с.
11. Загребельний П. Я, Богдан. (Сповідь у славі). – Х: Фоліо, 2001. – 654с.

УДК 82 – 311.6

Проців Г. Ф.
(Івано-Франківськ, Україна)

**СВІТОГЛЯДНО-ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ О. НАЗРУКА ТА
ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ «РОКСОЛЯНА. ЖІНКА
ХАЛІФА Й ПАДИШИХА СУЛЕЙМАНА ВЕЛИКОГО –
ЗАВОЙОВНИКА І ЗАКОНОДАВЦЯ»**

У статті досліджується світоглядно-естетична концепція О. Назарука та її вираження в історичному романі «Роксоляна». Розглядаються передумови звернення письменника до жанру історичного роману та окреслюються основні критерії історичної прози I половини ХХ століття. Визначається співвідношення історії, сучасності та світогляду О. Назарука у романі «Роксоляна».

Ключові слова: історичний роман, світогляд, концепція, художній синтез, естетичні погляди, критерії

The article deals with the outlook and aesthetic views of O. Nazaruk and their artistic employment in his historical novel «Roksolyana». The preconditions for his activity as the historical novel writer and the main criteria of the XXth century historical prose are traced. It is investigated the correlation between history, the present and Nazaruk's outlook.

Key words: historical novel, outlook, conception, artistic synthesis, aesthetic views, criteria

Мета дослідження: простежити художню своєрідність вираження національних та суспільно-політичних поглядів О. Назарука у романі «Роксоляна».

Завдання дослідження:

- розглянути місце О. Назарука в історико-літературному процесі I половини ХХ століття;
- простежити національно-політичну та світоглядну концепцію письменника;
- визначити передумови звернення митця до жанру історичного роману;
- окреслити основні критерії історичної прози ХХ століття;
- проаналізувати на художньому та ідейно-проблемному рівні особливості співвідношення у романі «Роксоляна» історії, сучасності та світогляду О. Назарука.

Предмет дослідження – мемуарна, публіцистична спадщина та історична проза О. Назарука (роман «Роксоляна»). Взаємозв'язок між світоглядом та літературними творами автора.

Наукова новизна представленої розвідки полягає у тому, що вперше досліджується еволюція світогляду О. Назарука – відомого політика, журналіста, письменника – у його літературній спадщині, зокрема, в його історичних романах. Творчість О. Назарука постійно перебуває в полі зору дослідницьких інтересів літературних критиків, істориків, літературознавців В. Качкана, М. Федунь, З. Величко, Л. Бурачок і та ін., проте історична проза досі залишалася поза увагою науковців.

Осип Тадейович Назарук (1883-1940) належить до тієї когорти наших співвітчизників, які на початку ХХ століття присвятили себе боротьбі за незалежність України і були приречені радянською владою на репресії або на одвічне скитання на чужині й забуття. Він увійшов в українську історію як громадський і політичний діяч (займав посади керівника «пресової квартири» УГА, очолював комісаріат УСС, був міністром в уряді Чехівського, в уряді Остапенка – керівник управління преси); журналіст і публіцист, що написав такі твори як «Що то є суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріат і організація» (1907), «Що є народ або нація» (1911), «Військо і політика» (1919), «Греко – Католицька Церква і українська ліберальна інтелігенція» (1929), «Ідеологічні основи Української Католицької Народної Партії» (1931), «Вибір звання» (1934), «Галичина й Велика Україна» (1936), «Значення партій» (1939), «Замах на церкву» (1939); автор історичних романів («Суд Олексія Довбуша», «Роксолана», «Орди Чингісхана», «Осломисл»). Письменника постійно вабила історична тематика. Його погляд зупинився, зокрема, на двох яскравих постатях минулого – князя Ярослава Осмомисла та знаменитої Роксолани, в художніх образах яких він втілює власні світоглядні позиції.

20-30 роки ХХ століття – це роки найбільшого розквіту європейського історичного роману. Культура та революція впливає на мистецтво програми вдосконалення суспільства та людини. Не відображати історію, а перебудувати світ – це ідеал політизованої естетики ХХ століття. Для цього жанру характерні уніфікація свідомості, формування художнього синтезу, універсальної художньої мови. В жанрі історичної прози І половини ХХ століття зростає роль загальнолюдських цінностей, літературної традиції, яка уособлює ці цінності (напр., звернення до міфу, притчі як форми закріплення гуманістичного досвіду, модернізація міфу; відображення внутрішнього світу людини як найбільшої цінності, що слугує об'єктом зображення у жанрі «суб'єктивної епопеї»). В історичній тематиці знаходять розвиток принципи традиційного реалізму та з'являються романні цикли. В історичному романі концентруються суттєві питання всесвітньої та національної історії і сучасності, питання долі націй, народного життя, особистості, її відношення до народного руху і суспільного розвитку, роді революцій та регресивних рухів в житті суспільства. Історичний роман цього періоду досяг висот філософського осмислення світу, у ньому відроджувались героїчне відродження епосу та притаманні епосу титанічні особистості та пристрасті. Деякі критики навіть розцінювали звернення до історичного роману як відхід від сучасності задля осягнення минулого. На захист жанру виступили зі статтями Л. Фейхтвангер «Дім Дездемони, або Велич і межі історичної оповіді», С. Цвейг «Історія як художниця», А. Делбін «Історичний роман та ми». Всі ці письменники підняли основні проблеми поетичного освоєння історії та визначили функції історичного роману як зброї у боротьбі за гуманізм. Так, аналізуючи історію зародження і розвитку цього жанру, німецький прозаїк Ліон Фейхтвангер, який вважається одним з найяскравіших теоретиків та практиків історичного

роману ХХ століття, у праці «Дім Дездемони» ставить проблему художнього історизму. Батьком справжнього історичного роману Фейхтвангер вважав Вальтера Скотта, який умів створити історичну атмосферу, представити «саму епоху», показати маси, умів поєднати долю народу з долею особистості. Суть відкриттів В. Скотта полягала в тому, що він зумів відділити історію від сучасності, співставити їх і побачити в історії не просто сукупність фактів та послідовність подій, а відрізок повсякденного життя, яке як і сучасність дуже багатогранне та насичене пристрастями.

Л. Фейхтвангер, спираючись на досягнення шотландця, торкається проблеми пізнавальної цінності жанру історичного роману, однак залишає за кожним автором право поєднувати факт і легенду, щоб створити живу та типову картину епохи, узагальнює характерологічну концепцію – використання для побудови образів психологічних законів, які можуть виходити від самого автора або належати до духовного світу його персонажів.

Можна припустити, що звернення О. Назарука до історичної тематики викликане його частим перебуванням на чужині, що заважало йому достовірно показати страшну дійсність розколу, суперечок та загарбання України. В історичному ж романі її можна було зобразити символічно. Мова насамперед йшла про те, щоб на широкому епічному полотні розкрити повнокровні образи героїв сучасності. Зауважимо, що цей прийом характерний також для німецьких письменників періоду нацистської еміграції.

Що ж до творчості О. Назарука, то увагу привертає світоглядна еволюція цього блискучого журналіста і редактора міжвоєнної доби. Український громадський діяч Іван Кедрин – Рудницький вважав, що «не було в історії України другого діяча, який переходив стільки еволюцій світогляду і такі зміни політичних орієнтацій, як Осип Назарук» [1: 127].

Творчість його є багатосторонньою – як мемуари, публіцистичні твори, так і проза. Своє світоглядне бачення він як будь-який письменник екстраполює на власну творчість. Як і будь-яка думуюча людина, письменник пройшов свою світоглядну еволюцію від радикала до фактично протилежного світогляду консерватора. З 1905 і до 1919 року був членом Української радикальної партії. Основною ідеєю радикальної течії була ставка на національно-визвольну та соціально політичну боротьбу в українському таборі. Переломний період у житті О. Назарука наступив з подіями Першої світової війни. Досвід революційного часу переконав його в необхідності сильної влади, зосередженої в руках однієї особи. На зміну старому вільнодумству прийшов авторитаризм, письменник підтримав ідею українського монархізму. Процес становлення О. Назарука як монархіста був непростю духовною працею і спричинений, з одного боку, його участю у подіях в Україні у 1917 – 1919 рр., а з другого – особистими враженнями і аналізом громадсько-політичного, церковного й культурного життя Канади – домініону консервативно-монархічної Англії, про що він писав у своїх спогадах: «Заки я з республіканця став сам монархістом, минули літа. Мені тяжко було покинути республіканські погляди, з якими я зжився був від молоденьких літ... Прикро було признатися навіть перед собою самим, не то перед іншими людьми, що хибні були мої дотеперішні погляди, в ім'я яких я діяв... Я бачив у Канаді, як ангосаксонське робітництво, отже робітництво наймогутнішої тепер раси на землі, зовсім не стидалося шанувати прилюдно пам'ять своєї Монархині Вікторії... Отже, який же встид для нас, народу, що має поверх 50 % неграмотних, визнати традиційну монархічну владу, яку визнавали наші батьки в часі, коли мали могутню

державність. Аджеж не соромляться монархії такі висококультурні народи, як шведи і данці, що взагалі не мають безграмотних між собою» [2; 30: 3].

На ідейне еволюціонування О. Назарука сприятливо вплинули особисті дружні стосунки з В. Липинським, провідним діячем гетьманського руху, який розробив специфічний український варіант консерватизму – «український гетьманський націоналізм». Їхнє знайомство відбулося у Відні, де О. Назарук у 1919 р. перебував як член ЗУНР в еміграції.

У 1936 р. О. Назарук так описав свою ідейну еволюцію: «Ту засадничу зміну пережив я в роках 1922 – 1927, поза українською національною територією, в далекій Канаді і в Зполучених Державах Північної Америки... Щойно кількالكітній побут за океаном і обсервація тамошні людей ангосаксонської раси та їх відносин переорали мої погляди і привички в думанню. На тім переоранім ґрунті визрів і вернувся до краю зовсім інакший чоловік: віруючий в Бога монархіст, католик, противник радикалізму і соціалізму, консерватист» [3; 25: 1].

Ідея про мудрого і справедливого правителя простежується в його історичному романі «Роксоляна». Щоб проаналізувати цей історичний роман в контексті європейського історичного роману I половини ХХ століття, слід розглянути основні особливості цього жанру. Попередньо вже було згадано про концепцію художнього історизму, яку захищав німецький письменник Л. Фейхтвангер. Її можна розцінювати як вираження загальноєвропейського літературно-критичного досвіду у галузі історичної прози. У промові «Про сенс і безглуздість історичного роману» Ліон Фейхтвангер підкреслював, що історія – це лише сировина, з якої митець творить образи своєї епохи, розглядає проблеми сучасності через її призму і шукає у ній відповіді. Це – насамперед роман про сучасність. В ньому використовується характерний прийом літератури 20 століття – розкриття трагедії суспільства через опис трагедії однієї родини. В історичному романі згодом посилюється соціальна проблематика, йому притаманні ідеї прогресу і гуманізму. Це питання про історичну правду та те, наскільки вона може бути об'єктивно зафіксована. З протилежної сторони стоїть фантазія письменника, яка оживляє сухі історичні факти. Він має право представити історичну постать у повсякденній обстановці, з її звичками, характерними манерами. Вибір митцем історичної теми може бути випадковим, суб'єктивним. Але епоха, в якій живе та творить автор, основні проблеми сучасності матимуть визначальний вплив на ідею твору та його образи. Отже, історичні факти та уява митця будуть підпорядковані об'єктивним завданням часу, житимуть проблемами, які хвилюють сучасників. Це ще раз підкреслює той факт, що історичні романи завжди концептуальні, тобто, втілюють певні уявлення про який-небудь пласт минулого, який ми бачимо крізь призму сьогодення.

Розглянемо історичний роман О. Назарука «Роксоляна» під кутом зору наведених Фейхтвангером принципів. Він теж відображає проблеми, які хвилюють сучасників, а також погляди самого письменника на історичні події свого часу. Уже в назві твору падишах Сулейман Великий постає завойовником та законодавцем. Вибір історичних подій на Україні на переломі Середньовіччя й Нових часів, коли український народ переживав найглибший занепад, для автора не випадковий. Україну в цей період розтягували на шматки. Після приходу до влади Директорії О. Назарук увійшов до складу уряду УНР. Але неспроможність Директорії утримати в країні лад викликала у О. Назарука розчарування у демократично – республіканській і соціалістичній системі УНР і зневіру в

державницьких якостях її лідерів. Це стало початком ідейної еволюції, що через кілька років привела його на гетьманські позиції.

Саме ці події заставляють О. Назарука переробляти та доопрацьовувати роман «Роксоляна». Суть історичної концепції художника полягає в автентичності зображення історії та сучасному її прочитанні. Письменник ретельно вивчає історичні джерела українських та зарубіжних істориків, на які потім посилається у післямові до роману. Твір «Роксоляна» належить до історико-біографічного підвиду роману, який поєднує елементи біографічної та історичної прози. Біографічний матеріал прив'язав письменника до конкретного часу, країни, соціального середовища. Художнє відтворення долі Роксоляни відбувається при обов'язковому дослідженні характерних рис епохи, що сформувала таку особистість. Образ Роксоляни автор списує з опису венецького посла та використовує портрет Роксоляни італійського майстра, що знаходився в музеї у Львові. Слід зазначити, що всі ці події базуються на вивченні історичних, психологічних та релігійних джерел того часу. Головна героїня жила на зламі, коли державність українського народу була зруйнована. Перебуваючи в круговерті подій, які нагадують історичне минуле, автор виражає власну концепцію вирішення сьогоденних проблем. Як прибічник монархістських позицій, О. Назарук зосереджує увагу на особистості, яка зосереджує у своїх руках владу, та її ролі в історії. Він вимальовує образ султана Сулеймана Великого – людини з дуже твердим характером, та феномен Роксоляни, яка мала великий вплив на султана і відзначалась гострим розумом, енергією та мужністю. Автор вводить по відношенню до Роксоляни слово „Султанка» (такого поняття турки не знали, у них була тільки жінка султана), щоб показати, якою винятково впливовою жінкою вона була. У тканині всього твору переплітають українські, східні, візантійські, західні впливи. Історичні події живуть теперішнім життям, а не спогадами про нього. Роман містить необхідні типові композиційно-мовні форми, зокрема, історичний коментар, а також характерну систему персонажів та тип головної героїні.

Назарук вже тоді зазначав, що влада повинна бути в одних руках, військові не повинні допускатися до політиканства. В «Роксоляні» автор наводить діалог, який відбувся між Султанкою Ель Харім та її наставником Касімом, підкреслюючи, що бунт проти влади в очах Касіма є дуже великим злочином. Неповага влади до людей і навпаки, на думку автора, є великим злочином: « – Падишах просто пішов в середину збунтованої казарми.

– І всі затихли?

– Ой, не затихли, о радісна мати принца! Тільки уздрівши самого падишаха, звернули проти нього копії й шабляки. І було так тихо, як перед дуже великим злочином» [4: 256].

Велике значення як монархіст О. Назарук приділяв повазі народу до влади, він зазначав, що влада «виростає тільки в атмосфері, в якій панує пошана для проводу. А ти брате Іване, не те, що шанувати свого провідника не вмієш, але ще навіть не вмієш відрізнити драба від провідника, ідіота й тумана від думаної людини. І хочеш своєї держави» [4: 88].

Наведена думка простежується і далі у романі «Роксоляна» у розмові між Настунею та її мамою: «Ненависть між нашими така, що оден другого в лоджі воді втопив би. Село з селом, монастир з монастирем без уговку якісь процеси мають. А міщане як процесуються з церквами! Доню, доню! Може, я й грішу перед Богом, але як на то всьо дивитися, то не можна інакше подумати, лише так: справедлива їх, донечко, доля зустріла, що так їх татаре женуть степами в ременях, босих і голодних! Ой справедливо!» Автор з боєм

зазначає, що не лише порозуміння не має між людьми, а і між селами, монастирями, церквою. Від цього і всі біди нації» [4: 228].

Подорожуючи скандинавськими країнами, письменник роздумував про незалежність маленьких країн, і прийшов до висновку, що дух народу і моральна вартість його провідної верстви мають у цій справі вирішальне значення. Назарук мав консервативний погляд розвитку української нації, а саме утворення певної автономії. Він не сприймав збройної боротьби, яку на той час репрезентував ООН. Вирішення конфліктних ситуацій, які виникали між українцями і поляками, він бачив лише на основі моральності, толеранції, взаємопорозуміння. О. Назарук вказує на низький моральний рівень українців, які мають ненависть один до одного, до своєї церкви, шукають ворогів поміж себе, не мають єдності:

«– Таж не весь нарід такий, мамо! Всякі ж люде бувають.

– Правда, доню. Є й у нас добрі люде. Але, здається, що таки ніде так легко не знайдуть послуху ті, що юдять, як між нашими людьми. Ігумен о. Теодозій, чоловік розумний, каже, що Юда Іскаріотський мусів походити або з Поляків, або з наших, а не з Жидів. Так багато, донечко, тих Юдів між нашими» [4: 229]. Низька моральність української нації зачепила літературну спадщину автора. Так, з центрального державного історичного архіву України у Львові викрадено значну частину справ Назарука та рукописів творів, в тому числі і роман «Роксоляна».

В романі автор торкається проблеми національної гідності, вказуючи на інші нації, які, хоч і не без гріха, але стоять на вищому моральному рівні та мають більше пошани до влади: « Хоч яка бутна їх шляхта, а такі якийсь пошанівок знає, хоч колись, хоч супроти когось! А наші, донечко, ні та й ні. Хіба що їх чужі поб'ють без милосердя, обідруть донага і голих, босих та голодних поженуть у неволю нагаями і ремінними бичами. Тоді плачуть і нарікають та й пошанівок для такого ворога мають» [4: 229]. Всі біди українського народу О. Назарук бачить крізь призму браку моральної влади.

Саме тут простежується український консерватизм О. Назарука, який ґрунтувався на засадах пріоритетності держави, нації над правами особи, монархічної форми державного правління, територіального патріотизму, провідної ролі аристократії у державному процесі, непорушності приватної власності як основ господарювання, вирішальної ролі моральних, релігійних чинників у суспільному поступі.

У романі «Роксоляна» в розмові Роксолани з Касімом про заколот яничарів Назарук висловлює своє негативне ставлення до непослуху супроти влади і зазначає: «Бо народ, котрий милосердиться над бунтівниками проти Аллагом даної влади, сам буде пошарпаний голодними псами, тільки ще гіршими, ніж ті пси, що мають шерсть на собі» і далі «Ворохобня, о Хуррем, се річ страшніша від війни. Бо тоді в улицях міста убиває брат брата, і батько сина, і дочка зраджує матір свою, як тільки допустити до того, щоб ворохобня розгорілася... А викликають ворохобню злі люде, котрі все носом чують, коли над ними має затяжати тверда рука. А причин до ворохобні знайдуть вони сто тисяч, а як нема, то видумують» [4: 254].

Описуючи бій за місто Відень, автор підкреслює, що для боротьби народів потрібно вірити і молитися, а конають лише ті народи, що не жертвують і не боряться. І цей бій кипить постійно, поки буде існувати цей світ: «А бій кипів. Шалений бій на білу зброю, на ножі, на зуби і пазурі. Великий, жертвенний бій, від якого ще не загинув ні оден нарід на світі, що вмів вірити і молитися. Не загинув, а скріплявся пролитою кров'ю і молит-

вою своєю у тяжкі години горя і тривоги: бо конають тільки ті народи, що не жертвують і не борються до загибелі – в єдності й молитві своїй» [4: 267].

Він також приділяв значення відповідальності влади перед людьми і зазначав, що влада, котра чується зовсім безпечна серед людського горя і біди – це певний і нехитрий знак зіпсуття. Така влада не втримається довго.

Літературна спадщина Осипа Назарука дає нам підстави стверджувати, що він пройшов світоглядну еволюцію від радикала, соціаліста, республіканця, атеїста до віруючого, монархіста, католика, противника радикалізму і соціалізму. У романі «Роксоляна» він постійно наголошує на тому, що морально-етичний аспект в суспільному житті нації має виходити на перше місце. Що ж стосується жанрової домінанти історичного роману, то в романі спостерігаються наступні основні риси жанру, а саме: поєднання історії та приватного життя, подолання замкнутості минулого та досягнення повноти часу. О. Назаруку вдалось дотриматись основної ознаки історичного жанру – панорамності, масштабного зображення найважливіших подій епохи, які суттєво вплинули на соціальну долю цілих народів, через призму світогляду автора. Він як художник не забував про сучасну йому епоху, свій народ, врахував культуру та звичаї націй, які описував.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976.
2. Назарук О. На Спокійнім океані // Нова зоря. – 1933. – № 24. – 16 квітня. – с.5 ; № 25. – 26 червня. – С. 1 – 2
3. Назарук О. Листи з Америки// Нова зоря. – 1927. – № 23. – 12 червня. – с.1 – 2; № 30. – 30 квітня. – С. 3 – 6
4. Назарук О. Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого – завойовника і законодавця: історична повість з 16-го століття. – Львів: Нова зоря, 1930. – 301с.
5. Ковальчук Л. Ліон Фейхтвангер про історичну прозу// Всесвіт. – 1984. – № 6 – С. 135- 139.

УДК 82.09.477. Шев.7.07

Волочай В. Г.
(Вінниця, Україна)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН «КОБЗАРЯ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА 1840 Р. В КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ

У статті йдеться про сучасну інтерпретацію геніальної книги Т. Г. Шевченка – «Кобзаря» 1840 року видання. Аналізуються триєдині аспекти прояву феномена у текстах творів, їх жанрова специфіка, композиція «вірша-віршів» збірки, зокрема програмний твір – «Думи мої, думи мої». Особливо ставиться питання про ідентичність текстів першодруку з наступними виданнями цієї книги-Біблії та наявні спотворення і перекручення.

© Волочай В. Г., 2009

Непрочитаною залишається міфологічна праоснова «Кобзаря», яка робить його унікальним явищем усієї української літератури.

Ключові слова: кобь, Україна, Бог, дума, міфотворчість, Тарас.

The article all about modern integration of national phenomena of the genius book by T. G. Shevchenko «Kobzar» that had been published in 1840. In the book have been analyzing three aspects of showing phenomena in the texts of the books, their genre specific, composition of the poetry, especially the programs book «Thoughts, my thoughts». Separately is created the question about identification of the texts of first edition with following publication of this book – the Bible and existence of distortions and twists. Steal not read is left the mythological basis of «Kobzar», which makes this unique event entire Ukrainian literature.

Key words: Koby, Ukraine, God, thought, mythological work, Taras.

Коли будь-де заходить мова про Т. Г. Шевченка, в уяві кожного національно свідомого українця спливає доленосний і зоресайний для всіх нас 1840 рік, котрий подарував нам – «і мертвим, і живим, і ненародженим... в Україні і не в Україні» сущим книгу-послання, книгу – Біблію на всі грядущі віки, як сокровенну молитву за наше спасіння від внутрішньої «орди духу», від морального і фізичного рабства «... на нашій, не своїй землі». І все це здійснено Т. Шевченком з єдиною метою – дати самому собі і всьому світові відповідь на глобальні питання своєї епохи: «Що ми?.. Чий сини? Яких батьків Ким? За що закуті?»

Перша книга «батька Тараса» складалася лише з восьми творів, з першого погляду, різножанрового статусу. А це – програмний твір даної книжки, а також і всієї творчості Т. Шевченка. («Думи мої, думи мої»), визначення жанру якого буде подано нижче, вірш-міфологема «Перебендя», поема «Катерина», балада-поема «Тополя», «Думка»(жанр твору визначає назва), вірш-послання «До Ослов'яненка», з визначенням неофіційного статусу адресата – «батько». Завершують перелік «Іван Підкова» та «Тарасова ніч», які композиційно, на нашу думку, тяжіють до жанру міфологічної поеми.

Твори «Кобзаря» становлять собою монолітне композиційне ціле. В його основі – багаторівнева міфологічна опозиція «Україна – Московія», яка включає в себе буквально все: вселенські дзвони пам'яті ораторії-реквієму («Думи мої, думи мої»), колоритний образ пересмішника Перебенді, що виконує роль довіреної особи автора і посередника між ним та читачем, зловісну долю України в московському ярмі («Катерина»), яка є панорамою народного життя і прокльonom Переяславській угоді, народно-пісенний ідеал трагічного кохання безіменних козака і дівчини («Тополя»), плач-стогін обездоленої дівочої вроди («Думка»), поетичне послання про вигадану Україну своєму батькові-учителю Г. Квітці-Оснoв'яненку, незакінчений романтичний портрет Івана Підкови та величний подвиг Тараса Трясила.

За цим всім стоїть лихо, поряд пролітої «святої крові», «змія люта», криваві сльози апокаліптичного потрясіння, що геніально уособлюють національну трагедію всесвітнього масштабу. Т. Шевченко, маючи місію життійного героя і відчувуючи наперед на собі проклин імперії [8: 3], постає надгеніальним поетом – речником усієї рабованої нації.

У 2005р. на теренах критичної Шевченкіани з'явилась у Переяславі-Хмельницькому книга, підготовлена до друку Валерієм Мормелем, котра викликає непідробний інтерес

у дослідника і здатна дечим шокувати авторитетну публіку не стільки шпичаками літературознавчого дискурсу в 40-і роки 19-го століття, скільки відтворенням первозданного виду тексту двох варіантів «Кобзаря» 1840 року, починаючи з перекрученої назви. Справа в тім, що з 1840 р. у Шевченкознавстві було 6 спроб перевидання цієї української Біблії без цензурних вилучень та свавільних вправ редакторів й упорядників (1914, 1961, 1962, 1974, 1976, 1990). Але жодна з них, на думку В. Мормеля, не увінчалась успіхом, бо читачі в черговий раз отримували спотворений варіант Шевченкового послання українцям. На горіхи добре дісталось авторові передмови Д. Павличковї та упоряднику В. Бородину [18: 143-147] перевидання «Кобзаря» 1990р. В. Мормель на основі рецензії В. Белінського з промовистою назвою «Що таке «Кобзар» Т. Шевченка?» робить слушний, але дискусійний висновок: жанр цієї книги – «вірш», «вірш-збірка», «поема», «вірш віршів» великої ліро-епічної форми, якої не було тоді, та й сьогодні нема у світовій поезії.

Маємо на меті висвітлити у руслі заявлених Т. Шевченком інвектив-викликів, адресованих у вічність, деякі грані національного феномена «Кобзаря» 1840 року, зокрема такі:

- роль і місце поета-мученика в історії України з точки зору тієї вікопомної дати, а не сучасності, бо тут наговорено вже стільки, що і «мудрий німець» не розбереться;
- планетарна і вселенська, тобто космоїчна місія Т. Шевченка для сучасної арійської цивілізації, насамперед для українців;
- причини і наслідки появи «Кобзаря» в тодішній Малоросії;
- оцінка програмного твору збірки «Думи мої, думи мої»: дискусійний зріз інформації про долю і призначення поета в умовах суцільного рабства українців;
- ким чи чим є Т. Шевченко для кожного з сучасних українців, сутність двох антиподів (Олекса Гірник [7, 10] та Олесь Бузина) тощо.

Роль Т. Шевченка в трагічній, вкрай спотвореній і сплюндрованій історії України першої половини 19-го ст. – глобальна за своїми масштабами і ніким незамінна як основоположника і одноосібного творця сучасної української літературної мови і нової української літератури. Цей загальновідомий факт не піддається сумніву, проте його зміст явно потребує хоча б присутніх коментарів. Перший: вибух Шевченкового генія стався в епоху апогейного російського азійського монархізму, в атмосфері мертвотної тиші і гробового мовчання «братії» у тодішній царській Росії, зокрема на теренах повністю колонізованої, стонадцять разів розтерзаної та погвалтованої Малоросії. Кобзарева міфологема «*Од молдованина до фіна // На всіх язиках все мовчить, // Бо благоденствує...*», що з'явилась 1845 р. в поемі «Кавказ», містить глибинну характеристику тієї епохи, яка була відпливною, але й переломною.

То був початок загарбницької «собирабельної» війни імперії-монстра на Кавказі, яку через 160 років і нині веде сучасна Росія проти маленької Чечні, а згодом – в Середній Азії, Приамур'ї тощо [6].

Другий коментар: Т. Шевченко вийшов на герць з імперією один, як перст, так само, як це вже в 70-х роках епохи «зрілого соціалізму» ХХ-го ст. знову-таки добровільно зробив В.Стус проти радянської «тюрми народів»: «*Один, як перст, стою супроти, // Супроти себе сам стою*». Третім звичайним рядовим у цій когорті велетнів духу слід вважати Б. Грінченка, котрий, народившись у російськомовній родині і будучи прилученим до спроби перетворення світу навколо себе «Кобзарем» Т. Шевченка ще в роки

гімназистської юності, в кінці 19-го ст., ставши народним учителем початкових класів, понад 7 років веде викладання українською мовою, пише і впроваджує в практику з десятком підручників, написаних українською мовою. А насамкінець, згораючи в щоденній каторжній праці, разом з вірною доужиною Марією Загірною підготували до друку 4-томний тлумачний словник української мови. Наголосимо: перший в історії української лексикографії та ще й відзначений срібною медаллю ім. М. І. Костомарова тодішньої імператорської академію наук.

На наше тверде переконання, «батько Тарас» – ідейний месія рабованої нації – з’явився на світ Божий з космічною місією і вселенським покликанням як гуманний руйнівник будь-якої тиранії і корнованого деспотизму та зоряний зодчий *«оновленої землі», «сем’ї великої, сем’ї вольної, нової»*. Ось деякі докази цього твердження. Малий Тарасик, будучи за соціальним статусом кріпаком, народився внутрішньо вільною людиною, яка не сприймала жодного прояву добровільного рабства українців перед «старшим братом» (Московією), затаврувавши його **«отвратительной мерзостью собственного унижения»** і присвятивши всю свою творчість непримиренній боротьбі з цією вселюдською гидотою та тванню.

За Джичу Пунгом [11: 33], котрий Ю. Канигіним удостоєний титулу «найавторитетнішого українознавця», в Т. Шевченка при народженні переселилась душа національного героя України, гетьмана Запорізької Січі Петра Конашевича-Сагайдачного. Ось звідки бере початок відкрита війна Т. Шевченка проти російського самодержавства один на один і його повне неприйняття будь-яких компромісів у цьому відношенні. З цієї точки зору, можна переконливо пояснити ставлення Кобзаря до «рабів німих» й одіозного втілення всесвітнього інституту рабства – монарха. Перших жертв насильницького рабства Т. Шевченко возвеличує і на сторожі коло них ставить своє геніальне слово. Другому адресується найстрашніша опінія та їдкий сарказм: «чудище стозевне», «собаки», «псарі людські», «всесвітні криваві шинкарі», «пси голодні», «капрал п’яний» і т.д.

А от рабство однієї людини Поет сприймає, як всесвітню трагедію, про яку мають знати всі земляни! З якою ж метою? Щоб раз і навіки позбавитись від нього.

На користь тези про особливу місію Т. Шевченка в історії України і в житті кожного українця свідчить співсталення характеристик його геніальності у «погані» царські часи, зокрема після смерті з тими ярличками, які були начеплені Кобзареві у вельми «гуманну» совкову епоху. Ось деякі з першої групи, і чимало з них – прижиттєві: «діамант в кожусі», «володар в царстві духа», «велетень в царстві людської культури», «сонце серед ночі», «світової міри геній», «Боян минулої козацької слави», «найбільший народний поет з усіх великих поетів світу», «божество..., живущее на своем особом солнце», «адсорбент нації, уособлення всього українського менталітету» тощо. А були водночас і протилежного змісту: «п’яний дурак» (В. Белінський), повелитель напів’яної музи, від якої М. Гоголю вельми «дъогтем несло...» В радянські часи в романі «Вальдшнепи» (1927) М. Хвильового з’явилося і зовсім вбивче – «кастратор національної ідеї», яке на початку ХХІ ст. українець О. Бузина доповнив ще й «вурдалакою».

Більшовицька ідеологія, включаючи й сьогоднішня, утвердила у свідомості українців, насамперед в молоді, за Т. Шевченком імідж «селянського революціонера – демократа», «лютого ворога самодержавства», «співця дружби народів» і т.д. В такий спосіб було створено ідеологічний міф партійного Шевченка, винятково тенденційного класового

поета. При цьому розуміння і зміст народності Кобзареві музи – основи основ його генія – свідомо спотворюється і звужується від загальнолюдського, тобто планетарного рівня до статусу захисника трудящих селянських мас, тобто кріпаків, та кровожадібно борця проти соціальної несправедливості в статусі зарізяки – гайдамаки з битого шляху. І, з другого боку, всіляко замовчувалося категоричне неприйняття «батьком Тарасом» законів імперської «тюрьми народів», яким був колишній СРСР, «гуманної» місії в долі України так званого «старшого брата», «ментальності орди» москалів тощо.

На думку В. Іллі, вселюдська місія Кобзаря пояснюється тим, що він був наділений і володів досконало «феноменом темного позаслівного відчуття світу» [9], котрий передбачає здатність його володаря жити в минулому або й в давноминулому часі свого Я, а також цілої нації та прозрівати майбутнє. Внаслідок цього у таких людей вельми інтенсивно спалюється тонка психічна енергія, а їх фізичне життя стає недовговічним. Глибоко і проникливо відчував всесвітнє полікання Т. Шевченка незабутній О. Гончар, стверджуючи, що Поет у «Кобзарі» фанатично пропагує буйну волелюбність, культ всюдисущої свободи людини, гімн свободі, а його всевидючий поетичний реалізм не має аналогів у світовій літературі. Завдяки цьому «біблейська далеч історії мудро гомонить з сьогоденням», а поезія Т. Шевченка стала вселюдською, «геній Шевченка уславив Україну на всі світи і завдяки Україні він сам став Шевченком, поетом людства» [5: 23, 25].

В окрему позицію слід виділити тезу про пряму приналежність Т. Шевченка до національного феномена та менталітету і їх гармонійну взаємодію упродовж усього життя Поета, від народження і до смерті. За О. Братком-Кутинським, національний феномен має триступеневу структуру: «Зовнішній конкретний прояв феномена – світ речей, доступних кожному, – це лише перший план світобудови. За ним стоїть світ програм і законів, що визначають характер прояву речей та явищ, а в самій глибині, схованій від невігласів, причаїлися рушійні сили, що енергезують програми і закони і тим спричиняють появу феномена»[1: 7].

Реалізація феномена в просторі і часі передбачає духовне пізнання кожною людиною слова і світла, а потім вже оволодіння мовою, яка є суто божественним творінням, виконує, окрім первісної, комунікативної функції, функцію самопізнання, пізнання оточуючого світу і пізнання Бога. Тому у тісній взаємодії з іншими факторами етнотворення саме «мова формує національний менталітет, національну культуру і духовність нації» [1: 65]. Український менталітет, сформований так, що «основний словниковий склад сучасної української мови «йде від Бога, від його імен та імен його аспектів й атрибутів з глибини тисячоліть» [1: 65]. Все, що відбувається з будь-яким національним феноменом, підлягає дії трьох основних космічних законів, зокрема триєдності світобудови, циклічності усіх проявів феномена від добового циклу до космічного та поляризації і гармонізування полюсів цього безконечного процесу. Зміна ж космічного циклу, який триває 25868 років, умовно поначається золотим, срібним, мідним і залізним віком та новим знаком Зодіаку.

Отже, Т. Шевченко не випадково з'явився на світ у прикінцевий, а за рівнем духовності катастрофічний період залізного віку, щоб виконати свою космічну місію – пробудити українців від мертвотного рабського сну і Божим, вогненним словом вказати шлях до нового людського життя. За І. Огінком, «мова витворюється в певній культурі, в певній традиції,... це найякісніший вираз нашої психіки, це найперша сторона нашого психічного «Я» [14: 178].

З появою «Кобзаря» Т. Шевченко стає основоположником й одноосібним творцем сучасної української літературної мови, а пізнавши кодову генетичну пам'ять своєї нації, отриману від свого попередника і невідомого батька, вводить її як рівноправну в сім'ю індоєвропейських мов і у світову мовну родину. Ясна річ, що й нині цей процес перебуває у початковій стадії розвитку, бо ще дається взнаки страшна русифікація і руйнівні наслідки внутрішньої орди духу самих українців.

Т. Шевченко правомірно вважав, що його книга-первісток переверне світ і він вибухне, що *«І на оновленій землі//Врага не буде, супостата, //А буде син, і буде мати, //Будуть люде на землі»*. Проте репетиції воскресіння України з небуття не відбулось, вона була попереду...

Дж. Пунг у своїх роздумах про «батька Тараса» наголошує: Шевченко – народ в мініатюрі, домінанта його душі – батьківське піклування про націю на всі віки наперед: «Взагалі ми в Тибеті читали «Кобзар» як підручник з національного питання, точніше з проблем душі вашої нації» [11: 338].

Головною причиною появи «Кобзаря» у 1840-му було омертвіння державницької нації в «олов'яних буднях жандармської дійсності», а фактором ікс стала внутрішня орда духу, котра, за Р. Іваничуком, пройшлася по душах українців, по станомому хребту нації після ганебного 8 січня 1654 р. впродовж 357 років. На час появи «Кобзаря» ця каденція становила 186 років. *Книга-меч покликана була зупинити трагічний процес руйнації душі нації, перетворення нащадків Запорізької Січі на «рабів німих», на хохлів, на бидло, й азійську батійську орду «старшого брата»*.

Наслідки появи «Кобзаря» такі: летаргічний рабський сон нації було перервано, але не зупинено назавжди; нація отримала «меч духовний» для воскресіння, але скористатись ним за його призначенням відразу не змогла; нація отримала уявну державу Україну (Вкраїну, Украйну), яка реально постала на теренах російської імперії лише у січні 1918 р. (УНР), але знову-таки була задушена залізною рукою того ж «старшого брата».

Проте попри всі негаразди нація здобула найбільший духовний скарб – солов'їну, музично-пісенну мову, давно вже виколісану тисячоліттями духовної звияги сотень і тисяч поколінь давніх українців. Факт пробудження тодішніх малоросів від рабського сну красномовно засвідчило перепоховання тіла Т. Шевченка, яке тривало понад два місяці, але в історичному масштабі це була лише одна мить.

Варто уточнити зміст, закладений у назві «Кобзаря». На думку В. Мормеля (дослідник наводить чимало переконливих доказів щодо обґрунтування своєї точки зору), лише одному Т. Шевченкові вдалося витворити таку універсальну й унікальну водночас модель художньої форми, яка є творінням його генія в юному віці і презентує особу автора, героя-оповідача, а також нову у світовій літературі ліро-епічну форму, назву якої ні тодішня російська критика, ні тим паче радянська, ані сучасна поки що не встановили і не назвали. Тому «Кобзар» необхідно сприймати й оцінювати як один композиційно нерозчленований твір, а не як зібрання чи збірку із восьми творів, а відповідно його жанр звучатиме, як «вірш», «вірш-збірка», «вірш віршів», а ще дослівно за Т. Шевченком – «поема». Так Поет висловився про друге видання «Кобзаря» – «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» (1844) з цікавим підзаголовком – «Две поэмы на малорусском языке». **Тому перестановка місцями назви книжки й ініціалу, імені та прізвища автора докорінно**

спотворює національну концепцію цього видання. Під таку назву може підходити будь-що, написане Т. Шевченком, але ні в якому разі не «Кобзар».

Слушним є зауваження В. Мормеля про корективи, внесені Поетом до чигиринського видання. Одна з них вельми принципова: Т. Шевченко поміняв місцями баладу-поему «Тополя», яка стоїть у «Кобзарі» четвертою, з поемою «Катерина», що йшла третьою й опинилась на восьмому. І це означає суттєву зміну ідейних акцентів з метою витворення досконалої структури («вірша віршів»: «Увага читача спрямовується на стосунки козака (сина України) та дівчини (Матері-Землі, України)» [13:132]. По-друге, поєднання «Кобзаря» і «Гайдамаків» в одній книжці перетворює «вірш-збірку» на передмову чи вступ. І в такий спосіб з'являється «збірник-збірників», тобто ще складніша літературна форма, ніж перша [13:133].

Домінантою поняття Кобзар В. Мормель називає давньоукраїнське слово *кобь*, що, за І. Срезневським, означає: «віра, доля, чаклунство, ворожба» [17: 1012-1013]. До нього додається дієслово *зрети* (*зритуи*), що відповідно означає «бачити, спостерігати, оберегігати» [17: 1240]. Тому особа Кобзаря у розумінні Т. Шевченка трактується як людина, котра наділена Божим даром провидіння долі цілої нації, є святим оберегом її віри. У назві книги це слово підноситься до значення священної книги українців.

Жанрова природа програмного вірша збірки – синкретична, поліфонічна, симфонічно-сонатна, музично-пісенна, міфологічно-драматургічна тощо. Загальне визначення, яке випливає з детального аналізу, що зроблено в нашому дослідженні [2: 30-38], буде все-таки *дума*. Проте з багатьма жанровими відтінками, зокрема: ораторія, реквієм, поминальний всесвітній плач по свободі, симфонія, опера, послання у вічність, проклин особистої долі ліричного героя, голосіння, пісня, трагедія і т.п. Але не щось одне з цього переліку, а все разом.

Головний образ твору – дзвони пам'яті, котрий рокривається на глибинному рівні у 117 рядках засобами музично-пісенного звукопису, закодованих міфологічних опозицій, включаючи насамперед таку, як переживання ліричним героєм трагічної долі України в космічних вимірах нелюдських страждань, пекельної муки, що межує з кінцем світу. «Золотий вік» козацької державності протиставляється сучасному рабству українців, колоніальному статусу Малоросії, окрім всеосяжної символіки, асоціацій, нагромадження і переплетіння мотивів тліну, небуття та чудодійного воскресіння, прямим текстом, котрий виділяється Т. Шевченком чорним шрифтом: «**А до того Московщина: // Кругом чужі люде...// Тяжко, батьку! // Жити з ворогами...**» [13: 94-95].

У «Катерині» таких текстових акцентів-виділень чимало, зокрема у четвертому розділі: «**Отаке-то лихо, бачите, дівчата. // Жартуючи кинув Катрусю москаль**»; «**Недоля не бачить з ким їй жартувати ...**»; «**Сирота-собака має свою долю, // Моє добре слово в світі сирота...**»; а ще окремо виділено слово **байстрюк**. Т. Шевченко зводить прояви всюдисущого соціального зла між людьми, між народами і в самих людях до простого спільного знаменника – **лихо**, яке стає наскрізним мотивом усіх складових частин «Кобзаря» як генеруючий компонент злютованого айсберга різномірних зовні, а насправді адекватних одна одній художньо-музичних структур. Отой геніальний другий рядок програмного твору «Кобзаря» («*Лихо мені з вами...*») не є уточненням душевного стану ліричного героя, а є категоричним підтвердженням вічного конфлікту автора книжки з людьми, з тогочасним суспільством, а значить – у першу чергу з самим собою.

Переконливим підтвердженням такого міркування може бути другий 16-тирядковий вірш «Думи мої, думи мої», написаний уже на засланні у другій половині 1847р., коли конфлікт Поета з суспільством ще не досяг свого апогею, а лише прирік його на животіння на солдатській каторзі: *«Думи мої, думи мої, // Ви мої єдині, // Не кидайте хоч ви мене // При лихій годині»*. Об'єктом оскарження сутності людського життя для Т. Шевченка залишилась та ж сама зла доля, яку він обрав добровільно, взявши на себе обов'язки пророка-ведиста. Затихання цього безконечного плачу та перехід його в умиротворенну молитву спостерігаємо в останніх поезіях Кобзаря, написаних незадовго до смерті. Але знову-таки там фігурують злодії-москалі, могили-гори, рабство українців.

Складність сприйняття та осягнення змісту «Кобзаря» 1840 р., як і всієї творчої спадщини Т. Шевченка, включаючи малярську, полягає в тому, що «батько Тарас» витворив кров'ю свого серця таку поезію, в якій в непорушний моноліт поєднані дохристиянська, Дажбогівська міфологія, християнські міфи і власне Шевченківський міф – отой, що справді належить «сонцю серед ночі». А за ними як основа основ стоять поняття Україна, Україна, Україна – воістину божественна сутність Шевченківського генія. Геніально володіючи генетичним кодом давньоукраїнської міфології на рівні знакових лексем-міфологем, символіки, алегорії та асоціацій, Т. Шевченко в ідеально доступній формі вперше поставив українську політичну думку на принципі державництва [4: 1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Братко-Кутинський О. Феномен України. – К.: Газета «Вечірній Київ», 1996. – 300с.
2. Волочай В.Г. «Діамант в кожусі»: Лірика Т. Г. Шевченка і сучасна початкова школа / 2-е видання, із змінами. – Вінниця: О. Власюк, 2002. – 155с.
3. Волочай В. Г. Україна в духовній еволюції арійської цивілізації. – Вінниця: Діло, 2007. – 334с.
4. Гончар О. Вічне слово // Тарас Шевченко. Поезії 1837 – 1861 років / У двох книгах. – К.: Рад. письменник, 1989. – Т.1. – С.7-25.
5. Гуцало Є. Ментальність орди. – К., 2004. – 169 с.
6. Дубина М. Злочин віку // Літературна Україна. – 1992. – 5 листопада. – С.2.
7. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 142 с.
8. Ілля В. З Господом чи без нього? // Літературна Україна. – 1991. – 12, 19 вересня. – С.3,5.
9. Щенко М. «Спалився Гірник Олекса з Калуша» // Літературна Україна. – 1992. – 20 лютого. – С.4.
10. Канигін Ю. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства / 3-є видання. – К., 2003. – 528 с.
11. Мормель В. Що таке «Кобзар»? – Переяслав-Хмельницький. ДПУ ім. Г. Сковороди. Наукові записки з історії. – Випуск VII, 1999. – С.105-109.
12. Кобзар Т. Шевченка./ Видання 5-е, повне. – Оформлення книги, підготовка текстів та післямова Валерія Мормеля. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 163с.

13. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / Видання 2-е. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.
14. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – М., 1958. – Т. 1. – С. 1012-1013; 1240.

УДК 821.161.2 (Олена Пчілка)

Сізова К. Л.
(Кременчук, Україна)

ЖІНОЧИЙ ПОГЛЯД ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

У статті розглядаються специфічні змістовні та формальні особливості прозових творів Олени Пчілки, зумовлені ідейно-естетичними чинниками та гендерним фактором. Досліджуються особливості портретного зображення героїв, виділяються основні елементи портретної характеристики та принципи портретування.

Ключові слова: *реалізм, портрет, елемент портретної характеристики, жіноча проза.*

The article discusses Olena Pchilka's prose specific consistent and formal peculiar features stipulated by idea-aesthetic and gender factors. It is researched the peculiarities of hero's portrayal and singled out the main portrayal characteristic elements and portrayal principles.

Key words: *realism, portrayal, portrayal characteristic element, female prose.*

Творчість Олени Пчілки, зокрема її прозова частина, має яскраві специфічні риси. Основною інтенцією прозових творів письменниці є спостереження, ретельне вивчення та демонстрація тих важливих процесів та явищ, що відбувалися в українському суспільстві другої половини XIX – початку XX ст. «Реалізм і генетично та типологічно споріднений з ним натуралізм можна визначити як художню систему, корелятивну тим глибинним «сциєнтичним» зрушенням і процесам, що відбулися в культурі XIX ст. на епістемологічному рівні; для цієї художньої системи атрибутивним є ставлення до дійсності і як до предмету спостереження, вивчення та достовірного відтворення» [1: 6].

Своїми прозовими творами Олена Пчілка відкриває не вповні ще освоєний українською літературою тематичний шар – письменниці намагається показати життя працюючої інтелігенції (лікарів, вчителів тощо), причому на перше місце ставиться не стільки художнє зображення, скільки майже наукове вивчення етапів становлення та формування особистості, мотивації поведінки, ідейних сумнівів і коливань.

Настановою об'єктивізації пояснюється змістовні та формальні особливості творів Олени Пчілки. «Разом із своїми сучасниками – Панасом Мирним, Іваном Нечуєм-Левицьким, Михайлом Старицьким, Борисом Грінченком – письменниця відходить від форми оповіді, яка тривалий час, від Квітки-Основ'яненка і до Марка Вовчка, панувала

в українській прозі, й переходить до об'єктивно-розповідної манери викладу, що давала більші можливості для художнього освоєння дійсності й створення типових характерів. При цьому в своїй творчості Олена Пчілка розробляє переважно теми з життя інтелігенції, що в ті часи було нечастим явищем» [2: 16]. На це звертав увагу Іван Франко у листі до письменниці: «Ви перші і досі одинокі виводите в українській мові правдиву, живу конвертацію освічених людей» [3: 10].

Ще однією характерною ознакою прозової спадщини Олени Пчілки є тенденційність у підході до дійсності. Це поєднує письменницю з іншими представниками літератури народницького напрямку, зокрема з Борисом Грінченком, «не слід робити висновок, ніби Олена Пчілка завжди прагнула безсторонньо, об'єктивно подати картини реальної дійсності й різні життєві типи. Як і всій народницькій літературі її доби, прозі Олени Пчілки притаманна підкреслена, сказати б, оголена тенденційність» [2: 14]. Герої прозових творів Пчілки чітко поділяються на позитивних та негативних, при цьому це завжди відображується у зовнішньому вигляді персонажів.

Важливим фактором, що зумовлює своєрідність повістей та оповідань Олени Пчілки, є те, що це жіноча проза. Пильний погляд жінки, уважний до дрібниць зовнішності, наповнює портретні описи численними деталями, які іноді навіть переобтяжують текст. Портрети героїв є важливою складовою творів письменниці, вони завжди мають великий обсяг, ніколи не зводяться до стислої характеристики.

Одним з основних компонентів портретної характеристики героїв прозових творів Олени Пчілки є характеристика одягу, часто з неї починається портретний опис. Девізом портретування письменниці (як і у кожної жінки) є «покажи, у що ти одягнутий, і я скажу тобі, хто ти». Необхідно підкреслити обов'язковість характеристики одягу як елементу зображення, який, по-перше, виступає у ролі індикатора соціальної приналежності героя, але головним чином сприяє розкриттю його особистісних рис.

Повість «Товаришки», наприклад, починається із зображення бесіди двох жінок, Катерини Пантелеймонівни та Марії Петрівни, про яких повідомляється, що перша „була в більшому й штучнішому чіпку і в мантилії, а друга просто собі в хатньому ситцевому капоті і в примятому серпанковому чіпочку, обшитому зовсім маленькими кружевцями» [4: 30]. Одразу стає зрозумілим, що перша героїня є впевненою особою, а друга – скромною, дещо пригніченою обставинами. Наступний портретний опис підтверджує очікування: «На вроду обидві пані теж були розмаїті: гостя була таки, нівроку їй, в тілі, з чималим підгорлям, і хоть у чорному волоссі її, котре було видно з-під чіпка, й маячило трохи сивизни, проте пані була собі червона на виду і темні очі її мали такий бистрий погляд, що хоть би й молодій! Друга ж пані, господня, була собі тендітна жіночка, щупленька, з невеличким, вицвівшим видом; сивуватий волос мав слід, що пані була колись русвою; тонкі уста, довгенький носик і лагідні сірі очі мали наче журливий вигляд, найпаче коли пані, говорячи, похитувала головою» [4: 30]. Опозиція, задана характеристикою одягу (мантилья – ситцевий капот, штучний чіпець – прим'ятий чіпок), корелює з протиставленням інших елементів зовнішнього вигляду героїнь (фігури, обличчя, погляду тощо).

Різновид, якість та колір тканини, фасон та крій плаття, прикраси та аксесуари – усе це відіграє важливу роль у портретних характеристиках персонажів Олени Пчілки. Меркантилізм та кар'єризм Раїси Брагової, яка обирає шлях служіння не суспільному

благу, а власній кишені теж проявляється через характеристику одягу: «Раїса убрана по-петербурзькому, у модній, штучній сукні з практично дорогої тканини, тримається без примусу і разом ваговито, більше ваговито, ніж перше» [4: 122]. Навпаки про Кузьменка, майбутнього народного лікаря говориться, що це «низенький, жвавий хлопець у недбай-ному одінню» [4: 61].

Іншим важливим елементом портретної характеристики є зачіска. Опис того, як укладено волосся, разом з характеристикою одягу складає ліву частину портретів у творах Олени Пчілки. У оповіданні «Півтора оселедця» у описі молодій вчительки, простої, скромної і розумної жінки, зустрічаємо вказівку, як повинна одягатися та яку зачіску мати людина, що займається народною освітою: «Може, вам хочеться знати, які вони з себе, оці товариші, то воно недовго й сказати: пані Олександра – невеличкого зросту, середнього віку людина, товстенька собі; не сказати, щоб гарна, трохи кирпатенька, об тім нічого собі, особливо як уважити на гарні темно-русяві коси; пані Олександра, однак, не хизувалася тими косами, причісувала їх гладенько й заплітала щільненько, круто закладаючи їх ззаду, не розпушуючи волосся тими химерними узлами та начосами, як то повчилися деякі молодші учительки, що достають часом і догани за «легкомисліє» через саме те настовбурчене волосся. І вбрана була пані Олександра, хоч і для свята, простенько: темно-сіра спідниця й така сама гладенька курточка; на плечах самодільна плетена хустина» [4: 210].

У портретному описі помічника вчительки Олександри, інфантильного та легковажаючого чоловіка, основними елементами теж виступають зачіска та деталі одягу (точніше, аксесуари): «Товариш її, Андрій Семенович, хоч теж не показувався великим франтом проти пані Олександри, бувши в старуватій одежині, однак мав вигляд куди претензійніший і щось в йому було невиразно кавалерське. Одтак, глянувши на його буйну чуприну, вільно розпушену, глянувши на його широку, дуже червону застіжку, на химерні два брелоки біля цепки від дзигарика, всяк би сказав: цей учитель ще не жонатий. Я не кажу, що така чуприна і така застіжка не може бути в жонатого, – зовсім ні! – а однак ви самі сказали б, глянувши на Андрія Семеновича, що він ще кавалер... Може, щось таке було й в постаті чи в погляді! – я не знаю! – а тільки видно було, що Андрій Семенович ще не був, мовляв, у ярмі» [4: 210]. У цих чуприні, застіжці та брелоках проявляється сутність героя – дитяче бажання покрасуватися, безпринципність, несерйозність.

У оповіданні «Артишоки» характеристика жениха, за якого б'ються дві панські родини, багатого купецького сина Хомутовникова, вказує на відсутність аристократизму, цьому ж сприяє опис одягу та зачіски: «ще, здається, ніколи не показувався він такою очманною, як тепер! Одея то ще, правда, нічого собі, з доброго сукна і пошита не дуже погано, але нащо він нап'яв того нещасного яскраво-фіолетового галстука з жовтими горошинами?! А волосся? Магінко!.. Чи не оливою він, справді, примастив його, що воно так полискує!.. А той проділ! Мати божа!!!... І мовчить, тільки позирає в масляному замішанні та мовчки мне свої червоні руки.» [4: 175]. Недоладний, занадто яскравий галстук, зачіска, яка підходить прикажчику або офіціанту, але виглядає недоречною серед поміщиків, є тими деталями, що експресивно зображують людину, яка прагне пролізти до іншого суспільного шару, але робить прикрі, хоча й природні, помилки.

У оповіданні «Збентежена вечеря» для того, щоб показати всю недоладність модного панського вбрання, Олена Пчілка використовує прийом одивнення, причому подвійного:

персонажі даються у сприйнятті селянського хлопчика (по-перше, представник іншого класу, по-друге, дитина): «Пани, оставшися, говорили щось між собою, а Омелько дивився на їх: офіцер був низенький, товстенький, а слідователь теж невисокий, тільки дуже сухорлявий – тоненькі ніжки його в узеньких сивеньких штанцях здавалися Омелькові чогось-то смішними. «Яке воно миршаве, – думав Омелько. – А що воно таке на голові у тієї гладкої пані? Якесь кучма, мовби ціле ягня...» [4: 200]. Рука пані, яку та дає для поцілунку хресному синові, теж виглядає для нього дивною: «Та рука здавалась йому мовби й не рукою: біла-біла, як із крейди. А на їй золото сяє, на одному ж пальцеві так мовби іскри мигтять» [4: 201]. Письменниця підкреслює прірву, що лежить між селянами (з натрудженими руками) та представниками панівного класу. Дивний зовнішній вигляд панів викликає нерозуміння хлопчика, але Омелько виказує більше тактовності, ніж гості його хресної матері, які починають глузувати над ним і принесеною їм вечерєю. Це обурює хлопчика: «Може, й нам було смішно, тоді на Великдень, що в панночки на голові зовсім мовби соняшник був начеплений, а в панича штанці по коліна, чобітки по кісточки, а литки голі, так і світить ними! Та ми ж не сміялися? А вони регочуть!» [4: 207]. У творі проявляється один з принципів народницького руху: потрібно змінити не тільки зайняття (стати народним лікарем, вчителем, юристом, письменником тощо), але й весь *modus vivendi*, зокрема зовнішній вигляд – одягатися, зачісуватися потрібно, як прості люди.

Досить часто Олена Пчілка свої твори будує на протиставленні парних образів героїв, один з яких втілює позитив, а інший – негатив. До речі, це поєднує письменницю з Грінченком, для якого цей прийом теж є характерним. У повісті «Товаришки» є декілька таких опозиційних пар. По-перше, протиставляються Люба Калиновська та Раїса Брагова, дівчата, що разом поїхали закордон отримувати медичну освіту. В образі Люби „письменниця втілила своє розуміння ролі передової інтелігенції – допомагати народові, займатися його просвітою, сприяти піднесенню його духовного й культурного рівня» [5: 20]. У портретній характеристиці героїні підкреслюється скромність та природність дівчини: «То була молода, струнка постать, убрана в просту сивеньку спідничку, густо фалдовану, в біленьку серпанкову сорочку з широкими збираними рукавами, без жодних прикрас, опріч невеличкої шпильки коло шиї. Узькі плечі і гостренький вид панночки нагадували пані господиню, наскільки вісімнадцятилітня особа може бути подібна до п'ятдесятилітньої. Головку дівчини не можна було назвати дуже красивою, і очертти не мали великої правості, і вся вона була більш симпатична, ніж гарна; її оздобили каштанові кучері, котрі були підрізані й стояли вільною короною над невеличким чолом; темно-сірі, немовби чорні очі дивилися з пильною думою; невеличкі й нерівні, наче куцатенькі брівки надавали якийсь одмінний, принадний вигляд обличчю, так само як і дві темні родимі цяточки на ніжній щічці й коло узького ротика» [4: 31].

Самовпевнена та егоїстична Раїса є повною протилежністю Люби: «Сама тільки пана Раїса бажала й тут видаватися сміливою й непригніченою. Вона говорила більше всіх, голосно, твердо. Сидячи біля Люби, вона одбивалась зовсім іншим характером вроди: досить міцно збудована, з чорним лискучим волоссям, заплетеним у дві коси, з правими обрисами, з свіжим рум'янцем, що пробивався на повних щічках, з темно-карими, не дуже великими, але бистрими очима, з сміливими чорними брівками, котрі так оддавались од білого рівного чола, – панна Раїса здавалась дуже гарною. Правда, блиск очей

мав у собі щось холодне, усміх гарних уст був ніби погордливо спокійний; рухи в своїй сміливості були трохи різкі, так само як і в голосі її при всій його свіжій гучності бриніла ніби якась металічна нота; але, врешті, хто не дбав о вираз м'якості, сердечної теплоти, а давав би перевагу красі тіла, енергії, певності в собі, той мусив би признати панну Раїсу дуже хорошою і вподобною» [4: 40].

У портретах контрастують усі елементи, зокрема, задумливим очам Люби протиставлені бистрі, сміливі очі Раїси. Якщо скромна Люба майже не носить прикрас, то Раїса «при маминому дзигарику на тонкій золотій цепці». Необхідно звернути увагу на те, що Люба, яка дійсно мріє про науку, про працю на користь народу, коротко підстрижена (на той час це було головною ознакою, що виділяла емансипованих жінок серед інших), а Раїса, для якої і медицина, і емансипація є лише засобами досягнення власного добробуту та успіху, не стриже своїх лискучих кіс (вона зовсім зрозуміло вважає, що врода не завадить розумній жінці зробити кар'єру).

Опозиційним у повісті «Товаришки» є також образи двох молодих чоловіків, яким симпатизує Люба: її друга з дитячих років студента-філософа Костя Загоровського та майбутнього медика Дмитра Корнієвича (до речі, вони дещо нагадують протиставлення образів Гордія Раденка та Демида Гайденка у повісті Бориса Грінченка «На розпутьті»). Опозиція побудована за ознакою «серйозність, принциповість – несерйозність, безпринципність». У портретній характеристиці Костя підкреслюється артистизм, вишуканість, витонченість: «Обличчя його було таке гарне й замисленне!.. Праві очертки лица мали артистичну тонкість, карі очі були вдумчисті і мовби витали в якихсь мріях, отінялись темними бровами, довге каштанове волосся, одкинута назад, хвилюю збігало аж на плечі, оказуючи високе чоло з боковими забігами ніжного обрису» [4: 37]. Коли ж Кость їде за княжною до Парижу (що з точки зору народників є зовсім неприпустимим, бо він з його освітою повинен просвіщати народ, допомагати йому, як Люба, яка лікує хворих), портретний опис змальовує зовсім втрачену людину: «Е, щось бо то Кость трохи помарнів. Видно, Париж не без сліда пройшов по юнаковому обличчю! Поблідло воно, очертки стали різкі, гостріші, погляд не має того колишнього поетичного вогню, на всьому обличчі печать утоми» [4: 120].

Дмитро Корнієвич є повною протилежністю Костю Загоровському, у його портреті підкреслюються мужність, сила, енергійність (зокрема привертає до себе увагу використання номінації «козацький», що вказує на зв'язок молодого інтелігента з народом): «Люба спокійно розглядала його вроду: те густе, русе волосся, рівне і просто зачесане назад, – лиш одно пасмо спадало на широке біле чоло з невеличкою складочкою між бровами, – ті розумні карі очі з спокійним поглядом, той енергійний рот з тонкими устами, з чуть-чуть виданою вперед нижньою губою і козацьким одкритим підборіддям, широкі плечі, міцні груди і свіже лице надавали Корнієвичу вигляду здорового, сильного мужчины, – він показувався навіть старшим проміж іншою молоддю» [4: 73]. Цікаво, як суттєві характерів відбивається у зачісках молодих людей: довге волосся Костя хвилюю збігає на плечі, а у Дмитра воно укладено рівно і просто.

Портрет як категорія художнього тексту складається з багатьох компонентів, специфічність яких обумовлена індивідуально-художнім стилем письменника і естетичним завданням. Будь-яке слово у лексичному наповненні образу є семантично навантаженим; у

художньому творі здійснюється свідомий підбір мовних засобів характеристики персонажа, що робить аналіз структури та семантики образів персонажів на рівні мовного втілення важливим етапом вивчення змісту і специфіки законів побудови твору, а також стильових особливостей конкретного письменника або літературного напрямку. Аналіз портрету як одного з найважливіших елементів поетичної системи дозволяє зрозуміти структурні принципи художнього світу, метод письменника або літературного напрямку.

Портретний опис є мовним втіленням образу героя в художньому творі, він містить індивідуально-авторське розуміння і оцінку героя. Вивчення такого семантично навантаженого та структуроутворюючого елементу твору, яким є портрет, дозволяє дійти висновків про спрямованість творчості письменника, превалюванні у ній тих чи інших тенденцій. Використання того чи іншого виду портрету, зміни портретної техніки, безумовно, визначаються ідейно-творчим задумом письменника, його стилем, естетичною позицією в цілому. Портрет входить до числа елементів твору, у яких чітко проявляється індивідуальний почерк письменника, авторська оцінка, розуміння дійсності, він нерозривно пов'язаний з усією системою художнього мислення митця, концептуальними закладами літературного напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайко Д. Епістемологія й поетика реалізму // Слово і Час. – 2004. – № 11. – С. 3 – 17.
2. Шаблювський Є., Ставицький О. Олена Пчілка // Олена Пчілка. Твори. – К.: Дніпро, 1971. – С. 3 – 28.
3. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 49.
4. Пчілка О. Твори. – К.: Дніпро, 1971. – 463 с.
5. Вишневська Н. Олена Пчілка // Олена Пчілка. Твори. – К.: Дніпро, 1988. – С. 5 – 26.

УДК 821.161.2 – 2.09

Атаманчук В. П.
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ТРАГІКОМІЧНЕ У П'ЄСІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ПРОРОК»

У статті розглядаються особливості втілення категорії трагікомічного у п'єсі В. Винниченка «Пророк». Звертається увага на такі ознаки категорії трагікомічного, як перетворення ідеалу на його протилежність, розкриття невідповідності між ідеями та дійсністю при тому, що герої не помічають цих змін. У статті аналізується образ пророка, який через власні помилки втрачає свої здібності і більше не може виконувати божественну місію.

Ключові слова: п'єса, герой, трагікомічне.

© Атаманчук В. П., 2009

В статье рассматриваются особенности выражения категории трагикомического в пьесе В. Винниченко «Пророк». Обращается внимание на такие особенности категории трагикомического, как превращение идеала на его противоположность, раскрытие несоответствия между идеями и действительностью, при том, что герои не замечают этих изменений. В статье анализируется образ пророка, который из-за собственных ошибок теряет свои способности и больше не может исполнять божественную миссию.

Ключевые слова: пьеса, герой, трагикомическое.

Peculiarities of embodiment of the tragicomical category in V. Vynnychenko's play «A Prophet» are examined in the article. Attention is paid to such characteristics of the tragicomical category as transformation of an ideal into its opposite form, revelation of discrepancy between the ideas and the reality while the heroes don't notice these changes. The image of a prophet who because of his mistakes loses his abilities and is not able to fulfill divine mission any more is analyzed in the article.

Key words: a play, a hero, tragicomical.

В основу п'єси В. Винниченка «Пророк» (1930) закладено трагікомічне бачення дійсності. Трагікомічним є сам процес духовного знищення пророка (хоча тут наявний і трагедійний аспект), тому що його високі ідеали у дійсності набувають потворних форм, а виразник цих ідеалів не помічає їх страхітливої деформації і продовжує виконувати свою роль, оточений учнями, які служіння вірі зводять до блюзнірства. Амар стає зайвим у реальності, яку сам же створив.

Подвійне сприйняття, якого вимагає образ Амара, є ознакою трагікомічного. З одного боку Амар є носієм божественної істини, з іншого – він робить все, щоб не донести її до людства. Спочатку Амар постає у ролі натхненного пророка, який повинен ошчасливити все людство. Всі подальші зміни в образі Амара є несумісними з його покликанням: він виступає у ролі «комерціалізованого» пророка, в якого отримують благословення комерсанти, і вчення якого торгують його учні, згодом – у ролі месії, що відірвався від життя і не бачить спричиненого ним погіршення, зрештою – у ролі духовного поводиря, який своєю гріховністю зрівнявся зі звичайною людиною і втратив свою силу. Трагікомічний смисл цих перевтілень розкривається найбільше тоді, коли він свідомо погоджується зіграти роль пророка, вже не будучи ним.

Пророк не зміг виконати свою місію. Як слушно зауважує Л. Танюк, «Все частіше Пророк стає носієм не лише Добра, а й Зла, – як його еквівалента, як його неодмінності» [1: 176]. Дослідники п'єси «Пророк» (Л. Мороз, Г. Сиваченко та ін.) цілком обгрунтовано виділяють важливу проблему «множинності істини» [2; 3], яку через власне незнання проігнорував Амар, – він, як каже про нього хазяїн готелю, «ніякого реального життя не бачив» [4: 18], отже його прагнення змінювати те, чого він не знав, є трагікомічним.

Фізична загибель Амара, до якої його спонукають Ранжит, Райт і Кет, не розв'язує його внутрішніх суперечностей, навіть навпаки залишає їх невіршеними. «Як фізична постать він відходить у небуття, імпульсувавши цим уже востаннє створений і упосліджений ним же міф про можливість, грядущість великої ери амар'янства», – вважає С. Хороб [5: 296]. Трагікомізм фіналу виявляється у тому, що Амар свідомо погоджується

на роль маріонетки, розуміючи удаваність благих намірів його майбутніх наступників. Він запитує: «Брехнею можна врятувати віру і щастя?» [4: 50].

Амар здійснює останнє, але вже несправжнє, чудо, щоб зміцнити своє вчення, яке використовують і спалюють далекі від його ідей люди. Він жертвує не тільки власним життям, а й зрештою вченням – аргумент про врятування віри, який наводить йому Кет, насправді має протилежне значення, отже його жертва зроблена заради того, чого б він хотів уникнути, – занепаду вчення у його справжній суті. Г. Сиваченко цілком слушно вбачає авторську іронію не тільки у смерті Амара, а й у тій ситуації, яка призвела до подібного фіналу: «Іронічний погляд письменників [Винниченка, Чапека] кидає розвінчувальне світло й на ідею безсмертя, а водночас на сучасний їм світ, з яким вона, ця ідея, несумісна» [3: 78].

В останній проповіді Амара криється пояснення його вчинку, замаскованого під чудо, – він залишає людям заповідь любові, вищу над усе: «Навіть правди не жалійте для щастя людства, брати мої!» [4: 52]. Вдаючись до обману, він спробував зберегти віру заради тих людей, яким проповідував. Він пішов на смерть через любов до них, а не лише для того, щоб зберегти віру заради віри – і тут вже увиразнюється трагедійний мотив, – Амар жертвує собою, щоб виправити ті помилки, які мимоволі вчинив. Проте його самопожертва має й інший аспект – аспект приреченості, тому що її будуть використовувати не ті, задля кого вона була здійснена. Але навіть його останні слова вимагають подвійного сприйняття, тому що приховане виправдання свого обману перед людьми своєю любов'ю завершується настановою: «Слухайтеся учнів моїх» [4: 52], що зводить нанівець його спробу морально очиститись перед самим собою. Але зрештою таку вимогу висунула Кет (під впливом Райта), а саме на ній зосередилось його земне, людське життя. Свою колишню духовну велич, що завершилась його падінням як пророка, Амар вимушений був віддати людям, недостойним того. «Тому, коли він погодився на штучне чудо (задля вдержання віри людей), він також запродав свій засіб для мети...» [6: 199], – вважає Л. Залеська-Онишкевич. Смерть Амара означає подальше спотворення його віри, отже в ній немає катарсису.

У діях Амара як проповідника, а потім вже як антипроповідника, можна простежити трагікомічний зміст, який полягає у тому, що він діє майже однаково у різних ситуаціях, – тоді, коли він не знає про результати своїх дій і тоді, коли вже знає. Його проповідь вносить серйозний дисбаланс у суспільне життя, але коли він про все дізнається (про загрозу збройної сутички, про продаж віри апостолами), то втративши силу, і не будучи в змозі що-небудь змінити, він погоджується продовжити шкідливий обман для прагматичного Райта, адже це він придумує Амару його останню роль. Іронічна характеристика, яку дає Кет Райту на початку п'єси: «Чистий пророк» [4: 19], у контексті наступних подій, набуває конкретних матеріалізованих рис, але іронія отримує інше значення – це вже висміювання не бездушної правильності Райта, а самого явища знецінення віри і використання її як способу керування масами, яке він уособлює.

У своїй першій проповіді любові, братерства та миру Амар визначає свою особливу місію: «Об'єднати закони всіх пророків, здійснити їх у посланий до вас, люди дорогі» [4: 20]. Він сам поставив собі мету зробити більше за всіх попередників та здійснити колосальні перетворення. Він виголошує тезу, яка містить смислове посилання на

утопічні політичні вчення: «я з'єднаю розбиту родину людства, я силою даною мені від Бога, введу його в загублений рай» [4: 24]. Проте між його намірами і діями залишаються дуже мало спільного. Його надмірна віра в омріяне тільки закриває від нього дійсність. Він змінював дійсність, на бачачи її. Пророк, який мав здійснити грандіозні зміни, не зміг передбачити і оцінити результатів власної діяльності. Мрії Амара обертаються катастрофою і для нього самого, і для того світу, який він перетворював.

Справедливу оцінку діяльності Амара дає генерал, член державної комісії: «Син Божий, у своєму вченні дав нам ідеал, до якого ми повинні прагнути. А Амар доводить це вчення до абсурду» [4: 32]. Абсурдність його проповіді полягає у тому, що він не бачить різниці між ідеальним образом і матеріальною дійсністю. З часом він усвідомлює це і сам: «Нікого я не обманював, навіть самого себе, сестро. Але я не тим шляхом пішов» [4: 50].

Сам пророк відійшов далеко і від народу, і від власного вчення. Рама був єдиним, хто хотів, щоб Амар відмовився від матеріальних благ і відновив віру у її первинному вигляді. Оскільки Амар усвідомлював, що Рама правий, і страждав через це, то в цій ситуації можна говорити про трагедійність образу Амара, як зазначає Л. Мороз, він приходить до «трагічного самозаперечення» [7: 44].

Свій гнів, викликаний суперечкою учнів, Амар сприймає як великий гріх, що стає причиною ще більших страждань, тому коли Кет вдається зменшити його муки, він несамохіть поступається їй своєю роллю наставника, яку він з цього моменту і втрачає. Амар припускається трагікомічної помилки, що остаточно позбавляє його сили: чуттєве хвилювання, яке викликає у нього Кет, він сприймає за божественне просвітлення. Його духовна сила зникає, тому що вона була використана не за призначенням.

Амар передає вчення у руки свого антипода Райта, головного натхненника переродження амар'янства, який вірить у те, що «Амар'янство опанує весь світ» [4: 49]. Їх поєднало прагнення до всесвітнього панування, але з абсолютно різними цілями – в Амара для ошасливлення людства, у Райта – для досягнення влади над людством. Як переконує розгортання драматичної колізії, різноспрямованість домагань Амара і Райта вкладається в межі однієї ідеї, проте, якщо Амар з добрими намірами наробив багато лиха, керуючись ідеєю месіанства, то небезпечність цієї ж ідеї зростає ще більше у Райта, що керується тільки власним розрахунком, – це продовження і навіть підсилення трагікомічного мотиву про заземлення і деформацію високих ідеалів. Трагікомізм твору увиразнюється через дії Амара – він не тільки передав свою віру в руки морально неперекірливих людей, а й сам неусвідомлено провокував таку ситуацію.

Один з аргументів Райта, який переконує Кет у необхідності здійснення власного задуму, стосується безпеки використання амар'янства «фанатиком» Рамою. Насправді він залишився єдиним з оточення пророка, кого цікавила істинна віра, а Райт використав навіть його, щоб замаскувати власні прагнення, які він приписав Рамі. Райт вдається і до прихованого шантажу – він хоче скористатися одним із постулатів вчення Амара – любов'ю до людства, – проти самого Амара і заради власних інтересів: «Коли він дійсно любить людей, коли хоче врятувати своє вчення, він згодиться» [4: 49], Т. Свєрбілова слушно зауважує, що «доводячи пророкові необхідність самогубства, він звично несе людству зло, незважаючи на модерну парадоксальну аргументацію зла як добра» [8: 13]. Райт прагне не лише привласнити собі вчення, а й за рахунок Амара досягнути такої

могутності, якої не мав сам пророк: «А цей вихід Кет, не тільки рятує амар'янство й забезпечує йому цілість, а піднімає його на надзвичайну височінь» [4: 49]. Амар, ставши заручником своїх помилок, дає Райтові можливість зробити його своєю жертвою, отже слушною є така думка С. Журби: «Вихід із лабіринту власних помилок оплачується самим життям» [9: 111]. Страждання Амара є способом осягнення зроблених помилок і свідченням його неспроможності здійснити задумане, що стає причиною надзвичайно болісної рефлексії.

Цікавим об'єктом для співставлення із трагікомедією В. Винниченка «Пророк» є п'єса, «фантастичний фарс» [10: 12] В. Набокова «Винахід Вальса» (1938). У п'єсі В. Набокова отримують художнє осмислення події в Європі кінця 30-х років. Основна проблема п'єси пов'язана із прагненням до необмеженої влади, на яку претендує безумна людина. У п'єсі це прагнення реалізується у вигляді марення, сну Вальса – людини, що здобула дуже небезпечний руйнівний пристрій, який він використовує як інструмент терору у своїй країні і у всьому світі заради ствердження своєї влади і здійснення помсти за колишні поневір'яння. Твори В. Набокова і В. Винниченка об'єднують тема всевітнього панування, до якого, хоч і ненадовго, наблизилися Амар і Вальс. Але Амар здійснив це через проповіді у реальному для нього житті, а Вальс – за допомогою злочинів у своєму сні. Схожими є і наслідки їхніх діянь. Вони отримали необмежену владу, але не знали, як її застосувати, щоб вберегти суспільство від хаосу.

Герої В. Винниченка і В. Набокова висловлюють у дечому схожі пояснення власних дій: їхня мета, як вони стверджують, полягає в ошасливленні всього людства. Проте Амар, як посланець Бога, справді намагається здійснювати на землі Божі заповіді, і йому навіть вдається дещо зробити. Але його досягнення є частковими порівняно з негативними наслідками, причиною яких він мимоволі стає. Зате у Вальса є лише єдиний спосіб досягнення «благополуччя» – це масове знищення. Насправді Вальса цікавить тільки задоволення власних бажань, прагнення отримати за допомогою фантастичної зброї те, чого він був позбавлений. Якщо Вальс із самого початку зосереджений на самому собі, то Амар усі свої душевні сили віддає людям, і лише кохання до Кет змушує його згадати про свою людську природу. Фантастика, що властива драматичним творам «Пророк» і «Винахід Вальса», – це шлях до розуміння реальності, в якій крилася загроза необмеженої влади. Безмежна влада, як переконують драматурги, небезпечна і в руках людини з добрими намірами (Амар), і в руках жорстокого безумця (Вальс).

Твору В. Винниченка притаманне трагікомічне світовідчуття. Воно виявляється у розвінчуванні ідеї, на якій побудована образна система п'єси і сформований драматичний конфлікт. Саме амар'янство існує у декількох вимірах: в абстрактній формі ідеалу, у вигляді віри в її реальному варіанті, і як віра у сприйнятті дійових осіб. Ідеальне в амар'янстві є тільки ширмою для негативних явищ духовного і матеріального світу, в яких ідеальне з розвитком дії цілковито розчиняється. Цей процес дієві особи бачать по-різному – для юрби, якою збирається керувати Райт, він невидимий взагалі; для Райта він був очевидним з самого початку, тому він намагався спрямовувати його за власним сценарієм; Амар зрозумів суть перетворення після того, як перейшов межу незворотних змін. Тому поєднання добра зі злом, яке неусвідомлено спровокував Амар, після його смерті завершується осмисленою підміною добра злом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Танюк Л. До проблеми української «пророчої» п'єси // Березіль. – 1992. – № 2. – С. 173-183.
2. Мороз Л. З. «Сто рівноцінних правд». Парадокси драматургії В. Винниченка. – К.: Віпол, 1994. – 208 с.
3. Сиваченко Г. М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський роман Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.
4. Винниченко В. Пророк // Вітчизна. – 1992. – № 4. – С. 15-52.
5. Хороб С. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм). – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 416 с.
6. Залеська-Онишкевич Л. Пророк – остання драма Володимира Винниченка // Слово. Зб. укр. письм. – Едмонтон: [Б.в.], 1973. – С. 194-204.
7. Мороз Л. Загадки Володимира Винниченка // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 40-46.
8. Свербілова Т. Пророк та самогубство (п'єса Володимира Винниченка в контексті драматургії експресіонізму та постекспресіонізму) // Слово і час. – 2005. – № 10 – С. 8-17.
9. Журба С. Образ пророка в українській драматургії першої третини XX століття // Літературознавчі студії. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – С. 107-111.
10. Ерыкалова Е. И. В мире отражений // Набоков В. Изобретение Вальса: Пьесы. – С.Пб.: Азбука-классика, 2004. – С. 5-20.

УДК 821.161.2.09 В 18

Варданян М. В.
(Кривий Ріг, Україна)

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ В. ВИННИЧЕНКА «ВІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ»

У статті розглядаються концептуальні й жанрові пошуки автора в одному з його неопублікованих романів «муженського циклу» – «Вічний імператив».

Ключові слова: жанр, концепт, індивідуальний, колективний.

The article considers the conceptual and genre search of author in one of the non-published novels of «muzhen cycle» – «The Eternal Imperative».

Key words: genre, concept, individual, collective.

Роман «Вічний імператив» (1935-1936) – один з неопублікованих творів В. Винниченка доби останньої еміграції, в якому автор з погляду людини далекого майбутнього відобразив складний період світової історії – боротьбу за панування політичних сил у Європі напередодні Другої світової війни. Роман «Вічний імператив», як і соціально-етичний

© Варданян М. В., 2009

трактат «Конкордизм», щоденники 30-50-х рр., усе ще не надруковані. Їхні рукописи зберігаються за межами України, в Колумбійському університеті США. Через те роман не доступний не тільки широкому загалу читачів, а й науковцям, що утруднює всебічне вивчення творчості митця, стає на заваді прилучення еміграційної спадщини В. Винниченка до контексту світової культури 30-х рр. Лише одиниці, зокрема досвідчені дослідники-винниченкознавці С. Погорілий та Г. Сиваченко, мали змогу ознайомитись із романом «Вічний імператив» у повному обсязі, присвятивши йому окремі розділи своїх розвідок [1], [2]. Аналізуючи роман «Вічний імператив», ми будемо користуватися виписками з тексту роману, люб'язно наданими нам професором Г. Сиваченко.

В. Винниченка завжди хвилювали суперечності навколишньої дійсності. Його твори ставали спробами розв'язання найактуальніших проблем доби. Поштовхом до нових спроб обговорення нагальних проблем у романі «Вічний імператив», за припущенням С. Погорілого, був літературний конкурс (Париж, 1936), умовою якого була «інтернаціональна тема». Дослідник підкреслював: «Винниченко дуже цінував «Вічний імператив» і вважав, що французи зроблять велику помилку, якщо не пошлють цей твір на міжнародний літературний конкурс» [1: 47]. Творча мета, як відомо, зумовлює «жанрову природу твору, формує і його внутрішню організацію» [3: 20]. Визначаючи жанр твору як «історичний роман майбутнього», В. Винниченко моделює сучасність 30-х років ХХ століття. Але час нараці відсунутий у майбутнє, звідки авторова сучасність видається «давно минулою епохою человечества» [7: 1]. У романі автор популяризує власні ідеї, осмислює історію, політику, культуру як важливі чинники суспільного життя тієї доби. Дослідники додають свої нюанси до визначення жанру твору, проте, зазвичай, не коментують обрану номінацію: роман-дискусія (Г. Сиваченко), утопійний, соціально-пригодницький і «філософський в своїй основі» (О. Гнідан), роман-трактат, «твір виразно ідеологічний» (С. Погорілий), філософсько-соціологічний (Г. Баран), соціально-утопійний (І. Дзюба). Усі названі риси в творі наявні, але «для таких синтетичних форм літературознавство не виробило відповідного терміну» [4: 136]. У зв'язку з цим, аналізуючи жанрові особливості роману, ми визначаємо домінуючі жанрові чинники: систему образів, композицію, види пафосу (трагічний та гуманістичний).

У композиційно-сюжетній структурі твору істотна роль належить обрамленню, яке розширює художній час (минуле-майбутнє), сприяє визначенню авторської ідеї, розкриває роль оповідача в структурі тексту. У творі маємо першоособову наративну форму з гетеродієгетичним наратором, тобто таким оповідачем, «який не є частиною дієгезису, (...) не є персонажем ситуацій чи подій, про які він розповідає» [5: 29-30]. Оповідач себе презентує як людину з майбутнього, «автора зображеного», «винахідника уривку» з життя «давно минулої епохи». Таким чином, наратор постає носієм «історичної пам'яті», який з відстані років може об'єктивніше сприймати історичне минуле й адекватніше його оцінити. Як нащадок зображуваної епохи, він критично сприймає суспільні вади, катаклізми (диктатури, війни, деградації особистостей) та стверджує «позитивності» авторської програми, що подається в кінцевому обрамленні. «Пам'ять» як головний принцип роману постає засобом застереження людству, яке роздирають криваві, загрозливі для його існування протиріччя. Завдяки обрамленню, вибору такого типу оповідача та монтажній композиції у романі активізуються кінематографічні прийоми відтворення часу,

в наслідок чого події розгортаються динамічно, активізується уявний, перспективний та ретроспективний часові зрізи. В історії української літератури подібний принцип розташування подій (зображення сучасного з погляду майбутнього) бачимо в романі Ю. Яновського «Майстер Корабля» (1928). Найявністю оповідача не стала на заваді активізації інших нарративних практик, зокрема невласне прямої мови, внутрішніх монологів, за допомогою яких відтворюється внутрішній світ персонажів, їхні погляди. Відповідно нарративна ситуація розгортає множинну фокалізацію, в якій «ті самі ситуації і події представляються більше, ніж один раз, кожен раз за допомогою іншого фокалізатора» [5: 68]. З авторською позицією, яка реалізується в розгорнутих діалогах-диспутах, монологалекціях, пов'язаний трагічний пафос.

Авторська увага сконцентрована на життєвому матеріалі, що охоплює громадське життя на елітарному рівні (король Франції, філософ, фінансовий магнат тощо). У цьому художньому просторі порушуються різнопланові проблеми: загальнолюдські (війна/мир), морально-філософські (колективне/індивідуальне; герой/натопн, а у вужчому розумінні диктатор/народ, митець/маса), соціально-філософські (розбудова нового устрою) проблеми. Вони розв'язуються на абстрактно-ідеологічному рівні, оскільки композиційно-сюжетним стрижнем є ідеологеми. Це зумовлює перевагу ідей над зовнішньоподієвим планом. Розгортання подій у дусі авантюрно-пригодницького роману з його «гострим сюжетом, з пригодницькими ризикованими ситуаціями» [6: 11] відтворює напруженість суспільного життя, коли уряди різних країн прагнуть завоювати, підкорити за допомогою зброї масового знищення («радіо-пушки») увесь світ. Пригодницькі елементи в сюжеті роману дають можливість випробовувати життєві/ідеологічні принципи його персонажів.

Конфлікт представлений взаєминами між персонажами, згрупованими за поглядами: фашизм (Поль Брен, Робер) – комунізм (Сімона Брен, Анрі Кото) – акордизм, монархізм (Даніель Брен, король Франсуа III) – індивідуалізм (Моріс Брен). Ці взаємини складають основу подієвого шару роману «Вічний імператив». Конфлікт охоплює всі шари суспільства: родинний рівень, коли суперечності виникають між членами родини як представниками різних партій і поглядів; міжнародні взаємини, коли конфлікт втягує всі уряди світу, відтворюючи розстановку суспільно-політичних сил у міжнародному масштабі. Брати Брени – Даніель, Моріс, Поль – символізують суспільний детермінізм всесвітнього хаосу, а водночас виступають рушіями деструкції/конструкції гармонії всесвіту. Носії абстрактної ідеї утверджують свою правду як життєвий принцип. У такий спосіб конфлікт твору стає конфліктом ідей, світоглядних позицій, що зумовлює вирішення проблем через словесні поєдинки героїв. Із світоглядними позиціями пов'язані концепти-символи: колектив, Вічний імператив, Іванище. Визначені концепти, з одного боку, розкривають індивідуальний досвід, позицію героїв, тип свідомості, ставлення до світу, а з другого боку, є формою вияву авторської свідомості, що осягає сутність життєвих явищ.

Індивідуальне буття Данієля Брена подається в кількох іпостасях: філософ, політик, батько і брат. Соціальний статус професора філософії характеризує його як ідейно зрілу людину, котра мислить абстрактними категоріями. Ідеологічний дискурс Данієля Брена розвінчує всі «модерні диктатури». Сучасність у художньому просторі роману постає як візії Данієля Брена і нагадує антиутопічні моделі. Аналізуючи навколишню

дійсність – капіталістичне й соціалістичне суспільство, – Даніель Брен доходить висновку, що світ є «чужим», «ворожим», «дисгармонійним» для людини. У ньому особистість втрачає власне «я», а інтереси людини підпорядковуються «настроєм, почуттям, думкам і діям» держави» та «великомасштабним жертвоприношенням ідеї (репресії, геноцид)» (Г. Сиваченко). Бездуховність, нівеляція, деформація, антигуманізм стають основою суспільства, розбудованого на «утопіях комунізму». Концептуальна позиція Данієля Брена спонукає його мобілізувати сили, щоб відвернути людину від втрати себе, зробити її «теоретично і практично діючою істотою» (Г. Сиваченко) у абсурдному світі. Він окреслює способи, якими, на його думку, можна припинити насилля і панування людини над людиною, народів над народами. А спосіб один – адаптація власних теорій до життя, обґрунтування основ акордизму як сили, здатної протидіяти сталінізму, капіталізму, фашизму. Акордизм представлений професором Бреном як найвищий прояв справедливості, рівності й свободи, адже в дилемі «світове панування»/ «здоров'я людей» ним розставляються пріоритети на користь людини, її здоров'я й узгодженості колективного та індивідуального інстинктів без примусу: «И московские коммунисты и фашизм в основу своей философии кладут идею господства одних элементов над другими, то ли в организме индивидуума, то ли в организме коллектива, нации или же целого человечества. А аккордизм в основу своей философии кладет: согласованность, гармонию сил в индивидууме, и в нации, и в человечестве, и во всей вселенной (...) У них – господство, то есть диктатура и подчинение, вожди и массы, террор и дисциплина, кара, страх, насилие, убийства. У нас – никакой диктатуры и совершенное отсутствие насилия, принуждения (...) Мы создаем большую силу нашего учения» [7: 72-73].

Концепція Данієля Брена «вічного імперативу» і акордизму, як світоглядна позиція перебудови людства, розвиває у творі утопійний дискурс. Ідейно-філософський наратив Данієля, який є фокалізатором концептуальної точки зору, близької до авторської, спрямований на інтелектуальне осмислення дійсності. Його брат Моріс Брен, митець, емоційно сприймає суперечливий світ, який через образи викристалізовується в його картинах. Обрана автором перцептивна внутрішня точка зору наратора-персонажа дає можливість відтворити спосіб існування свідомості Моріса, в якій взаємовідносини «Ми»/«Я» модифікуються автором-Деміургом в експресивно-символічні образи *Іванице*, *Іван*. Внутрішнє схоплення часу в свідомості персонажа постає як теперішній-уявлюваний світ, а усвідомлення простору як того, що «діється тут» і в кращому майбутньому. Тому Моріс Брен перебуває в пошуках шляху досягнення ідеалу. Я-центричне ставлення персонажа до світу програмує такий рівень свідомості, через який стверджується свобода індивіда в задушливому хаосі. Усвідомлення індивідуальної свободи Морісом Бреном досягається за рахунок ототожнення митця з Мефістофелем та його ставленням до оточення, яке сприймається іншими персонажами як гра. Мефістофель у В. Винниченка є уособленням диявольського начала в людині. Життя для нього – це гра. Він руйнує стару мораль. Розглядає людину як втілення руйнівного й креативного начал. Така позиція не обтяжена умоглядними теоріями, моральні критерії для її носіїв не стають духовними принципами, через те вони позбавлені необхідності відповідати вимогам соціуму, що не може не нівелювати індивідуальну свідомість. Але водночас В. Винниченко вбачає в цьому негативізмі не тільки деструктивні елементи, а й мож-

ливості відкривати нові шляхи для людини. Як і кожний митець, Моріс чутливий до світу й перебуває в пошуках способів, щоб змінити цей світ на краще. Він усвідомлює, що мусить діяти, аби в самій дійсності знайти образи, які відповідатимуть прекрасному, і досягнути внутрішньої гармонії. Його пошуки ідеалу еволюціонують від песимістичних футурологічних прогнозів до ствердження вчинками вітальності людського існування. Таким чином Моріс Брен як інтелігент, творча людина наближується до авторського ідеалу людини, яка діє на користь суспільству не з примусу, а завдяки власному вибору.

Романом «Вічний імператив» В. Винниченко засвідчив пильну увагу до глобальних проблем суспільства та внутрішньої суті людини. Автор створює такі типи героїв, які, на його думку, сприяли б виходу людства з гострої кризи, що може призвести світ до трагічного кінця. Головний же код твору пов'язаний із особливостями жанру. Перейнятий мотивами катастрофи й гармонізації хаосу, «Вічний імператив» сприймається передусім як ідеологічний роман, його композиційно-сюжетний стрижень складає полеміка з ідеологіями існуючих режимів з позиції власної концепції перебудови суспільства, утопічної за своїм характером. Але, зважаючи на те, що персонажі – інтелігенти, митці, революціонери – привнесли в роман багатоголосою ідейно непримиренних наративів та зіткнення позицій персонажів, жанровий різновид твору можна визначити як роман-диспут. Водночас серед його стильових ознак виділяються романтизація деяких образів, образна багатозначність, концентрація ідеї в образах (Іван-Іванище). У сукупності це надає роману «Вічний імператив» художньої неповторності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. – Нью-Йорк, 1981. – 212с.
2. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріанський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 280с.
3. Ключек Г. До питання про методологію аналізу літературного твору // Наукові записки. – Випуск 56. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – С. 14-25.
4. Марко В. П. Основа творчих шукань. Художня концепція людини в сучасній українській радянській літературі. – К.: Вища школа, 1987. – 166с.
5. Ткачук О. Наратологічний словник. – Тернопіль: Акцент, 2002. – 173с.
6. Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752с.
7. Винниченко В. Вечный императив. Бог Господь Иванище. Исторический роман будущего// Авторизований переклад, який зберігається в рукописному відділі Колумбійського університету, наданий старшим науковим співробітником Інституту літератури Т. Г. Шевченка НАН України доктором філологічних наук Сиваченко Г. М.

ХАРАКТЕРНИЦТВО І КУЛЬТУРА КОЗАЦТВА (на матеріалі романів В. Кулаковського «Северин Наливайко», «Максим Кривоніс»)

Автор статті досліджує такий аспект українського козацтва як «характерництво» і його культурологічну інтерпретацію В. Кулаковським.

Ключові слова: «характеротворення», «характер», «тип характеру», «козак-характерник», «характерництво», «культура», «козацтво».

The author of the article researches such aspect of the culture of Ukrainian kosachood as «outstandingness» and its cultured interpretation by V. Kulakovskiy.

Key words: «character creation», «character», «type of character», «outstanding-kosac», «outstandingness», «culture», «kosachood».

Оскільки науковці ХХ і ХХІ століть усе ще «поглиблюють» наші знання про культуру козацтва і характерництво, вважаємо за необхідне з'ясувати зміст цих понять.

По-перше, слід визнати, що провідні культурологи України (І. Крип'якевич [1], В. Лобас [2], С. Клапчук [3] та інші), так і представники української діаспори (Д. Антонович [4], В. Янів [5], інші) дуже мало уваги приділили саме культурі козацтва. Більше того, указані дослідники майже не згадують такого аспекту козацької культури як «характерництво». А на думку М. Поповича, «*За соціально-культурним змістом запорізький Низ є світом «навиворіт», що й визначає його сміхову, карнавальну символізацію*» [6: 164]. Науковець підкреслив, що характерництво було невід'ємною складовою культури українського козацтва: «*В свідомості сучасників запорожці були характерниками, тобто чаклунами, людьми з особливими містичними властивостями*» [6: 168].

По-друге, історик Л. Залізняк з'ясував генезу характерництва як унікального елементу українського козацтва, пов'язавши його з аналогічними явищами індоєвропейського міфологічного комплексу – саме там сформувалася уява про «вовкулаків» та «воїнів-звірів» [7: 144]. І В. Чабаненко відзначив неоднозначне ставлення до характерників: у військово-тактичній справі їх цінували, а в побуті – боялися й цуралися, оскільки вони пов'язувалися з нечистою силою [8: 604].

По-третє, праці істориків [9; 10; 11] і літературознавців [12; 13; 14; 15; 16], присвячені безпосередньо українському характерництву, виводять нас до такого висновку: характерник – це людина з унікальними, закладеними, як правило, генетично і суспільством, можливостями, здібностями та схильностями. Саме це й зумовило виокремити цих людей з-поміж інших. Загалом відомо, що всі ці неординарні люди справді не лише ставлять перед собою високі й унікальні цілі, а й успішно досягають їх завдяки названим рисам і якостям та їхній надпотужній волі й інтелектові. Козаки-характерники нерідко порушували досить стійкі кліше (схеми, зразки) поведінки й культури козаків.

Таке відбувалося здебільшого тоді, коли характерники ставили й вирішували «надлюдські» проблеми.

Історичні романи В. Кулаковського особливою увагою літературознавців не означені. Так, роман «Северин Наливайко» (1978) вивчав І. Солдатенко [17], роман «Максим Кривоніс» (1983) – О. Чебан [18]. В обох дослідженнях вивчалися характери героїв. Так, І. Солдатенко з'ясував, що в характері С. Наливайка домінували самовіддана любов до рідного краю, ненависть до ворогів України і фанатична віра в його особисту перемогу [17: 13]. Науковець не звернув уваги ні на культуру козацтва, ні на таке явище в ній як характерництво. А О. Чебан, навпаки, спостерегла майже повну залежність характеру героя від типу козацької культури: *«Історичні романи допомагають читачу краще зрозуміти історичний процес, не лише історії України, але й української культури»* [18: 641]. Дослідниця виявила й осягнула в характері М. Кривоноса хоробрість – до відчайдушності, винахідливість, патріотизм, відданість українському народові і т. ін. [18: 643 – 646]. Ця ж авторка відзначила унікальність характеру козацького ватажка: *«У кожному слові Кривоноса відчувається дивовижна сила, і ця сила змушує ворога ніяковіти, втрачати свою зухвалість»* [18: 645]. Але й вона не називає М. Кривоноса «характерником», хоча автор роману вказує на це. Метою й завданнями даної праці є спроба дослідити культурологічну інтерпретацію В. Кулаковським таких феноменів українського козацтва як «характерництво» та «козак-характерник».

Наші спостереження, роздуми та аналіз указаних творів показали, що герой роману «Северин Наливайко» просто визнав характерниками і себе, і таких своїх найближчих побратимів як Данило Черногуз: *«Ми навчилися орудувати шаблею й списом, спостигли премудрості запорізьких характерників ...»* [19: 305]. Тобто письменник не тільки визнав наявність характерництва як системи суспільно набутих регламентацій поведінки й діяльності, а й указав на кількох його носіїв.

Більше того, виявивши повагу до давніх козацьких звичаїв (як проявів найвищих ознак культури козаків) і традицій, С. Наливайко не одразу погоджується стати гетьманом: *«... гетьмана у нас обирають тільки січовики! ... Я сотник тільки, панове товариство! Гетьманом же треба було б когось із знатніших старшин просити»* [19: 306]. Тобто, саме унікальність характерництва С. Наливайка й не дозволяла йому переступати через регламентації українського козацтва.

Може тому, С. Наливайко, ще раз порушивши козацький звичай, відчув неабиякі докори сумління і відчуття власне психомахії: *«Закон козачий не велить жінку на таку небезпеку наражати. Чи ж маю право я, гетьман війська, що йде боротися проти беззаконня, свої закони порушувати?»* [19: 311]. З такого стану його вивів лише випадок його захопленням дівчиною-козаком «Опанасом Бідою» (перевдягнутою дівчиною Настею).

Дбаючи про дотримання регламентацій культури поведінки козацтва, гетьман різко засуджував такий вияв «некультурності» козаків як пияцтво: *«Таж п'яний ти. Чуєш? П'яний! А ти ж – відділком правуєш. Все 'дно що полковник. А коли всі до михайлика потягнуться? Що тоді? Татарин, турок... Та лях же в дуку зігне! Голою рукою візьме»* [19: 351].

Виступаючи захисником давніх козацьких звичаїв (*«Козак любить волю, шанує товариство, схиляє голову перед безмежними просторами»* [19: 417]), С. Наливайко розробляв тактику бою відповідно до них.

Замислюючись над природою характерництва свого вагаги, і козаки припускали, що його унікальні здібності або йшли «від Бога», або розуміли їх як набуті упродовж життя: *«З ним нема чого рівнятися. Він характерник. ... Так від Бога дано чи кимось пороблено. Хто його зна»* [19: 425].

Серед козаків С. Наливайко зажив слави характерника і через свою непересічну безстрашність, неабияке здоров'я, надзвичайні бойовий хист і вдачу: *«Але не боїться він ні турка, ні нечистого. Хвороб ніяких не знає. І ніщо його не бере – ні куля, ні шабля, ні спис»* [19: 425].

У романі козак Петро Сич, відзначаючи унікальність характерників, констатував, що характерництво було невід'ємним аспектом їхньої культури, яке надзвичайно цінувалося у військовій справі: *«З турками без характерників не упорасешся. А так інша річ. Півсвіту невірні поневолили – страх скільки, а козаків жменя, і нічого вдіяти з ними не можуть. Вже й боронитися від них не знають як»* [19: 425].

Кількома аналітичними прийомами (зокрема, інохарактеристикою) митець показує абсолютну байдужість С. Наливайка до особистого життя й збагачення – від того йому було незвично серед козаків. Так, його побратим Петро Сич визнав: *«До здобичі наш Северин не ласий. Коли що й трапляє в козацькі руки, то ділять і витрачають без нього»* [19: 426].

Захищаючи Україну, гетьман боровся, перш за все, за ідею збереження козацької культури: *«... лад наш міський і звичай давні не дамо нікому на поталу, Україну нашу рідну захищатимем не лише від турка й татарина, а й від кожного, хто ярмо їй на шию нариватиме»* [19: 433].

Отже, автор відобразив і неоднозначне ставлення козацтва до характерників, і те, що характерництво було неординарним явищем козацької культури. Чи не найкращим доказом того став випадок, коли С. Наливайко викликав пошану однодумців і заздрість деяких лжепобратимів: *«Тепер він [Лобода – О. Ф.] заздрив Наливайкові ще більше, ніж раніше. Тільки вже не тим, що його любили, йшли за ним у вогонь і воду, вважали за честь виконувати його веління, а через те, що той таки мав рацію»* [19: 540].

С. Наливайко виявив і надзвичайну стійкість свого характеру, адже його героїзм і відданість рідному народові не могли порушити ні катування, ні залякування: *«Нічого не домігшись тортурами, його вирішили залякати, страчуючи на його очах прибічників. ... Але й цього разу катам не пощастило вичавити з Северина й слова»* [19: 558].

Герой роману «Максим Кривоніс» дещо по-іншому вирізнявся серед козаків – цей чоловік умів дуже швидко мобілізувати всі свої фізичні сили: *«Він так спритно кинув Пилипа у воду, що решта козаків не встигла навіть ротів роззявити, не те що схопитися за зброю»* [19: 4].

Характерництво М. Кривоноса визнавали ще чигиринський сотник Б. Хмельницький (*«Чи й не характерник!»* [19: 5]), й інші козаки. Так, щоб перевірити стійкість його характеру і переконань, козаки виказали йому стратегічні таємниці. А пізніше Б. Хмельницький відзначив і унікальну винахідливість М. Кривоноса: *«Знаю, що на вигадки ти завжди був зугарний»* [19: 151].

У творі М. Кривоніс ревно обстоює збереження культури рідного народу: *«якщо ми не піднімемось на боротьбу з небожними округниками, то й мудрості народній, і звичаям кінець буде. Тоді нічого не залишиться»* [19: 86].

Козацькою етикою обгрунтовував поранений М. Кривоніс і своє бажання повернутися до нагальних справ: *«то не козак, що ніжитья в постелі, коли його друзі ворога з рідної землі гонять»* [19: 244].

Полковник-характерник, перш за все, сам неухильно дотримувався давніх січових звичаїв: *«З жінками, чії б вони не були, ми не воюємо. А там ще й діти... Хай ідуть собі з Богом...»* [19: 540], чим виявив особливу людяність, шляхетність та порядність.

Шануючи усталені козацькі звичаї, М. Кривоніс, разом з тим, виступив ініціатором удосконалення (або навіть скасування) застарілих «порядків» задля покращення життя українського народу: *«Ми просили вас покласти до ніг наших клейноди не тому, що ви не догодили нам, що не пильнували старих звичаїв, а тому, що настав час рішити: по-давньому будемо жити, перед панами голову хилити, чи скажемо: досить, натерпілися!»* [19: 93].

У романі названо характерником і козака Трохима Яценка, який *«знався на зіллях, завжди взовів з собою різні масті, виготовлені з них і торбинки з тертим листям та корінням»* [19: 12]. Він двічі рятував життя М. Кривоносу. А при зустрічі Максим звернувся до нього так: *«І характерники з Київщини не забули нас!»* [19: 119]. Цей козак-характерник справді унікально лікував інших людей і був дійсно знахарем. Саме тому козаки виявили до нього надзвичайну повагу та вдячність. У даному випадку письменник не безпідставно ототожнив такі два неоднорідні аспекти козацької культури як «характерництво» і «знахарство».

В. Кулаковський показав, що козаки й самі поширювали легенди про характерників – про їхні «надлюдські» можливості та здібності. Так, джура М. Кривоноса, Янек, розказував польському ротмістру Хмелецькому про козаків-характерників так: *«Кажуть, характерники вони... Можуть у тварину обернути, та й квіт. ... А так. Пошепче якісь там слова – і ти вже не людина, а кінь, або свиня, або осел, або ще щось подібне»* [19: 108, 109].

Таким чином, за інтерпретацією В. Кулаковського, феномен характерництва в українській культурі зумовлений такими особливими рисами їхніх характерів, як: потужний інтелект, здатність до максимального фізичного й інтелектуального напруження при вирішенні надскладних інтелектуальних завдань громадського й загальносуспільного плану, майже абсолютна байдужість до особистого збагачення, надзвичайна винахідливість, непересічна безстрашність і рішучість, неабияка стійкість, вражаючі героїзм і відданість рідному народові. І все це козаки-характерники абсолютно свідомо спрямовували на відстоювання й збереження козацьких звичаїв, традицій і всіх тих проявів культури, які можна було порушити лише за тих умов, коли необхідно було відстояти Батьківщину.

Отже, характерництво – це рідкісна (справді феноменальна) форма проявів стійкої козацької культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української культури / [за загал. ред. І. Крип'якевича]. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
2. Лобас В. Х. Українська і зарубіжна культура: навч. посіб. / В. Х. Лобас. – К. : МАУП, 2000. – 224 с.

3. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / [С. М. Клапчук, Б. І. Білик, Ю. А. Горбань та ін.] ; за ред. С. М. Клапчука. – [6-те вид., випр. і доп.]. – К. : Знання-Прес, 2007. – 358 с.
4. Українська культура: лекції / [за ред. Д. Антоновича; упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича; дод. С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського]. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.
5. Янів В. Нарис української культури / Володимир Янів. – [2-е скороч. вид.]. – Нью-Йорк : Видання Шкільної Ради, 1993. – 96 с.
6. Попович М. Нарис історії культури України / Мирослав Попович. – К.: АртЕк, 1999. – 728 с.
7. Залізник Л. Л. Первісна історія України: навч. посіб. / Леонід Львович Залізник. – К.: Вища шк., 1999. – 263 с.
8. Українське козацтво: мала енциклопедія / [кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; відп. ред. С. Лях]. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К.: Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 672 с.
9. Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / Володимир Боніфатійович Антонович; [передм. І. І. Глизя]. – К.: Україна, 2004. – 304 с.
10. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / Д. І. Яворницький ; [редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1990 – 1991. – Т. 1. – 1990. – 592 с.
11. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі / Юрій Фігурний. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.
12. Відоняк Н. Семен Палій у фольклорі та в поемі Тараса Шевченка «Чернець» / Н. Відоняк // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 16 – 18.
13. Працьовитий В. С. Українська історична драма / В. С. Працьовитий. – Львів: ТзОВ «Ліга-Прес», 2002. – 174 с.
14. Нарівська В. Д. Національний характер в українській прозі 50 – 70-х років ХХ ст. / В. Д. Нарівська. – Дніпропетровськ: В-во ДДУ, 1994. – 204 с.
15. Олійниченко О. Інтерпретація образу Івана Сірка в романній історії Руїни / Олена Олійниченко // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / відп. Ред. А. В. Козлов. – Вип. 21. – Ч. 1. – К. : Акцент, 2005. – С. 559 – 568.
16. Васьків М. С. Український роман 1920-х – початку 1930-х років: генерика й архітектоніка: монографія / Микола Степанович Васьків. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2007. – 208 с.
17. Солдатенко І. За півроку до возз'єднання (про перший роман Віталія Кулаковського «Северин Наливайко») / Іван Солдатенко // Україна. – 1979. – № 47. – С. 13.
18. Чебан О. Духовний потенціал історичних романів В. Кулаковського / Олена Чебан // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / відп. Ред. А. В. Козлов. – Вип. 24. – Ч. 1. – К. : Акцент, 2006. – С. 641 – 646.
19. Кулаковський В. М. Максим Кривоніс: [іст. роман]; Северин Наливайко: [роман] / Віталій Кулаковський. – К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 560 с.

ДВІ МИСТЕЦЬКІ РЕІНКАРНАЦІЇ
ХУДОЖНЬОЇ СПАДЩИНИ І. КОСТЕЦЬКОГО

В статті речь идет о ситуативной схожести трех авторских стилей, которая прослеживается в прозаическом творчестве И. Костецкого, Т. Прохасько, Ю. Издрика. Основное внимание тут уделено особенностям построения текстового пространства, специфике формирования характера персонажа, а также способам проектирования хронотопа. На основе означенных явлений автором статьи последовательно обосновывается тезис о преемственности украинской литературы XX столетия.

Ключевые слова: *постмодернизм, персонаж, цикличность, хронотоп.*

The article deals with the situational conformity of three writers' styles, which traced in prose of I. Kostetsky, T. Prochas'ko, IuIsdryka. Main attention devotes to specific of creation of text's space, peculiarity of formation of heroes characters, and also means of chronotop's projection. Based on these phenomena author of article logically proves thesis of succession of Ukrainian literature of XX century.

Key words: *postmodern, character, cyclic recurrence, chronotop.*

Невідомість художньої спадщини І. Костецького та обмежений доступ до неї призвели до того, що говорити про вплив особистості І. Костецького або його творчості на сучасних українських письменників можна лише з безліччо зауважень та застережень. Так, американський дослідник Г. Грабович серед сучасних українських авторів, які продовжили тенденції, закладені у художній спадщині І. Костецького, називав Ю. Издрика: не обґрунтовуючи своєї думки, вчений говорив про письменника як про сучасного (й неусвідомленого) послідовника-реінкарнацію І. Костецького [1: 260]. З цим твердженням можна погодитися, якщо за момент вихідної єдності двох письменників узяти особливість циклічної організації текстів їх малої прози. Більше того, подібний композиційний принцип є характерним і для іншого сучасного українського автора – Т. Прохаська, який (хоча меншою мірою, ніж Ю. Издик) у своїх творах наближається до асоціативної єдності з прозовою спадщиною І. Костецького.

Ю. Издрика та Т. Прохаська традиційно відносять до представників нової хвилі українського постмодернізму – «після карнавального етапу розвитку» [2: 97]. Однією з особливостей їх текстів є специфічна концепція головного персонажа: «пульсуюча свідомість і розірваний екзистенційний світ інтелектуала-маргінала, який більше не є зцентрованим суб'єктом, процес самоусвідомлення котрого стає фрагментарним, тіло – гібридним, а мислення поліморфним» [2: 97]. Характерною ознакою такого персонажа є його абсолютна відкритість, перетворення на резонатор, дзеркало для чужих образів.

Такий головний герой за своїми основними рисами фактично співвідноситься із персонажами прози І. Костецького. Оскільки безпосереднього зв'язку між спадщиною

письменника та творами Ю. Іздрика та Т. Прохаська не існує, мова йде, насамперед, про інтуїтивні єдність – в силу певних обставин, сучасні автори у своєму творчому доробку звернулися до розробки з точки зору техніки постмодернізму тих моментів, на які робив наголос І. Костецький, експериментуючи в річищі новоутвореного напрямку.

Прозові твори письменника, написані протягом сорокових років і присвячені життю українців-емігрантів у Німеччині, являють собою певним чином замкнений художній цикл, оповідання та новели якого об'єднані за діючими особами. Твір «Ми з Недж» є ключовою новелою, епілогом, в якому показана розв'язка доль більшості персонажів: Григора Печеного («Божественна лжа»), Ярослава Левицького («Перед днем грядущим»), Марусі Гавришук, її чоловіка та брата («Поет та його жінчини»), Бориса Гаєвського («Поет та його жінчини», «Божественна лжа», «Шість ліхтарів та сьомий місяць»). Це дає автору можливість створити відчуття українського еміграційного побуту, єдиної громади, яка існує в межах одного замкненого топосу і учасники якої знайомі між собою. Іноді ці персонажі «переходять» із твору до твору, зберігаючи характерні риси та коло знайомих. Це можна сказати про Бориса Гаєвського (він діє у новелах «Поет та його жінчини», «Ми з Недж» та «Божественна лжа»), Гришу Нагеля (є персонажем творів «Божественна лжа» та «Шість ліхтарів і сьомий місяць»), Валюшку Вітриську (вона згадується у новелах «Поет та його жінчини» і «Божественна лжа») тощо.

Іноді І.Костецький свідомо створює плутанину, вживаючи одне ім'я в різних умовах і стосовно людей зі схожими долями. Такий перебіг подій дає письменнику можливість відтворити складність долі українця-емігранта з усіма проблемами втраченого імені, долі та Батьківщини, загубленого у безкінечному просторі світів. Як приклад можна назвати «долю» полковника Дробота, який у творі «Тобі належить цілий світ» під час Другої світової війни був розстріляний німцями: «Коли розстрілювали ... полковник Дробот просто рукою махнув» [3: 179], у новелі «Божественна лжа» допомагає Григору Печеному потрапити до української армії [3: 60], а у творі «Шість ліхтарів і сьомий місяць», дія якої відбувається вже по закінченні Другої світової війни, в одному з міст західної Німеччини, стає першокласним поетом: «Трубадуром города в нас Роман Дробот» [3: 76], «талант могутній...» [3: 76].

Не має однозначної історії і поет Ярослав Левицький. Згідно з твором «Поет та його жінчини» він є письменником (поетом) [4: 148], одружений з Марусею Гавришук та має непевні романтичні стосунки з Валюшкою Вітриською. Ярослав Левицький – офіційно визнаний радянською владою митець: йому за власним бажанням надають творчу путівку до Західної України [4: 145, 149], і одночасно він є автором сатиричних творів про Сталіна, Леніна та радянську владу [4: 156]. У новелі «Ми з Недж», де він не буде названий на ім'я, його слід виявиться втраченим, і його дружина не знатиме про нього нічого [3: 68]. Ні причин, ні обставин такого зникнення І. Костецьким змальовано не буде. Згідно з новелою «Перед днем грядущим», той самий Ярослав (за прізвиськом не названий) є поетом відомим і талановитим, багатьма поцінованим: «Ваші сили потрібні всім. Потрібні нації, коли хочете» [3: 65], він має вагітну дружину Ольгу, але залишає все, що має й іде воювати з німцями [3: 64]. У творі «Ми з Недж» виявиться, що Ярослав Левицький, наділений званням «невідомий стрілець» [3: 68], розчарувався у війні та своєму житті, «розтоптав усі свої ордени» [3: 68] і залишив поетичну творчість [3: 68].

Подібну «долю» має і Григор. У новелі «Поет та його жінчини», дія якої відбувається на Західній Україні, ще до початку Другої світової війни, згадується Григор, брат Марусі Гавришук, якому дуже подобається Валюшка Вітрильська. У новелі «Божественна лжа», дія якої відбувається у одному з міст Західної Німеччини вже після закінчення Другої світової війни, Григор одружується з Валюшкою, за прізвиськом не названої, під час короткого сну шлюбної ночі відчуває необхідність все покинути і йти воювати за Україну [3: 58], перетворившись на Гриця Печеного, лісового щезника з обсмаленим вовчим ім'ям [3: 58]. У новелі «Ми з Недж» з'являться два Григора – один, Гриць Печений, який загубився десь на Волині [3: 68], а інший – брат Марусі Гавришук, про долю якого сестрі не відомо нічого [3: 68].

Іншою особливістю образної системи творів І. Костецького цього періоду є прагнення персонажів зафіксувати досвід власного життя за допомогою створення епосу – єдиного тексту, в якому їх фрагментарне існування, розмиті особистості, втрачені ідентичності отримали б чіткий вияв, відповідну назву і можливість існувати поза часом: «Ми змушені були вести цю мікроскопічну хроніку годинних діб наших душ, але не для того, щоб доказати марність зусиль утраченого покоління... Бо в той час, як одні падають на перехрестях стежок до обітованих земель, ми повземо туди, куди тягне нас сіяюча краса стовпів оболонкових і стовпів огнених...» [3: 74]. Всі перелічені вище персонажі занурені у пошуках можливостей створення цього епосу, підшукують один одному «відповідні назви» («...Ми всі гуртом вирішили прикрасити її гарним ім'ям» [3: 68]), гідні засоби втілення свого існування у слові («Недж, хоч як байдуже дихає вона, має власні переконання щодо епопеї» [3: 68]), людину, яка зможе це зробити («Негласно умовлено між нами, що комусь доведеться зібрати все до купи» [3: 68]). Основною проблемою цих персонажів стає, власне, відсутність людини, здатної написати цю епопею, об'єднавши у своєму витворі бачення всіх діючих осіб.

Таким чином, І. Костецький створює особливий світ – замкнений, відокремлено існуючий в межах іншого, більшого і ворожого. Особливий статус персонажів, специфіка їх життя та характерів стають результатом пережитих потрясінь від подій Другої світової війни та вимушеної еміграції. Ю. Іздрик та Т. Прохасько у своїй прозі також створюють особливий замкнений світ та заселяють його дивними персонажами. Проте характерною для їх творів особливістю є вже постмодерністська зруйнованість єдиного, впорядкованого всесвіту, перетворення його на безліч маленьких, суверенних світів з більшою (творчість Т. Прохаська) або меншою (творчість Ю. Іздрика) референтністю. Якщо у прозі І. Костецького об'єктивна реальність присутня, але внаслідок великих душевних потрясінь віддалена від персонажів, то у творах Ю. Іздрика та Т. Прохаська поняття об'єктивної реальності руйнується взагалі: у прозі першого вона перетворюється на автономне існування суб'єктивних світів, а у творчості другого губиться поміж безлічі примхливих реальностей, ілюзій, галюцинацій, снів.

Усі три вихідні положення малої прози І. Костецького сорокових років (єдиний метапростір, населений пов'язаними між собою персонажами, які прагнуть зафіксувати реальність свого існування за допомогою художнього втілення отриманого досвіду) послідовно відтворюються і в прозових доробках Ю. Іздрика та Т. Прохаська.

Так, останній у збірнику «Лексикон таємних знань» звертається до створення єдиного метапростору та використання так званих наскрізних персонажів. Особливістю

прозових творів Т. Прохаська є введення дивакуватих персонажів, які мешкають у химерному просторі та з об'єктивною, загальною для всіх реальністю мають лише відносні стосунки. Метапростором у творах Т. Прохаська є не тільки реальний топос (переважно – гірської місцевості або протиставлений йому простір міста), але й уявний. Останній формується за допомогою снів, вигадок, уявлень, марень. Реальним метапростором, який об'єднує усіх персонажів, стають гори. Прагненням відвідати їх («Спалене літо»), залишитися на їх території («Essai de deconstruction (спроба деконструкції)»), змінити за їх допомогою свої погляди на життя і самого себе («Довкола озера»), перебути на їх території як спосіб примирення з дійсністю («Відчуття присутності») одержимі головні діючі особи більшості оповідань, які увійшли до збірника. Уявним простором для персонажів стають як їх помешкання («Essai de deconstruction (спроба деконструкції)», «Відчуття присутності», «Некрополь»), так і внутрішній світ («Довкола озера»). Основним завданням уявного простору тут стає збереження ідентичності персонажів. Так, перебування у межах своїх помешкань або сновидінь дає діючим особам достатню кількість вражень, аби вони не потребували спілкування з об'єктивною, нецікавою їм реальністю: «Але ті згромадження речей – книг, одержі, приладів, інструментів, рослин, зброї, спорядження – творили такий екзотарій, котрий міг існувати як окремий світ і в котрому можна було існувати автономно від світу, не відчуваючи браку вражень, явищ, переліків і назв, тамениць і пригод» [5: 39]. Усі ці речі штучного світу і стають тим матеріалом, на якому зростає «дивакуватість» персонажів, їх відмінність від інших, звичайних людей: «Коли він почав мешкати тут сам, то обидві кімнати, коридор, кухня, спіжарка і навіть балкон були захарашені речами, незмінними з дитинства. Все мало свою історію, своє додаткове значення (навіть додаткові значення). Більшість речей були нежитковими. Він кохався у тому світові. Він пам'ятав усі хроніки, і часто йому здавалося, що сам пережив давні події. Не розумів, як можна жити у сучасних нецікавих, пристосованих лиш для перебування будинках» [5: 89]. На певному етапі свого життя персонажі починають відчувати тягар цих речей і намагаються їх позбутися, оскільки на цей час кількість уже переходить у якість – речі з елементів реальності перетворюються на фрейми підсвідомості: «Одного дня він виявив, що просто не потребує більше все це мати, йому не хотілося ні зберігати старі речі, ні володіти ними, ні знати, що вони поруч. Він захотів порожньої квартири, життя, звільненого від диктату, дискурсу речей» [5: 89].

За допомогою як реального, так і уявного просторів Т. Прохасько формує світ своїх творів – своєрідний світ, в якому живуть дивні персонажі. Той історичний час, на який припадає дія оповідань, письменником не визначається через неважливість його для персонажів. Об'єктивна часова реальність відзначається тільки за деякими ознаками: вказівкою на присутність у країні деспотичного режиму з багатьма обмеженнями («Essai de deconstruction (спроба деконструкції)», «Некрополь») або існування посттоталітарного суспільства («Некрополь»). Насправді важливим для персонажів виявляється суб'єктивний час, що визначається за допомогою тих речей, серед яких існують діючі особи, і являє собою оригінальну суміш між теперішнім і минулим: «Вона жила не в бідності, вона жила серед розкоші, що була цілковито нежитковою» [5: 39]; характеризується особливістю відчуття: «Живемо в пансіонаті, як у XIX столітті, – якесь таке відчуття» [5: 24]. Однією з ознак позачасовості персонажів стають

і їх дивні імена – Маркус, Северин, Памва, історичний характер яких пов'язується із сучасним характером професій та способом життя їх носіїв.

Кожне з оповідань, які увійшли до збірника «Лексикон таємних знань», має свою структуру, свій сюжет і своїх персонажів, проте всі вони об'єднані спільними діючими особами, що прагнуть віднайти та вберегти свою внутрішню сутність. Так, персонажі збірника, основним заняттям яких є флористика, – це головний герой оповідання «Essai de deconstruction (спроба деконструкції)» та безіменний відомий мандрівник і описувач флори [5: 38] («Некрополь»). Митець Маркус Млинарський з'являється в оповіданнях «Некрополь» (в якому він головна діюча особа) та «Довкола озера» (де йому відведена другорядна роль).

Одним зі способів збереження власної ідентичності і недоторканності свого штучного світу є для персонажів творчість – як літературна («Спалене літо», «Essai de deconstruction (спроба деконструкції)», «Некрополь»), так і музична («Від чуття при сутності»). За допомогою витвореного слова або звука персонажі прагнуть: висловити себе («Вона прислала мені магнітну стрічку. Там сказано те, що вона не спромоглася сказати вголос» [5: 13]); надати шанс на інше життя («Я подумав, що ми справді живемо у чужій прозі, чужою прозою, для чийсь і за чийсь прозою» [5: 19]); зробити вічним мінливий світ реальності; забезпечити своє безсмертя: «Може виявитися, що сенсом всіх ваших екзистенцій, всього буття є рекомбінація. Витворення якогось тексту шляхом тривалих генетичних рекомбінацій-кроків» [5: 31].

Як уже було зазначено вище, безпосереднього контакту між творчими доробками І. Костецького та Ю. Издрика не було (останній у процесі формування свого письменницького світогляду не мав можливості ознайомитися з художньою спадщиною І. Костецького). Проте ігнорувати наявну між ними схожість неможливо. На відміну від І. Костецького, який через цитатійну нівеляцію найвищих зразків світової класики прагне лише деструкції культурного континууму, Ю. Издрик наголошує ще й на відсутності «чистого мислення» на сучасному етапі розвитку суспільства: все, що тільки намагається подумки сформувати персонаж, вже було сказане до нього. Категорія трансгресивності також інтерпретується письменниками по-різному. Так, І. Костецький за її допомогою створює вільного від зовнішнього тиску цілісного персонажа, натомість Ю. Издрик наголошує на повній деструкції особистості у сучасному світі.

Збірка прозових творів «AM™» представляє собою замкнений цикл, об'єднаний не тільки за допомогою персонажів, але й подробиць та другорядних деталей. Як і в прозовій творчості І. Костецького, у творах Ю. Издрика наявна спроба деконструкції зламаного всесвіту, проте результат відбудови світової єдності має у двох письменників різний характер. У прозовій спадщині І. Костецького представлене прагнення відтворити вихідну структурованість всесвіту, присутня можливість віднайдення єдиного початку. Натомість у художній творчості Ю. Издрика універсуму як цілісності не існує: буття представлене як уривки вражень, сни, марення, спогади, фантазії. Єдиного авторського коментарю як до окремих текстів, так і до збірки в цілому не існує: читач має можливість самостійно тлумачити прочитані оповідання, віднаходити порядок та спосіб їх сприйняття. Одночасно відбувається

і руйнація єдиного часового континууму текстів: так, наприклад, у творі «Гвинтові сходи» розповідається про загиблого арктичного вовка, а у пізнішому оповіданні «Арктичні сни» цей вовк виступає ще живим, діючим персонажем. Зникає також відстань між майбутнім і минулим («Анатомія Марлен», «Третина вод, третина слів, третина кімнат»), персонажами стають як люди, так і речі («Партія»), вигадані письменником герої вільно поєднуються із історичними особами («Анатомія Марлен», «Надлишкові деталі», «Партія»). Єдиним об'єднуючим моментом для всіх текстів збірки стає В.Шекспір, точніше, його п'єса «Гамлет». Для більшості творів «АМ™» ця драма стає і контекстом, і пратекстом. Апеляція до шекспірівських текстів відбувається на всіх рівнях: обігруються як персонажі, так і події та ключові фрази «Гамлета». Руйнування класичного, як для англійської літератури, так і для радянського літературознавства, твору стає наслідком прагнення автора деконструкції стереотипів, зразків, канонів. Спосіб взаємодії текстів Ю. Іздрика з драматичною спадщиною В.Шекспіра протистоїть також концепції обробки вказаних текстів англійськими постмодерністами, для яких шекспірівські тексти також виступають в ролі пратексту.

Усі твори, які увійшли до збірки «АМ™», пов'язані між собою: нічого не існує само по собі, одні явища, події, персонажі пояснюються, виправдовуються, виокремлюються через інших. Крім того, письменник руйнує категорії реальності та ірреальності: ті події або персонажі, які представлені як реально існуючі в одному творі, в іншому перетворюються на маріонеток, вигадки, тіні, і навпаки, ті, що в одному творі видаються за штучні, вигадані або ірреальні, в іншому, – виявляються реально існуючими. Так, наприклад, у творі «Димедрол» розповідається сон одного з персонажів, і головною діючою особою цього сну є жінка, яка є одним з реальних персонажів оповідання «П'ятий поверх». Крім того, усі персонажі, як умовно вигадані, так і умовно реальні, є діючими особами-речами на шахівниці у творі «Партія».

У збірці «АМ™» Ю. Іздрик створює поліфонічний тип оповіді: у кожного з вісімнадцяти представлених у збірці текстів наявний свій оповідач (або розповідач), свій стиль представлення матеріалу і своя структура. Кожне з оповідань має автономний характер, його зв'язок з іншими є мінімальним, через що подані у інших творах тлумачення можна сприймати як помилку або провокацію: одні тексти можуть не тільки прояснювати інші, але й заплутувати ще більше (Подібний характер має розповідь про таємне таборове містечко серед степу. В оповіданні «Ідіоти», воно подане з точки зору головного персонажа, який випадково туди потрапляє і не може ідентифікувати місце свого знаходження, вважаючи його монастирем з тимчасовим влаштуванням божевільного карнавалу, з якого головного героя тексту дивним чином виганяють. Натомість у творі «Поїзд утікачів» ця таємнича містина названа центром для контужених, знищеним невідомим божевільним (знову тим персонажем, про якого йшлося вище), або табором для лунатиків, який було зруйновано спеціально підсланим агентом (тобто тим самим персонажем)).

Основним моментом протистояння – протиставлення між художніми концепціями Ю. Іздрика та І. Костецького є особливості творення письменниками головних

діючих осіб своїх творів. Так, І. Костецький прагне у своїх текстах показати момент становлення характеру персонажа, перетворення «маленької людини» на людину-переможця, здатну нести відповідальність за долю всесвіту і людства, проте балануючу на межі між нормальністю та божевільям. Як вже було зазначено у попередньому розділі, тема перетворення, перемоги людини, є центральною для більшості прозових творів І. Костецького. Натомість у художній системі Ю. Іздрика відбувається нівеляція цілісної людської особистості, «затирання» або тиражування індивідуальності, що характерно для постмодерністичного дискурсу. У збірці «АМ™» персонажі не просто переходять із одного тексту в інший – вони втрачають свої основні характеристики та індивідуальні риси, стають тільки схожими на самих себе, проте ніколи – ідентичними. Як приклад, можна назвати співачку Лілі Марлен («Потяг втікачів», «Партія»), невідому жебрачку, яка збирає кошти на притулок для бездомних котів та собак («Анатомія Марлен»), подругу кореспондента, представницю гуманітарної місії, товариства захисту домашніх тварин в умовах громадянської війни («Потяг втікачів») – всі названі особи одночасно є як різними формами представлення одного персонажа, так і різними діючими особами.

Ще одним моментом, спільним для художньої спадщини Ю. Іздрика та І. Костецького, є нівеляція єдиного мовного континууму. У творах Ю. Іздрика відбувається гра з мовою, її рівнями та елементами. У збірці «АМ™» письменник створює спеціальний штучний сурогат, поєднуючи не просто три мови – українську, російську, англійську, але й різні їх рівні – книжний, розмовний, лайливий. Таким чином у творчості Ю. Іздрика відбувається руйнація текстового масиву на всіх рівнях його існування.

Прозова спадщина І. Костецького отримує неочікувану реінкарнацію у творах Ю. Іздрика та Т. Прохаська. Приналежність їх доробків до постмодерністичного дискурсу – напрямку, якого І. Костецький торкався лише дотиково і який за своєю сутністю заперечував ті провідні засади, на які спиралася його художня спадщина – зумовлює своєрідність розшифровки ними тих проблем, які були «запозичені» із творчості І. Костецького.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. Недооцінений Костецький // Грабович Г. Тексти й маски. – К.: Критика, 2005. – С. 258-267.
2. Гундорова Т. *Femina Melancolica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика, 2002. – 272 с.
3. Костецький І. Тобі належить цілий світ. Вибрані твори. – К.: Критика, 2005. – 527 с.
4. Костецький І. Поет та його жінчини // Кур'єр Кривбасу. – Березень 2001. – № 136. – С. 144-166.
5. Прохасько Т. Лексикон таємних знань. – Львів: Кальварія, 2003. – 152 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ЗАЖИНОК»

У статті розглядається діяльність літературного об'єднання «Зажинок» м. Первомайська Миколаївської області – колиски молодих талантів, багато із яких стали відомі своєю творчістю не лише на місцевому, а й на державному рівні.

Ключові слова: літературне об'єднання, відомі письменники, робота з обдарованими учнями, талановита молодь, збірки поетичних та прозових творів, презентація творчих доробок, творчі вечери.

Стаття посвячена діяльності літературного об'єднання «Зажинок» г. Первомайська Николаевской области – колыбели молодых талантов, многие из которых стали известны своим творчеством не только на местном, но и на государственном уровне.

Ключевые слова: литературное объединение, известные писатели, работа с одаренными учениками, талантливая молодежь, сборники поэзии и прозы, презентация произведений, творческие вечера.

The article is dedicated to the activities of literary society «Zazhinok» in the town of Pervomaisk Mikolaiv region – the cradle of young talents. Many of them became famous for their creative work not only on the local but also on the state level.

Key words: literary society, famous writers, work with talented schoolchildren, talented youth, collected poetry and prose, presentation of creative works, parties devoted to creative activities of authors.

Національно-державне, духовно-культурне відродження України неможливе без повернення до першооснов життя народу, першоджерел буття нації.

Видатний український філософ-просвітитель, мандрівний педагог і поет другої половини 18 століття Г. С. Сковорода, що прагнув збагнути силу і велич народної мудрості, піднявшись на вершину знань свого часу, звертався до сучасників і майбутніх поколінь: «Пізнайте свій народ і себе в ньому».

Багатовікова мудрість говорить, що без коріння немає і крони, а без минулого не може бути і майбутнього [4: 6].

Первомайщина, Прибузький край, гирла річок Південний Буг, Синюха, Кодима згадуються в цілому ряді дум, історичних пісень. З ними пов'язуються народні перекази, легенди і бувальщини, які передаються із покоління в покоління.

«Все йде, все змінюється» – говорили древні мудреці. Що ж є насправді вічним і незмінним? Наша любов і пам'ять. Любов до рідного краю, до отчої землі, до власної історії [4: 15].

Мабуть, саме любов і пам'ять об'єднали поціновувачів краси поетичного слова, що мешкають на Первомайщині. Донести до земляків ідею уславлення величі рідної землі, чудової прибузької природи, героїчного історичного минулого за допомогою художнього

слова – ось основні завдання, які ставлять перед собою члени літературного об'єднання «Зажинок», що діє вже 57 років в м. Первомайську Миколаївської області.

Крім того, одним із першочергових завдань вважається залучення до лав «Зажинку» талановитої молоді. Адже саме вона стане продовжувачем традицій, започаткованих першими літстудійцями м. Первомайська, імена яких згодом стали відомі усій Україні і не лише їй.

Актуальність дослідження зумовлене сучасними тенденціями розвитку культурного, суспільно-економічного життя нашої країни. Сучасний українець змушений занадто перейматися матеріальними аспектами життя і, на жаль, дещо віддаляється від літератури, театру, музики... Тому не зайвим буде ще і ще раз нагадати усім, а особливо молоді, що у сучасному житті потрібно знаходити час і для культурного розвитку, самовираження. І багато наших сучасників пам'ятають про це.

У зимові грудневі дні 1951 року виникла ідея створити в місті Первомайську театральну студію, яка об'єднала б усіх, в кого є хист до поетичного слова. Засновником її тоді став колишній фронтовик, військовий фельдшер Василь Полянович Годований. Сам щиро закоханий в поезію, він швидко зумів об'єднати навколо себе багатьох інших поетів-початківців, а дах над головою любителям поетичного слова надала міськрайонна газета «Прибузький комунар» (нині «Прибузький вісник»). На її сторінках, до речі, починали друкувати свої перші вірші нині добре відомі за межами України, знамениті наші земляки – Микола Вінграновський та Андрій Ярмульський. Поети-шістдесятники, як їх нині називають, вони залишили незгасний слід в українській літературі. З Первомайської літературної студії (а згодом літературного об'єднання) стартували свого часу в плідне творче життя відомі поети Микола Палієнко, Віталій Колодій, Олекса Різниченко, Леонід Куракін та багато інших.

Є свої перші книжки поезій у місцевих поетів (імена яких давно й добре відомі первомайцям) Лариси Лисогурської, Галини Педченко, Наталії Терещенко, Григорія Усатюка. У різні роки активними членами літоб'єднання були Євген Кривonos, Юрій Острровершенко, Яків Чертков, Антоніна Григоренко, Лариса Пилипай, Тетяна Цепордей.... Та, врешті-решт, імена всіх і не назвати. Багато хто з літстудійців, починаючи свою творчість з поетичного слова, згодом стали вчителями. А більшість – журналістами. В їх числі – Едуард Новицький, Тетяна Чеброва, Жанна Семененко, Петро Горохов, Людмила Мартинова, Ілля Шендеровський. 57 років пройшло з того часу, як почав діяти «Зажинок», але й сьогодні він живий. Не міліє джерело народної творчості і талантів. Лише за останні кілька років, коли літоб'єднанці згуртувалися навколо міської газети «Вісник Первомайська», ми відкрили для себе багато й інших імен початківців. Серед них – Олег Каніфольський, Даша Сологуб, Євген Качерський, Зоряна Тодоско, Михайло Міщенко та багато інших. Світло своєї душі вони завжди несуть усім, хто не байдужий до чужого болю, до навколишнього світу [2].

Степове многоріччя....

Саме таку назву має перша велика антологія (370 ст.) літераторів Первомайщини, видана 2000 року у Харкові і присвячена 325-річчю Первомайська.

48 її авторів у прозових та поетичних творах розповідають про багатогранне життя степового краю, людей праці, духовне відродження нашого народу. Перші 8 авторів (за абеткою) – члени національної Спілки письменників України: Микола Вінграновський,

Віталій Колодій, Станіслав Конак, Станіслав Павловський, Микола Палієнко, Олекса Різниченко, Вікторія Чорноброва та Андрій Ярмутьський. В. Колодій уже не перший рік очолює у Чернівцях обласну письменницьку організацію. І, як правильно зауважив упорядник цієї змістовної антології первомайський поет і філолог за фахом Григорій Усатюк, вдячний читач знайде у цьому многоголосі ту тональність і той тембр, що співзвучний його душевному голосу, познайомиться з тими людьми, які живуть і творять поруч з ним, прагнуть розбудити його національну свідомість.

Серед 48 авторів, окрім уже названих спілчан, у книзі розміщено твори добре знаних і талановитих первомайців Едуарда Новицького і Лариси Лисогурської, Галини Педченко і Василя Годованого, Івана Савви і Наталії Терещенко, Григорія Усатюка і Валерії Джулай та багатьох інших [6].

Тут Буг, Синюха, Кодима... Мільйонлітні річки. Тут степи розлогі, схожі на застигли хвилі моря, яке колись і було на цій низовині. Тут Іванівські, Мигіївські бряки (так звуть пороги річкові). Це останні bastiони Українського кристалічного щита вириваються з-під землі. Та степ наш не хоче розставатися з морем. І посилає слідом річку з дивним давнім іменням Бог (нині на польській кшталт – Буг Південний), що досягає-таки моря, незважаючи на численні природні і придумані людьми перешкоди.

«Батько історії» Геродот відвідав наш край в 446 чи 445 роках до нової ери. Дякуючи його приїзду, ми тепер маємо писемні свідчення про наш край, яким уже дві з половиною тисячі років! Знаємо, що і тоді тут жили орачі – скіфи, які обробляли землю і вирощували хліб на продаж. Це були предки слов'ян, наші з вами пращури. Та й зараз наш край лишаються переважно хліборобськими.

Але хто знає українську літературу, знає, що сила-силенна письменників народилися і виростили поміж степовою травою та високим чистим небом. Наш південний край, заселений протягом двох сотень літ, похвалитися багатьма іменами не може. Нам ще треба докласти і докласти сил та снаги у плеканні, у виховуванні талантів, які є у наших школах [5].

Первомайщина вже зробила і продовжує робити значний внесок у творення культури нашого народу. Тож вона виплекала на своїх «хлібах» двох лауреатів Шевченківської премії – поета-кіномитця М. Вінграновського і Андрія Антоноюка. А ще стали лауреатами літературних премій – Олекса Різниченко – імені Павла Тичини і Вікторія Чорноброва – імені Б. І. Антоновича.

У спілку письменників України прийняті в різні роки: М. Вінграновський, В. Колодій, А. Ярмутьський, М. Палієнко, О. Різниченко, С. Павловський.

Крім названих вище земляків, видали свої твори окремими книжками вихованці місцевого літературного «гнізда» – об'єднання, яке довгий час плідно очолював Василь Годований – Іван Савва «Россиї», Галина Педченко «Вітрякові крила», «Злива», Лариса Лисогурська «Наука любові», Леонід Куракін «Айсберги», Ілля Шендеровський «Комплімент с оговоркой», Володимир Курченко «Підслуханий вітер», Лариса Пилипай «Веселі загадки у алфавітному порядку» і «Чудові нотки ти вивчай і рідне слово зазвичай».

На черзі – нові імена. Розправляються їх крила, їм підкоряються все ширші простори і висоти [7].

«Щасливий той, хто в цім краю почався», – ці поетичні рядки сучасного українського письменника Валерія Бойченка можна цілком справедливо віднести не лише до

усіх письменників Миколаївщини, а й до мешканців Первомайщини зокрема. Слова ці змушують, замислитись над сутністю людини і течією життя, шукати власну стежку до духовних джерел свого народу. Так, саме власну. Тому що кожен має свій погляд і своє право на усвідомлення вічності і невмирущості історичного процесу...

А води Південного Бугу все течуть та течуть [4: 15].

І здається, що попереду ще той час, коли історики і поети, археологи і художники, об'єднавши зусилля, напишуть величну книгу – літопис цього краю, Прибузької землі, і вона буде такою ж величною, яким є наш український народ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучеренко Л. З води і роси //Прибузький вісник. – 2000 – 19серпня.
2. Лисогурська Л. Літературному об'єднанню «Зажинок» – 55//Вісник Первомайська. – 2006. – 6 грудня.
3. Мартынова Л. «Зажинок» празднует новый юбилей //Южная правда. – 1997. – 25 февраля.
4. Ржепецький Л. А. На джерело дивлюсь... – Миколаїв, 1999. – 127 с.
5. Різниченко О. У місті триєдиному живу... //Південна правда. – 1989. – 5 жовтня.
6. Степове многоріччя...//Рідне Прибужжя. – 2002. – 18 травня.
7. Усатюк Г. Готуємо антологію //Прибузький вісник. – 2000. – 15 серпня.

**ВОЗМОЖНОСТИ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЙ ДЛЯ
ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**

В данной статье речь идет о необходимости обучения межкультурной коммуникации и об использовании компьютерных телекоммуникаций, способствующих развитию межкультурной компетенции. Это позволит создать необходимые условия успешного взаимодействия людей различного происхождения, культуры и вероисповедания. В статье описываются эффективные способы использования возможностей Интернета в обучении иностранным языкам с целью формирования межкультурной компетенции. В работе приводятся специальные международные сайты, помогающие организовать проектную деятельность, целью которой и является формирование межкультурной коммуникации; обсуждаются условия и этапы организации процесса обучения с помощью проектного метода.

Ключевые слова: *межкультурная компетенция, компьютерные телекоммуникации, метод проекта*

The paper deals with the necessity of teaching intercultural communication to students and with using computer telecommunications which contribute to the development of intercultural competence in the process of learning a foreign language. It gives an opportunity to create the necessary conditions for efficient cooperation among people of different origin, culture and religion. The article describes the possible ways of effective Internet use while teaching a foreign language with the aim of forming the intercultural competence. The paper mentions special international sites, which help to organize project work, and also some conditions and stages of organizing the learning process with the help of project method are considered in the article.

Key words: *intercultural competence, computer telecommunications, project method*

В настоящее время наблюдается повышенный интерес к проблемам культуры и межкультурной коммуникации. За этим интересом кроются благородные и созидательные мотивы интереса к другим культурам, стремление обогатить свою культуру опытом и оригинальностью других. Но, к сожалению, имевшие место в последние годы социальные, политические и экономические потрясения мирового масштаба привели к небывалой миграции народов, их переселению, столкновению, смешению, а это в свою очередь неизбежно, приводит к конфликту культур.

В то же время научно-технический прогресс и усилия разумной и миролюбивой части человечества открывают все новые возможности, виды и формы общения, главным

условием эффективности которых является взаимопонимание, диалог культур, терпимость и уважение к культуре партнеров по коммуникации.

Современный человек то и дело оказывается в ситуациях, которые требуют от него специфических навыков поведения и общения. Он бывает за границей, вступает в деловые и личные отношения; посещает дипломатические приемы, презентации и вернисажи; он ведет образ жизни, который побуждает его налаживать контакты с людьми, говорящими на иных языках и связанных с далекими, подчас экзотическими культурами. Очень важно в этой связи знать обычаи и традиции других народов. На встречу с немцами вы всегда должны придти вовремя и не должны удивляться, если опаздывают итальянцы или американцы. Вы можете вести переговоры с англичанами во время обеда, но никак не с японцами. У японцев, пожалуй, самые строгие правила делового этикета, без знания которых вы можете провалить любые переговоры.

Все это вместе взятое – и тревожное, и обнадеживающее – и привело к особенно пристальному вниманию к вопросам межкультурного общения и предъявляет новые требования к поведению, внешнему виду современного человека, к его языку и культурному кругозору и не может не отразиться на сфере образования.

В конце 1990-х гг. в отечественную методику прочно вошло понятие «межкультурная компетенция» как важная категория новой научной парадигмы и как показатель сформированности способности человека эффективно участвовать в межкультурной коммуникации.

В настоящее время существует множество определений межкультурной компетенции. По нашему мнению, здесь целесообразно привести следующее, как наиболее точно отражающее суть данного явления. «Межкультурная компетентность – это знание жизненных привычек, нравов и обычаев данного социума, формирующих индивидуальные и групповые установки; индивидуальных мотиваций, форм поведения, невербальных компонентов (жесты, мимика), национально – культурных традиций, системы ценностей» [1: 12].

В этой связи произошло переосмысление существовавших до этого времени подходов к преподаванию иностранного языка и сегодня занятия по иностранному языку неизбежно предполагают обучение культуре, традициям и обычаям существующим в стране изучаемого языка, поскольку сам язык является частью этой «новой» культуры. Понимание культурных различий становится неотъемлемой составляющей эффективного межкультурного общения в первую очередь в дальнейшей профессиональной деятельности выпускника вуза.

Цель такого обучения заключается в том, чтобы стимулировать восприятие мира в многообразии языков и культур; содействовать выработке толерантного отношения к иным культурным ценностям; формировать способность к взаимодействию и совместной работе с представителями «инокультуры» в условиях глобального общества.

Изучение языка в контексте культуры с целью обучения межкультурному общению, имеет следующие задачи [1: 13]:

- понимать иноязычную культуру и быть способным ориентироваться в ней;
- толерантно относиться к проявлениям иного видения мира и способа жизни, уметь сопереживать представителям инокультуры;
- критически оценивать культурные и национальные стереотипы;

- выделять в диалоге родной и чужой культуры их сходства и различия;
- не противопоставлять, а сопоставлять культуры, отказываясь от поспешных оценок и суждений (или осуждений);
- быть способным к успешному межкультурному взаимодействию в условиях родной и иноязычной среды.

Систематическое использование преподавателем на занятии грамотно составленных заданий сможет способствовать достижению поставленных задач, т.е. формированию у студентов межкультурной компетенции. Для этого преподавателю необходимо:

- способствовать пониманию культурного разнообразия мира и разнообразия в рамках одной культуры, позиционированию себя как представителя одной из культур и гражданина мира в целом;
- стимулировать дискуссии, направленные на воспитание уважения к иной культуре, глобальным ценностям;
- формировать готовность конструктивно отстаивать собственные позиции, не унижая других и не попадая в зависимость от чужих приоритетов;
- использовать не только тексты предметных учебников, но и другие источники информации, в том числе и межпредметные связи;
- «вовлекать в деятельность» через просмотр и анализ видеofilмов, музыкальных и художественных произведений, дискуссию, ролевую игру, что стимулирует познание иной культуры, расширяет кругозор [2: 54].

Неоценимую помощь в этом плане призван сыграть мощнейший информационный резервуар – Интернет, глобальная телекоммуникационная сеть, охватывающая все развитые страны мира. Телекоммуникации распахивают окна в широкий мир. При этом студенты получают доступ к богатейшим информационным ресурсам сетей и имеют возможность работать совместно над интересующей их темой в тесном сотрудничестве со сверстниками из других стран. Интернет предлагает огромное количество возможностей общения на изучаемом языке, доступ к текстовой и мультимедийной информации. Это способствует развитию у молодых людей общей осведомленности о мире, формированию умений взаимодействия с различными культурами, установлению причинно-следственных связей различных социо-культурных явлений и общей социализации личности. У студентов появляется возможность познакомиться с иностранной реальностью такой, какая она есть, т.е. получить информацию из первых рук, без чьих-либо комментариев. Компьютер через Интернет открывает дверь в виртуальный мир, где люди используют «настоящий» язык в «настоящем» контексте.

Для успешного общения с представителями иной культуры студентам необходима соответствующая мотивация, целенаправленность, переживание новых ситуаций, приобретение новых знаний и навыков, в том числе и необходимых для будущего трудоустройства, практика письма и речи, реальная публика и ответная реакция, оценка своей работы товарищем, творчество, вознаграждение и осязаемые плоды своего труда.

Говоря о конкретных возможностях использования Интернета в обучении иностранному языку с целью формирования межкультурной компетенции, следует выделить следующие как наиболее эффективные:

Организация различных проектов с использованием возможностей компьютерных телекоммуникаций, направленных на поиск и обработку информации по актуальным темам.

Участие в телекоммуникационных международных проектах, в результате чего происходит повышение уровня владения языком, развитие общего кругозора, получение специальных, необходимых для выполнения конкретного проекта знаний.

Переписка по электронной почте со сверстниками – носителями языка или с жителями других стран, изучающих этот иностранный язык как иностранный.

Участие в текстовых и голосовых чатах, предлагающее реальную возможность непосредственного обмена мнениями в режиме on-line со сверстниками из других стран.

Возможность оперативной бесплатной публикации творческих работ студентов, что ведет к повышению мотивации и самоутверждению.

Получение оперативной достоверной информации по разным темам из аутентичных источников.

С целью получения необходимой информации, касающейся различных сфер жизни Германии, можно воспользоваться, например, следующими сайтами:

<http://www.goethe.de/ges/deindex.htm>

<http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/de/>

<http://www.derweg.org/mwltkult/lenz.htm>

<http://www.goethe.de/ges/umw/deindex.htm>

<http://www.tagesschau.de/>

<http://www.spiegel.de/>

<http://www.fr-online.de/>

<http://www.kaleidos.de/alltag/rituale/ritu01.htm>

Но наиболее эффективно использовать возможности сети Интернет при организации телекоммуникационных проектов. Метод проектов включает в себе огромный потенциал для формирования коммуникативной и межкультурной компетенции, т.к. при использовании информационных ресурсов и услуг Интернета в процессе проектной деятельности студентов возникают значительные дополнительные возможности для эффективного овладения иностранным языком и знакомства с другой культурой, разными точками зрения на одну проблему.

В соответствии с видом деятельности Е. С. Полат выделяет следующие типы проектов [3: 198]: исследовательский, творческий, игровой, информационный, практико-ориентированный.

Исследовательские. Такие проекты требуют хорошо продуманной структуры, обозначенных целей, актуальности проекта для всех участников, социальной значимости, продуманных методов, в том числе экспериментальных и опытных работ, методов обработки результатов.

Творческие. Такие проекты, как правило, не имеют детально проработанной структуры, она только намечается и далее развивается, подчиняясь логике и интересам участников проекта.

В лучшем случае можно договориться о желаемых, планируемых результатах (совместной газете, сочинении, видеофильме, спортивной игре, экспедиции, пр.).

Игровые. В таких проектах структура также только намечается и остается открытой до окончания проекта. Участники принимают на себя определенные роли, обусловленные характером и содержанием проекта. Это могут, быть литературные персонажи или выдуманные герои, имитирующие социальные или деловые отношения, осложняемые придуманными участниками ситуациями. Результаты таких проектов могут намечаться в начале проекта, а могут вырисовываться лишь к его концу. Степень творчества здесь очень высокая, но доминирующим видом деятельности все-таки является ролево-игровая, приключенческая.

Информационные проекты. Этот тип проектов изначально направлен на сбор информации о каком-то объекте, ознакомление участников проекта с этой информацией, ее анализ и обобщение фактов предназначенных для широкой аудитории.

Практико-ориентированные. Эти проекты отличает четко обозначенный с самого начала результат деятельности участников проекта. Причем этот результат обязательно ориентирован на социальные интересы, самих участников (газета, документ, видеофильм, звукозапись, спектакль, документ, программа действий, проект закона, справочный материал, пр.). Такой проект требует хорошо продуманной структуры, даже сценария всей деятельности его участников с определением функций каждого из них, четкие выходы и участие каждого в оформлении конечного продукта. Здесь особенно важна хорошая организация координационной работы в плане поэтапных обсуждений, корректировки совместных и индивидуальных усилий, в организации презентации полученных результатов и возможных способов их внедрения в практику, организация систематической внешней оценки проекта.

При реализации любого типа проекта деятельность студентов всегда направлена на решение конкретной, часто очень актуальной проблемы. При этом они озабочены тем, как решить проблему, какие рациональные способы её решения можно выбрать, где найти убедительные весомые аргументы, доказывающие правильность выбранного пути, что в свою очередь сопровождается размышлениями, исследованием, а соответственно, и поиском, сбором необходимой информации, её обсуждением между собой и с партнерами, настоящим погружением не только в исследуемую проблему, но и в самую иноязычную деятельность, в другую культуру.

При этом общении происходит с носителями другой культуры, язык которой изучается студентами. Следовательно, овладение языком естественным образом происходит на социокультурном фоне. Студенты не только решают проблему совместно, они знакомятся с национальными и культурными особенностями стран-партнеров, узнают много интересного друг о друге.

Организация такого вида проектной деятельности происходит обычно в несколько этапов. Прежде всего, необходимо найти партнеров для совместного проекта. С этой целью можно воспользоваться специальными международными сайтами, например: <http://www.goethe.de/ins/pl/lp/prj/bld/deindex.htm>; <http://www.etwinning.net/ww/de/pub/etwinning/index2006.htm>.

Если найдены зарубежные партнеры, которых данная тема проекта заинтересовала, необходимо, прежде всего, познакомиться друг с другом. С этой целью принято обмениваться так называемыми представительскими письмами. Можно воспользоваться web-

страничками своих ВУЗов или даже личными страничками, сообщив потенциальным партнерам адреса. В этом случае появляется возможность познакомиться поближе, увидеть друг друга на фотографиях, показать свой ВУЗ и т.п. После знакомства следует договориться о подгруппах-партнерах с каждой стороны, распределив между ними задачи общего проекта. Далее обсуждается план совместных действий, сроки промежуточных и итоговых результатов, способов их оформления. Студенты договариваются в случае необходимости об онлайн-овых чатах, конференциях. Возможно создание совместной веб-странички по окончании проекта, на которой будут размещаться итоговые материалы совместной деятельности, результаты дискуссий. Все необходимые письма, материалы обсуждаются на занятии, но основная работа прodelывается дома, в Интернет-кафе, в Интернете самостоятельно студентами. Преподаватель в этом случае выступает в роли координатора, консультанта. С примерами подобных проектов можно ознакомиться:

<http://www.englisch.schule.de/dafbeisp.htm>

<http://www.englisch.schule.de/dafemail.htm>

<http://www.goethe.de/lhr/pro/odyssee/index.htm>

Однако в наших условиях наиболее целесообразна организация исследовательских проектов. Они проводятся в большинстве случаев без участия зарубежных партнеров, однако способствуют в значительной мере формированию межкультурной компетенции, так как направлены в первую очередь на поиск, переосмысление актуальной информации о стране изучаемого языка. Работа над проектом в данном случае осуществляется в 4 этапа:

1. Подготовка к поиску информации в Интернете по данной тематике (введение в проблему, определение цели и постановка задач);
2. Непосредственное осуществление поиска информации в сети Интернет (проводится самостоятельно небольшими группами во внеурочное время);
3. Обработка полученной информации (обсуждение результатов поиска и способ презентации полученных данных);
4. Презентация полученных результатов (в форме плакатов, докладов, коллажей и т.д.) [4].

Как в ходе совместной деятельности с носителями языка, так и при получении аутентичной информации иностранный язык выполняет свою основную функцию – средства формирования и формулирования мысли, средства общения. Студенты не только решают проблему совместно, они получают большое количество страноведческой информации, знакомятся с национальными и культурными особенностями стран-партнеров, узнают много интересного друг о друге. Помимо этого они усваивают очень важные понятия, вырабатывают неоценимые для межкультурного общения навыки: умение видеть культурные различия, осознавать необходимость плюрализма, умение понимать другие – возможно, необычные для нас точки зрения и мнения, уважение к голосам других людей и других культур.

Использование компьютерных телекоммуникаций в процессе обучения иностранному языку позволяет студентам самостоятельно сформировать свой взгляд на происходящие в мире события, осознавать многие явления и исследовать их с разных точек зрения, наконец, понять, что некоторые из существующих проблем глобального масштаба могут быть решены только совместными усилиями. Это – элементы глобального мышления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боярская А. О., Симонова С. Д. Определение способов формирования межкультурной компетенции //Межкультурная коммуникация и профессионально-ориентированное обучение иностранным языкам: Материалы I Международной научной конференции, посвященной 86-летию образования Белорусского государственного университета Минск 2007 г./редкол.:А. В. Шарапо[и др.]. – Минск: БГУ, 2007. – 266 с.
2. Дрибас Н. И., Зась И. Н. Обучение межкультурной коммуникации студентов неязыковых ВУЗов //Межкультурная коммуникация и профессионально-ориентированное обучение иностранным языкам: Материалы I Международной научной конференции, посвященной 86-летию образования Белорусского государственного университета Минск 2007 г./редкол.: А. В. Шарапо[и др.].– Минск: БГУ, 2007. – 266 с.
3. «Интернет в гуманитарном образовании». /Под ред. Е. С. Полат, Москва, 2001. – 271 с.
4. Phasen der Internetarbeit //Ел. ресурс: <<http://lernen1.goethe.de/moodle/mod/resource/view.php?id=3236>>.

УДК 811: 378

Ткачова О. О.
(Луганськ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЕЛЕМЕНТІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті йде мова про розвиток мультимедійних технологій та проблематики міжкультурної комунікації.

Автор розглядає проблемні питання методу проектів та впровадження цих технологій у навчально-виховний процес.

Ключові слова: культура, комунікація, мультимедійні технології, міжкультурна комунікація, метод проектів.

В статті говориться про розвиток мультимедійних технологій і проблематику міжкультурної комунікації.

Автор розглядає проблемні питання методу проектів і впровадження цих технологій у навчально-виховний процес.

Ключевые слова: культура, коммуникация, мультимедийные технологии, межкультурная коммуникация, метод проектов.

This article deals with development of multimedia technologies and problems of cross-cultural communications.

Author submits for consideration problematic questions of the project method and introducing these technologies in education.

© Ткачова О. О., 2009

Key words: *culture, communication, multimedia technologies, cross – cultural communication, project method.*

На початку третього тисячоліття на перший план вийшли питання *культури* як універсального контексту, що зумовлює нескінченну різноманітність людства, і *комунікації* – найголовнішого і одного з найфундаментальніших видів взаємодії між людьми. Зміна парадигми ґрунтувалася на постмодерністській відмові від європоцентричного підходу: у 20-му столітті світ перестав бути однополярним, він став багатополярним. Визнання абсолютної цінності різноманітності світових культур, відмова від колонізаторської культурної політики, усвідомлення крихкості існування і загрози знищення величезної більшості традиційних культур і мов привели до того, що відповідні області знання стали бурхливо розвиватися, спираючись на новий в історії людства феномен – інтерес народів Землі один до одного. Цій взаємодії один з одним допомагають мультимедійні технології. Вони неймовірним чином розширюють можливості викладачів, значно полегшують їх працю, оптимізують вивчення мов, роблять його захоплюючим процесом відкриття незвіданого світу іноземної мови і його культури, допомагають подолати бар'єри між людьми і суспільствами, т.д. XXI століття стає століттям реалізації нових освітніх можливостей конструктивних і продуктивних полілогів – фахівців у області медіа.

ЮНЕСКО вважає, що саме мас-медіа повинне зіграти важливу роль в освіті, в першу чергу, молоді, тим самим сприяючи розповсюдженню передового досвіду медіаутворюючих методик.

Тісний зв'язок і взаємозалежність викладання іноземних мов і міжкультурної комунікації настільки очевидні, що навряд чи потребують просторових роз'яснень. Кожен урок іноземної мови – це перехрестя культур, це практика міжкультурної комунікації, тому що кожне іноземне слово відображує іноземний світ і іноземну культуру: за кожним словом стоїть обумовлене національною свідомістю уявлення про світ.

Викладання іноземних мов в Україні переживає нині важкий і складний період корінної перебудови, переоцінки цінностей, перегляду цілей та завдань. Бум суспільного інтересу до їх вивчення та викладання пояснюється цілком конкретними соціально-історичними причинами та умовами сучасності.

У зв'язку з цим, до школи пред'являються певні вимоги:

- розвиток здатності учнів до безперервної самоосвіти;
  - логічність взаємодії з природно-соціальним середовищем, що припускає розуміння у людини відношення до себе, іншому, до світу в цілому;
  - використання мультимедійних технологій і уміння працювати в дослідницькому режимі оскільки зараз йде процес появи нової культури викладання.
- Зупинимося на останній, оскільки віна на даному етапі є найактуальнішою.

«Бурхливе зростання Інтернету в перебігу останніх декількох років зробило його магнічним вікном в знання. Крім залучення студентів в різні завдання, такі як читання, граматики, лист, вивчення лексики, Інтернет міняє не тільки образ нашої роботи, але і спосіб нашого мислення і пізнання» [1].

Якщо провести паралелі між традиційними формами навчання та навчанням з використанням мультимедійних технологій, то ми побачимо дуже велику різницю. Такі чинники як позитивна мотивація і зацікавленість в успішному використанні автономної форми роботи лідуватиме у тих, хто навчається за допомогою Інтернету. При використанні мультимедіа ми можемо працювати з дуже великою кількістю джерел, аудіо і відео матеріалом. А при вивченні іноземної мови є величезна можливість – це спілкування з носієм мови як в чаті, так і за допомогою WEB-камери. Цей розвиток міжкультурних відносин є збагаченням не тільки комунікативного досвіду, але і всебічним розвитком.

Зміна ролі учня / студента від пасивного спостерігача, який виконував вказівки вчителя, до активного, творчого учасника процесу навчання спричинило за собою зміну не тільки стратегій навчання в аудиторії, але й усвідомлення того безперечного факту, що навчання іноземним мовам не обмежується рамками учбової аудиторії. Як показує досвід, здатність здобувати знання в контексті навчання іноземним мовам означає не тільки оволодіння чотирма навиками (skills) – читання, письмо, говоріння, аудіювання – і аспектами мови (aspects): – граматики, лексики, фонетики, – але і формування певного набору практичних навиків (life skills), що часто набагато важливіше накопиченої суми знань [2: 5-8].

Змінюється і роль вчителя при використанні мультимедійних технологій. В процесі традиційного навчання вчитель – що веде особу є наставником та керівником. В умовах використання мультимедійних технологій його роль, з одного боку спрощується, так як вчитель стає координатором та безпосереднім учасником навчального процесу. А, з іншого боку ускладнюється, оскільки йому необхідно складати комп'ютерні завдання з урахуванням програми міністерства освіти. Одним із найпродуктивніших творчих завдань для вивчення іноземної мови є проєктні роботи (project works).

Незаперечним є той факт, що планування проєкту і робота над ним займає багато часу як у учнів, так і у викладача. Проєктна діяльність сприяє розвитку уяви, фантазії, творчого мислення, самостійності. Діти вчать викладати свою точку зору щодо визначеної проблеми, поповнюють свій словарний ресурс, удосконалюють свої знання з англійської граматики та фонетики. Щоб розробити успішний проєкт, слід опрацювати багато літератури і в цьому сприятиме Інтернет. Інформацію для проєктної роботи можна запрошувати через IEARN, International Education and Resource Network – Міжнародна освіта і ресурси комп'ютерної мережі. Цю організацію зараз налічує більше 4000 шкіл з 75 країн.

Впровадження проєктної роботи на уроках іноземної мови вирішує наступні задачі:

- «оволодіння іншомовним міжкультурним спілкуванням шляхом формування і розвитку міжкультурної комунікативної компетенції і її складових» [4: 2];
- «формування в учнів здатності самостійно відбирати саме ті мовні і мовні прийоми, які є оптимальними для реалізації комунікативних намірів того, що навчається і відповідають соціо-прагматичним нормам певної сфери спілкування» [4: 3] .

Типи проєктів.

Відповідно до ознаки домінуючого у проєкті методу виділяються наступні типи проєктів:

1. Дослідницькі, які вимагають добре продуманої структури, визначених цілей, обґрунтування актуальності предмету дослідження для всіх учасників, позначення джерел інформації та методів досягнення результатів. Вони повністю підпорядковані

логіці невеликого дослідження і мають структуру, наближену до достовірного наукового дослідження.

2. Творчі, які як правило не мають структури суспільної діяльності учасників, яка детально опрацьована. Вона тільки намічається і далі розвивається, підкоряючись прийняттю групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. В даному випадку слід домовитися про плановані результати і форму їх уявлення.

Слід обмовитися, що будь-який проект вимагає творчого підходу, і в цьому сенсі будь-який проект можна назвати творчим.

3. Рольові – ігри, у яких проектна структура також тільки намічається і залишається відкритою до завершення проекту. Учасники приймають на себе певні ролі, обумовлені характером і змістом проекту, особливістю вирішуваної проблеми. Ступінь творчості тут дуже високий, але домінуючим видом діяльності все-таки є рольова – гра.

4. Інформаційні проекти

Цей тип проектів спочатку направлений на збір інформації про який-небудь об'єкт, явище; ознайомлення учасників проекту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів, призначених для широкої аудиторії. Такі проекти, так само як і дослідницькі, вимагають добре продуманої структури, можливості систематичного коректування по ходу роботи над проектом. Такі проекти часто інтегруються в дослідницькі проекти і стають їх органічною частиною або модулем.

5. Практично-орієнтовані проекти.

Ці проекти відрізняє чітко позначений з самого початку результат діяльності учасників проекту, який обов'язково орієнтований на соціальні інтереси самих учасників. Такий проект вимагає добре продуманої структури, навіть сценарію всієї діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них, чіткі результати спільної діяльності і участь кожного в оформленні кінцевого продукту.

Таким чином, цілями даного проекту є:

- Розширення комунікативних навиків учнів;
- Вдосконалення письмової мови;
- Ознайомлення з міжнародними стандартами оформлення листів.

6. Моно проекти, як правило, такі проекти проводяться в рамках одного учебного предмету. При цьому вибираються найбільш складні розділи або теми програми, наприклад, в курсі ІМ це теми, пов'язані з країнознавчою, соціальною, історичною тематикою і т.п. Зрозуміло, що робота над монопроектами передбачає застосування знань з інших областей рішення тієї або іншої проблеми. Але сама проблема знаходиться в руслі власне філологічного, лінгвістичного, культурологічного знання. Подібний проект також вимагає ретельної структуризації по уроках з чітким позначенням не тільки цілей і завдань проекту, але і тих знань, умінь, які учні імовірно повинні придбати в результаті. Наперед планується логіка роботи в групах (ролі в групах розподіляються тими, хто вчаться), форма презентації, (де ролі розподіляються між учасниками самостійно). Часто робота над такими проектами має своє продовження у вигляді індивідуальних або групових проектів в позаурочний час.

7. Міжпредметні проекти як правило, виконують в позаурочний час. Це можуть бути невеликі проекти, які стосуються двох-трьох предметів, а також достатньо об'ємні,

тривалі, загальношкільні проекти, в рамках яких планується вирішення тієї або іншої або іншу складної проблеми, значущої для всіх учасників проекту. Такі проекти вимагають дуже кваліфікованої координації з боку фахівців, злагодженої роботи багатьох творчих груп, що мають чітко визначені дослідницькі завдання та форми проміжних і підсумкових презентацій.

Зрозуміло, що в реальній практиці навчання найчастіше доводиться мати справу зі змішаними типами проектів, в яких є ознаки дослідницьких, і творчих проектів, наприклад, одночасно, практико-орієнтовані та дослідницькі.

Окрім проектної роботи також розглядаються можливості розвитку міжкультурної комунікації на прикладі реально-інформативних бесід – на зразок «English club», який існує практично в кожному вузі та школі. Метою роботи якого є розвиток міжкультурної комунікації. Навчання учнів англійської мови відбувається на основі лінгвокраїнознавчих знань та міжкультурної комунікації. Учні вибирають собі англійські імена і живуть за традиціями і звичаями Англії. Існує і Парламент, на якому можна вільно висловлювати всі побажання і претензії. «English club» – це яскравий приклад реально-інформативних бесід, в ході яких учні беруть активну участь і спілкуються не тільки на теми, які запропоновані викладачем, але й самостійно визначають теми. Інформацію вони беруть з Інтернету. Таким чином, вони одночасно відпочивають в «English club» та активно працюють і вивчають англійську мову.

Нами виділяється три стадії навичок міжкультурної комунікації та лінгвістичних навичок:

1. Формування знань і умінь на репродуктивному рівні
2. Вирішення проблем творчого характеру
3. Практикування навичок автономної роботи

Підбір методів, засобів і форм педагогічної дії на учнів впродовж усього процесу оволодіння міжкультурною комунікацією відповідно до змін рівня сформованості комунікативного мислення, що обумовлено методологією системного підходу. Учні впливають на підбір педагогічних умов, з опорою на власні індивідуальні особливості.

Думається, що вивчення іноземних мов з використанням медіаутворюючих методик допоможе в рішенні важливої і насущної проблеми сьогодення такої як формування міжкультурної комунікації і інформаційної культури учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kokkas N. (2000) «Internet Activities in EFL class»
[HTTP://WWW.THRACE-NET.GR/BRIDGES/PAGE_13.HTM](http://www.thrace-net.gr/bridges/page_13.htm)
2. Lowes R. Helping Students to Learn. A Guide to Learner Autonomy./ Lowes R., Target F. – Richmond Publishing, 1998. – 96 с.
3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова. 2-12 класи. – К.: Шкільний світ, 2001.

**КАТЕГОРИЯ РУССКИХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ
И КАТЕГОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ**

В статье рассматриваются некоторые характеристики категории русских прилагательных, существенные для новой лингвистической парадигмы современного русского языка.

В статье выделены основные особенности русских прилагательных, проявляющихся на словообразовательном, словоизменительном и синтаксическом уровнях.

Представлены особенности категории управления, проявляющиеся на уровне лексической и синтаксической сочетаемости русских прилагательных и формирующие синтаксическую конструкцию.

Ключевые слова: *категория русских прилагательных, категория управления, разные семантические группы, лексическая и синтаксическая сочетаемость.*

The paper is focused on categorical characteristics of Russian adjectives, essential for the new system of contemporary Russian language.

Basic peculiarities of Russian adjectives revealing in spheres of word building and syntax are singled out.

Attention is drawn to possible and necessary decision problems of lexical and syntactic combining of Russian adjectives.

Практика преподавания морфологической категории «Русские прилагательные» показывает, что описание этого категориального класса в традиционной грамматике, начиная с формулировки определения этой части речи, не могут устроить новую лингвистическую парадигму современного русского языка. Как правило, грамматики ограничивают этот категориальный класс наличием только одного значения – **признака**, общего значения **признаковости**. Но прилагательное может обозначать не только признак, который мы воспринимаем сенсорно, т.е. органами чувств: небо синее, трава зелёная, дом высокий, вишня вкусная, запах медовый. Это могут быть характеристики «информативные», которые в этом смысле признаками не являются, а определяют, например, функцию: швейная машина, читальный зал, пищевая соль; могут называть состояния: ребёнок здоров, сестра спокойна, брат здоровый; и – отношения: дети дружны; линии параллельны; и – характеристику действия: быстрое катание; стремительные прыжки. Это всё разные семантические группы. Приведённые примеры показывают, что, будучи синтагматически связанными с существительными, прилагательные могут характеризовать не только предмет. Поэтому определять прилагательные как слова, выражающие признак предмета, представляется некорректным. Наиболее корректной и адекватной представляется нам позиция известного лингвиста М. В. Панова [5], в соответствии с которой для частей речи важны, в первую очередь, грамматические, а не лексические показатели: «Каждая

часть речи предьявляет мандат, чтобы числиться именно данной частью речи: свои грамматические словоизменительные показатели» [5: 11]. И соответственно определяются и прилагательные: «Прилагательное – это слово, которое изменяется по падежам, числам и (только в единственном числе) по родам. Все эти значения являются согласуемыми» [5: 132].

Языковой материал показывает, что среди русских прилагательных выделяется два класса слов: полнознаменательные (качественные, относительные, притяжательные) и неполнознаменательные – строевые прилагательные. К **строевым** отнесём: **1) экспликативы**, связочные элементы, образующие описательные предикаты, которые эксплицируют отношения между субъектом и его признаком: Студент трудолюбив и дисциплинирован; – Студенту присущи/ свойственны трудолюбие и дисциплинированность. Прилагательные типичный, характерный, свойственный, присущий, естественный, чуждый выступают в краткой форме в описательных предикатах и коррелируют с глаголами: характерен – характеризоваться **чем**, присущ – отличаться **чем**: Золоту присуща пластичность // Золото отличается пластичностью. Для этой установки характерна высокая скорость обработки металла // Эта установка характеризуется высокой скоростью обработки металла; **2) модальные** модификаторы, выступающие в полной и краткой форме: должный/ должен, способный/ способен, нужный/ нужен, возможный/ возможен, обязательный/ обязателен, необходимый/ необходим, неизбежный/ неизбежен, склонный/ склонен и др., которые изофункциональны модальным словам других частей речи: поездка возможна// ехать можно, есть возможность поехать, мы можем поехать;

Отметим также, что функции модальных модификаторов (Мд) выполняют также: с одной стороны, отпричастные формы: обязан, вынужден, побуждён: Он вынужден работать; Она обязана помочь больному другу; а с другой, полнозначные прилагательные: рад, счастлив, готов, согласен: Они счастливы помогать бедным; Он рад/готов ухаживать за больными; Мы согласны вернуться. Такая изофункциональность объясняется полевым характером языка.

Следует отметить также, что модификаторы в полной форме могут выступать и в оценочной функции: Беготня наверху невозможная; Этот артист покоряет зрителей своими манерами. Они совершенно естественные.

3) прилагательные в краткой форме виден, слышен, заметен, ошутим выступают как **авторизационные** модификаторы: Далеко в поле видны бугорки снега; Не слышны в саду даже шорохи; Окраска медуницы далеко заметна, и этим она привлекает к себе насекомых. Эти прилагательные называют **не признак** предмета, а восприятие ситуации авторизатором, – S второй пропозиции.

Что касается собственно русских прилагательных, то сложность их функционирования усугубляется тем, что прилагательные в русском языке имеют две формы – полную и краткую. Во всех других славянских языках прилагательные имеют либо только краткую форму, как например, в болгарском и македонском, либо полную, как например, в польском: ср.: болг. *бел* – польск. *biały*. Однако, как известно, польские прилагательные представляют собой стяжённые формы, которые отличаются от русских: ср.: русск. кратк. *короток* – польск. *krotki* и польские (в отличие от русских кратких) склоняются. Есть в польском языке и краткие прилагательные, только в форме единственного числа

мужского рода [*pelen, zdrow*], но совпадающие внешне с краткими русскими в женском и среднем роде и во множественном числе.

Описание этой категории в функционально-коммуникативной прикладной грамматике показало, что полную и краткую формы имеют не только качественные прилагательные: Дельфины красивые и умные/ красивы и умны, но и относительные: Волки оседлые/оседлы, грачи перелётные/ перелётны, линии параллельные/ параллельны, углы равные/ равны. И употребляются краткие прилагательные не только как сказуемые (Воздух прозрачен и чист), но и подобно полным прилагательным – в роли обособленных определений – как в поэзии (Листья падают, листья падают, стонет ветер, *протяжен и глух* (Есенин)); – так и в прозе (*Тих, спокоен, миролюбив*, Павел Петрович Бажов всюду оказывался если не среди первых, то отнюдь не в последних; ср.: Мир Бажова, *живой, разный, прекрасный и нешумный*, нельзя обозначить ярлыком).

В нашем распоряжении имеется практически полный набор (32 модели) случаев употребления краткой формы прилагательных. Правда, и здесь есть ещё нерешённые проблемы. Так, если прилагательное не имеет краткой формы, то какие модели должны быть выбраны, например, в случае типа Тиха украинская ночь по отношению к голубому майскому небу, или в случае типа Постановка проблемы *теоретически* неверна по отношению к характеристикам дилетантская или классическая? Возможно, следует выбрать модель типа Постановка проблемы *с теоретической точки зрения* дилетантская. Пока у нас этот аспект не проработан, а это следует сделать.

Что касается синтаксических связей, то в роли определяющего слова прилагательное подчиняется правилам согласования, в частности, в роде, числе и – для полных форм – в падеже. Например: огромный город, хорошая погода, высотное здание, красивые цветы; в здоровом теле здоровый дух.

В качестве грамматически главного слова прилагательное, как известно, образует словосочетание на основе как управления, так и примыкания. Например: доволен своей работой, похожа на отца, различны по целям жизни; особенно интересен, весьма существенное замечание.

Как известно, **управление** традиционно считается одним из видов синтаксической, а конкретнее, подчинительной связи, включающей также согласование и примыкание и противостоящей связи сочинительной [1: 378].

Управление – формальный способ включения имён существительных в синтаксические построения [7: 32].

По принципу управления к прилагательным присоединяются существительные как

а) беспредложные: достойный/достойн *уважения*, известный/ известен *всему миру своими открытиями*, богат *светом и теплом*; так и

б) предложные: вредный/ вреден *для организма*, похожий/ похож *на чай*, приятный/ приятен *в общении*.

Как видим, такие словосочетания неоднородны, а главное – немотивированны. Усвоение норм немотивированного управления основано в значительной степени на запоминании, что облегчается в том случае, если выделены семантически однородные группировки прилагательных, например, со значением отношения. Например, отношение к

людям можно передать прилагательными с дат. п. с предлогом **к**: добрый/добр, внимательный/ внимателен, снисходительный/ снисходителен **к** другу, сестре, близким, родным. А прилагательные злой/ зол, коварный/ коварен присоединят существительные уже совсем с другой формой. Подобные семантические объединения прилагательных используются при структурировании учебного материала в практике преподавания РКИ, и задача их выявления, описания и введения в программу обучения продолжает оставаться актуальной.

В формировании синтаксической конструкции прилагательное участвует в своём лексико-семантическом варианте (ЛСВ). Значение многозначного слова и его синтаксические связи тесно взаимодействуют. Так, в высказывании В детстве Нина была очень близка с Олей; – Оля была её близкой подругой прилагательное проявляет значение «такой, который связан с кем-л. тесным личным общением, дружбой; основанный на тесном личном общении, дружбе»: (близкий с кем), а в высказывании Виктор встречал там людей, близких ему по духу проявляется значение «духовной близости людей» и уже другое управление (близкий кому по чему); это прилагательное может проявлять и другое значение-сходства, похожести взглядов, целей, мыслей, идей и тогда другое управление (близки друг другу, по чему): Эти произведения близки по стилю; Славянские народы близки друг другу по языку и культуре; и наконец, – что-л. (перевод, пересказ, ...близок к чему – к оригиналу, к подлиннику, к тексту): Перевод близок к оригиналу. Таким образом, значение слова становится явлением синтаксическим, поскольку оно связывается с употреблением слова в определённой коммуникативной ситуации и следовательно, в определённом синтаксическом окружении. С другой стороны, синтаксические связи слова помогают при восприятии текста определить, в каком ЛСВ оно использовано.

Возможны случаи, когда каждый ЛСВ прилагательного реализуется в «своей» синтаксической связи (добрый/добр к кому, с кем; зол на кого/что; зол/добр, как кто; злой/добрый по природе, по натуре; злой/добрый от природы, от рождения), форма управляемого слова при многозначном прилагательном может быть одна, и тогда значение прилагательного определяется обязательными именными компонентами (достойный/достойн чего (такой, который заслуживает, стоит чего-л.: уважения, похвалы, награды, памяти, сожаления, наказания, лучшего применения, лучшей участи, ...; (такой, который вполне соответствует кому/чему-л.; такой, который обладает требуемыми достоинствами: своего отца, учителя, своего народа, своей страны).

И так мы видим, что взаимодействуют значения прилагательного и его синтаксические связи. Но нужно представлять группировки прилагательных, близкие по значению, по категориальной принадлежности, по словообразовательной модели.

По принципу примыкания к прилагательным присоединяются:

- 1) и н ф и н и т и в: готов **заниматься**, способный **работать**; и
- 2) наречия: **очень** артистичен, **исключительно** чистый.

Широко распространены словосочетания с прилагательными, присоединяющие к себе наречия со значениями, которые выражают различную степень признака: предельную (высокую или низкую), излишне большую или малую или – интенсивность действия: очень, ничтожно, значительно, сильно, в высшей степени, в высшей мере,

весьма, чрезвычайно, совершенно, абсолютно, совсем, предельно, в корне, коренным образом, окончательно, до предела, крайне; слишком, чрезвычайно, излишне, полностью, минимально, максимально и множество других. Например: Состояние больного **крайне** тяжёлое; Это **в высшей степени** справедливое утверждение; Значение величины **ничтожно** мало; Вопрос был **вполне** понятен. За последние 100 лет жизнь в этом крае изменилась **коренным образом**.

Встречаются словосочетания с прилагательными, основанные на свободном присоединении слабоуправляемых падежных форм и предложно-падежных конструкций или образовавшихся из них наречий. Структура таких словосочетаний определяется характером выражаемых в них отношений. Так, в сочетаниях красный с мороза, слабый по причине болезни, стыдливый с детства, серый от пыли разные предложно-падежные конструкции выражают разные обстоятельственные отношения.

Мы представили только некоторые фрагменты описания русских прилагательных. Отметим, что проблема синтагматики русских прилагательных остаётся пока нерешённой: в нашей грамматике не представлены правила выбора падежных и предложно-падежных форм существительных, зависимых от прилагательных. Нам представляется, что для корректного описания русских прилагательных и их синтагматики необходимо прежде всего составить их полный реестр и только затем приступить к их тщательному описанию.

Именно такую задачу – создать относительно полный реестр русских прилагательных поставили мы перед собой и уже приступили к составлению такого словаря.

ЛИТЕРАТУРА

1. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Учебник. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
2. Золотова Г. А. О синтаксической форме слова. // Мысли о современном русском языке. Сборник / Общ. ред. В. В. Виноградов. – М.: Просвещение, 1969.
3. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М.: Наука, 1988.
4. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 1998.
5. Панов М. В. Позиционная морфология русского языка. – М., 199
6. Современный русский язык. (Ред. В. А. Белошапкова) Изд-е 2-е. – М., 1989.
7. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке. – М.: Просвещение, 1971.

СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ У ВИВЧЕННІ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано стереотипи та упередження, що виникають під час вивчення іноземної мови. Розглянуто методи «зустрічі», «гри», «сенсibilізації». Проаналізовано вивчення мови у тандемі та розглянуто значення етнічних анекдотів.

Ключові слова: *стереотипи та упередження, іноземна мова, метод «гри», «зустрічі», «сенсibilізації».*

The article analyses stereotypes and prejudices in the learning of foreign languages. It studies the methods of «meeting», «game», «sensuality». The article analyses the studying of the languages in tandems and the meaning of ethnic anecdotes.

Key words: *stereotype, prejudice, foreign language, methods of «meeting», «game», «sensuality»*

Легше розціпити атом, ніж знищити стереотип

Альберт Айнштайн

Стереотипи та упередження існують у найрізноманітніших сферах нашого життя: в політиці та релігії, у стосунках між чоловіками та жінками, між соціальними класами та націями. Ми все життя проживаємо, маючи певні упередження, ми їх отримуємо від соціального оточення, створюємо самі на основі життєвого досвіду. Так вони стають важливою і невід'ємною частиною нашого життя.

Тему стереотипів та упереджень часто обговорюють у масмедіа, згадують у літературних творах, та, незважаючи на це, вона не втрачає своєї актуальності. Хоча у наш час є багато засобів поширення інформації, наше суспільство залишається переповненим різноманітними упередженнями. Особливо виразно цей факт спостерігається у вивченні іноземних мов, а водночас і культур різних народів. Саме з цієї причини особливо важливим є дослідження різноманітних стереотипних моделей, які виникають у процесі вивчення іноземних мов. Відтак можна якщо не знищити різноманітні стереотипи серед тих, хто вивчає іноземні мови, то попередити їхнє утворення та обговорити вже наявні упередження про ту чи ту націю.

Здебільшого стереотипи та упередження є відносно стабільними та непорушними переконаннями, які дуже важко зламати. На думку Бранки Поповіч, стереотипи мають дві негативні та небезпечні ознаки: «відносна незмінність та сильна поширеність» [5: 209]. Тому необхідна підготована, цільова та ґрунтовна робота зі стереотипами на уроках іноземної мови. До того ж потрібно не забувати, що доречна робота з упередженнями є частиною набуття міжкультурної компетенції, без якої неможливе успішне спілкування між представниками різних націй та культур, що відіграє вирішальну роль для вивчення іноземних мов.

Етнічні стереотипи та упередження часто використовують, особливо у політиці та засобах масової інформації. Кляус Альгайм зазначає: «За столами для гостей та кафе-драми, у редакційних кабінетах та залах для пленарних засідань, у недільних промовах та під час політичних виборів за допомогою упереджень роблять політику» [1: 7]. Використання стереотипів у політиці є дуже небезпечним і тут йдеться вже не про невинні упередження наших буднів, які не завдають ніякої шкоди (але отуплюють чийсь мозок), а про ті, що викликають «негативне ставлення до конкретної людини чи певної групи людей, породжуючи антипатію, ворожість і ненависть» [1: 7].

Яким чином стереотипи виникають у нашому житті? Чи ми все життя живемо з певними упередженнями, часто навіть не знаючи про них? Мартін Льошманн дотримується думки, що стереотипи «виникають здебільшого не індуктивним способом чи на основі проаналізованих зібраних матеріалів, а швидше утворюються на основі узагальнень, спотворених суджень, нелогічних назв, грубих спрощень, перебільшень, пліток, непроаналізованої передачі думок, розповідей, анекдотів, жартів» [5: 14]. Таким чином стереотипи та упередження стають частиною нашого життя. Цього погляду дотримується і Кляус Альгайм у передмові до виданої книжки «Сила упередження». На його думку, упередження належать до наших буднів: «Ставлення, оцінки і зразки для орієнтації, які формуються перед будь-яким обдуманим, добре обгрунтованим і взагалі виваженим судженням і які взагалі не мають і не можуть мати права на об'єктивність та теоретичну перевіреність, забезпечують рутину і налагодженість буденного життя» [1: 7]. Відтак суспільство закарбовує вже наперед чітку думку, формує певний образ у мисленні, що дуже часто неможливо ні підтвердити, ні спростувати. Тобто «наші процеси сприйняття та судження визначаються схематичним змістом наших уявлень, які ми маємо про речі у світі» [5: 13].

Упередження забезпечують наслідування певних моделей у житті, вони створюють бар'єри у навчанні і обмежують наш світогляд. Переповнена стереотипами людина живе у власному чітко структурованому світі, у якому неможливим є відхилення від наперед визначених правил думки. Упередження тоді є «зручною відмовою від необхідності і бажання думати у незручних умовах і в невідповідний час» [1: 8]. Кляус Альгайм називає людей з багатьма стереотипами людьми з «стіною перед головою, об яку відскакують аргументи [1: 8].

Макс Горкгаймер та Теодор В. Адорно пояснюють законсервоване мислення людей так: «Процес механізації та бюрократизації вимагає від людей, які йому підкоряються, певного пристосування у новому сенсі слова: щоб відповідати вимогам, які життя ставить до них у всіх сферах, вони повинні до певної міри самі себе механізувати і стандартизувати. Чим менше залежить їхня доля від власної думки, тим більше у них шансів влитися у могутні організації та інституції» [1: 82]. Вирішальним є не лише факт полегшення життя через використання готових стереотипів, а й потреба звільнитися від необхідності створення власної думки і тим самим відокремитися від суспільства. Врешті-решт потрібно також визнати неможливість повного відмежування від соціальних тенденцій, тому що немислимо вирости у певному середовищі і не засвоїти притаманних йому стереотипів щодо найважливіших етнічних груп.

Праця над упередженнями на уроках іноземної мови є необхідною для орієнтації у певних ситуаціях і ліквідації стереотипів про різноманітні нації. М. Льошманн наголошує

на важливості цього також через те, що урок іноземної мови «за своєю природою сам є джерелом стереотипізації і використання стереотипів» [5: 10]. Вчителі під час вивчення іноземної мови змушені співпрацювати з складним та різноманітним світом цільової мови, що вже сам по собі викликає велику кількість упреджень.

Існує багато видів стереотипів, наприклад, такі як расистські, регіональні, гендерні, професійні, ідеологічні... Без належних знань про країну цільової мови на уроці виникає протє найбільша загроза виникнення етнічних і мовних стереотипів.

Мовні стереотипи виникають на уроці іноземної мови через те, що мова є не лише символом національної, регіональної чи соціальної ідентичності, проявом наших моральних цінностей, а й доміантним засобом для перенесення стереотипів. Люди, які говорять однією мовою, мають і подібний спосіб мислення, що викликає у них відчуття приналежності до певної мовної спільноти, усе інше вони розглядають як інакше і чуже. Так, наприклад, говорять, що німецька мова є мовою солдатів, французька – любові, а італійська – проповідей.

Етнічні стереотипи, на думку Йозефа і Урсули Шу, «охоплюють типові зразки поведінки членів власного чи чужого етносу» [5: 119]. На основі узагальнення різноманітних ознак певній нації приписують ті чи ті етнічні стереотипи, які здебільшого носять негативний характер. І. В. Альпорт вважає: «Етнічне упредження – це антипатія, яка базована на помилковому та непохитному узагальненні. Її можна висловлювати чи просто відчувати. Вона може бути спрямована проти якоїсь групи чи конкретного індивідуума, якщо він є членом такої групи» [2: 44].

Цей вид стереотипізації легко можна простежити в етнічних анекдотах, де представникам різних націй приписують відповідні властивості. Так, на основі етнічних анекдотів, за Йозефом і Урсулою Шу, можна, наприклад, визначити, що німці є «жорстоко-бухгалтерськими», а поляки – «простодушними» і «зłodіями».

В утворенні стереотипів велику роль відіграють вчителі іноземної мови «...через вибір тем, зображення обраних осіб, перспективи, види завдань та вправ, образний матеріал і т.д. стереотипи можна закріпити і навіть створити нові» [5: 11]. Якщо у підручнику вміщено зображення грубого німця з пивом у руках та у шкіряних штанах, то, звичайно ж, кожен учень матиме саме цей образ «вигляду німця» у голові. Саме підручники іноземної мови мають великий вплив на те, чи кліше про певну націю закріпиться, чи зможе бути викорєненем.

Як же боротися з стереотипами? Чи можливим є їхнє викорєнення? Які методи можуть допомогти у цьому процесі? На певному етапі опрацювання цієї теми можемо запропонувати такі п'ять методів боротьби з упредженнями та стереотипами на уроці іноземної мови:

1. Метод «зустрічі»

Крістіан Алікс цитує одного англійця: «Те, що я вивчав про німецьку мову і культуру в школі та в університеті, було одним. Те, що я дізнався про це поза тим, було цілком іншою історією. Ця різниця була настільки великою, що я спершу навіть не міг збагнути відмінностей між приватною і шкільною інформацією. Стереотипний образ німця з їжакою стрижкою та військовими чоботами зруйнувався через зустріч з двома людьми. Цей приватний досвід неможливо порівняти з баченням німецької мови та культури, яким

мене наділила школа. Знання, здобуті поза школою, виявились настільки важливими, що змінились не лише мої кращі знання, а й ставлення до уроку іноземної мови як такого» [6: 109-110]. Дослідник пояснює таку ситуацію тим, що школа знає лише закони свого внутрішнього світу та ігнорує зовнішній. Навчання – це суто відвідування уроків, де все відбувається у межах класу, а знайомство з позашкільною реальністю якщо не випадково, то носить лише винятковий характер. Тому теоретично зустріч з представниками іноземної мови є бажаною, проте у школі практично неможливою. Вчитель навчає лише в рамках уроку, а те, що стається поза його межами, може бути і цікавим і корисним, але дуже часто не має нічого спільного з офіційною політикою школи.

Важливою частиною уроку іноземної мови повинна стати «зустріч». Це означає, що кожна іноземна мова повинна вивчатись не лише як система правил, а на основі зустрічі, діалогу з реальними мовними партнерами. Школа має розвивати співпрацю із зовнішнім світом і здобувати знання не тільки з підручників, а й у руслі налагодження стосунків з носіями мови. Тому урок іноземної мови повинен містити в собі не тільки інформацію з книжок, а й контакт з довколишнім світом, вчитель повинен при цьому помагати і супроводжувати учнів у вивченні іноземної мови, а знання мови вони зможуть отримувати з конкретних життєвих ситуацій і у розмовах з реальними співрозмовниками.

Важливим аспектом уроку іноземної мови повинна бути передача іноземної культури учням чи студентам. Необхідним є постійне порівняння рідного суспільства і чужого, рідної мови та іноземної. Зустріч з іноземцями повинна створити відчуття існування рівноправних комунікаційних систем. Стикаючись з чужим, ми вчимось розуміти і цінувати власне.

2. Вивчення мови у тандемі

Навчання у тандемі виникає тоді, коли два носії різних мов зустрічаються з метою вивчення іноземних мов. Цей метод є відносно новим і здебільшого його застосовують на теренах західної Європи.

Гельмут Браммертс пропонує різні варіанти вивчення іноземних мов у тандемі. Воно може відбуватися серед громадян однієї країни, з студентами-іноземцями університетів, з іноземними робітниками чи гостями, або між початківцями і знавцями мови на вищому рівні чи й з людьми, у яких різний життєвий досвід, навчальні стратегії та техніки.

Вивчення мови у тандемі є особливо важливим для знищення стереотипів і має багато переваг. Двоє людей з різних культур навчають один одного власної мови. Водночас вони перебувають у прямому контакті з носіями мови, чують правильну вимову слів, інтонацію речень, перебувають у прямій дискусії і особисто відчувають ментальність представника чужої нації. Обидва партнери у тандемі говорять рідною мовою безпомилково, мають відчуття мови і легко можуть ідентифікувати помилки співрозмовника. Обидва володіють мовою співрозмовника недосконало, тому можуть з терпінням і розумінням виправляти помилки партнерів. Партнери у тандемі самі визначають найцікавішу для них сферу тем та вибирають її за принципом цікавості для обидвох. Це забезпечує невимушеність розмов, високу мотивацію, активні дискусії, справжнє спілкування.

3. Метод гри

Щоб визначити стереотипи, які учні чи студенти вже мають, потрібно пропонувати різноманітні ігри, що допоможуть встановити ці упередження. Учитель може, наприклад,

дати картинки з зображеннями представників різних націй. Після того, як учні знайшли відповідні картини до кожного, можна обговорити результати у класі, а також з'ясувати причини, які спонукали розмістити картинки саме так, а не інакше. Тут можна використовувати різні асоціативні вправи, що допоможуть визначити уявлення учнів чи студентів про представників різних націй.

Суттєву роль у методі гри відіграє вибір літературних текстів. За Мартіном Льошманом, вони, «по-перше, сприяють пошуку та відчуттю стереотипів і їхньої дії, по-друге, стимулюють глибоке й обдумане спостереження наданих моделей стереотипних способів мислення, по-третє, вони дають можливість пережити і набути досвід щодо вживання стереотипних моделей і їхньої соціальної ролі, а по-четверте, літературні тексти є особливо придатним матеріалом для дискусій і тому вони призводять до критичного вивчення стереотипних понять і надають можливість зіставити сприйняте, пережите і набуте досвідом через літературний світ з власним» [5: 30-31].

Необхідно також зазначити, що для роботи зі стереотипами потрібно використовувати не тільки ті тексти, в яких упередження розглянуто у прямому контексті, а й ті, у яких певні стереотипи використано для характеристики тих чи тих персонажів.

4. Використання етнічних анекдотів

Йозеф і Урсула Шу пропонують метод використання етнічних анекдотів і називають його «корисним краєзнавчим матеріалом» [5: 138], який може надати суттєву допомогу в боротьбі з упередженнями та стереотипами. Проте вони наголошують і на певному ризикові як для вчителів, так і для учнів чи студентів, тому що у таких випадках стереотипи здебільшого є значно гіперболізованими, відтак виникає загроза дізнатися щось неприємне не тільки про чужу націю, а й про свою власну. Потрібно враховувати і ту загрозу, що вчителі і учні стають під час цього поза межами культурної політики, яку веде та чи та країна.

Дослідники радять використовувати етнічні анекдоти про інші народи тільки в порівнянні з такими ж про власну націю. У цьому випадку існує можливість бачення власного і чужого з іншого погляду. Йозеф і Урсула Шу підкреслюють і недоцільність вивчення етнічних анекдотів, бо вони «дозволяють кинути погляд лише на вершину айсберга етнічних (негативних) стереотипів» [5: 140]. Необхідно вивчати упередження також у різноманітних видах текстів та у засобах масової інформації.

5. Метод «сенсифікації»

Як основний метод боротьби зі стереотипами Мартін Льошманн пропонує метод «сенсифікації». Це поняття потрібно розуміти як «створення, пробудження і посилення усвідомлення власної культурної та орієнтативної системи, відчуття специфіки культури іноземних партнерів і ролі культурних факторів впливу на комунікацію» [5: 26]. Важливим є розуміння і сприймання стереотипів і упереджень, а не їхнє знищення. Це означає, що «жахливий» німець не повинен бути табу-темою на уроці вивчення німецької мови. Оскільки неможливо повністю звільнитись від стереотипів, то потрібно навчитись їх сприймати і об'єктивно оцінювати. Так можна зрозуміти шлях і мотиви виникнення упереджень. А якщо реально оцінювати ситуацію, то в кожному стереотипі є частина правди і чим швидше це зрозуміти, тим краще можна зрозуміти культуру іншого народу.

Отже, стереотипи існують через припущення, що всі члени певної групи мають однакові риси, які їх відрізняють від інших груп. Це означає, що представники певної

категорії людей (німці, іноземці, чоловіки, службовці) не розглядаються як окремі індивідууми, а як частина гомогенної групи. Цей тип мислення характерний у тих чи тих сферах для кожного із нас, позаяк ми живемо у суспільстві, сповненому упереджень. Саме це узагальнювання та стереотипізація і робить боротьбу з упередженнями такою важкою. Проте це не повинно навести на хибну думку, що ця боротьба безперспективна. Навпаки, постійний контакт з представниками інших країн, намагання зрозуміти часто навіть цілком відмінну культуру повинні виховати у нас розуміння чужого та сприяти вивченню нового.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ahlheim, Klaus (Hg.): Die Gewalt des Vorurteils. Eine Textsammlung. Swalbach / Ts.: WOCHENSCHAU Verlag, 2007. – 478 Seiten.
2. Christ, Herbert: Fremdsprachenunterricht und Sprachenpolitik, – Stuttgart: Klett-Cotta, 1980. – 233 Seiten.
3. Fremdsprachen. Lehren und Erlernen. Hrsg. von Reinhold Freudenstein und Harald Gutschow / Beljajew B.W. Über die grundlegende Methode und die Methodiken für den Fremdsprachenunterricht / München: R. Piper & Co. Verlag, 1972. – S.77-89.
4. Kloss, Heinz: FLES. Zum Problem des Fremdsprachenunterrichts an Grundschulen Amerikas und Europa, – Godesberg: Wissenschaftliches Archiv, 1967. – 168 Seiten.
5. Löschmann, Martin / Stroinska, Magda (Hrsg.): Stereotype im Fremdsprachenunterricht. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1998. – 260 Seiten (Deutsch als Fremdsprache in der Diskussion; Bd.4).
6. Raasch, Albert (Hg.): Saarbrücker Schriften zur Angewandten Linguistik und Sprachlehrforschung. Fremdsprachen für die Zukunft – Nachbarsprachen und Mehrsprachigkeit. Beiträge zum Bundeskongreß in Freiburg (1992) des Fachverbandes Moderne Fremdsprachen. Saarbrücken, 1993. – 317 Seiten.

УДК 811: 378

*Добринець О. М.
(Луганськ, Україна)*

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИМ МОВАМ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Стаття присвячена необхідності міжкультурного підходу до навчання іноземним мовам студентів факультету іноземних мов. Приділяється увага формуванню лінгвокультурологічної компетенції студентів та наводяться деякі прийоми її формування.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурний підхід до навчання іноземним мовам, лінгвокультурологічна компетенція, взаємозв'язок між мовою та культурою.

© Добринець О. М., 2009

The article is devoted to the necessity of cross-cultural approach to foreign languages teaching. Much attention is paid to the students' formation of lingo-cultural competence. Some examples of its formation are given in the article.

Key words: *cross-cultural communication, cross-cultural approach to foreign languages teaching, lingo-cultural competence, the connection between language and culture.*

Статья посвящена необходимости межкультурного подхода к преподаванию иностранных языков студентам факультета иностранных языков. Уделяется внимание формированию лингвокультурологической компетенции студентов и приводятся некоторые примеры её формирования.

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, межкультурный подход к преподаванию иностранных языков, лингвокультурологическая компетенция, взаимосвязь между языком и культурой.*

Країни сучасного світу мають тісні економічні, політичні контакти та багато в чому залежать одна від одної. В зв'язку з цим, виникає необхідність спілкування з представниками різних культур. Ефективність міжкультурного спілкування залежить не лише від знання іноземної мови, а також від знання іноземної культури, тому що мова та культура будь-якої країни нерозривно пов'язані між собою. Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти вказують на необхідність використання міжкультурного підходу до навчання іноземним мовам студентів факультету іноземних мов. Серед них: Браун Д., Бориско Н. Б., Галловей В. Б., Гальскова Н. Д., Слухіна Н. В., Мартіnellі С., Милосердова С. Г., Молліка А., Хроленко А. Т., Першукова О., Тер-Мінасова С. Г.

Мета даної статті:

- Проаналізувати необхідність використання міжкультурного підходу до навчання іноземним мовам студентів факультету іноземних мов;

- Розглянути деякі прийоми формування лінгвокультурологічної компетенції студентів.

Взаємозв'язок мови і культури можна побачити в процесі комунікації. Кожного разу, коли людина повідомляє щось, вона передає своєму співрозмовнику культурний підтекст. Цей підтекст може знаходитися як в самих словах, так і в невербальних сигналах, що їх супроводжують. Комунікативні здібності складаються не лише зі знання фонетичного, лексичного або граматичного матеріалу вивчаємої мови, а й зі знання тих мовленнєвих прийомів, норм поведінки, правил спілкування, які є звичними для носіїв мови та необхідними в конкретній комунікативній ситуації. Вищезазначені знання можуть бути сформовані на заняттях з іноземної мови. «Кожне заняття з іноземної мови – це перехрестя культур, це практика міжкультурної комунікації, тому що кожне іноземне слово віддзеркалює іноземний світ та іноземну культуру» [6: 21]. Американський методист Дуглас Браун пропонує враховувати наступні моменти в процесі використання міжкультурного підходу до навчання іноземним мовам: [9: 25]:

- Викладачу слід допомагати студентам порівнювати рідну мову та культуру з іноземними, вказуючи як на відмінні, так і на схожі риси в мовах та культурах. При цьому слід підкреслювати, що немає «поганих» або «гарних культур». Мову та культуру не обирають, кожна людина є, так би мовити, їхнім продуктом, і кожна культура заслуговує на повагу.

- Якщо в групі знаходяться студенти різних національностей, викладач повинен слідкувати за тим, щоб матеріали, які він використовує, не були образливими для деяких людей.
- Викладачу слід використовувати на заняттях вправи лінгвокультурологічного характеру, які б демонстрували взаємозв'язок мови і культури та їхні особливості.

Іноді люди, які починають вивчати іноземну мову, уже знайомі з деякими лексичними одиницями, мають уявлення про граматику мови, але у більшості випадків навчання починається з нуля. Якщо ж говорити про культуру народу, то до початку навчання у студентів вже є певні уявлення та стереотипи про іноземовну дійсність. Ці уявлення мають особливий вплив на сприйняття індивідом культури та її розуміння. Зазвичай люди розглядають та аналізують іншу культуру з позиції норм та цінностей своєї рідної, тому «чужу» культуру вони оцінюють не завжди адекватно та справедливо. «В рамках своєї культури виникає стійка ілюзія свого бачення світу, образу життя, менталітету як єдино можливого» [8: 33]. Саме тому культурні помилки сприймаються носієм мови більш хворобливо, аніж помилки мовленнєві.

Задача викладача іноземної мови полягає не лише в тому, щоб ознайомити студентів з особливостями іноземної культури того народу, мову якого вони вивчають, а і в тому, щоб студенти сприймали цю культуру такою, як вона є. Поступово ті, хто вивчають іноземну мову усвідомлять те, що в основі кожної культури знаходиться певна система цінностей і норм, яка об'єднує людей за певними ознаками, тому давати оцінку іноземній культурі можливо лише з позиції її норм та цінностей.

Для того, щоб досягти високого рівня спілкування іноземною мовою, потрібно не лише знати особливості способу виразу думок носіями мови, але й вміння співвідносити ці особливості з нормами та звичними конструкціями рідної мови. Адже відомо, що особливості мови, а тим більше культури, виявляються лише при зіставленні та порівнянні мов і культур, тобто ознайомлення з іншою культурою повинне спиратися на фундамент своєї культури, бо сприйняття та оцінка ситуації іншої культури відбувається завдяки досвіду, набутого в культурному середовищі рідної мови. Грамотне спілкування з носієм культури передбачає досягнення такого рівня володіння мовою, який дозволить гнучко реагувати на непередбачені повороти під час бесіди, швидко обирати адекватну лінію мовленнєвої поведінки та певні засоби спілкування і використовувати їх щодо конкретної ситуації.

Здатність бути достойним співрозмовником у процесі міжкультурного спілкування не з'явиться одразу, це довготривала кропітка праця викладача та студентів. Під час підготовки до занять викладачу іноземної мови слід ретельно продумувати, яку інформацію культурологічного характеру та в якій формі він зможе надати. Важливо пам'ятати, що інформація, надана у цікавій формі запам'ятовується краще, а спеціально підібрані вправи допоможуть виявити ступінь засвоєння студентами даного матеріалу. До таких вправ можна віднести кросворди, ребуси, роботу з фразеологічними одиницями, різноманітні тести та мовленнєві ситуації, вправи лінгвокультурологічного характеру тощо.

Кожне суспільство має свої усталені стереотипи поведінки і незнання деяких деталей, наприклад, як вітатися чи прощатися, як правильно висловити прохання чи запропонувати щось може призвести до непорозуміння чи серйозних конфліктів. Незнання соціокультурного контексту може стати на заваді в процесі комунікації з носієм мови та культури. Наприклад, українці та росіяни при зустрічах та прощаннях тиснуть

один одному руки, що є неможливим для японців, які при зустрічі вітаються поклонами. Англіїці сприймають спроби незнайомої людини розмовляти з ними під час поїздки в потязі як прояв безкультур'я, хоча в нашій країні це цілком допустимо. Дуже часто за мовленнєвим бар'єром знаходиться культурний бар'єр. Стає очевидним, що навички міжкультурної комунікації залежать від наявності в комунікантів не лише мовленнєвих навичок, але й достатніх соціокультурних фонових знань та адекватного уявлення про культуру та світ тих людей, де дана мова функціонує. Тому у всіх, хто вивчає іноземну мову потрібно формувати лінгвокультурологічну компетенцію.

Орехова І. А. під терміном «компетенція» розуміє «сукупність знань, навичок та вмій, що формуються в процесі вивчення іноземної мови» [5: 28]. Основними складовими лінгвокультурологічної компетенції є лінгвістична та культурологічна компетенції. Знайомство з граматичним, лексичним, синтаксичним, фонетичним пластами мови формує лінгвістичну компетенцію, а знайомство з культурою тієї країни, мова якої вивчається, формує культурологічну компетенцію. До прийомів, на базі яких в процесі навчання формується лінгвокультурологічна компетенція, ми віднесли наступні:

– *Робота з текстом.* Текст – це і засіб комунікації, і спосіб зберігання та передачі інформації, віддзеркалення психологічного життя індивіда, продукт певної історичної епохи та форма існування культури, а також відображення певної національної культури, традицій [5: 28]. Гадаємо, завдяки широкій функціональності та змістовній ємності тексту, можна стверджувати, що в ньому знаходять відображення всі значущі складові лінгвокультурної дійсності тієї країни, мова якої вивчається. Знайомлячись з текстом, студент набуває фонові знання в області іншої культури.

– *Робота з дискурсом.* Навчання спілкуванню складається з наступних етапів [4: 12]:

1. Ознайомлення студентів з новим типом дискурсу. Воно починається з бесіди викладача, в процесі якої він знайомить студентів з комунікативною метою дискурсу і в загальних рисах подає ситуацію спілкування та комунікантів.

2. Тренування в сприйнятті та відтворенні типу дискурсу, що вивчається. Студенти прослуховують ряд дискурсів такого ж типу. Потім виконуються вправи для закріплення сталих виразів та інших мовних засобів, що закріплені за певним типом дискурсу.

3. Практика в спілкуванні: *А. Кероване спілкування:* студентам пропонується комунікативна ситуація, тип дискурсу та його тема. Вони повинні створити дискурс. *Б. Вільне спілкування:* студентам пропонується комунікативна ситуація і певна комунікативна мета. Студенти самі обирають тип дискурсу та організують свою мовленнєву та не мовленнєву поведінку.

– *Використання Інтернету.* Занурення у віртуальний простір є ефективним засобом розвитку лінгвокультурологічної компетенції студентів. Інтернет надає достатній об'єм контекстуальної інформації, через наявність реальної потреби комунікації. Глобальну сіть Інтернет можна розглядати як віртуальне мовленнєве середовище і нескінченний банк інформації. Інтернет може компенсувати недостатність комунікації з носіями мови поза мовним середовищем, бо лише в Інтернеті студент, що не має можливості відвідати іноземну країну, має змогу зробити це віртуально.

– *Використання мультимедійних технологій.* «Мультимедіа – засіб надання текстових, графічних, фотографічних даних і відтворення звука та відео» [3: 31]. Великі

мультимедійні системи можуть бути представлені в декількох вікнах, в кожному з яких відображаються дані різноманітних типів. Те, в якій послідовності до цих даних звертаються, відноситься до технології гіпертексту, на якій побудовані всі веб-сторінки і яка широко використовується в мовних навчаючих програмах. «Гіпертекст – це система доступу до текстових даних зовсім не в тій послідовності, в якій вони зберігаються в базі даних» [3: 31]. Доступ до цих даних здійснюється не хаотично, а в певній послідовності, але ця послідовність обирається користувачем.

– *Читання художніх текстів*. Вдовіна Т. О. пропонує чотири етапи роботи над художнім текстом в аспекті міжкультурного спілкування [2: 34]. Першим етапом сприйняття художнього тексту є його «включення» в контексти епохи, традицій, літературного напрямку, жанру. Другим етапом є процес читання художнього тексту, на ньому здійснюється осмислення художнього тексту як складної структурної єдності. На третьому етапі здійснюється контроль розуміння художнього тексту. До об'єктів контролю включають: визначення теми тексту, комунікативного наміру автора та оцінку тексту читачем. На четвертому етапі удосконалюються вміння творчого переосмислення тексту на основі власних оціночних критеріїв, іде пошук продуктивних нестандартних рішень.

– *Читання іноземних публіцистичних текстів*. Під лінгвокультурологічною компетенцією при навчанні читання іноземних публіцистичних текстів мається на увазі система соціокультурних знань, навичок і вмінь, що забезпечує здатність студентів орієнтуватися в корпусі іноземного публіцистичного тексту, розпізнавати, адекватно розуміти і критично інтерпретувати соціокультурну інформацію, яку він містить [1: 21].

Якщо людина володіє вищезазначеною компетенцією, це дозволяє їй почуватися вільно під час спілкування з представниками інших культур, бо вона стає здібною до комунікації на тому рівні, який є максимально наближеним до рівня носіїв мови. Дуже важливо вміти адаптувати свою поведінку до такої, яка б співвідносилася з поведінкою іншомовних представників. Звісно, найефективніший засіб розвитку лінгвокультурологічної компетенції – це перебування в тій країні, мова якої вивчається, коли є можливість безпосередньо зіткнутися з традиціями, звичаями, нормами даної нації. Але в зв'язку з тим, що не кожен має таку можливість, виїхати на деякий час за кордон, потрібно розробляти ефективні шляхи розвитку лінгвокультурологічної компетенції поза мовним середовищем, тобто робити все можливе, щоб процес вивчення іноземних мов був максимально пов'язаний з вивченням культури іншомовної країни.

Отже, використання міжкультурного підходу до навчання іноземним мовам – головна вимога системи освіти двадцять першого сторіччя. Завдяки ознайомленню з традиціями, звичаями, історією народу країни мови, що вивчається, можна не лише покращити мотивацію студентів щодо вивчення іноземної мови, але й сформувати вміння бути успішними учасниками процесу міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірюк О. В. Формування соціокультурної компетенції у майбутніх учителів при навчанні читання англомовних публіцистичних текстів // Іноземні мови. – 2005. – № 2. – С. 21 – 27.

2. Вдовіна Т. О. Модель навчання майбутніх учителів іноземної мови читання художніх текстів в аспекті міжкультурного спілкування // Іноземні мови. – 2004. – № 4. – С. 34 – 37.
3. Воробьёв Г. А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 2. – С. 30 – 35.
4. Елухина Н. В. Роль дискурса в межкультурной коммуникации // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 3. – С. 9 – 13.
5. Орехова И. А. Формирование лингвокультурологической компетенции в процессе обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 5. – С. 28 – 31.
6. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учебное пособие). – М.: Слово, 2000. – 624с.
7. Поспелова Н. В. Лингвокультурологический подход к изучению иностранных языков // Иностранные языки в школе. – 2005. – № 1. – С. 9-13.
8. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии: (Учебное пособие). – М.: Флинта: Наука, 2004. –184с.
9. Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy/ Н. Douglas Brown. – San Francisco State University, 2001. – p. 25-26.

УДК [378.147:811.111]:316.7

Соколова Л. Н.
(Новочеркасск, Россия)

РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ ИНОЯЗЫЧНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ

Рассматриваются теоретико-методические исследования проблем межкультурной коммуникации (МК), которые необходимы для организации учебного процесса по развитию умений профессионально-делового общения (ПДО) у студентов технических специальностей. Уточняется и предлагается определение ПДО. Выделены ситуации ПДО. Сообщается о коммуникативных стратегиях, помогающих достигнуть взаимопознания, взаимопонимания и взаимодействия участников ПДО

Ключевые слова: ПДО, социальные роли, ситуации общения, модели, стратегии

В связи с расширением межкультурных профессиональных контактов возрастает потребность общества в специалистах различных профилей, владеющих навыками и умениями иноязычного профессионального и делового общения.

Учитывая национально-культурное многообразие профессионального сообщества, профессиональное иноязычное общение определяется некоторыми исследователями как

диалог профессионально-производственных культур и как способ профессионального общения (Т. Н. Астафурова), или даже как основное условие существования международного профессионального сообщества (Л. В. Макара).

Анализ литературы по проблемам делового общения позволяет сделать вывод о том, что общение будет деловым, если его определяющим содержанием является социально-значимая совместная деятельность (Т. Н. Астафурова, В. И. Тодорова, И. Н. Тупицына).

В нашем исследовании профессионально-деловое общение (ПДО) рассматривается с позиций деятельностного подхода, т.е. человек усваивает определенные виды деятельности, получая и перерабатывая соответствующую информацию, описывающую способы и приемы деятельности, свойства объектов, признаки и механизмы явлений. При этом «она (деятельность) может функционировать в разных формах; речевой, материальной (предметной) или умственной (внутриречевой), но всегда остается одной и той же деятельностью, в которой различаются ориентировочная и исполнительная части. Ориентировочная часть деятельности это и есть собственно знания, существующие в форме умственных действий, а умения – исполнительная часть деятельности, проявляющаяся в речевой или материальной (мануальной) форме» [1: 24]. Таким образом, знания и умения – это одна и та же деятельность, но существующая в разных формах. ПДО – это деятельность, участники которой рассматриваются как ее субъекты, которые решают свои задачи в определенных условиях, в определенной ситуации, в определенной сфере общения. Профессиональные знания, навыки и умения рассматриваются в рамках межкультурной компетенции. Это позволяет нам дать следующее определение иноязычному ПДО:

ПДО – это сфера межличностного профессионального взаимодействия с иностранными партнерами, которое усиливается, если оно происходит в рамках безграничного, виртуального киберпространства. Оно предполагает:

1) **владение** участниками общения профессиональной (предметной) компетенцией, т.е. способностью и умением выполнять специальные трудовые функции;

2) **компетентность** в научно-технических вопросах, связанных с определенной областью бизнеса;

3) **знакомство** с «твердыми» факторами бизнеса: сильными и слабыми сторонами конкурента, наличием дешевой рабочей силы в стране, природными ресурсами, законодательством, знанием международных стандартов оформления документов;

4) **понимание** различий в культурных традициях;

5) **корректное поведение** в многообразных коммуникативных ситуациях иноязычного общения;

6) **ориентацию** в экономико-политических ситуациях отдельных регионов или в мире в целом;

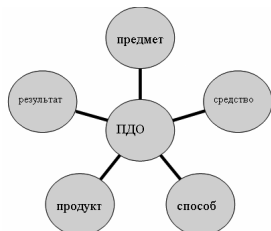
7) **умение** овладевать современной культурой работы с информационными ресурсами.

Психологическое содержание ПДО как деятельности мы, расширяя модель общения некоторых авторов (Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова) [2], представляем (см. Рисунок № 1) следующим образом:

- предмет общения – профессиональные взаимоотношения участников;
- единица общения – акт профессионального взаимодействия;

- средства общения – вербальные (говорение, аудирование, чтение, письмо) и невербальные (кинесика, проксемика, тактилика, хронемика, паралингвистика, вокалика);
- способы общения – коммуникативный, интерактивный, перцептивный;
- продукт общения – интерпретация информации;
- результат общения – достижения результата (изменение взаимоотношений).

Рисунок № 1 – Психологическое содержание модели ПДО

Разделяя мнение этих исследователей о модели общения, мы определяем ПДО и как способ поддержания профессионально-деловой деятельности человека как индивидуальности. В этом определении важно то, что общается именно индивидуальность: как профессиональная личность, как субъект и как индивид.

Изменившаяся под влиянием времени специфика социального взаимодействия в межкультурном плане выявляет новые компоненты содержания обучения, а именно – усвоение новых профессиональных «ролей» обучаемыми, как то: организатор совместного производства, директор (ино) фирмы, секретарь-референт, личный помощник, менеджер, ведущий переговоры и заключающий контракты с представителями иной культурно-языковой общности, менеджер по связям с общественностью, торговый представитель и т.д. Эти роли предъявляют определенные требования к овладению будущими специалистами не только языковыми навыками, но и навыками профессиональной культуры.

И. И. Халеева считает, что «каждое общество имеет свою коммуникативную структуру, заключающуюся в системе социальных ролей, норм, средств передачи, хранения и обработки текстов. Таким образом, система социальных ролей и норм отражает структуру общества. Роли, т.е. индивиды, занимающие в обществе одну из типизированных позиций в социальной структуре данного общества, являются его социальной данностью» [3: 20]. Все эти роли включают использования языковых средств в соответствии с социокультурными нормами. Язык, по мнению Дж. К. Катфорда, – это некоторый тип смоделированного поведения человека. Это, быть может, самый главный путь взаимодействия людей в различных социальных ситуациях [4]. Точная природа особенностей ситуации, влияющих на языковое поведение исполнителя, может оказаться разной в разных ситуациях, даже, «когда он произносит одно и то же». В любой ситуации, связанной с языком, всегда присутствуют или предполагаются три составляющие, которые Дж. К. Катфорд называет «константы»: 1) исполнитель (говорящий или пишущий) 2) адресат (слушающий или читающий) и 3) средство передачи информации

(фонология или графология), в котором данный текст представлен. «Исполнитель или адресат – это социолингвистические роли, при этом абсолютно неважно, играют эти роли разные индивиды или нет. Каждый обычный взрослый человек играет целый ряд разнообразных социальных ролей» [4: 84–85] в различных ситуациях, в которых ожидают определенные образцы поведения.

Изучение профессионально-делового взаимодействия во время работы референтом-переводчиком во многих западных фирмах позволило нам выделить следующие ситуации, которые вызывают одновременно и наибольший спрос и наибольшие трудности при развитии в них навыков общения, таких, как например: 1) установление личных контактов с иностранным партнером (деловое знакомство); 2) интервью; 3) написание деловых писем; 4) ведение телефонных разговоров; 5) участие в совещаниях, переговорах; 6) выступление с докладом; 7) проведение презентации своей фирмы/продукции; 8) посещение выставки; 9) изложение инструкции для персонала; 10) описание графиков, схем, таблиц; 11) объяснение функционирования нового оборудования; 12) юридическое оформление предпринимательской деятельности.

Исходя из того, что ситуативное обучение предполагает создание возможностей для переноса знаний из учебной ситуации в реальную жизнь, занятие по ИЯ нужно строить таким образом, чтобы обучаемые знакомились с навыками общения в таких профессионально-деловых ситуациях. Они должны понять, что хотя задачи, решаемые в процессе повседневного общения, универсальны, способы их решения различны в разных социокультурных группах, а для этого необходимо учитывать три стороны ПДО: коммуникативную, интерактивную и перцептивную (В. И. Тодорова). О трех уровнях культурного взаимодействия: коммуникативном, интерактивном и перцептивном пишет и В. П. Фурманова. Коммуникативный уровень – это реализация правил общения посредством языка и культурных традиций, характерных для той или иной лингвокультурной общности. Интерактивный уровень культурного взаимодействия – это межличностное общение, основанное на учете личностных характеристик коммуникантов. Перцептивный уровень позволяет выявить механизм взаимного познания и сближения представителей различных лингвокультурных общностей [5].

Наибольшие трудности у обучаемых вызывает не работа с терминологией, словами-сигналами, узкопрофильными текстами, не овладение тезаурусом своей специальности, профессии, а контактно-устанавливающий, интерактивный аспект профессиональной коммуникации. Практика показала, что выпускники вузов, бизнесмены, встречаясь с представителями других культур не всегда готовы к новым ситуациям взаимодействия, не обладают достаточно развитой коммуникативной компетенцией (КК), что приводит к взаимонепониманию, конфликтам, явлениям культурного шока.

В этой связи возникает проблема моделируемости ПДО, которая обусловлена наличием в ее составе инвариантных и вариантных элементов (переменных), отражающих специфику осуществления коммуникативного процесса. Повторяемость этих процессов и их составляющих, по мнению О. А. Леонтович, позволяет говорить о закономерностях МК, а выведение этих закономерностей дает возможность прогнозировать ее ход и предупреждать возникновение ошибок, ведущих к коммуникативным сбоям, для преодоления которых необходимо научить обучаемых преодолевать коммуникативные помехи,

которые могут быть трех видов: 1) со стороны источника отправителя; 2) со стороны получателя; 3) со стороны окружения. О.А. Леонтович подробно рассматривает помехи со стороны участников коммуникации (физиологические, языковые, поведенческие, психологические и культурологические) и переменные коммуникации (участников коммуникации, взаимоотношения между коммуникантами, отношение к МК, форму МК, каналы МК, виды коммуникативной деятельности, инструментарий МК, контекст, параметры информации [6].

Проблемы МК уже более 30 лет являются предметом пристального изучения зарубежных ученых (Geert Hofstede, Edward Hall, Stella Ting-Toomey, Fons Trompenaars, Alexandra Marinetti, Patrick Dunn). **Р. Зальцман обобщает их теоретико-методические исследования.**

Классификация Hofstede (1996) – его теория базовых измерений культуры приводится, как правило, в первую очередь, когда пишут о проблемах, возникающих во время иноязычного общения. В результате проведенного в конце 70-х годов XX века обширного исследования он сформулировал четыре признака, которые могут описывать национальные культуры по их положению относительно друг друга на шкале каждого из четырех параметров: 1. Дистанция власти. 2. Индивидуализм / коллективизм. 3. Мужественность / женственность. 4. Избегание неопределенности. В конце 80-х годов XX века, пишет Р. Зальцман, дополнительное исследование выделило пятый фактор, определяющий различия в национальных культурах – конфуцианский динамизм, или долгосрочная/краткосрочная ориентированность. Долгосрочными признавались национальные культуры, ориентированные на будущее и поощряющие настойчивость и экономность, краткосрочными – национальные культуры, ориентированные на прошлое, поощряющие традиционализм и сохранение стабильности. На основании исследования Hofstede была проведена индексация стран по этим параметрам. Эта теория имеет высокий индекс цитирования, и ее продолжают разрабатывать дальше. Так, американский антрополог Hall в 1989 опубликовал работу, в которой вводит понятие «контекста»: культуры с низким контекстом и культуры с высоким контекстом. В 1998 году Trompenaars добавляет к этим параметрам отношение к представителям других культур, к природе. Кроме того, он не ограничивает свое исследование изучением культур Западной Европы, Америки и Японии, а расширяет границы анализа за счет Ближнего Востока, Восточной и Центральной Европы [7].

Т. Н. Перскова [8], рассуждая об эффективности общения между представителями разных культур, тоже ссылается на исследование американского антрополога Э. Холла, который сравнивает культуры в зависимости от их отношения к контексту, под которым понимает информацию, окружающую и сопровождающую событие, т.е. то, что вплетено в значимость происходящего. Большая часть информации при высококонтекстуальном общении уже известна человеку и лишь незначительная ее часть представлена в словах (закодированном, выраженном внешне способом коммуникации). Низкоконтекстуальное общение представляет собой прямую противоположность. Большая часть информации передается знаковым способом (звукобуквенным) кодом. При обучении иноязычному ПДО (особенно при решении задач в кейсах), на наш взгляд, очень важным представляется знание о двух крайних степенях высоко- и низкоконтекстуальных культур.

Высококонтекстуальные культуры (Восток) отличают:

- невыраженная, скрытая манера речи, многозначительность и многочисленные паузы;
- серьезное значение придается невербальному общению и умению сказать «глазами»;
- избыточность информации излишняя, поскольку все и так ясно;
- конфликт разрушителен (представители этих культур не любят напрямую выяснять отношения и обсуждать проблемы);
- открытое выражение недовольства неприемлемо ни при каких условиях.

Низкоконтекстуальные культуры (Запад) отличают:

- прямая и выразительная манера речи, недоверие к молчанию;
- невербальное общение менее значимо;
- все должно быть выражено словами и всему должна быть дана ясная оценка, недосказанность ассоциируется с недостаточной информированностью говорящего;
- конфликт созидателен, так как обсуждение выявленных проблем и трудностей помогает принять правильное решение;
- в отдельных случаях возможно открытое выражение недовольства.

Высококонтекстуальные культуры чаще всего являются коллективистскими (теория Хофштеде). При этом большое значение придается личным взаимоотношениям и устным договоренностям. Низкоконтекстуальные культуры отличаются индивидуализмом, их представители меньше ценят личные взаимоотношения, а больше письменные договоренности. Поэтому нередко начальная стадия ПДО связана с трудностями: высококонтекстуалам требуется больше времени на то, чтобы узнать друг друга, получить ту самую контекстуальную информацию, без которой они не могут общаться, низкоконтекстуалы могут сразу перейти к делу, они обо всем скажут напрямую, у них нет острой необходимости чувствовать собеседника.

Итак, чтобы ПДО было эффективным в процессе иноязычного профессионального сотрудничества, нельзя не согласиться с В. П. Фурмановой и Т. Н. Астафуровой в том, что необходимо обучать моделям межличностной коммуникации: перцептивной (направленной на взаимопознание партнеров), коммуникативной (направленной на взаимопонимание партнеров) и интерактивной (направленной на взаимодействие партнеров).

Достижение общих целей коммуникации – взаимопознания, взаимопонимания и взаимодействия участников – реализуется в коммуникативных стратегиях при помощи речевых тактик.

Коммуникативная стратегия, по мнению В. Б. Кашкина, – это часть коммуникативного поведения, в которой серия различных вербальных и невербальных средств используется для достижения определенной коммуникативной цели. Стратегия – общая рамка поведения, которая может включать и отступления от цели в отдельных случаях.

Коммуникативная тактика, в отличие от стратегии, рассматривается им как совокупность практических ходов в реальном процессе речевого взаимодействия. Она соотносится не с коммуникативной целью, а с набором отдельных коммуникативных намерений.

Коммуникативный опыт имеет непосредственное отношение к формированию коммуникативной личности. Значения слов хранятся как память о прошлых контекстах

и результатах их употреблений – так и коммуникативный опыт понимается как совокупность представлений об успешных и неуспешных коммуникативных тактиках, ведущих или не ведущих к реализации соответствующих коммуникативных стратегий [9], .

Для успешного сотрудничества необходимо формировать и развивать межкультурную компетентность, т.е. умение правильно ориентироваться в других культурах и выработать соответствующие стратегии поведения, а именно: осознавать влияние собственной культуры на восприятие мира; узнавать и понимать новую культуру; освобождаться от предрассудков и негативных стереотипов; уметь справляться со стрессом, возникающим при общении с представителями других культур; творчески подходить к решению трудных и неоднозначных межкультурных ситуаций.

В ходе обучения иноязычному ПДО особое внимание необходимо также уделять формированию специальных коммуникативных стратегий речевого поведения в профессионально-значимых ситуациях межличностного общения, а именно: стратегии сотрудничества, стратегии соперничества, стратегии компромисса, стратегии приспособления, стратегии избегания языковых и коммуникативных сложностей (Е.И. Калмыкова, 2006). Для практики обучения ИЯ стратегии сотрудничества и соперничества, по мнению Калмыковой, являются «ведущими, поскольку именно эти стратегии определяют характер современного труда и социальных отношений в обществе»[10: 69].

О лингвистических средствах воплощения стратегии позитивности и эмпатии, которые являются наиболее существенными маркерами интерактивной компетенции в деловом общении, пишет Т. Н. Астафурова.

Лингвистические средства воплощения стратегии позитивности, которая направлена на организацию и представление информации в максимально выигрышном для партнера свете, реализуются:

- сведением до минимума языковых единиц с негативным грамматическим, лексическим, стилистическим зарядом;
- использованием лексических маркеров позитивности;
- употребления сослагательного наклонения, модальных глаголов, условных придаточных предложений для передачи негативной информации (как правило, связанной с выражением сожаления о невозможности исполнения запрашиваемого действия);
- нейтрализацией негативного сообщения через совмещения в нем негативной и позитивной информации.

При выявлении стратегий позитивной и негативной передачи сообщения необходимо обращать внимание студентов на лексико-грамматические средства их актуализации. Обучаемым также следует знать, что «стратегия позитивности имеет лингвонациональную специфику, англичане реализуют ее путем сдержанной формальной нейтральной констатации негативных фактов, а американцы, напротив, широко используя эмоционально отмеченную лексику, преувеличивая драматичность ситуации, демонстрируют готовность ставить интересы партнера выше собственных даже в критических для себя обстоятельствах» [11: 111].

Итак, для развития умений эффективного иноязычного ПДО у студентов технических специальностей необходимо организовать обучение ИЯ таким образом, чтобы он использовался как средство формирования не только КК, но и как средство овладения

концептами профессионально-деловой культуры иносоциума, а также специальными коммуникативными стратегиями речевого поведения в профессионально-значимых ситуациях межличностного общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беспалько В. П., Татур Ю. Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов: учеб.-метод. пособие / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – М.: Высшая школа, 1989. – 144 с.
2. Рогова Г. В., Рабинович Ф. М., Сахарова Т. Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. – М.: Просвещение, 1991. – С. 42-44.
3. Халеева И. И. Повествовательная коммуникация и нарративная компетенция / И. И. Халеева // *Методы современной коммуникации*; под ред. В. Н. Переверзева. – М., 2003. Вып. 1. – С. 16 – 22.
4. Catford J. C. *A Linguistic Theory of Translation. An Essay.* / J. Catford // *Applied Linguistics.* – Oxford: Oxford University Press, 1965. – 208 p.
5. Фурманова В. П. Межкультурная коммуникация и культура язык прагматики в теории и практики преподавания иностранных языков (языковой вуз): Дис. ... д-ра пед. наук. – М., 1994. – 475 с.
6. Леонтович О. А. Критерии успешности межкультурного общения и пути его оптимизации / О. А. Леонтович // *Методы современной коммуникации*; под ред. В. Н. Переверзева. – М., 2003. – Вып. 1. – С. 127-135.
7. Зальцман Р. Анализ конфликтного дискурса в транснациональном дистанционном семинаре / R. Zaltsman // *The Analysis of Conflict Discourse in a Transnational Distance Learning Setting: A Case Study.* // «Телекоммуникации и информатизация образования». – М.: Изд-во СГУ, 2004. – № 3 (22). – С. 48-66.
8. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учеб. пособие / Т. Н. Персикова. – М.: Логос, 2004. – 224 с.
9. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: учеб. пособие / В. Б. Кашкин. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.
10. Калмыкова Е. Н. Коммуникативные стратегии обучения устному профессиональному общению экономистов /Е. Н. Калмыкова // *Разноуровневая подготовка по иностранному языку в вузах неязыковых специальностей.* – М., 2006. – С. 68 – 76 (Тр. МГЛУ; вып. 506).
11. Астафурова, Т. Н. Интерактивный аспект делового общения / Т. Н. Астафурова // *Формирование коммуникативной иноязычной компетенции.* – М., 1999. – С. 105 – 112 (Тр./ МГЛУ; вып. 437).

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Кравченко Е. О.</i> Символика «времени» и «пространства» в творчестве Г. Г. Маркеса.	5
<i>Хоминич Г. И.</i> Семантическая структура символа «Роза Иерихона» в автобиографическом эссе И. А. Бунина «Роза Иерихона».	7
<i>Джунусов Т. С.</i> Призыв как смысловая доминанта в «Уставе» Нила Сорского.	13
<i>Підгорна А. Б.</i> Національно-маркована лексика художнього тексту (на матеріалі творів Емілі, Енн та Шарлоти Бронте).	19
<i>Пиенична Т. О.</i> Реченнєві комуніканти як особливі синтаксичні одиниці.	24
<i>Гринишин М. М.</i> Оцінні мовленнєві акти в асиметричних ситуаціях спілкування.	31
<i>Краснопірська Н. О.</i> Мовні засоби вираження реакції на похвалу в українській мові.	36
<i>Трач А. С.</i> Специфика речевого воздействия текстов М. М. Жванецкого.	43
<i>Shopin P. Y.</i> Means and ways of linguistic reflexivity manifestation in Iris Murdoch's <i>The Sandcastle</i> .	50
<i>Рябоволенко І. В.</i> Когнітивно-комунікативний підхід до лінгвістичної інтерпретації терміна: особливості термінологічної номінації пасивних видів лексики у сучасній японській мові.	57
<i>Вінтонів Т. М.</i> Поетонімосфера історичної оповіді: типологічний аспект.	61
<i>Никитченко А. А.</i> Символика цветов в поэзии Е. Васильевой.	64
<i>Мишеніна Т. М.</i> «Чотири кольори буття» Любові Баранової.	70

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Григорьев Е. И.</i> Прямые и косвенные иллюкутивы оценки и их просодическая манифестация (на материале высказываний искренней и неискренней оценки немецкого языка).	77
<i>Ярошенко Т. М.</i> Фонетичне слово – основна одиниця опису ритму мовлення.	86
<i>Милла Любомира</i> Назви пасовища та місця відпочинку худоби під час літньої спеки.	92

<i>Любецкая Е. П.</i> Формирование белорусской терминологии в XX-XXI вв.	96
<i>Руколянская Н. В.</i> Лексичний склад текстів кримінально-процесуального права (на матеріалі чинного Кримінально-процесуального кодексу України).	103
<i>Разбгіна Н. В.</i> Структурна характеристика термінів міжнародного права.	109
<i>Дейнека В. М.</i> Семантико-тематична класифікація термінологічної номінації митної справи.	114
<i>Локайчук С. М.</i> Інтернаціоналізми в сучасній археологічній терміносистемі української і польської мов.	120
<i>Галган Н. М.</i> Типи метафор в оповіданнях Бориса Тенети.	125
<i>Станішевська О. Б.</i> Обсяг понять <i>метафора</i> та <i>метонімія</i> в українській та перській лінгвістичних терміносистемах.	131
<i>Лут К. А.</i> Функції метонімії в англійському економічному дискурсі.	138
<i>Думанська Л. Б.</i> Структурні особливості архітектурних терміносполук.	142
<i>Давидюк Т. В.</i> Роль метеорологічної лексики англійської мови у сприйнятті та відображенні людиною реального світу.	146
<i>Медведєва О. Ю.</i> Центральна частина чоловічого українського іменника мешканців м. Кілія і Кілійського району Одеської області: частотні імена після десятки (1880-1998 рр.).	151

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Заборовская С. В.</i> Диалогическая цитация в сетевом диалоге.	159
<i>Думашиівський Я. Є., Кіпень С. В., Гулкевич С. П.</i> Zlango – новий тип мови мобільних Інтернет-комунікантів.	164
<i>Новохачёва Н. Ю.</i> Особенности реализации языковых игр в современных глянцевах журналах.	166
<i>Чеберяк А. М.</i> Категорії оцінки й аргументації у реалізації мовленнєвого жанру «Відкритий лист».	171
<i>Дегтярьов Д. В.</i> Склад як сфера реалізації ритму в інформаційному повідомленні англійських засобів масової комунікації.	176
<i>Барбара Н. В.</i> Вербальна репрезентація українського індивідуалізму в сучасній російській публіцистиці.	182
<i>Матвиенко В. В.</i> Роль и место английского языка в средствах массовой информации Индии.	188

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Бараненкова Н. А.</i> Явище театральності в літературі та його витоки у циклі «Вечори на хуторі поблизу Диканьки».	192
<i>Сікорська В. Ю.</i> Хронотопічна універсалізація особистості Богдана Хмельницького в історичному романі Павла Загребельного «Я, Богдан».	197
<i>Нестеренко Н. П.</i> Основні риси ментальності українців та їх відображення в історичних романах Павла Загребельного.	203
<i>Проців Г. Ф.</i> Світоглядно-естетична концепція О. Назарука та її вираження в історичному романі «Роксоляна. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого – завойовника і законодавця».	209
<i>Волочай В. Г.</i> Національний феномен «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840 р. в контексті сьогодення.	215
<i>Сізова К. Л.</i> Жіночий погляд Олени Пчілки.	223
<i>Атаманчук В. П.</i> Трагікомічне у п'єсі Володимира Винниченка «Пророк».	228
<i>Варданян М. В.</i> Жанрово-стильові особливості роману В. Винниченка «Вічний імператив».	233
<i>Федоренко О. Б.</i> Характерництво і культура козацтва (на матеріалі романів В. Кулаковського «Северин Наливайко», «Максим Кривоніс»).	238
<i>Юрова І. Ю.</i> Дві мистецькі реінкарнації художньої спадщини І. Костецького.	243
<i>Рищенко Л. В.</i> Діяльність літературного об'єднання «Зажинок».	250

Круглий стіл

«МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»

<i>Зеленовская А. В., Метечко И. Н.</i> Возможности компьютерных телекоммуникаций для формирования межкультурной компетенции в процессе обучения иностранным языкам.	254
<i>Ткачова О. О.</i> Використання мультимедійних технологій та елементів міжкультурної комунікації на заняттях іноземної мови.	260
<i>Котвицкая Э. С.</i> Категория русских прилагательных и категория управления.	265
<i>Микитюк О. Р., Микитюк Ю. В.</i> Стереотипи та упередження у вивченні іноземної мови.	270

<i>Добринець О. М.</i> Міжкультурний підхід до навчання іноземним мовам студентів факультету іноземних мов.	275
<i>Соколова Л. Н.</i> Развитие учений иноязычного профессионально-делового общения.	280

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

«**МОВА І КУЛЬТУРА**»

Випуск 11

Том VIII (120)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *К. Ананко*

Підписано до друку 12.01.2009 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 18,41. Ум.-друк. арк. 13,95. Наклад 300 прим. Зам. № 990-8.

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41